

acta^{3 / 14}

Fakulty filozofické
Západočeské univerzity v Plzni

FAKULTA FILOZOFICKÁ
ZÁPADOČESKÉ
UNIVERZITY
V PLZNI

Acta FF ZČU

Fakulta filozofická
Západočeská univerzita v Plzni, 2014

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc., editor, 2014
PhDr. Vladimír Naxera, editor, 2014

Registrace MKČR E 19585
Datum vydání: 19.12.2014
Vychází třikrát ročně.

ISSN 1802-0364

STUDIE

- 11 **Komunikace o historických událostech ve starověké Mezopotámii**
Lukáš Pecha
- 31 **Tel Jerusalem: The Place Where It All Began (Archaeological Remains From the Epipaleolithic Period to the Iron Age II Period)**
David Rafael Moulis
- 55 **Dávid a Goliáš: Spolu alebo proti sebe? Bilaterálne vzťahy Svätej stolice a USA v kontexte medzinárodnej politiky**
Marián Sekerák
- 85 **Analysis of the U.S. Foreign Policy towards North Korea: Comparison of the Post-Cold War Presidents**
Lenka Kudláčková
- 115 **Role mafí v konsolidaci italských zločineckých struktur Sacra Corona Unita, Basilischi a Banda della Magliana**
Petr Kupka
- 139 **Jak se v České republice vlastně měří náboženství?**
Jan Váně a Veronika Hásová
- 171 **Cenzus jako předmět antropologického výzkumu**
Jitka Zalabáková
- 191 **A la recherche d'une terminologie grammaticale unifiée**
Dagmar Kolaříková

ROZHOVOR

- 213 **Rozhovor s Gabrielem Bădescu**
Přemysl Rosůlek

RECENZE

- 223 **Bosna a Hercegovina jako konsociační demokracie**
Analýza aplikovatelnosti Lijphartova modelu
Vladimír Naxera
- 227 **Období nesvobody**
Sandra Štollová
- 231 **Úspěch i zklamání: Demokracie a veřejná politika v Praze 1990–2000**
Jaroslav Bílek
- 235 **Slovník diplomacie**
Jana Lasicová a Marek Mutňan

studie

Lukáš Pecha

David Rafael Moulis

Marián Sekerák

Lenka Kudláčová

Petr Kupka

Jan Váně a Veronika Hásová

Jitka Zalabáková

Dagmar Kolaříková

Lukáš Pecha

Komunikace o historických událostech ve starověké Mezopotámii

Abstract

Historical documents from ancient Mesopotamia, mainly including royal inscriptions, year names, chronicles and literary compositions, provide a useful source of information concerning historical events of various natures. However, these texts were more or less influenced by the ideological background of their authors who belonged to the circle of royal officials or priests. The texts were not meant as impartial accounts of historical events. Their main purpose was determined by the attitude of their author towards the respective ruler of the time. He was then described either in a positive sense as an ideal ruler or, on the contrary, negative aspects of his personality were highlighted. Mesopotamian historiographic texts contain valuable information on historical events, but they must be analyzed critically and with regard to their ideological role.

Key words: ancient Mesopotamia, history, cuneiforms documents, Akkadian and Sumerian languages, Mesopotamian royal ideology

1. Úvodem

Starověká Mezopotámie náleží k textově nejlépe dokumentovaným oblastem starověkého světa. Obyvatelé země mezi Eufratem a Tigridem zanechali ohromující množství písemných pramenů rozmanitých typů, které dokumentují široký okruh aspektů politického, ekonomického a sociálního vývoje. Podstatnou část dokumentace tvoří prameny,

kteří se přímo nebo nepřímo vztahují k historickým událostem, v nichž hráli rozhodující úlohu mezopotamští panovníci. Tento příspěvek usiluje o analýzu historiografických dokumentů ze starověké Mezopotámie s ohledem na jejich úlohu při komunikaci napříč generacemi a při zprostředkování povědomí o historických událostech. Hlavní otázky, na něž se příspěvek pokusí hledat odpověď, mohou být formulovány takto: jakým způsobem probíhala komunikace o historických událostech ve starověké Mezopotámii, jaký byl její charakter a její funkce? Jaký byl při této komunikaci vztah mezi ideologickými aspekty a mezi snahou o autentické vyličení historických událostí?

2. Mezopotamské pojetí historického vývoje

Obyvatelé starověké Mezopotámie chápali konkrétní historické události v souladu se svým teologickým pojetím světa jako přímé důsledky rozhodnutí božstev, která řídila běh celého kosmu, a tím určovala také životní osudy každého smrtelníka. Bohové se při svém rozhodování řídili motivy, které byly srozumitelné pouze jim a které člověk svými omezenými intelektuálními schopnostmi nedokázal pochopit. Přesto však měl člověk jakožto konkrétní jednatel i jakožto příslušník nějaké komunity možnost určitým, byť limitovaným způsobem ovlivnit budoucí události, a to především svým chováním ve vztahu k božstvům. Zjednodušeně řečeno – události, které měly pozitivní dopad na hospodářskou prosperitu a politickou stabilitu, byly interpretovány jako odměna bohů pro smrtelníky, kteří žijí vzorně a bohabojně. Naproti tomu události tragické – nájezdy cizích dobyvatelů, zrušení měst, zánik států, ale i přírodní katastrofy, neúroda, hladomor, epidemie, byly chápány jako trest bohů za nevhodné a bezbožné chování obyvatel.

Ve vztahu mezi člověkem a bohem hrál naprosto klíčovou a nezastupitelnou úlohu panovník, který se svým společenským postavením výrazně vyděloval z řad ostatních smrtelníků. Mezopotamští panovníci byli obecně považováni nejen za nejvyšší viditelné reprezentanty státu, nýbrž také za nejvyšší správce a hospodáře, nejvyšší zákonodárce, ochránce vnitřní i vnější bezpečnosti, a současně zastupovali své poddané ve vztahu k božstvům. Vládce díky svému postavení zaujímal zcela specifický vztah k členům mezopotamského pantheonu, který se mnohdy výrazně proměňoval v čase i prostoru.

Panovník byl na rozdíl od svých poddaných vázán intimními vztahy ke světu božstev, což bývalo v památkách oficiálního charakteru někdy zdůrazňováno fiktivními příbuzenskými vztahy mezi králem a lokálními božstvy. Např. vládcové mezopotamských městských států v rané dynastické období (1. polovina 3. tis. př. n. l.) se s oblibou označovali za potomky místních božstev. Eanatum (asi 2450 př. n. l.), král Lagaše – Girsu, se prohlašuje za potomka místního boha Ningirsua. V nápise na Supí stéle se uvádí, že samotný Ningirsu měřil své dokonalé dítě a dospěl k rozměrům 5 loktů a 1 pídě, tedy asi 2,75 m.¹ Ve svých nápisech často uvádí, že jej bohyně Ninĝursag kojila svým lahodným

mlékem (ga-zi-kú-a „nin-ĝur-sag). Také mnozí další vladaři se označují za potomky božstev, a to nejen v Lagaši – Girsu (např. Enmetena byl „rodným synem Gatumdu“, Lugalanda byl „rodným synem Bau“), ale také v jiných městech (Mesalim, král Kiše, se označoval jako „milovaný syn bohyně Ninĝursag“, zatímco vladař Ummy Lugalzagesi se prohlašoval za „rodného syna Nisaby“).

Někteří mezopotamští panovníci se dokonce za svého života nechali deifikovat a byli považováni za božské bytosti, které byly uctívány ve speciálních svatyních zasvěcených královskému kultu. Poprvé je tato praxe doložena u akkadského krále Narām-Sína (2254–2218 př. n. l.). Na jednom pečetidle, které patřilo královu synovi, je Narām-Sín označen jako „bůh Akkadu“. Také ve votivních nápisech na předmětech, které mu zasvěcovali jeho poddaní, bývá panovník označován jako „bůh Akkadu“. Před jeho jméno je často umisťován klínopisný znak ve tvaru hvězdičky, který obecně označoval božské bytosti. Na památkách výtvarného umění, především na slavné stéle z načervenalého pískovce, která je oslavou Narām-Sínova vítězství nad kmeny Lullubejců v západním Íránu, je král zobrazen s rohatou přílbou, která byla symbolem bohů.²

V praktické rovině se speciální vztah mezi panovníkem a světem bohů projevoval zapojením vladaře do činnosti chrámů, jež byly ve starověké Mezopotámii považovány za příbytky božstev. Král byl povinen hmotně podporovat svatyně na území svého státu, především významné chrámy zasvěcené nejvyšším božstvům mezopotamského pantheonu. K jeho úkolům patřilo financování a organizování prací, které souvisely s výstavbou, rekonstrukcemi a údržbou chrámových budov. Kromě toho podporoval chrámy i tím způsobem, že jim mohl darovat pozemky, pracovníky (včetně otroků) i movitý majetek (hospodářská zvířata, cenné předměty), který pocházel jednak ze státních fondů, jednak mohl být součástí válečné kořisti nebo tributu, který dostával panovník od vazalských vladařů.

Králové se také v některých případech osobně účastnili obřadů, jež byly pořádány v mezopotamských chrámech. Klíčové postavení v mezopotamském náboženském kalendáři zaujímaly především oslavy Nového roku (akkadsky *akītu*), které se v závislosti na lokálních tradicích konaly v různou roční dobu. Nejčastěji byly pořádány v době jarní rovnodennosti, avšak v některých obdobích byl počátek nového roku kladen do doby zimního slunovratu či podzimní rovnodennosti. Řádný průběh novoročních slavností byl pokládán za základní předpoklad toho, aby se celá země během následujícího roku těšila přízni božstev, což s sebou přinášelo ekonomickou a politickou stabilitu. Panovník hrál klíčovou úlohu při novoročních slavnostech a jeho osobní účast byla naprosto nezbytná. Pokud se vladař z nějakého důvodu nemohl zúčastnit slavnosti Nového roku (např. proto, že se zdržoval mimo svou zemi nebo proto, že země momentálně

1) Frayne 2008, E1.9.3.1, kol. V, ř. 6–12.

2) K dějinám akkadské říše viz Westenholz (1999), k období vlády krále Narām-Sína viz Westenholz (1999, 46–55).

neměla žádného legitimního vladaře), nemohly se obřady konat. Vynechání novoročních svátků bylo pochopitelně pokládáno za fatální selhání, neboť se tím obyvatelé celé země vydávali v nebezpečí, že ztratí přízeň svých božstev, se všemi katastrofálními důsledky, které z toho vyplývaly.

3. Historiografické texty

Vzhledem k zásadní úloze, jaká byla přikládána panovníkovi při určování směru historického vývoje, není nikterak překvapující, že naprostá většina mezopotamských písemných (stejně jako ikonografických) pramenů, vztahujících se k dějinám, zaznamenává události, v nichž hrál hlavní roli vladař. Jsou to především královské nápisy, datovací formule a kroniky.

Královské nápisy představují jeden z nejstarších žánrů mezopotamského písemnictví.³ První stručné doklady královských nápisů se objevují již na počátku raně dynastického období, tedy na začátku 3. tis. př. n. l. Za nejstarší dochované texty tohoto typu se pokládají krátké nápisy, pocházející z oblasti Dijály, které obsahují jméno panovníka Enmebaragesiho, krále Kiše (Sumerský seznam králů jej identifikuje jako otce kišského krále Aggy, který byl podle sumerské literární skladby Gilgameš a Agga soupeřem mytického a historicky nedoloženého uruckého krále Gilgameše).⁴ Nápisy mezopotamských panovníků jsou poté doloženy průběžně až do samého konce mezopotamské civilizace. Téma, která se v nich objevují, lze v zásadě rozdělit do tří skupin: 1) dedikace božstvům, 2) stavební projekty, 3) války. V počátečních fázích historického vývoje, zejména v raně dynastickém období, se jedná až na výjimky o velmi stručné texty, které obsahují v zásadě pouze jméno příslušného panovníka a stručnou charakteristiku jeho skutku. Teprve později začali královští písaři připojovat podrobnější líčení historických událostí (obsáhlé popisy předmětů zasvěcených božstvům, budovaných či rekonstruovaných staveb či líčení průběhu válečných střetnutí). Vrchol tohoto žánru mezopotamského písemnictví představují nápisy a analýzy novoasyrských vladařů v 1. tis. př. n. l., zejména členů tzv. dynastie Sargonovců, mezi něž patřil Sargon II. (721–705 př. n. l.), Sinacherib (704–681 př. n. l.), Asarhaddon (680–669 př. n. l.) a Aššurbanipal (668–627 př. n. l.).

Datovací formule byly připojovány k různým typům záznamů, především smlouvám a administrativním textům.⁵ Ve starověké Babylonii se jednotlivé roky vlády

určitého panovníka podle místních zvyklostí buď číslovaly, nebo se pojmenovávaly podle významné události, která se zběhla v předcházejícím roce (výjimečně také na počátku běžícího roku) a v níž hrál rozhodující úlohu panovník. Jednalo se nejčastěji o válečné úspěchy, velké stavby (budování zavlažovacích kanálů, chrámů, městských hradeb), dedikace kultovních předmětů božstvům, zákonodárnou činnost, jmenování významných kultovních hodnostářů apod. V datovacích formulích se tak dochovaly záznamy o mnoha historických událostech, které mnohdy nejsou dokumentovány žádnými soudobými prameny. Datovací formule byly v Babylonii používány až do poloviny 2. tis. př. n. l., kdy převládlo prosté číslování let vlády. V Asýrii se již od počátku existence asyrského státu na přelomu 3. a 2. tis. př. n. l. uplatnil specifický způsob datování. Jednotlivé roky se tam označovaly vždy jménem muže, který v příslušném roce vykonával úřad ročního eponyma, označovaného asyrským výrazem *limum*.

Mezopotamské kroniky, případně seznamy panovníků, obsahují většinou chronologicky seřazený přehled historických událostí, jež se zběhly za vlády jednotlivých vladařů. Většina dochovaných kronik pochází z území Babylonie. Jednotlivé události jsou v nich zaznamenány obvykle jen velmi stručně. K významnějším kronikám, které mapují historický vývoj Mezopotámie v období od 3. do 1. tis. př. n. l., náleží Kronika dávných králů, Weidnerova kronika, Synchronistická kronika (líčí paralelně dějiny Asýrie a Babylonie), Kronika P, Nabonidova kronika, Náboženská kronika, Dynastická kronika atd.⁶ Do této skupiny textů náleží také seznamy panovníků, mezi nimiž vyniká Sumerský seznam králů a Asyrský seznam králů.

Zcela svébytnou skupinu písemných pramenů představují narativní literární díla, která uměleckou formou zpracovávají náměty z mezopotamské historie. Tyto skladby vznikaly mnohdy s velkým časovým odstupem (stovky let) od popisovaných událostí. V některých případech nacházíme paralely mezi líčením historických dějů v těchto literárních skladbách a v soudobých historických pramenech, jindy pozorujeme značné odchylky mezi údaji obsaženými v těchto dvou skupinách pramenů. Interpretace literárních skladeb je obtížná mimo jiné z toho důvodu, že nemáme žádné informace o pozadí jejich vzniku ani o motivech jejich autorů. Mezi mezopotamskými literárními tvůrci se obzvláštní pozornosti těšili někteří vladaři z raně dynastického období (3000–2334 př. n. l.), zejména členové 1. dynastie z Uruku, mezi něž patřil rovněž slavný Gilgameš. Hrdiny literárních skladeb se stali také panovníci akkadské říše – Sargon Akkadský (2334–2279 př. n. l.) a jeho vnuk Narām-Sín, případně někteří vladaři ze 2. tis. př. n. l.,

3) Královské nápisy z různých období mezopotamské historie jsou publikovány v řadách RIME (Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods), RIMA (Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods) a RIMB (Royal Inscriptions of Mesopotamia, Babylonian Periods), jež vydává University of Toronto.

4) Nápisy Enmebaragesiho publikoval Frayne (2008, E1.7.22.1–2, 55–57).

5) Datovací formule mezopotamských vladařů jsou publikovány na Cuneiform Digital Library Initiative: <http://cdli.ucla.edu/tools/years/years.htm>, 19. 8. 2013. Ke

starobabylonským datovacím formulím viz Horsnell (1999). K datovacím formulím z Isinu srov. Sigrist (1988), datovací formule z Larsy uvádí Sigrist (1990).

6) Mezopotamské kroniky publikoval Grayson (2000); srov. také Glassner (2004). K Sumerskému seznamu králů viz Jacobsen (1939).

jako např. asyrský král Tukulti-Ninurta I. (1244–1208 př. n. l.) nebo babylonský král Nabukadnesar I. (1126–1105 př. n. l.).

Cílem písemných pramenů, které se vztahují k historickým událostem, bylo udržovat permanentní komunikační kontinuitu se současníky, jakož i s budoucími generacemi. Způsob záznamu historických událostí ve starověké Mezopotámii se však výrazně odlišoval od zvyklostí běžných v okruhu západní civilizace. V památkách mezopotamské provenience byly historické události zaznamenávány v rámci intelektuálního prostředí tehdejších vzdělanců, kteří při popisu okolního světa, ať se již jednalo o svět lidí, bohů nebo o sféru neživé přírody, rostlin a živočichů, používali obsáhlý repertoár specifických pojmů a symbolů. Soubor těchto výrazových prostředků vznikl v průběhu dlouhého vývoje, sahajícího až do 4. tis. př. n. l., kdy se v jižní Mezopotámii začaly vytvářet zárodečné fáze písma. Tyto pojmy a symboly byly srozumitelné vzdělanému mezopotamskému čtenáři, který se opíral o stejnou myšlenkovou výzbroj jako pisatel textů. Právě z tohoto důvodu je pro nás interpretace mezopotamských textů mimořádně obtížná, neboť nám chybí klíčové znalosti, jež byly sdíleny tvůrci i čtenáři těchto pramenů.

Při výkladu starověkých písemných pramenů především narážíme na základní problém, který by se dal shrnout v otázce: do jaké míry můžeme považovat líčení historických událostí v těchto pramenech za věrohodné, a do jaké míry jsou tyto zprávy ovlivněny účelovými ideologickými manipulacemi? Jednoznačnou odpověď na tuto otázku nelze nalézt a v pracích různých vědců můžeme vidět značné rozdíly v tom, jak přistupují ke starověkým písemným památkám. V některých případech badatelé až nekriticky přejímají údaje mezopotamských textů jako prokázaná historická fakta, jindy se můžeme setkat naopak až s přehnaně kritickým přístupem, který má tendenci chápat starověké prameny oficiálního charakteru jako čistou propagandu bez vztahu k historické realitě.⁷ Problém související s vyhodnocováním informací obsažených v těchto pramenech spočívá rovněž v tom, že až na výjimky nemáme možnost ověřit věrohodnost uváděných údajů na základě jiných zdrojů.

V mezopotamském písemnictví nalezneme celou řadu příkladů, které ilustrují těžkosti, s nimiž se potýkáme, pokud využíváme nativní historiografické texty jako zdroj informací o historických událostech. V následujícím textu uvedeme tři příklady pocházející ze 3. tis. př. n. l.: z období raně dynastického panovníka Uruinimginy (2351–2342 př. n. l.), z období akkadské říše (2334–2159 př. n. l.) a z doby vlády III. dynastie z Uru (2112–2004 př. n. l.).

3.1. Příklad 1: Uruinimgina z Lagaše – Girsu

Uruinimgina (2351–2342 př. n. l.) byl vladařem městského státu Lagaš – Girsu v raně dynastickém období. Tento státní útvar měl dvě hlavní urbánní střediska. V Girsu se nacházela hlavní svatyně nejvyššího lokálního boha Ningirsua, zatímco Lagaš byl pravděpodobně městem, z něhož původně vzešla místní královská dynastie. Ve svých nápisech se tedy tamní panovníci označovali jako „králové Lagaše“ (sumersky *lugal lagaš^{ki}*) nebo „vládcové Lagaše“ (*énsi lagaš^{ki}*).

Za vlády Uruinimginy zaútočil na území jeho státu Lugalzagesi, který ovládal Uruk, Ummu a některá další města ve střední a jižní Babylonii. Lugalzagesi podnikl (patrně v 7. roce Uruinimginovy vlády) útok proti Lagaši a okolí, při němž podle jednoho z Uruinimginových nápisů poškodil, vypálil nebo zničil desítky chrámů, jež se nacházely nejen v menších městech nebo v otevřené krajině obklopující Lagaš, ale také přímo ve městě samém. Nepřátelští vojáci dokonce zničili sochy božstev, uložené ve svatyních. Ve svém nápisu, který popisuje tuto tragickou událost, zdůrazňuje Uruinimgina, že on sám se nikdy nedopustil žádného skutku, který by přiměl Lugalzagesiho k tak brutálnímu činu.⁸

V důsledku této porážky ztratil Uruinimgina kontrolu nad městem Lagaš včetně rozsáhlého území, které zahrnovalo střední a jižní část jeho státu. Katastrofa se odrazila také v oficiální titulatuře tohoto panovníka. Zatímco dříve se Uruinimgina stejně jako jeho předchůdci označoval jako „král Lagaše“, začal nyní používat titul „král Girsu“, který odkazoval na jediné zbývající hlavní město, jež zůstalo pod jeho kontrolou. V tomto případě tedy královská titulatura, bez ohledu na propagandistické aspekty, přesně reagovala na změnu politických poměrů, i když se jednalo z hlediska místního panovníka zcela jednoznačně o změnu k horšímu. Ve svém nápisu, který pojednává o Lugalzagesiho vpádu na území Lagaše, se Uruinimgina staví do role oběti, zatímco jeho protivník je líčen v nejhorším světle, jako bezbožný a barbarský válečník. Lze jen spekulovat o tom, zda vypuštění zmínky o Lagaši z titulatury krále Uruinimginy nemělo za cíl právě zdůraznit nespravedlnost, která tohoto panovníka postihla, když jej nepřátelský vladař bez zjevné příčiny připravil o kontrolu nad městem, z něhož pocházeli jeho předkové na lagašském trůně.

3.2. Příklad 2: Akkadské období

V královských nápisech z období akkadské říše byl velmi populární motiv všeobecné vzpoury proti panovníkovi, která byla poražena teprve po dlouhých a vyčerpávajících bojích. Tento motiv se poprvé objevuje již v nápisech druhého člena akkadské královské

⁷ Velmi podnětnou studii, která se zamýšlí nad možnostmi využití písemných pramenů při rekonstrukci historického vývoje starověké Mezopotámie, je Van De Mieroop (1999).

⁸ Tento nápis publikoval Frayne (2008, E1.9.9.5, 276–279). Srov. také Steible (1982, Ukg. 16, 333–337).

dynastie Rīmuše (2278–2270 př. n. l.), později se s ním setkáváme v nápisech krále Narām-Sīna (2254–2218 př. n. l.) i jeho nástupce Šar-kali-šarrīho (2217–2193 př. n. l.).

Rīmuš, syn zakladatele akkadské říše Sargona (2334–2279 př. n. l.), musel zřejmě krátce po svém nástupu na trůn čelit rozsáhlému povstání mnoha měst, která byla teprve relativně nedávno připojena k akkadské říši. Povědomí o někdejší politické nezávislosti těchto měst bylo nepochybně ještě značně silné a lokální elity považovaly smrt krále Sargona a změnu na akkadském trůně za vítanou příležitost k obnovení politické autonomie. Několik nápisů nového krále je věnováno podrobnému popisu bojů se vzbuřenci.⁹ Boje se odehrávaly v několika městech, která ležela ve střední a jižní části Babylonie: Adab, Zabala, Umma, Kidingira, Ur, Lagaš, Kazallu. Podle svého líčení byl Rīmuš schopen tuto vzpouru potlačit, i když za cenu značných ztrát na životech. Údaje o počtech zabitých, zajatých a deportovaných nepřátel, které uvádí akkadský král ve svých nápisech, jsou nepochybně značně přehnané, přesto však naznačují, že války probíhaly ve značném rozsahu a s velkou intenzitou. Boje v Adabu a Zabalamu si údajně vyžádaly 15 718 mrtvých a 14 576 tamních obyvatel bylo zajato, zatímco údaj o počtu deportovaných je kvůli poškození textu nečitelný; v Ummě a Kidingiře zahynulo 8900 osob a 3540 nepřátel bylo zajato, zatímco 3600 obyvatel bylo deportováno; pro Lagaš a Ur zaznamenávají Rīmušovi písaři 8040 mrtvých, 5460 zajatců a 5985 deportovaných.

Rīmušův bratr a nástupce Maništušu (2269–2255 př. n. l.), který se po zavraždění akkadského krále při palácovém spiknutí dostal k moci, se ve svých dochovaných nápisech nezmiňuje o válkách na území Babylonie. Zdá se tedy, že razantní Rīmušův zákrok proti vzbuřencům přinesl dlouhé období relativní politické stability.

Naproti tomu Maništušuův syn Narām-Sīn, jehož vláda je dokumentována vůbec největším množstvím písemných pramenů ze všech členů akkadské královské dynastie, musel podle svého líčení rovněž čelit rozsáhlému povstání, které se odehrávalo prakticky na celém území Babylonie. Tato vzpoura je v jeho nápisech poprvé označena honosným názvem „povstání čtyř světových stran“. Zmínka o této události se objevuje např. v akkadském nápisu vyrytém na podstavci měděné sochy z Bassetki, lokality ležící asi 70 km severozápadně od Mosulu, který pojednává o deifikaci krále Narām-Sīna:

1) *Na-ra-am*-^DEN.ZU

2) *da-núm*

3) LUGAL

4) *A-kà-dè*^{KI}

5) *ì-nu*

6) *ki-ib-ra-tum*

7) *ar-ba-um*

9) *Jedná se o nápisy Frayne (1993, E2.1.2.1–5).*

8) *íš-ti-ni-íš*

9) *ì-KIR-ni-šU*₄

1–4) Narām-Sīn, mocný král Akkadu.

5–9) Když čtyři světové strany společně povstaly proti němu,...¹⁰

Samotný průběh vzpoury je popsán v několika nápisech, nejpodrobněji v nápisu, který je doložen na dvou starobabylonských tabulkách z Nippuru.¹¹ Vůdčími postavami vzpoury byli podle tohoto nápisu Iḫur-Kiš z Kiše v severní Babylonii a Amar-girid z Uruku na jihu. K severní koalici se připojila města Kiš, Kúta, Tiwa, Sippar, Kazallu, Giritab, Apiak, Borsippa, Ereš, Dilbat a některá další. Součástí jižní koalice byla města Uruk, Ur, Lagaš, Umma, Adab, Šuruppak, Isin, Nippur a oblasti na pobřeží Perského zálivu. Narām-Sīn nejprve porazil Iḫur-Kiš v bitvě, která se odehrávala nedaleko Kiše, a potom se přesunul na jih, kde porazil Amar-girida.¹²

Identický motiv všeobecné vzpoury je použit rovněž v několika pozdějších epických skladbách, které zpracovávají náměty z akkadské historie. V úloze bojovníka proti vzbuřencům v nich vystupuje právě král Narām-Sīn, jenž se v pozdějších dobách stal nejslavnějším členem akkadské královské dynastie a byl hrdinou mnoha literárních skladeb.

Významnou skladbou je „Velké povstání proti Narām-Sínovi“.¹³ Tento text je doložen ve čtyřech více či méně fragmentárních verzích, které pocházejí z dlouhého časového úseku od akkadského období až po období starobabylonské (2003–1595 př. n. l.). Staroakkadská verze je zaznamenána na školní tabulce, nalezené v Ešnuně v povodí Dijálu. Kromě toho existují tři různé verze datované do starobabylonského období: verze č. 2 je doložena na dvou tabulkách, z nichž jedna pochází z Mari na středním Eufratu v moderní Sýrii, provenience druhé tabulky je neznámá, 3. verze je výsledkem starobabylonské redakce, zapsané na tabulce, pocházející snad ze Sipparu, zatímco 4. verze je zaznamenána na tabulce neznámé provenience.¹⁴

Mezi jednotlivými verzemi lze pozorovat určité odchylky v líčení vzpoury proti Narām-Sínovi, avšak významné shody mezi jednotlivými manuskripty prokazují, že všechny doložené verze tohoto textu pravděpodobně vycházejí z jediného vzoru. Současně lze pozorovat značné podobnosti mezi touto skladbou a líčením historických událostí v královských nápisech samotného Narām-Sīna.

10) Frayne 1993, E2.1.4.10.

11) Frayne 1993, E2.1.4.6.

12) *K povstání proti Narām-Sínovi srov. Westenholz (1999, 51–54).*

13) *Zpracování této skladby předkládá Goodnick Westenholz (1997, 221–261).*

14) *K těmto verzím srov. Goodnick Westenholz (1997, 221).*

Tato skladba popisuje literárním jazykem boj akkadského krále proti nespočetnému nepřátelskému vojsku. Proti akkadskému vladaři se vzbouřila řada měst v severní Babylonii, mezi nimiž skladba uvádí tato města: Kiš, Kúta, Tiwa, (W)urumu, Kazallu, Giritab, Apiak, Ibrat, Dilbat a Sippar. Vůdcem severních vzbouřenců byl ve shodě s Narām-Sínovými nápisy Iḫhur-Kiš, který pocházel z Kiše. Druhým střediskem vzpoury proti Narām-Sínovi byla města ležící v jižní části Babylonie, tedy v oblasti nazývané Sumer. Na rozdíl od líčení, které nacházíme v Narām-Sínových nápisích, byl hlavním vůdcem této vzpoury Lugal-Anne, jenž pocházel z Uru (podle 1. verze skladby), případně z Uruku (podle verze č. 2). Součástí jižní koalice byli podle verze č. 2 také panovníci Ir-Enlila z Ummy a Amar-Enlila z Nippuru.

Dochovaný rukopis verze č. 1 obsahuje pouze 15 řádek, v nichž se popisuje uzavření spojenectví mezi dvěma povstaleckými panovníky (Iḫhur-Kiš a Lugal-Anne). Dochované části druhé verze obsahují pouze úvod s výčtem měst a území, jež se zapojila do povstání proti Narām-Sínovi.

Součástí povstaleckého vojska byli také obyvatelé okrajových oblastí akkadského říše, případně některých regionů ležících ve vzdálenějších oblastech Předního východu. Verze č. 2 mezi nimi uvádí tyto panovníky (ř. 29–35): Puttimadal, král Simurru, Ingi, král Namaru, Riš-Adad, král Apišalu, Migir-Dagan, král Mari, ḫušumkipi, král Marḫaši, Duḫsusu, král Mardamanu, a Manum, král Maganu. Podle verze č. 3 se jednalo o vladaře těchto 17 zemí (počáteční části příslušných řádek jsou poškozeny, takže jména panovníků nelze přesně rekonstruovat): Kakmum, Lullubum, Ḫabḫum, Turukkum, Kaniš, Amurru, Dēr, Ararru, Kaššū (Kassité), Meluḫḫa, Aratta, Marḫaši, Elam, Apum, Země padesáti, Armanum a Ḫana. V čele těchto panovníků stál Gula-AN, král země Gutium, která ležela na severovýchodním okraji Mezopotámie. Jeho boj proti Narām-Sínově armádě se popisuje ve verzi č. 3. Verze č. 4 uvádí, že nepřitelem akkadského krále byl Banana (nebo také Ašbanana; čtení tohoto jména je nejisté), náčelník země (nebo etnika) ḫariam (SAG ḫa-ri-a-am; ř. 7).

Obdobnou literární skladbou, která zpracovává námět všeobecného povstání proti Narām-Sínovi, je „Narām-Sínova legenda z Kúty“, která je také označována jako „Narām-Sín a nepřátelské hordy“.¹⁵ Skladba je zapsána na několika tabulkách, které pocházejí ze starobabylonského období (2 rukopisy, snad ze Sipparu), z novoasyrského období (8 rukopisů, z toho 6 z Ninive, 1 ze Sultantepe a 1 z Kiše), a dochovány jsou rovněž tabulky pocházející z ḫattuše, hlavního města chetitského státu (2 (?) rukopisy jsou v akkadštině, 4 jsou v chetitštině).¹⁶

Znění skladby lze nejlépe rekonstruovat na základě verze z asyrských knihoven, datované do 1. tis. př. n. l. Narām-Sínova říše byla napadena apokalyptickým nepřátelským vojskem, čítajícím 360 000 mužů ve zbraní, jež bylo vedeno sedmi bratry (podle akkadské verze z Chattuše šesti), vládci dalekých, neznámých krajin. Na rozdíl od Narām-Sínových nápisů i na rozdíl od předcházející literární skladby nejsou Narām-Sínovými nepřáteli vládci konkrétních měst v Mezopotámii a sousedních regionech. Proti nim, s nimiž se akkadský král musel střetnout, nejsou v této skladbě nijak přesně identifikováni a mají spíše charakter mytických hrdinů. Ve starobabylonské verzi se pouze objevuje zmínka o zemi Malgium.¹⁷ Na pomoc jim přišlo 17 panovníků (jejich jména ani názvy jejich zemí nejsou uvedeny), což vytváří paralelu k předcházející skladbě, v níž se (podle verze č. 3) do boje proti akkadskému králi zapojili vladaři 17 zemí pod vedením Gula-ANA, krále země Gutium.

Jejich vojsko se zdálo neporazitelné, a proto si Narām-Sín kladl otázku, zda se vůbec jedná o lidské bytosti. Proto nařídil jednomu ze svých vojáků, aby zjistil, zda nepřátelským bojovníkům při poranění vytryskne krev. Zkouška prokázala, že nepřátelé jsou přece jen bytostmi z masa a krve, nikoliv nepřemožitelnými démony. Narām-Sín před zahájením boje zjišťoval prostřednictvím věštby vůli velkých bohů, kteří mu však zakázali podnikat jakékoliv vojenské akce. Král se rozhodl přes výslovný zákaz božstev vyslat proti vetřelcům stodvacetitisícovou armádu, která byla zcela rozprášena. Následujícího roku poslal Narām-Sín do boje devadesát tisíc mužů ve zbraní, ovšem i tentokrát skončila vojenská mise katastrofou. O rok později nasadil akkadský panovník do boje šedesát tisíc sedm set bojovníků, kteří rovněž padli v boji s nájezdníky. Závěr skladby naznačuje, že nejvyšší bůh Enlil nakonec sám zbaví akkadskou zemi nevídaných vetřelců. Skladba je zřejmě dílem didaktického charakteru, která byla určena budoucím panovníkům. Zásadní ctností vladaře je podle jejího autora dbát vždy na vůli božstev a pokorně se poddávat jejich rozkazům, byť by pro něj byly nepochopitelné.

Po smrti krále Narām-Sína nastoupil na trůn jeho syn Šar-kali-šarrī, za jehož vlády se již začínal pozvolna projevovat mocenský úpadek akkadského státu, který ztrácel svůj politický vliv nejprve v okrajových regionech a potom také ve vlastní Babylonii. Z období vlády Šar-kali-šarrīho je již doloženo podstatně méně královských nápisů i dalších typů písemných pramenů než za vlády jeho otce. Paralelu k Narām-Sínovým nápisům představuje stavební nápis Šar-kali-šarrīho, který pojednává o vybudování chrámu bohyně Ištar.¹⁸ Nápis není dochován v originálním znění, máme k dispozici pouze kopii na novobabylonské tabulce z Babylonu. V tomto nápisu je uvedena zmínka o povstání, které se svým rozsahem vyrovnalo vzpouře, již musel čelit Narām-Sín:

15) Tento název navrhla Joan Goodnick Westenholz; k edici tohoto textu srov. Goodnick Westenholz (1997, 263–368).

16) K těmto rukopisům srov. Goodnick Westenholz (1997, 263).

17) K dokladům pro toponym Malgium (Malgûm) viz Groneberg (1980, 156–157).

18) Frayne 1993, E2.1.5.5.

- 9) [i]-nu
- 10) ki-ib-ra-tum
- 11) ar-ba-um
- 12) iš-ti-ni-iš
- 13) i-KIR-ni-šu₄
- 14) ...
- 15) [iš]-tum-ma
- 16) a-bar-ti
- 17) ti-a-am-tim
- 18) ša-píl-tim
- 19) a-di-ma
- 20) [t]i-a-am-tim
- 21) a-lí-tim
- 22) NI.ŠI₁₁
- 23) ú
- 24) ŠA.DÚ-e
- 25) kà-la-šu-nu-ma
- 26) a-na
- 27) °EN.LÍL
- 28) u-ra-iš
- 29) ú
- 30) šar-rí-ši-in
- 31) i[n] kà-mi-[e]
- 32) ú-šá-rí-ib
- 33) maḥ-rí-iš
- 34) °EN.LÍL

9–13) Když čtyři světové strany společně povstaly proti němu,

14) ...

15–34) od (zemí) za Dolním mořem až po Horní moře, porazil lid i všechny horské kraje pro Enlila a jejich krále v okovech přivedl k Enlilovi.

Války Šar-kali-šarrího nejsou doloženy v žádných jiných nápisech tohoto panovníka. V jeho datovacích formulích se na rozdíl od Narām-Sína, který se často zmiňoval o svých vojenských úspěších, objevuje relativně málo zmínek o válkách. V datovací formuli b nacházíme zmínku o válce v Sumeru a v hornatých oblastech,¹⁹ což by snad

mohlo být chápáno jako narážka na boj proti povstalcům na území Sumeru a v přilehlých hornatých krajích. Žádné přesnější údaje však nemáme k dispozici. V jiných datovacích formulích se Šar-kali-šarrí zmiňuje ještě o bojích proti Gutium (j, m), Amurru (ka, kb, kc), zemím Elam a Zaḫara (la, lb), zatímco většina ostatních formulí tohoto panovníka zaznamenává mírovou činnost.

Ve výše citovaném Šar-kali-šarrího nápisu nejsou uvedeny žádné konkrétní údaje o „povstání všech čtyř světových stran“. Nenacházíme tam ani podrobnosti o průběhu války, o jejím rozsahu, ani jména nepřátel, s nimiž akkadský král bojoval. Nedochovaly se ani žádné pozdější literární skladby, v nichž by Šar-kali-šarrí vystupoval. Naskytá se tedy otázka, zda se v případě tohoto nápisu jedná o autentické vyličení války, kterou musel Šar-kali-šarrí stejně jako jeho otec vést proti povstalcům, nebo zda máme tento nápis považovat spíše jen za jakousi napodobeninu nápisů slavného předchůdce, která měla z ideologických a propagandistických důvodů zobrazit Šar-kali-šarrího jako mocného a silného panovníka a důstojného pokračovatele v díle slavného otce.

3.3. Příklad 3: Období III. dynastie z Uru

Stát, v němž vládla III. dynastie z Uru, sjednotil pod svou vládou celé území Mezopotámie a přechodně pronikl také do některých sousedních regionů. Vrchol moci urského státu nastal za vlády krále Šulgiho (2094–2047 př. n. l.), zatímco za panování pozdějších členů této dynastie se již začínaly projevovat známky stagnace. Krize urského státu vyvrcholila za posledního člena urské dynastie, Ibbi-Sína (2028–2004 př. n. l.).²⁰ Důležitým pramenem pro rekonstrukci tehdejších poměrů je skupina dopisů, které si Ibbi-Sîn vyměňoval se svými místodržiteli v různých oblastech země, zejména korespondence s Išbi-Errou, který působil jako administrativní a vojenský hodnostář v Isinu ve střední části Babylonie a později vyhlásil nezávislost svého města a přijal královský titul. Tyto dopisy, psané sumersky, se v době starobabylonské staly součástí učebních osnov pro výuku sumerštiny v písařských školách a díky tomu se dochovaly ve velkém množství opisů. Dopisy ukazují, že Ibbi-Sîn fakticky kontroloval jen hlavní město Ur, zatímco v ostatních městech se moci chopili místní hodnostáři. Země byla navíc sužována vojenskými akcemi amorejských kmenů, které znemožňovaly spojení mezi jednotlivými částmi říše.²¹

Také administrativní texty a některé další typy písemných pramenů rovněž poukazují na tíživou situaci, jež panovala především v hlavním městě Uru. Ve městě panovala nouze a ceny některých druhů zboží (ječmene, ryb, oleje, skotu) výrazně stouply. Soudobé texty ukazují, že v 6.–8. roce Ibbi-Sínovy vlády se obilí v Uru prodávalo za

20) *K dějinám říše Ur III srov. Sallaberger (1999).*

21) *Dopisy mezi Ibbi-Sínem a lokálními hodnostáři (Išbi-Erra, Puzur-Šulgi) publikoval Michalowski (1976, č. 19–21, 243–268).*

19) *mu Šar-kà-lí-šar-rí ki-gi-enki-še im-ta-e11-da ḫur-sag-gá „Rok, kdy Šar-kali-šarrí táhl proti Sumeru (a) v horách“.*

patnáctinásobek dřívějších cen, ale podle některých pramenů vzrostly ceny dokonce na šedesátinásobek.²²

Místodržitelé jednotlivých měst využívali slabosti centrální vlády, postupně vyhlášovali nezávislost svých provincií a přijímali královské tituly. Od 3. roku Ibbi-Sínovy vlády se jeho datovací formule přestávají objevovat v mnoha důležitých městech: Puzriš Daganu, Ešnunně, Súsách, Uruku, Ummě, Girsu i Nippuru.²³

V příkrém rozporu s obrazem, který zprostředkují tyto texty, jsou však Ibbi-Sínovy datovací formule, podle nichž byl tento vladař schopen podnikat válečné akce i v oblastech dosti vzdálených od jádra svého státu. Podle datovací formule pro 3. rok své vlády bojoval v oblasti Simurru v severní Mezopotámii. V datovací formuli pro 5. rok je zaznamenáno, že král provdal svou dceru jménem Tukīn-ḫatti-migrīša za vladaře země Zabšali, ležící na území dnešního Íránu. V 9. roce svého panování podnikl údajně tažení do země Chuchnuri, která ležela v jihozápadním Íránu u pobřeží Perského zálivu. Formule pro 14. rok zaznamenává úspěšnou válku proti Súsám, zemím Adamdun a Awan (lokalizace zemí Adamdun a Awan je nejistá; ležely pravděpodobně v blízkosti Sús). Ibbi-Sín podle této datovací formule ovládl uvedené země během jediného dne a zajal jejich vladaře. Téměř identická zmínka se objevuje rovněž ve dvou nápisech, které jsou doloženy ve starobabylonských kopiích. Nápisy tvrdí, že Ibbi-Sín dal zhotovit dvě zlaté kultovní nádoby a zasvětil je bohu Nannovi poté, co bojoval proti Súsám, Adamdunu a zemi Awan, porazil je všechny v jednom dni a jejich vladaře odvezl do zajetí. V datovací formuli pro 17. rok se uvádí, že se Ibbi-Sínovi podrobili Amorejci, kteří „od dávných dob neznali žádná města“.

V datovacích formulích krále Ibbi-Sína nacházíme podobnosti s formulemi dřívějších panovníků, kteří se často zmiňovali o válečných výpravách za hranice Mezopotámie. V některých ze starších datovacích formulí se objevují toponyma (především v regionech ležících na východ od Mezopotámie, tedy na území dnešního Íránu), o nichž se zmiňuje také Ibbi-Sín. O opakovaných válečných akcích v Simurru podává zprávu Šulgi (datovací formule pro 25., 26., 27., 32., 44. a 45. rok vlády), v Chuchnuri válčil Amar-Sín (v 7. roce) a tažení proti Zabšali zaznamenal Šū-Sín v datovací formuli pro 7. rok své vlády.

Ve světle pramenů, které dokumentují bezmocnost urského panovníka, jenž nebyl schopen zakročit proti vzpurným místodržitelům a zajistit dostatek potravin ani pro obyvatele svého sídelního města, se zprávy o těchto válečných triumfech jeví jako velmi nevěrohodné. Informace o Ibbi-Sínových výpravách do dalekých zemí nejsou ově-

řitelné na základě jiných zdrojů. Je tedy velmi pravděpodobné, že se v tomto případě jednalo o čistou propagandu, která měla zdůraznit návaznost na starší doby mocenského rozmachu urského státu.

4. Závěr

Historiografické prameny ze starověké Mezopotámie, mezi něž řadíme především královské nápisy, datovací formule a kroniky, případně literární skladby, bezesporu obsahují velmi cenné informace o soudobých historických událostech a představují tak potenciálně velmi vydatný informační zdroj. Na druhou stranu je však jejich využití značně ztíženo několika nepříznivými okolnostmi.

Zásadním faktorem, který ovlivňuje výpovědní hodnotu těchto textů, je větší nebo menší stupeň ideologické kontaminace, který se v nich projevuje. Soudobá propaganda, která měla za úkol zobrazit příslušného panovníka jako vzor všech vladařských ctností, jenž se co nejvíce přibližuje aktuálnímu ideálu dokonalého vládce, je nejvíce patrná v královských nápisech a datovacích formulích, které byly nepochybně sepišované královými dvorními písaři. Jejich úkolem bylo zaznamenat skutečné historické události takovým způsobem, aby co nejvíce vynikly vladařovy mimořádné schopnosti a zásluhy. Můžeme je tedy považovat nejen za historiky, kteří měli za úkol zanechat budoucím generacím zprávu o panovníkových činech, nýbrž také za skutečné „image-makery“, jejichž role byla nepochybně považována ve starověké Mezopotámii za velmi důležitou. Naproti tomu kroniky zřejmě nebyly primárně motivovány snahou o oslavu konkrétního vladaře, takže jejich autoři v některých případech zaujímal kritičtější (nebo realističtější) postoj k dřívějším panovníkům. Zvláštní případ představují pozdější literární skladby, které zpracovávají náměty z mezopotamské historie. Neznáme přesnou dobu ani okolnosti sepsání těchto skladeb; nevíme, kdo byli jejich autoři, z jakých pramenů čerpali a jaké byly jejich motivy, a nevíme ani, jakým čtenářům byly tyto skladby určeny. Lze předpokládat, že autoři těchto literárních skladeb sledovali především aktuální cíle, kterým přizpůsobovali výběr postav, témat i způsob jejich prezentace. Zřejmě se mnohdy jednalo o didaktické skladby, které byly určeny soudobým vladařům a na příkladech z historie jim ukazovaly, jak by si měli při svém vládnutí počínat.

Můžeme tedy předpokládat, že hlavním cílem většiny historiografických textů, v prvé řadě královských nápisů a datovacích formulí, byla oslava příslušného panovníka. Tomuto hlavnímu cíli byl podřízen obsah i forma těchto textů. Jejich autoři usilovali o dosažení maximálního účinku na čtenáře, čemuž měl sloužit také honosný styl těchto textů, obohacený o řadu literárních obrátů a motivů. Historiografické texty se vyznačují dvěma hlavními tendencemi, které na první pohled působí protichůdně. Na jednu stranu měl být zobrazen panovník jako člověk, který překonal slavné skutky všech svých předchůdců na královském trůně a vykonal něco, co ještě nikdo před ním nevykonal. Za všechny příklady můžeme uvést formulaci, která se objevuje v nápise babylonského krále ḫammu-rabiho (1792–1750 př. n. l.) v souvislosti s vybudování hradeb kolem

22) *K hospodářské krizi v Uru za Ibbi-Sínovy vlády srov. Sallaberger (1999, 175–176).*

23) *Datovací formule krále Ibbi-Sína se přestávají objevovat ve 2. roce jeho vlády mj. v textech z Puzriš Daganu, ve 3. roce v Ešnunně, Súsách, Uruku, ve 4. roce v Ummě, v 5. roce v Girsu a v 8. roce v Nippuru (Sallaberger 1999, 174–175 a pozn. 180).*

Sipparu: v sumerské verzi ř. 42) u_4 -ul-lí-a-ta 43) lugal-lugal-a-ni-ir 44) lugal na-me 45) ba-ra-an-dím-ma 46) d utu lugal-gá 47) gal-bi ħu-mu-na-dù; v akkadské verzi ř. 46) *ša iš-tu* u_4 -um *ší-a-tim* 47) *šar-ru in* LUGAL-*rí* 48) *ma-na-ma la i-pu-šu* 49) *a-na* d UTU *be-lí-ja* 50) *ra-bi-iš lu e-pu-ús-súm* „To, co od dávných časů žádný král mezi králi nevykonal, to jsem já velkolepě vykonal pro Šamaše, svého pána”.²⁴

Současně však v těchto textech byla zdůrazňována návaznost na dřívější generace panovníků a královy skutky tedy jako by opakovaly činy jeho předchůdců, ale zpravidla na vyšší úrovni. Král musel během své vlády prokázat, že je schopen podnikat minimálně stejně významné skutky jako jeho předchůdci. Z tohoto důvodu se v těchto textech velmi často opakují zmínky o obdobných událostech, které nacházíme již v nápisích dřívějších panovníků, a tyto skutky jsou často popisovány za pomoci (téměř) identických literárních prvků. Ukázkou může být motiv všeobecné vzpoury proti akkadskému králi, který se poprvé objevuje za vlády Řimuše. Za panování krále Narām-Sína byla tato vzpoura poprvé označena jako „povstání všech čtyř světových stran”, aby bylo zdůrazněno, že rozsah povstání byl mnohem větší než v případě krále Řimuše, a že tedy došlo ke kvantitativnímu posunu. Narām-Sínův nástupce Šar-kali-šarrī opět v jednom ze svých nápisů použil motiv všeobecné vzpoury, ovšem bez bližších podrobností, což vyvolává podezření, že se tento motiv mezitím proměnil v pouhý literární obrat a že cílem jeho použití bylo pouze demonstrovat, že se Šar-kali-šarrī svými skutky vyrovnal svému slavnému otci.

Rozpor mezi datovacími formullemi urského krále Ibbi-Sína a dalšími písemnými prameny pocházejícími z tohoto období ukazuje, že ve svých datovacích formulích se poslední člen III. dynastie z Uru zobrazuje jako panovník, který byl schopen vést úspěšné války daleko za hranicemi svého státu, zatímco soudobé administrativní záznamy a další typy textů naznačují, že reálná moc urského vladaře se již omezovala v podstatě na samotné hlavní město, které bylo navíc sužováno těžkou ekonomickou krizí. V motivech, které jsou zaznamenány v Ibbi-Sínových datovacích formulích, nacházíme zjevné odkazy na datovací formule jeho předchůdců (Šulgiho, Amar-Sína a Šū-Sína). Cílem těchto zmínek, které se zřejmě také mezitím proměnily v pouhé symboly, bylo rovněž demonstrovat vojenskou moc a sílu urského panovníka.

Bylo by nepochybně ukvapené, kdybychom na základě těchto rozporů odmítli mezopotamskou historiografickou literaturu jako pouhou propagandu bez jakéhokoliv vztahu k historické realitě. Na druhou stranu nacházíme celou řadu případů, které ukazují, že pisatelé těchto textů skutečně v zásadě vycházeli z historických událostí. Např. Uruinimgina, král Lagaše – Girsu, po ztrátě Lagaše vypustil název tohoto města ze své titulatury. Zdá se tedy, že vztah mezi historickou realitou a jejím podáním v soudobé historiografické literatuře byl mnohem složitější a není v našich silách, abychom ve

všech konkrétních případech dokázali posoudit, do jaké míry je líčení událostí pravdivé a do jaké míry bylo poznamenáno ideologickými záměry svých tvůrců.

V každém případě však může být kritické a komplexní studium mezopotamských historiografických textů velmi přínosné, neboť může nejen přispět ke zpřesnění rekonstrukce historického vývoje tohoto regionu, ale vedle toho může zprostředkovat také představu o tom, jakým způsobem sami obyvatelé Mezopotámie chápali historický vývoj své země a jakým způsobem o něm podávali zprávy příštím generacím.

Použité zdroje

Literatura

FRAYNE, Douglas R. (1990): *Old Babylonian Period (2003–1595 BC)* (Royal Inscriptions of Mezopotámia, Early Periods, vol. 4). Toronto: University of Toronto Press.

FRAYNE, Douglas R. (1993): *Sargonic and Gutian Periods (2334–2113 BC)* (Royal Inscriptions of Mezopotámia, Early Periods, vol. 1). Toronto: University of Toronto Press.

FRAYNE, Douglas R. (2008): *Presargonic Period (2700–2350 BC)* (Royal Inscriptions of Mezopotámia, Early Periods, vol. 1). Toronto: University of Toronto Press.

GLASSNER, Jean-Jacques (2004): *Chroniques mésopotamiennes*. 2e tirage. Paris: Les Belles Lettres.

GOODNICK WESTENHOLZ, Joan (1997): *Legends of the Kings of Akkade: The Texts* (Mesopotamian Civilizations 7). Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.

GRAYSON, Albert Kirk (2000): *Assyrian and Babylonian Chronicles*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.

GRONEBERG, Brigitte (1980): *Die Orts- und Gewässernamen der altbabylonischen Zeit* (Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes 9). Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.

HORSNELL, Malcolm J. A. (1999): *The Year-Names of the First Dynasty of Babylon. Vol. I: Chronological Matters: The Year-Name System and the Date-Lists*, Vol. II: *The Year-Names Reconstructed and Critically Annotated in Light of their Exemplars*. Hamilton: McMaster University Press.

JACOBSEN, Thorkild (1939): *The Sumerian Kinglist* (Assyriological Studies 11). Chicago: Oriental Institute.

MICHALOWSKI, Piotr (1976): *The Royal Correspondence of Ur*. Yale University (disertační práce).

SALLABERGER, Walther (1999): Ur III-Zeit. In: Sallaberger, Walther a Westenholz, Aage (eds.): *Mesopotamien. Akkade-Zeit und Ur III-Zeit* (Orbis Biblicus et Orientalis 160/3). Freiburg – Göttingen: Universitätsverlag Freiburg Schweiz – Vandenhoeck & Ruprecht, s. 121–390.

SIGRIST, Marcel (1988): *Isin Year Names* (Institute of Archaeology Publications, Assyriological Series 2). Berrien Springs: Andrews University Press.

SIGRIST, Marcel (1990): *Larsa Year Names* (Institute of Archaeology Publications, Assyriological Series 3). Berrien Springs: Andrews University Press.

STEIBLE, Horst (1982): *Die altsumerischen Bau- und Weihinschriften* (Freiburger altorientalische Studien 5). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

VAN DE MIEROOP, Marc (1999): *Cuneiform Texts and the Writing of History*. London – New York: Routledge.

WESTENHOLZ, Aage (1999): The Old Akkadian Period: History and Culture. In: Sallaberger, Walther a Westenholz, Aage (eds.): *Mesopotamien. Akkade-Zeit und Ur III-Zeit* (Orbis Biblicus et Orientalis 160/3). Freiburg – Göttingen: Universitätsverlag Freiburg Schweiz – Vandenhoeck & Ruprecht, s. 29–117.

Internetové zdroje

Cuneiform Digital Library Initiative: <http://cdli.ucla.edu/tools/yearnames/yearnames.htm>, 19. 8. 2013.

24) Frayne 1990, E4.3.6.2.

Summary

This study is focused on the analysis of historiographic texts from ancient Mesopotamia, mainly royal inscriptions, year names, chronicles and literary compositions describing relevant historical events. The inscriptions and year names that were composed by royal scribes naturally mention only laudable and famous deeds (major construction projects, dedications to gods, victorious battles), as their main purpose was to show the respective ruler as the ideal king. On the other hand, other types of texts that were presumably created by persons outside the inner circle of the royal entourage (perhaps by people with connections to temples), sometimes many centuries later, show a more negative (or perhaps more realistic?) attitude towards those kings. However, each historiographic text was presumably more or less influenced by the ideological background of its author. The composers of those texts developed their own ideas concerning the role of individual rulers in history, which had an impact on both the content and the form of the texts.

There are many examples which illustrate the problems that arise when reconstructing the history of ancient Mesopotamia on the basis of native historiographic documents. In this study, we discuss three cases from the 3rd millennium BC.

Uruinimgina (2351–2342 BC), the Early Dynastic ruler of Lagash – Girsu, was attacked by Lugalzagesi, King of Uruk. According to Uruinimgina's own inscriptions, Lugalzagesi sacked and burned numerous shrines in the town of Lagash as well as in the countryside. As a result of this disaster, Uruinimgina lost control of Lagash, one of the two major centres of his state. This fatal event was reflected in his official titulature: earlier, Uruinimgina called himself "King of Lagash" (in the same way as his predecessors had done), while after the defeat by Lugalzagesi, he switched to the title of "King of Girsu". In this case, Uruinimgina's royal titulature rather accurately reacted to the actual political situation although it was not favourable for him.

Another example dates from the Akkadian period. In Akkadian royal inscriptions, we often find the motif of a general insurrection against the ruler that was defeated only after prolonged and bloody battles. For the first time, this motif appears already in the inscriptions of the second member of the Akkadian dynasty, Rīmuš (2278–2270 BC), later it revolves in the inscriptions of Narām-Sîn (2254–2218 BC) and his son Šar-kali-šarrī (2217–2193 BC). Both Rīmuš and Narām-Sîn describe very vividly the battles with the rebels; they identify the names of their adversaries and give the exact numbers of soldiers of rebellious armies. In an inscription describing the construction of a temple which was composed under Šar-kali-šarrī, we also find an allusion to a rebellion which he quelled. The description of the rebellion is very similar to that of Rīmuš and Narām-Sîn, but, unlike them, it is very vague and does not reveal any details concerning the battles. Moreover, wars are not mentioned in other inscriptions of Šar-kali-šarrī and military campaigns are only sporadically referred to in his year names. Therefore, we can suspect that the motif of a "general insurrection" changed to a purely literary topos in the meantime and that the inscription of Šar-kali-šarrī can be viewed simply as an imitation of inscriptions of earlier kings without any actual links to real historical events.

The third example can be found in the texts from the reign of the Third Dynasty of Ur (2112–2004 BC). The Ur state suffered under a severe crisis in the time of the last member of the dynasty, Ibbi-Sîn (2028–2004 BC). Some sources, mainly letters exchanged between the king and his officials, show clearly that the king controlled only the capital Ur, whereas other towns were governed by local authorities. Simultaneously, documents from Ur itself often refer to a harsh economic situation in the capital resulting in rising prices of essential commodities. On the other hand, the year names issued by the royal administration make the impression that Ibbi-Sîn not only exercised firm control over the whole territory of Mesopotamia, but was even able to launch military campaigns far beyond the borders of Mesopotamia, especially in Iran. However, with regard to the above mentioned documents, it is very doubtful that the king of Ur possessed such great military and political power. We must therefore view those year names as a pure ideological construct of Ibbi-Sîn's "imagemakers".

Regardless of problems connected with the evaluation of Mesopotamian historiographic sources, it is beyond any doubt that the critical study of those documents within their ideological and historical context can not only contribute to a more precise reconstruction of the Mesopotamian history, but can also reveal how Assyrians and Babylonians themselves perceived the historical development of their country.

David Rafael Moulis

Tel Jerusalem: The Place Where It All Began (Archaeological Remains From the Epipaleolithic Period to the Iron Age II Period)

Abstract

Israel as the Holy Land has been the focus of archaeologists for more than 200 years (the first excavations took place in 1810 in Ashkelon), and the city of Jerusalem has been explored for almost 180 years (Robinson, 1838). There are a substantial number of archaeologists who have had various motivations to dig in Jerusalem. The understanding of the occupation of this city has been an important issue until the present. This paper approaches the history of excavations as well as the important finds from the part of Jerusalem that is known as the City of David. Excavations in Jerusalem are problematic, because in the Old City there is not too much open space where it is possible to excavate. The majority of the Old City area is covered with modern buildings. There is no possibility for archaeologists to excavate on the platform at the Temple Mount. This is why current research is focused on the City of David, the Ophel and some areas around the Temple Mount (tunnels and the Western Wall Plaza). Only in the City of David is it possible to see continuous settlement from the Epipaleolithic period to the modern period, because of the presence of only one source of water up to the Roman period.

Key words: Jerusalem, archaeology, history, ancient, City of David, Hezekiah, Gihon Spring, water system, Ophel, Stepped Stone Structure, Large Stone Structure

1. Introduction

For the beginning of the settlement in Jerusalem it is necessary to focus on the part of the city that is located outside the present city walls, the area known today as the City of David.¹ According to the biblical text this is the place that was chosen by King David to

1) *At the beginning of the 19th century the hill had not yet been identified as the City of David. There were only two sites known – a spring and a pool. In 1867 Charles Warren was the first excavator in Jerusalem during the Ottoman rule over Israel. He focused on the Temple Mount Walls, the Temple Mount itself and the area around the Gihon Spring (tunnels and a vertical shaft that was named for its discoverer). In 1880 Conrad Schick's student discovered the famous Shiloah inscription and C. Schick revealed the Channel II (Hezekiah's Tunnel). In 1901 E. Masterman and C.A. Hornstein excavated the Channel I in the City of David. At the end of the 19th century F. J. Bliss and A. Dickie revealed the southern walls of Jerusalem; the steps of the Shiloah Pool from the Second Temple periods and parts of the road that leads from the Shiloah Pool to the Temple Mount. The research of M. B. Parker and F. L. H. Vincent took place between the years 1090–1911. They uncovered some parts in the Gihon Spring area. During the years 1913–1914 and 1923–1924 R. Weill discovered burial caves of the Davidic dynasty and Greek inscriptions from the Second Temple period. During the British mandatory period excavations were conducted by R.A.S. Macalister and J. G. Duncan. They worked on the top of the hill of the City of David in the years 1923–1925 and there they found there a line of wall, two towers and the "Jebusite" Ramp (Stepped Stone Structure). In 1927 J. W. Crowfoot and G. M. Fitzgerald worked in the Tyropoeon Valley – at the site that is known as the Givati Parking Lot. K. M. Kenyon excavated during the time of the divided Jerusalem between years 1961–1967 at the eastern slope in the City of David. She discovered there residential buildings, fortress walls and the main street in the Tyropoeon Valley. David Ussiskhin researched in Silwan village in 1968 after the reunification of Jerusalem. Y. Shiloh continued excavating the City of David between the years 1978–1985. He opened two new areas (A1 and H) and he discovered in area G the House of Ahiel. Ronny Reich and Eli Shukron excavated this area from 1995 to 2012. They uncovered the Shiloah Pool and the Second Temple period Road and they also worked under the Spring House. Eilat Mazar conducted excavations at the Visitors Center Area during two seasons between the years 2001–2011. She found there a large structure that she presents as King David's Palace. Currently, she is digging at the Ophel, located close to the Temple Mount. Doron Ben Ami (The Hebrew University in Jerusalem) has been excavating in the Givati Parking Lot (City of David) since 2007. The last excavation project has began in 2014 under Yuval Gadot (Tel Aviv University) in area D3 (City of David/Silwan) (Reich 2011, 13, 17, 43, 44 and 91 and City of David: Ancient Jerusalem: Archeology, <http://www.cityofdavid.org.il/archeology>, 28. 9. 2014).*

establish his new city – the future capital city of Judah. *"So David dwelt in the fort, and called it the city of David. And David built round about from Millo and inward."*² Until this moment each city in Canaan had its own ruler and no existing central authority among Canaanite cities in the Canaanite period.

Why did the first settlement start here on the eastern slope of the mound? The reason is very simple. In this area there was located only one source of water – the Gihon Spring. The City of David (the Lower City) is placed in the south of the Temple Mount to the east – there is the Kidron Valley that is today ca. 10–15 meters higher than in ancient times. It has been filled with garbage during the thousands years (Fig. 1). On the west side of the city there was the Tyropoeon Valley (also known as the Central Valley). Today we cannot see it, because it was also filled with various materials and was covered with houses. This valley separated the Southern Hill from the Temple Mount and from the City of David. The Tyropoeon Valley runs from the Damascus Gate around the Temple Mount down under the City of David, where the Kidron Valley meets the Hinnom Valley.³ Thanks to a series of rock-cut tombs that were discovered on the hills around Jerusalem it is possible to imagine where the borders of the city were situated.

Fig. 1: The Kidron Valley: on the right is eastern slope of the City of David; the Gihon Spring is located in the center (see arrow)

Source: Photographed by author, 2013

2) 2 Sam 5: 9.

3) Mazar 1992, 418–419.

Some of the tombs from the 8th century B.C.E. were found at the Western Hill (the Upper City). This discovery indicates that until this time the city could not have been located here. Other tombs are located in the eastern part of the Kidron Valley (the present Arab village of Silwan). Dozens of tombs above the Kidron Valley are visible from the City of David. The tombs are often parts of modern houses, sometimes they are bases of cellars, and some of them were reused and changed. This means that no one can see the tombs. All tombs close to the hill of the City of David indicate limits of the possible size of the city of Jerusalem.⁴ Cut-tombs are a good indicator of the expansion of cities, because they are often outside city walls. In the burial caves there were found various things, such as complete pottery vessels, seals, jewellery, etc.

2. Epipaleolithic, Neolithic and Chalcolithic period

The City of David was (and still is) a small hill in ancient times and looked different than it looks today. It is also important to remember that the hill was not (during King David's time) the first phase of settlement in Jerusalem. The earliest evidence of human activity and presence in the prehistoric Jerusalem is from the Epipaleolithic period (22000 B.P.–9500 B.C.E.).⁵ Limited finds, such as flint stones, come from the area around the Gihon Spring. It is hard to say if the owners of the tools lived permanently in this area or if they came from other places. Artefacts from the Neolithic period (9500–6400 B.C.E.) are still very poor. Only flint tools and some shards were discovered on the mound of the City of David.⁶

The Chalcolithic period (6400–3600 B.C.E.) has got a poor amount of any archaeological evidence. Nevertheless it is possible to see settlement activity in the area of the City of David, where potsherds, flints, pottery and cup-marks in bedrock were found.⁷

3. Early Bronze Age

The earliest architectural remains are dated to the Early Bronze Age (ca. 3600–2400/2300 B.C.E.). The series of three burial caves in the City of David with complete pottery vessels were found, but we do not have any more contexts or details. The two typical Early Bronze Age houses (broad-room) were uncovered by Y. Shiloh. K. M. Kenyon found the rough stone structure and many early bronze sherds. From this period we do not have evidence of fortifications; Jerusalem was probably unfortified.⁸

4. Middle Bronze Age

The Middle Bronze Age is dated to ca. 2200–1550 B.C.E. Some socioeconomic changes took place in the land of Israel (exactly in Canaan) during this period. For a complete understanding it is better to divide this period into two phases:

4.1. Middle Bronze Age I

From the Middle Bronze Age I (ca. 2200–2000 B.C.E.) there are not too many material remains, nevertheless, the most important evidence comes from cut-tombs. For example, graves at the Mount of Olives, tombs at Bethany and in the village of Silwan, and tombs at Mount Scopus (dolmen tombs) and at the Mount Zion are known. All these graves indicate the similar and very common types of tombs. The same types were also uncovered in other sites in the central hill country.⁹ This is the last period when the material and architectural remains are too poor, and we do not have other sources for the reconstruction of Jerusalem's history.

4.2. Middle Bronze Age II

The first documents originate from the time of the Middle Bronze Age II (2000–1550) - they include heretofore the oldest mention of the name of Jerusalem. These textual materials belong to groups of execration texts. In these documents there are notes of names of cities and rulers of the potential enemies of Egypt. Among them there is also the name Jerusalem (in a form probably to be read Rushalimum).¹⁰ The execration texts are from the time period when the Egyptian empire ruled over Israel, Libya and Sudan. The first group could be dated from the 20th to the 19th century B.C.E. Archaeological finds show ink inscriptions on pottery vessels from this time. Other groups of the texts are from the 19th and 18th centuries B.C.E. They were written on the pottery figurines that represent prisoners with tied hands. The figurines were used by the priest and were destroyed by him as a sign of the possible destruction of enemies.¹¹ In the group of execration texts from the 20th to the 19th century B.C.E. there were names of cities and their rulers. Two or three rulers are mentioned for each city. In the case of Jerusalem two personal names are written: Yqr'm and Šs'n – they are the western Semitic names of local rulers (according to E. Mazar it is possible to read them as Y'qar'am and Shas'an). It could be a sign that Jerusalem had two (maybe three) rulers at the same time. Each sovereign was the head of a different group or clan of citizens.¹² The stray political order

4) Broshi 1974, 21–22.

5) *Chronology of the historical periods in this paper is based on Reich (2011, 351).*

6) Reich 2011, 281.

7) Maeir 2011, 171.

8) Maeir 2011, 173.

9) Maeir 2011, 175.

10) Mazar 1978, 698.

11) Ben-Dov 2002, 30–31.

12) Mazar 2009, 25 and Ben-Dov 2002, 31.

denoted change that we can see according to the later group of textural material from the 19th and 18th centuries B.C.E. We can read about just one monarch for each city.¹³ Jerusalem was mentioned among other cities in Canaan, but only one other city from the Central hill country was inscribed – Shechem.¹⁴

The remains of the Middle Bronze Age II bear witness to the transformation of Jerusalem from the rural style to the urban planning settlement. Jerusalem became the centre of emerging polity. The most important archaeological evidence arose from excavations conducted by K. Kenyon, Y. Shiloh, Parker and Mazar. The oldest known walls have been uncovered at the eastern slope of the City of David, half-way up the slope. As we can see from the archaeological survey, the wall was built in the 19th century B.C.E. According to Kenyon, the wall was part of a fortification and included a tower.¹⁵

Two excavators, Ronny Reich and Eli Shukron have improved the understanding of ancient Jerusalem. They started working close to the Gihon Spring in 1995 (Fig. 2). They found a structure – a massive “fortress” surrounding the source of water and the Rock-Cut Pool that was used as a huge reservoir.¹⁶ Kenyon and other previous researchers thought that the Gihon Spring was located unfortified outside of the city walls. Reich’s and Shukron’s excavations changed this view, because they exposed a huge unknown tower (13.8 x 16.6 m) – the Spring Tower.¹⁷ Water flowed from the Gihon Spring through a rock-cut channel (channel II) down to the foot of the hill, where the meeting point of the Kidron Valley and Tyropoeon Valley was. There was a small pool (later known as Siloam Pool). The first part of this tunnel was cut from the surface, and it was covered with large stones. The second part continued as a rock-cut tunnel. The second way that water flowed from the Gihon Spring was the short rock-cut tunnel to the bottom of the fortified Rock-Cut Pool (10 x 15 m) that was dug into the hard rock. The maximum depth of the pool is 14 m.¹⁸ Water was conducted with another, shorter tunnel to the bottom of the pool. The pottery shards associated with the floor of the reservoir and parts of the fortification of the pool were dated to the period of the Middle Bronze Age II. This was the first phase in which a water system was built and used.¹⁹ The pool was also protected

by a tower – the Pool Tower. On the northern part of the pool were found the remains of two massive walls that were included in the system of the tower.

The inhabitants of the fortified city could enter the “Pool” via a cut tunnel that was part of Warren’s Shaft System. At the end of the 19th century Warren excavated a tunnel and a vertical natural shaft in this area. At the bottom of the shaft there was Hezekiah’s Tunnel, which was explored in 1838 by E. Robinson and in 1865 by Ch. Warren. Warren did not know very much about the shaft because as he stood in Hezekiah’s Tunnel, the whole shaft above him was full of garbage. He started to clean it from the bottom up to the top of the shaft. When he was working on the clearance of the shaft, he found a hole in its upper part that led to the Canaanite tunnel to the city. It was used by inhabitants who came from Jerusalem to the “Pool” for water. Warren did not have any idea that the vertical shaft had native origins. He connected all the parts of the water system with the same period – the Middle Bronze Age II. This uncovered system was forgotten for the next 100 years, and it was again filled with rubbish. In the 80s of the 20th century Y. Shiloh began to clean the Warren shaft system again. Shiloh, as the first researcher, thought that this was the Iron Age system, because no other earlier water system in Israel was known. This theory was changed later, because the system is too primitive. It brought people to water, but it did not bring water close to the people. Some experiments were conducted to try to retrieve water with pottery vessels on a rope from the bottom of the Warren shaft, but a lot of vessels were destroyed. The walls of the shaft were formed unevenly. The researchers found out that jars were cracked after collision with the sides of the shaft during the process of dropping them. The result of this experiment was the fact that this shaft could not be used for scooping water. After the year 2000 Reich and Shukron uncovered a walled room in the upper part of the tunnel that led to the shaft. Again, they changed the old theories and chronology of Warren’s shaft system. Explorers detected two levels inside of the tunnel. Currently visitors can stand just in the lower level. The present line of the floor on the sides of the upper tunnel continues to the newly discovered room. The lower floor level ends next to the upper part of the vertical Warren’s shaft. (Warren finished his cleaning of the shaft from the bottom in this point, as is described above). Today it is necessary to ascend the modern stairs to the newly discovered chamber. This means that everybody climbs from the end of the later tunnel level to the upper older level. This scope was filled with the pottery artefacts from the Iron Age II, which helped to date it. The upper tunnel was cut into just the softer rock (limestone) and constitutes the access to the pool. Warren’s Shaft was invisible, inaccessible and unknown to the diggers of the Middle Bronze Age. The lower or deeper part of the access tunnel was built later in the Iron Age, when people began to use better and stronger iron tools for cutting harder rock (dolomite), (Fig. 3 and 4).

Fig. 2, Fig. 3 and 4 →

13) According to N. Na’aman there are several ways how to decipher words written in Egyptian transcription (see Na’aman 1992, 279).

14) Mazar 2009, 25.

15) Maeir 2011, 175.

16) Mazar 2009, 27 and City of David: Ancient Jerusalem: Archeology, <http://www.cityofjuda.org.il/en/archeology/excavations/spring-house>.

17) Reich and Shukron 2004, 212.

18) Reich and Shukron 2004, 213.

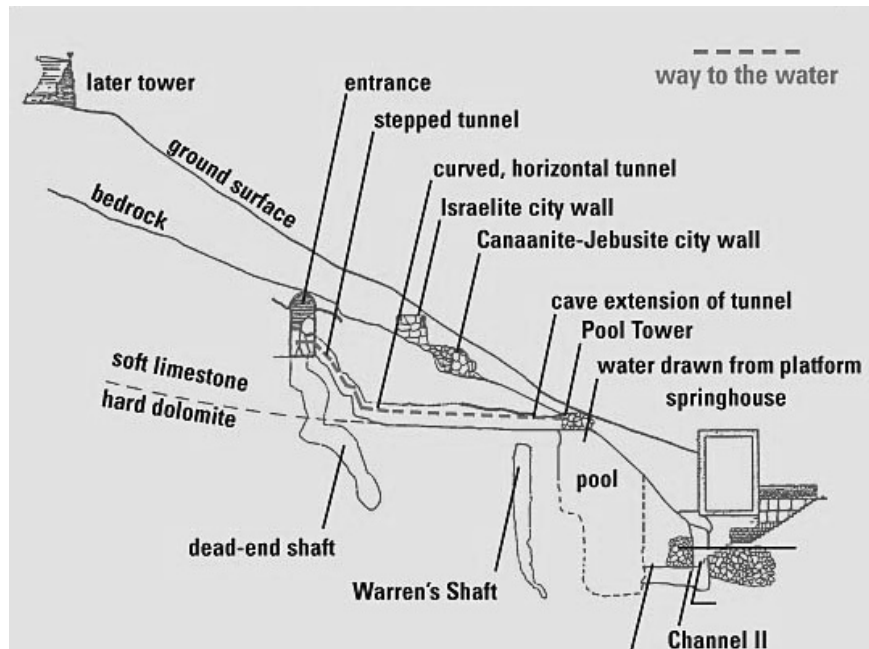
19) Reich and Shukron 2004, 213.

Fig. 2: The Spring House – under it is situated Gihon Spring

Source: Photographed by author, 2012

Fig. 3: Map of Bronze age tunnels, the Warren's Shaft and the access to the Gihon Spring

Source: Anonymous 1999, 26

Fig. 4: Line between limestone and dolomite rock

Source: Photographed by author, 2014

More archaeological remains of buildings from the Middle Bronze Age came from the Kenyon and Shiloh excavation. They have more than one phase of building activity. There was also found one burial of infant inside a jar under the floor.

From the same time period we can find a lot of caves located on the eastern side of Jerusalem (the City of David in the past). The caves are, for example, on the Mount of Olives and around it, at Bethany and at Silwan. The burial cave was discovered on the western slope of the Mount of Olives. It was used from the Middle Bronze Age until the Late Bronze Age IIA. Among the findings from this cave there were more than 1,200 pottery vessels, alabaster, metal vessels, jewellery, bones, scarabs and other artefacts.²⁰ According to archaeological evidence from Jerusalem we do not have any more remains that can tell us details about the daily lifestyle during this time of the Middle Bronze Age. It is hard to say what happened between the end of the Middle Bronze Age and the beginning of the Late Bronze Age. We have not found archaeological evidence from this time period. Nevertheless, according to some scholars, the tombs' presence is a sign that Jerusalem was not destroyed between these two time periods. Many sites in this region were destroyed, but not all, including Jerusalem.²¹

20) Maeir 2011, 176–177.

21) Maeir 2011, 177–179.

5. Late Bronze Age

In the Late Bronze Age (1550–1200 B.C.E.) there are only a few material remains. Close to the Gihon Spring we have no pottery from the Late Bronze Age. Also, there is no evidence of human activity close to the Gihon Spring. If anything can tell us more about the political status of Jerusalem, it is necessary to focus on the El-Amarna documents. The letters from the Egyptian city Tel El-Amarna are historical sources from the 14th century B.C.E. This correspondence included letters between Egypt (the Pharaoh Akhenaton that overruled Canaan) and local rulers. According to the Amarna letters, Jerusalem (mentioned as Urusalim) was the city of a local king. Jerusalem and Shechem were two main cities that occupied all of the Central Hill Country.²² Shechem was the Canaanite kingdom in the Late Bronze Age with territory that extended between the Jezreel Valley in the north and Shiloh with a number of settlements. An archaeological view shows us that Shechem was a medium-sized Canaanite city-state and that the region was occupied by independent rural and pastoral population groups. In the case of Jerusalem the El-Amarna letters express that Jerusalem was the seat of the king nominated by the Pharaoh. Jerusalem's king lived in a palace with 50 Egyptian soldiers. The king sent rich caravans with tributes to Egypt. As we can see from the letters, an Egyptian messenger came to Jerusalem often. In Jerusalem there were uncovered the remains of a few building fragments in the part above the City of David called the Ophel. The Ophel is an area inside the present city walls between the City of David and the Temple Mount. A fragment of Egyptian stele with hieroglyphic inscriptions (probably from the 19th Dynasty) was found north of the Temple Mount.²³ The most important correspondence was between Abdi-Hepa, the king of Jerusalem, and the Pharaoh. Abdi-Hepa asked the Pharaoh for the military help because he had problems or a crisis with some groups of inhabitants. We have six diplomatic letters that were sent by the kings of Jerusalem to the Pharaoh. The correspondence indicates that Jerusalem had its own professional scribes and administrative apparatus.²⁴ The settlement in Jerusalem was still small during the Late Bronze Age, but it played an important role in the geopolitical activity of Canaan. From this time period there is no archaeological evidence that indicates the presence of foreign inhabitants in Jerusalem.²⁵

In the City of David the Late Bronze Age pottery was found in the accumulation of earth under the Large Stone Structure from the Iron Age period (see below). Three sherds of vessels were painted with animal images (ibexes, scorpion). This decoration was typical for the Late Bronze Age and the Iron Age I. Among the findings there

were also very small fragments of Cypriot imports (white shaved, white slip and base-ring wares) and a bronze arrowhead. They are also typical in the Late Bronze Age and show the cultural connections between Jerusalem and the Aegean area. The Iron Age Large Stone Structure which was identified with King David's palace by E. Mazar covered the original open area from the Late Bronze Age.²⁶

According to G. Barkay an Egyptian shrine existed in Jerusalem during Late Bronze Age. He supposed it was located north of the Damascus Gate, but no archaeological evidence exists about this sanctuary.²⁷

6. Iron Age I

The Iron Age I period (1200–1000 B.C.E.) is connected to the person of Joshua and David's conquest of Jerusalem. According to absolute chronology, we can date the period between 1207 and 1050 B.C.E. The Merneptah Stele (the Israel Stele) is a victory stele of the Egyptian king Merneptah (ruled between 1213–1203 B.C.E.) from 1207 B.C.E. It contains information about the campaign to Canaan in the 5th year of Merneptah's reign, and at the stele there is the first mention of Israel. The discovery of the Merneptah Stele indicates that Canaan was inhabited by Israelites at the end of the 13th century B.C.E. The term does not mean nation of Israel, but some tribe or ethnicity.

The Iron Age I period is also connected with Joshua's campaign to conquer Canaan and with the period of Judges. Some of the cities had already ceased to exist before this time, because most of the Canaanite cities were destroyed at the end of the Bronze Age (for example Arad, Jericho, and Ai). This means that Joshua could not have captured Canaanite cities where somebody had not been living. But in Jerusalem it was a different story. According to the Book of Chronicles, before David's conquest Jerusalem was the Jebusites' city – Jebus.²⁸ The archaeological records includes nothing about this Canaanite tribe, therefore it still uses the term "Canaanites," and that is the reason why archaeologists do not like to use this term.

The year of 1200 B.C.E. is the date when something changed. The Sea People invaded Canaan, and Egypt lost influence in Canaan. Because most of the Canaanite cities were destroyed and abandoned, the Canaanite territory was empty and ready for "new" inhabitants. They could settle in the Judean Highlands. We have no archaeological or historical evidence that Jerusalem was also abandoned in the end of the Late Bronze Age. It is assumed that Jerusalem was settled continuously. Jerusalem used the same building elements as in the Bronze Age period.

22) Na'aman 1996, 19.

23) Na'aman 1996, 20.

24) Na'aman 1996, 21.

25) Maeir 2011, 181.

26) Mazar 2009, 39.

27) Maeir 2011, 180.

28) 1 Chron. 11:4.

An excavation at the eastern slope of the City of David was under the direction of Macalister and Duncan. They did not find any evidence of the monumental architecture in 1923-1925. Kenyon and later Shiloh uncovered the part of the Stepped Stone Structure in area G in the 60s of the last century (Fig. 5). The Large Stone Structure on top of the Stepped Stone Structure was found in 2005 during E. Mazar's excavations. Mazar says that these two structures (Stepped Stone and Large) were included into one enormous building complex. The Stepped Stone Structure was a support structure for a large platform on which would be built a huge building complex – King David's palace.²⁹ According to Steiner and Cahill, the Stepped Stone Structure was built in a late phase of the Iron Age I at the earliest, and it was not constructed as a part of the Canaanite Jerusalem (Jebusite) fortress. This theory assumes no Canaanite (E. Mazar says "Jebusite") fortress, but the structure was another monumental building. The latest possible dating of the Stepped Stone Structure is, according to Cahill, in the 10th century B.C.E. Other buildings from the Iron Age II (the Burnt Room and the House of Ahiel) were erected on the Stepped Stone Structure. This means that the Stepped Stone Structure is older than these houses which were destroyed by Babylonians in 586 B.C.E. E. Mazar discovered pottery in the accumulated earth under the Large Stone Structure similar to what was between the stones of the Stepped Stone Structure. This pottery is dated back to the Iron Age I and some of the cooking pots are characteristic for the Late Bronze Age, but with a different type of the rim. The rim is one of the indicative parts of the pottery objects, and it could help with dating it correctly. It could be presumable that this type of cooking pot is from the Iron Age I. The conclusion of the first season of E. Mazar's excavations is the fact that the Large Stone Structure can be dated to the late Iron Age I period when king David conquered Jerusalem.³⁰

In the accumulation of earth were found a quantity of animal bones. The bones have signs of different meat preparation. Sheep, goats, and cattle were used for food and labour. The radiocarbon method shown that all samples from the accumulation of earth are dated from a very late phase of the Iron Age I or the very beginning of the Iron Age II.³¹

The second season of E. Mazar's excavations discovered that the open area was under the Large Stone Structure until the time of its erection. Maybe the area was used for human activity, indicated by the accumulation of earth. Among the findings from the second season was the upper half of a clay figurine with the face of a lioness goddess and the body of a woman. This type of figurine is known to be from the Late

Bronze Age, Iron Age I and II sites up to the end of the First Temple period (found e.g. in sites like Lachish, Tel Rehov, and the Ophel).

Above the sub-layer of the earth accumulation predating the Large Stone Structure was uncovered a room (Room E) as a part of the "Large Structure." Inside there was a fragment of a typical cooking pot that was used up to the end of the Iron Age I.³² Pottery (a storage jar – a pithos) from Kenyon's excavations from the floor of a room below the Stepped Stone Structure was also characteristic for the end of the Iron Age I period. E. Mazar's comparative ceramic analysis from the Stepped Stone Structure and the Large Stone Structure concluded: "*The pottery assemblages from within the Stepped Stone Structure in area G, as well as those associated with the Large Stone Structure from our excavations, should be exhaustive by examined in order to more precisely date then and ascertain their relationship to the Jebusite sovereignty and the reign of David in Jerusalem.*"³³

I. Finkelstein introduces an alternative interpretation. According to him, the earth accumulation is too thin for several centuries. This means that it could have been imported from a different place as make-up for construction of the Large Stone Structure. E. Mazar presented only the selected pottery cooking-pot – typical for the end of the Iron Age I or early Iron Age II. It was not found on the floor, so it is very difficult to date the building. Other pottery sherds were found broken. They are not parts of the complete vessels, but they are only fragments. That is an indication that they are part of the fill and had been brought from the another area. According to Finkelstein, the Stepped Stone Structure has more than one phase of construction, with the last level from the Hellenistic period and the Large Stone Structure having been built later than the Iron Age IIa.³⁴

The Stepped Stone Structure was described by Steiner and Cahill in five components:

1. The upper terrace system;
2. The mantle wall;
3. The massive stone structure built of very large stones;
4. The three walls;
5. The massive stone wall.

Component 1 was dated by Kenyon and Shiloh to the Late Bronze Age, and by Steiner to the Iron Age I. Component 2 was dated by Kenyon to the Hellenistic period, by Shiloh to the 10th century B.C.E. and by Steiner to the 10th–9th centuries B.C.E.³⁵ The dating of the Stepped Stone Structure was based on the earliest findings from the

29) Mazar 2009, 46.

30) Mazar 2009, 48.

31) Mazar 2009, 48–49.

32) Mazar 2008, 39–41.

33) Mazar 2008, 42.

34) Finkelstein, Herzog, Singer-Avitz and Ussishkin 2007, 147–150.

35) Mazar 2006, 257–259.

residence quarter built over the Stepped Stone Structure. These stone buildings were destroyed by the Babylonians in 586 B.C.E. They could have been built, according to Steiner, only in 7th century B.C.E., and according to Cahill, in the Iron Age II. She used the pottery from the lower two floors of the Burnt Room for dating. A. Mazar, Ben-Shlomo, Shai, Maier, Herzog and Singer-Avitz support the theory about the buildings on the Stepped Stone Structure that were built in the approximate dates of 980–840/830 B.C.E. (Iron Age II).³⁶ The Stepped Stone Structure could have been constructed during the Iron Age I or during the earlier phase of the Iron Age II.³⁷ To sum up this problem is the conclusion that the Stepped Stone Structure and the Large Stone Structure could be dated any time from the Iron Age I to the Iron Age II, and it is possible to say that everybody is right if these two components were built as one project. If not, it is also possible to date the Stepped Stone Structure to the Late Bronze Age. Each scholar uses only selected findings to approach a conclusion that is established from the beginning of his/her research.

Fig. 5: The Stepped Stone Structure and the House of Ahiel

Source: Photographed by author, 2013

7. Iron Age II period (1000–586 B.C.E.)

7.1. The City of David – Area G

The most important square of the Iron Age II period in the City of David is area G. The reason is very simple: this area is very close to the acropolis, and it contains strata from the Bronze and Iron Age, and it is still close to the Gihon Spring.

During Kenyon's excavations on the Stepped Stone Structure in area G, she uncovered part of the house from the Iron Age II (the Burnt Room). During the excavations in the years 1978–1982 there was discovered a fragment of a cultic stand together with the pottery. A similar find was uncovered at Megiddo and Tanach (10th century B.C.E.).³⁸ The figurine on the cultic stand has the same type of hair dress as is known from the Sea People reliefs (Medinet Habu in Egypt) and from clay anthropoid coffins (Beth Shean). Another artefact from area G is the bronze fist that is also known from another site of Canaan from the Late Bronze Age until the 10th century B.C.E.³⁹ Shiloh completed the excavation of the House of Ahiel,⁴⁰ now dated to the end of the Iron Age II. This house against the Stepped Stone Structure is typical of Iron Age II architecture – a Four-Room House. In one of these rooms thirty-seven storage jars were discovered. On some of jars, there were rosette impressions on the handles from the end of the Iron Age.⁴¹ In 1985 50 stamped bullae were found inside another building located close to the House of Ahiel. The stamps included the official Judean names from the 7th century B.C.E. They were probably parts of papyrus, and when Jerusalem was destroyed by Babylonians, the fire preserved the clay bullae and the organic papyrus burnt. The bullae indicate the presence of administration in this House of Bullae (or maybe in the whole quarter). The House of Bullae was a complex of buildings on the lower terrace. For this reason this area is marked as the Royal Quarter. On the first floor level that had been covered by plaster were found ca. 70 cm of a destroyed layer containing the bullae, and pottery vessels, arrowheads and four worked limestone stands (cult stands). According to Y. Shoham this house was used for storing documents. We can find a few names from the bullae in the Bible. All of them are from the second half of the 7th century B.C.E. to the beginning of the 6th century B.C.E.⁴² The House of Ahiel was built into the Stepped Stone Structure, and that opened questions of dating this stone complex. Shiloh uncovered thin terrace walls under the Stepped Stone Structure and he dated them to the end

38) Shiloh 1984, 17

39) Shiloh 1984, 17.

40) Name of this house was lent because of discovery of the Hebrew ostraca that contains name Ahiel.

41) Shiloh 1984, 18.

42) Shoham 2000, 49–61.

36) Cahill 2003, 44–53; Finkelstein, Herzog, Singer-Avitz and Ussishkin 2007, 148–154.

37) Mazar 2006, 261–262.

of the Late Bronze Age. So it means that the Stepped Stone Structure is sandwiched between these thin terrace walls and the Iron Age II houses.

In the same area there were found walls and two more buildings, the Lower House and the Ashlar House (all of them are from the Iron Age II). A very interesting object has been lying close to the House of Ahiel until the present. This square stone with round space in the middle was interpreted as a toilet.⁴³ All houses (Room, House of Ahiel and House of Bullae) contain burnt wooden beams *in situ* from the conflagration of Nebuchadnezzar in 586 B.C.E. Thanks to this violent destruction, the upper parts of some walls and wooden beams collapsed onto the floors. Tens of the pottery findings from these houses are typical for the latest pottery phase of the Iron Age II period in Judah.⁴⁴

7.2. The Clay Figurines

Also during the excavation between the years 1978–1985 there were uncovered more than 1300 clay figurines from the Iron Age and the later periods. There are two groups of figurines: anthropomorphic and zoomorphic figurines (82% horses). Anthropomorphic figurines were used in rituals; we know of more artefacts from many sites in Israel and Judah. At present we have about 2000 clay objects (figurines, animals, models of furniture, etc.) only from Jerusalem! The type of figurines that was found in the City of David does not have any relationship with other similar objects outside of Judah. This means that there was limited distribution of these figurines outside Judah. Figurines from the City of David consist of 73% animal figurines, 19% anthropomorphic figurines and 2% furniture. The use of these cultic figurines up to the 6th century refers to some cultic reforms during this century. People used figurines as an expression of popular beliefs with roots developed in Judah. There is not any archaeological evidence of cultic buildings for this religious purpose.⁴⁵

7.3. The Ophel

The place between the City of David and the Mount of Moria is called Ophel. E. Mazar uncovered the public Building (C) with vessels in the Ophel in 1976. She dated the pottery to 587/586 B.C.E. In the Ophel there was discovered a complex of four rooms from the Iron Age period. Building A – additional tower; building B – projecting tower; building C – four chambered gatehouse; building D – a royal building without a defined function.⁴⁶

In the southern room there were found forty storage jars of the same type, a small pendant with an image of the Egyptian goddess of war – Sekhmet, and a jar

handle with the inscription “Hannah of war daughter of Azariah,” In the second room there was found a storage jar that was commonly used at the end of the Iron Age. Many years ago, in 1967, Ch. Warren discovered a fortification system (towers) in the Ophel. He dated the system to the First Temple period. B. Mazar and E. Mazar continued excavating close to the smaller tower – in the royal building (D) with seven large pithoi *in situ*. The height of each pithoi was ca. 80 cm, and they were used for liquid like oil or wine. The pithoi were damaged by collapsed stones. The original construction of the building was dated to the 9th century B.C.E. In the other room was found another crushed pithoi. Characteristic royal inscriptions were discovered on one of the vessels. It includes letters typical for the 7th century B.C.E.

7.4. Hezekiah's Projects

One of the most interesting and important finds from the archaeological research in Jerusalem is Hezekiah's Tunnel. It is 530 m long with a width 60 cm, and its height is from 1.4 to 5.8 m. According to an inscription, the tunnel was cut by two groups of labourers. These two parts met about 214 m from the northern entrance.⁴⁷ The Siloam tunnel is also known as the Hezekiah's tunnel. The inscription does not tell us the name of the builder. We have just one real candidate – the king Hezekiah. This tunnel was part of the big military project connected to the problems of Assyrians campaigns. Hezekiah had enough time to prepare the city of Jerusalem for the Assyrian invasion. He built new city walls, he protected the Siloam pool with walls, and he built a new water tunnel through the rock in the City of David. The older Siloam Tunnel (Chanell II) from the Bronze Age was used as an irrigation system to support the (royal) gardens in the Kidron Valley, because water flowed through the tunnel outside the city walls to the pool that was originally unfortified. Hezekiah's Tunnel leads to the Siloam Pool that was fortified and protected from enemies during Hezekiah's reign. The tunnel was cut into the hard rock by two groups of workers. The first group began to work from the Gihon Spring area, and the second one started from the Siloam Pool. They were directed by someone who made noise with an instrument on the top of the bedrock. The workers heard the sound and continued step by step to dig the tunnel. Finally the two groups met in the middle of the tunnel. This “meeting point” is clear also today because the ceiling has different heights and different directions of cutting marks. The beginning of the new tunnel lies 2.5 m lower than the Canaanite Bronze age (Channel II), and it made the Canaanite tunnel dry. Hezekiah's Tunnel was cut as a dry tunnel just after the completion. The short tunnel that brought water from the spring was cut. According to Reich and Shukron, originally there was a plan to mark both ends of the tunnel with commemorative inscriptions.

43) Reich 2011, 127–134.

44) Shiloh 1984, 18–19.

45) Gilbert-Peretz 1996, 29–39.

46) Mazar 2000, 65–70.

47) Reich 2011, 184

These places on the rock were prepared, but only the southern inscription was finished.⁴⁸ At present there are some questions without answers about this project. Why did Hezekiah build a similar water-way through the rock with the same purpose as the Canaanite Channel? What was his “water policy?” He tried to store more water in the Pool of Siloam like during the Assyrian attack. Maybe this pool was connected with the growth of the population on the Western Hill, and there was a need for water for all inhabitants.⁴⁹ According to some scholars (e.g. Ussishkin), Hezekiah imitated similar monumental Assyrian’s water projects.⁵⁰ During the 8th century B.C.E., after the conquest of northern Israel in 722 B.C.E. by Sargon II, thousands of Israelites came to Judah. They settled in Judah’s cities, including Jerusalem. At the end of the 8th century B.C.E. Jerusalem expanded to the Western hill that was still uninhabited. Hezekiah built massive city walls with gates around Jerusalem. There was excavated a part of a broad 40 m wall in the Jewish Quarter, ca. 6.4–7.2 m wide. The city grew from the 44 dunams (The City of David) and the 130–180 dunams in the 8th century B.C.E. to the 500–600 dunams of the 7th century B.C.E.⁵¹ The second wave of immigration came after 701 B.C.E., when Sennacherib destroyed many Judean cities during his campaign.

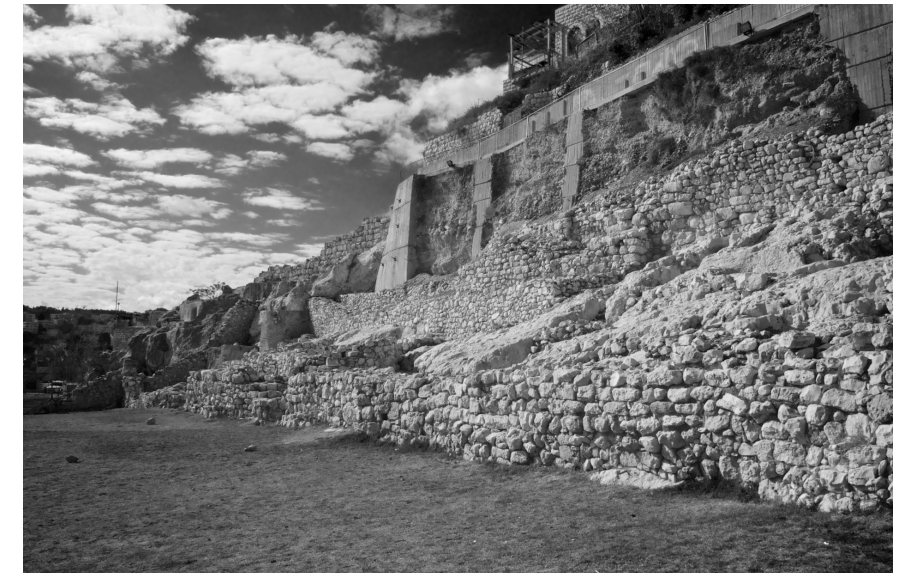
We can see that Hezekiah prepared more than one possible protection of water in case Jerusalem would be attacked by the Assyrians. It is the reason why archaeologist found “double” (two lines of the) walls in the mid-slope. If one would be broken, there would be prepared another wall for Sennacherib. There is no possibility to say how deep the bed of the Kidron Valley was at the time, but this slope was well protected against enemies that would attack the City of David from the opposite side of the Kidron Valley.⁵²

7.5. Question of Fortification

One of the most important questions discussed is the existence of the fortification of the Iron Age City of David. The fortification existed in the late 8th century B.C.E., as is mentioned above (Fig. 6). But did the fortification between the Middle Bronze Age and the Iron Age II really exist? At the eastern slope of the City of David three lines of city walls were found. The upper one was dated to no earlier than the Persian Period. The lower line of the walls goes close to the Gihon Spring and the third line is almost on the present bed of the Kidron Valley.⁵³ In this case it is very important to remember and

imagine that the present bed of the Valley is higher. The Lowest walls were originally in the mid-slope. The first fortification was built in the mid-slope during the Middle Bronze Age, but according to D. T. Ariel and A. De Groot, there is a possibility that the Early Bronze age city also had a fortification like other urban centres in the region. The next stratigraphic evidence for mid-slope fortification is from the 9th century, and it lasted until 586 B.C.E.⁵⁴ According to many scholars, there is no reason why it could be the City of David between the Middle Bronze Age and Iron Age II without fortification walls. If Jerusalem was controlled by King David or the Judahites without the destruction of Jerusalem, there is a chance that the Bronze Age Walls could be used or reused in this time period. How could this original city state be without any protection of water, a royal palace, other buildings or the temple?

Fig. 6: The Bronze age and the Iron Age II fortification on the eastern slope of the City of David

Source: Photographed by author, 2012

At the eastern slope of the City of David Reich and Shukron uncovered a 2-meter-thick wall with Iron Age sherds: “The wall did seem too thick to be part of a dwelling but all in all it looked quite innocent. It was uncovered along a few meters, and could have been part of some public building.”⁵⁵ The wall was originally 5m in height. Shukron

48) Reich and Shukron 2004, 216–217.

49) Ariel 2000, 161–162.

50) Ariel 2000, 162.

51) Broshi 1974, 21–23.

52) Ariel 2000, 162–163.

53) Ariel 2000, 159.

54) Ariel 2000, 160.

55) Reich 2011, 177.

argued that this wall was the eastern city wall. According to Reich, maybe it had been a simple terrace wall. Later, more than 3m of the Iron Age II wall was uncovered, and it became clear that it is the city wall with another segment of thick wall nearby.⁵⁶

8. Conclusion

Many scholars think that Jerusalem is a the centre of great focus for the archaeologists only because it is Jerusalem. Until the present there have been no clear answers to many questions. For example: Who were the original inhabitants? How big was the influence of Jerusalem during various periods? Was Jerusalem the capital City of the United Monarchy or the capital only of Judah? Was Jerusalem a royal capital city or only a “temple city” during the Iron Age period? During the Bronze Age Jerusalem was a city-state with Canaanite kings (e.g. Abdi-Hepa). Later, during the Iron Age I, according to findings, Jerusalem was a small city with a royal palace, but its influence in the region was not too strong. Jerusalem was established as the eternal city of the Lord – with His house and with the house of the king of Judah. Reconstructing the history of Jerusalem according to only archaeology is difficult because archaeology does not say anything about some periods. It does not mean that nothing happened, but this activity was probably destroyed or covered by later activities. Many times the original level was completely removed (after earthquakes, after conquests, etc.) to the bedrock, and inhabitants built new buildings. Sometimes a more modern level of activity reused the parts of the older dwelling or walls, and it is very hard to separate each level from the others. This is the reason why we have so many theories, so many opinions and only a limited quantity of finds. Some important places in Jerusalem are not allowed to be discovered for many reasons. For example, it is a place that is holy for other religions, or it is a place in Eastern Jerusalem, or it is a place that is overbuilt by modern dwellings, etc. It is also important to save some places for the future generation with better tools and methods. Each small find could improve knowledge about ancient Jerusalem and could help to reconstruct the history of the Israelites and their capital city (For example in 2009 in the Ophel a small fragment of the Akkadian letter that was dated to the Amarna period was found; in 2012 a bulla was discovered in the Old City from the First Temple period that bears the name Bethlehem; in 2013 in the Ophel Byzantine treasure and a 3000-years-old jug were uncovered, with perhaps the earliest written text in Jerusalem). Many other artefacts are still waiting in the tens of meters of earthen fill for unearthing, but it is necessary to be vigilant in the process of interpreting the findings, and not to use archaeology as the medium for policy.

⁵⁶) Reich 2011, 177–179.

References

Literature

- ANONYMOUS (1999): Which Way to the Water. *Biblical Archaeology Review*, Vol. 25, No. 1, p. 26.
- ARIEL, Donald T. (2000): The Iron Age Extra Mural Occupation at the City of David and Additional Observations on the Siloam Channel. In: Belfer Cohen, Anna, Mazar, Amihai, Stern, Ephraim and Tsafir, Yoram (eds.): *Qedem: City of David V*. Jerusalem: The Institute of Archaeology: The Hebrew University of Jerusalem, pp. 155–169.
- BEN-DOV, Meir (2002): *Historical Atlas of Jerusalem*. New York and London: Continuum.
- BROSHI, Magen (1974): The Expansion of Jerusalem in the Reigns of Hezekiah and Manasseh. *Israel Exploration Journal*, Vol. 24, No. 1, pp. 21–26.
- CAHILL, Jane M. (2003): Jerusalem at the Time of the United Monarchy: Archaeological Evidence. In: Vaughn, Andrew G. and Killebrew, Ann E. (eds.): *Jerusalem in Bible and Archaeology: The First Temple Period*. Atlanta: Society of Biblical Literature, pp. 13–80.
- FINKELSTEIN, Israel, HERZOG, Ze'ev, SINGER-AVITZ, Lily and USSISHKIN, David (2007): Has King David's Palace in Jerusalem Been Found? *Tel Aviv*, Vol. 34, No. 2, pp. 142–164.
- GILBERT-PERETZ, Diana (1996): Ceramic Figurines. In: Belfer Cohen, Anna, Mazar, Amihai, Stern, Ephraim and Tsafir, Yoram (eds.): *Qedem: City of David IV*. Jerusalem: The Institute of Archaeology: The Hebrew University of Jerusalem, pp. 29–42.
- MAEIR, Aren M. (2011): The Archaeology of Early Jerusalem: From the Late Proto-Historic Periods (ca. 5th Millennium) to the End of the Late Bronze Age (ca. 1200 B.C.E.). In: Galor, Katharina and Avni, Gideon (eds.): *Unearthing Jerusalem: 150 Years of Archaeological Research in the Holy City*. Indiana: Eisenbrauns, pp. 171–187.
- MAZAR, Amihai (1992): *Archaeology of the Land of the Bible. 10,000-586 B.C.E.* New Haven and London: Yale University Press.
- MAZAR, Amihai (2006): Jerusalem in the 10th Century B.C.E.: The Glass Half Full. In: Amit, Yairah, Ben Zvi, Ehud, Finekstein, Israel and Lipschits, Oded (eds.): *Essays on Ancient Israel in Its Near Eastern Context: A Tribute to Nadav Na'aman*. United States of America: Eisenbrauns, pp. 255–272.
- MAZAR, Benjamin (1978): Jerusalem: The Early Periods and the First Temple Period. In: Stern, Ephraim and Avi-Yonah, Michael (eds.): *The Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*. Vol. 2. Jerusalem: The Israel Exploration Society, pp. 698–702.
- MAZAR, Eilat (2000): The Royal Quarter of Biblical Jerusalem: The Ophel. In: Geva, Hillel (ed.): *Ancient Jerusalem Revealed*. Jerusalem: Israel Exploration Society, pp. 64–72.
- MAZAR, Eilat (2008): *Preliminary Report on The City of David Excavations 2005 at the Visitors Center Area*. Jerusalem: Shalem Press.
- MAZAR, Eilat (2009): *The Palace of King David: Excavations at the Summit of the City of David: Preliminary Report of Seasons 2005–2007*. Jerusalem: Shoham Academic Research and Publication.
- NA'AMAN, Nadav (1992): Canaanite Jerusalem and its Central Hill Country Neighbours in the Second Millennium B.C.E. *Ugarit – Forschungen*, Vol. 24, pp. 275–291.
- NA'AMAN, Nadav (1996): The Contribution of the Amarna Letters to the Debate on Jerusalem's Political Position in the Tenth Century B. C. E. *Bulletin of American Schools of Oriental Research*, No. 304, pp. 17–27.
- REICH, Ronny (2011): *Excavating the City of David: Where Jerusalem's History Began*. Jerusalem: Israel Exploration Society.
- REICH, Ronny and SHUKRON, Eli (2004): The History of the Gihon Spring in Jerusalem. *Levant*, Vol. 36, No. 1, pp. 211–223.
- SHILOH, Yigdal (1984): Excavations at the City of David I: 1978–1982: Interim Report of the First Five Seasons. In: Avigad, Nahman, Aviram, Joseph, Stern, Ephraim and Yadin, Yigael (eds.): *Qedem: City of David I*. Jerusalem: The Institute of Archaeology: The Hebrew University of Jerusalem, pp. 1–35.
- SHOHAM, Yair (2000): A group of Hebrew Bullae from Yigdal Shiloh Excavations in the City of David. In:

Geva, Hillel (ed.): *Ancient Jerusalem Revealed*. Jerusalem: Israel Exploration Society, pp. 55–62.

The Holy Bible, King James Version (1999): New York: American Bible Society.

On-line sources

City of David: Ancient Jerusalem: *Archaeology*, <http://www.cityofdavid.org.il/en/archeology>, 28. 9. 2014.

Resume

Tato studie s poněkud dlouhým, ale výstižným názvem se zaměřuje na vývoj archeologického výzkumu nejstarší části Jeruzaléma – Města Davidova. Od prvních vykopávek v roce 1867 až do dnešních dnů je Jeruzalém zkoumán téměř nepřetržitě.

Úvodní část článku se věnuje geografii pahorku, který je možné díky mnoha sídlením vrstev označit za tel. Nechybí ani připomenutí biblických zmínek o tomto místě, které se nachází mimo dnešní hradby Starého města, ale paradoxně právě zde existují důkazy o nejranějším osídlení Jeruzaléma. To se se nacházelo v okolí tehdy jediného vodního zdroje - pramene Gíchon, který leží ve východním svahu pahorku. Pro přesnou představu dřívější podoby města, než ho dobyl král David, je nutné poznamenat několik základních topografických faktů. Město Davidovo je dodnes na východní straně obklopeno Kidronským údolím, ale před pár tisíci lety existovalo ještě druhé obdobně hluboké údolí i na západní straně. Jmenuje se Centrální údolí nebo Údolí Tyropoenon a dnes ho není možné spatřit z důvodu, že je zasypáno a zastavěno domy. Také Kidronské údolí bylo po tisíciletí zaplňováno odpadem a vším, co lidé nepotřebovali. Tento trend trvá i nyní. Takto se údolí stalo mělčím až o 20 metrů a hradby z doby bronzové i pramen se dostaly z původní strategické výšky velmi blízko ke dnu údolí. Nedaleká Chrámová hora nebyla součástí tehdejšího Jeruzaléma až do 9. století př. n. l. a tzv. Západní pahorek byl osídlen a začleněn do města až o století později (po pádu Samaří).

Jednotlivé kapitoly se postupně věnují archeologickým nálezům od epipaleolitu přes dobu bronzovou až po konec doby železné II, kdy byl Jeruzalém zničen Babylóňany. Nejedná se o pouhý popis toho, kdo a co zkoumal, ale základem a cílem studie je také sledovat mnoho desítek let trvající diskuzi mezi jednotlivými archeology. Postupným zdokonalováním archeologických metod a přibývajícím počtem nálezů z různých míst, byly a stále jsou některé závěry přehodnocovány a dodnes neexistuje shoda ve většině interpretací nálezů, ale ani v otázce chronologie. Celý obor biblické archeologie ovlivňují snahy některých badatelů na potvrzení, či vyvrácení historicity Bible. O to více se tyto postoje odrážejí v archeologii zaměřené na Jeruzalém. Tato studie se snaží představit Jeruzalém, tak jak ho odkrývá archeologie, čili na základě nalezené materiální kultury a neklade si za cíl hodnotit biblické texty.

Některé oblasti Města Davidova nyní procházejí revizními výzkumy a občas se stává, že místo odpovědí vznikne řada dalších otázek a pochybností. Nejasnosti se týkají například hledání paláce krále Davida (Eilat Mazar tvrdí, že ho objevila, ale stojí téměř sama v opozici proti většině archeologů). Také stále nebylo nalezeno žádné opevnění z doby železné a bronzové na západní straně Města Davidova a chybí archeologické doklady o původním Šalomounově chrámu. Archeologické nálezy jsou od dob epipaleolitu po mladší

dobu bronzovou velmi chudé a obdobně je tomu i u doby železné I. Proto se dá jakýkoliv vědecký závěr jen těžko obhájit, nebo vyvrátit. Není se o co opřít. Hojná stavební aktivita je prokazatelná ve střední době bronzové (byla zbudována mohutná věž zakrývající pramen, otevřená nádrž na vodu, jež byla vytesaná do skály a obehnaná masivními hradbami a městské hradby nad Kidronským údolím). V 8. století př. n. l. (část doby železné II), za vlády judského krále Chizkijáše hrozilo napadení Jeruzaléma Asyřany, a proto došlo k realizaci strategických projektů. Pod Městem Davidovým byl ve skále vysekán přes 500 metrů dlouhý tunel od pramene Gíchon až k Šiloašskému rybníku, který byl nově obehnan hradbami. Městské opevnění poprvé vzniklo i na Západním pahorku. Tím byla zabezpečena ochrana obyvatel města i jejich vodních zdrojů před případným vpádem asyrského vojska.

Archeologové po více jak 150 let upínají svoji pozornost na tel ve městě, o které by nebyl tak velký zájem, kdyby se nejednalo o kontroverzní Jeruzalém. Velká koncentrace archeologických projektů v Jeruzalémě umožňuje neustálý vývoj oboru směrem kupředu a s ním je spojena i nekončící debata o rekonstrukci podoby starověkého Jeruzaléma a života jeho obyvatel.

Marián Sekerák

Dávid a Goliáš: Spolu alebo proti sebe? Bilaterálne vzťahy Svätej stolice a USA v kontexte medzinárodnej politiky¹

Abstract

The Holy See is an exceptional international political agent which has existed longer than the Westphalian (or Post-Westphalian) system of international relations. This is so thanks to its close interconnection with the Catholic Church and to the institution of the Papacy itself. Nevertheless, it is interesting to note that the Holy See's relations with other international actors have not been thoroughly scientifically examined. This deficit is even more evident in both the Slovak and Czech academic milieu. This paper clarifies bilateral relations between the Holy See and the United States of America. I examine the following breaking points and landmarks of the relations of these two political entities: the Vietnam War, the two Gulf Wars, controversies related to diplomatic nominees during Obama's first term, and U.S. Catholic bishops' involvement in domestic policy. In conclusion, I offer a short evaluation of their bilateral relations.

1) Text vznikol v rámci Programu rozvoja vedných oblastí na Univerzite Karlovej v Prahe (PRVOUK), P 17 Vědy o společnosti, politice a médiích ve výzvách doby, riešenom na Inštitúte politologických štúdií Fakulty sociálních vied Univerzity Karlovej v Prahe.

Key words: Holy See, Vatican City State, United States of America, Apostolic Nuncio, pope, Vietnam War, War in Gulf, War over Iraq

1. Úvod

Svätá stolica predstavuje výnimočného medzinárodnopolitického aktéra, ktorý vďaka úzkemu prepojeniu s katolíckou cirkvou a inštitúcii pápežstva existuje dlhšie než samotný Vestfálsky systém medzinárodných vzťahov (srov. Matlary 2001, 81). Hoci sa môže zdať, že medzinárodné vzťahy ako vedná disciplína majú sklon vo svojom výskume tému Svätej stolice skôr prehliadať (srov. Barbato 2013, 29), jej kroky v medzinárodnej politike sú už dlhodobo predmetom pomerne intenzívneho vedeckého i laického záujmu a v ostatnom čase má tento trend vzrastajúcu tendenciu. Ešte zaujímavejšie je sledovať tieto kroky v korelácii so zahraničnými politikami iných štátov, zvlášť pokiaľ ide o ich interakciu, prípadne reakciu na zásadné zlomové udalosti v medzinárodných vzťahoch, akými sú spravidla vojnové konflikty či rôzne medzinárodné incidenty. Úsilím autora v predkladanej štúdii je ponúknuť analýzu praktických dôsledkov bilaterálnych vzťahov Svätej stolice s ďalším mimoriadne zaujímavým medzinárodnopolitickým aktérom – Spojenými štátmi americkými. Niektoré vybrané aspekty týchto stykov už síce boli v priebehu ostatných približne 30 rokov relatívne podrobne analyzované (napr. Van Der Molen 1984; Galligan 1985; Woolner a Kurial 2003; Weigel 2004; Franco 2008, 2010; Gayte 2011, 2013), no stále absentuje adekvátne syntetizujúci a komplexnejší pohľad, ako aj seriózne vedecko-analytické pokrytie najnovších udalostí týchto bilaterálnych vzťahov. Zvlášť to platí o slovenskom a českom prostredí, kde až na niekoľko výnimiek zaoberajúcich sa diplomaciou Svätej stolice vo všeobecnosti i niektorými jej parciálnymi zahraničnopolitickými aktivitami (Sekerák 2012, 2013; Halas 2013) alebo historickými udalosťami súvisiacimi skôr s katolíckou cirkvou (napr. Hrabovec 2008; Balík 2013) či inštitúciou pápežstva (Suchánek 2012; Žák 2013) než s Apoštolským stolcom ako takým, takmer neexistuje relevantná odborná analýza spomínaného druhu. Z týchto dôvodov sú výskumníci a výskumníčky z oblasti politológie a medzinárodných vzťahov nútení/é spoliehať sa prevažne iba na (mnohokrát svojím spracovaním chabé, povrchné a neprofesionálne) žurnalistické výstupy či popularizačné články v periodickej tlači a na internete. Je to práve táto absencia relevantných vedeckých štúdií, ako aj skutočnosť, že odborným analýzám boli a sú podrobované aj súdobé dejinno-politické udalosti, ktoré synergicky nabádajú k tomu, aby bolo do tohto textu začlenené aj aktuálne dianie, ktoré sa týka ešte neukončeného pôsobenia prezidenta Obamu a pápeža Františka.

Pozornosť v tomto texte bude venovaná analýze niektorých dôležitých momentov americko-vatikánskych vzťahov, predovšetkým vatikánskym postojom k vojne vo Vietname, Perzskom zálive a Iraku, kontroverziám v prípade diplomatických nominantov počas prvého funkčného obdobia B. Obamu a komparácii hodnôt Svätej stolice a USA manifestovaným vo vzájomných vzťahoch s prihliadnutím na angažovanie sa amerických katolíckych biskupov v domácej politike. Hlavným výskumným cieľom textu

je úsilie odkryť pozadie kľúčových momentov ovplyvňujúcich doterajšie bilaterálne vzťahy medzi USA a Svätou stolicou a zistiť, do akej miery, resp. či vôbec dochádza k vzájomnému ovplyvňovaniu zahraničnopolitických krokov zo strany týchto dvoch aktérov medzinárodných vzťahov. V štúdii čerpám z analýzy: (a) primárnych prameňov: oficiálne a dostupné vatikánske dokumenty (encykliky, príhovory, osobné listy a interview pápežov), publicistické texty, (b) mimopramenného poznania a hermeneutiky, ktorú ponúkajú hlavne interpretačné štúdie teoretikov medzinárodných vzťahov, historikov a vatikanistov i rozhovory s dvoma veľvyslancami USA pri Svätej stolici a vyjadrenia prezidenta Obamu počas tlačovej konferencie v roku 2014.

2. Pavol VI. a vojna vo Vietname: vatikánska diplomatická paradigma

Dlhoročný vietnamský konflikt, v ktorom sa angažoval aj J. F. Kennedy, rozhodne nebol iba výlučnou záležitosťou dvoch vtedajších ideologických blokov a štátov, ktoré ho reprezentovali. Pomerne nenápadnú, avšak intenzívnu úlohu v ňom zohrala aj Svätá stolica, a to najmä prostredníctvom iniciatív (dnes už blahoslaveného) pápeža Pavla VI., ktoré sa stali istým typom paradigmy správania sa Svätej stolice v podobných prípadoch v budúcnosti. Situácia bola síce svojím charakterom odlišná oproti karibskej kríze, v ktorej sa angažoval jeho predchodca Ján XXIII. (k jeho mediačnej úlohe v priebehu karibskej krízy pozri Sekerák 2013, 71–73), no vzhľadom na meniace sa zahraničnopolitické podmienky si vyžadovala osobitný prístup, ktorý sa počas Pavlovho pontifikátu vykryštalizoval do tzv. vatikánskej Ostpolitik (pozri Dunn 1982, 250–254; Luxmoore a Babiuchová 2003, 221–251). Na rozdiel od sv. Jána XXIII. bol bl. Pavol VI. konfrontovaný s prebiehajúcim vojenským konfliktom, ktorý síce nepredstavoval priamy stret dvoch ideologických póllov svojej doby, ale výrazne tvaroval ich vzájomné vzťahy. Na rozdiel od svojho predchodcu sa pápež Montini neobmedzil len na mierové výzvy a deklarácie (akokoľvek dôležité a významné), ale priamo sa angažoval ako aktér – sprostredkovateľ. Nemenej významný je aj fakt, že to bol až Pavol VI., ktorý začal intenzívne podnikať apoštolské cesty po celom svete, a ktoré sa usiloval využiť aj na diplomatické, t. j. nielen pastoračné účely.

V prvom rade je potrebné zmieniť tradičný nástroj pápežov v krízových situáciách, ktorým sú výzvy prednesené na verejnom fóre a v pápežských dokumentoch. Hoci bez priamej zmienky o Vietname, dôrazne sa voči akémukoľvek vojnovému úsiliu Pavol VI. ohradil vo svojom slávnom príhovore na Valnom zhromaždení OSN v októbri 1965. V ňom okrem iného zazneli jeho pamätné slová: „*Stačí si spomenúť na krv miliónov ľudí, nezmerateľné a bezprecedentné utrpenie; nezmyselné vraždenie a desivé ruiny sú daňou za zmluvu, ktorá vás zjednocuje, slávnostným sľubom, ktorý musí zmeniť dejiny sveta: Nikdy viac vojny, nikdy viac vojny! Je to mier, mier, ktorý musí viesť osudy národov a celého ľudstva*“ (Pavol VI. 1965b, 881). Aj keď je zrejmé, že hlava katolíckej cirkvi narážala na dôvody (2. svetová vojna), ktoré viedli k ustanoveniu OSN, ktorá si vtedy pripomínala 20. výročie svojho založenia, aktualizáčný moment v kontexte vtedajšej medzinárodnopolitickej situácie nie je ťažké medzi riadkami prejavu identifikovať. V podobnom duchu

a s rovnakou horlivosťou sa Pavol VI. vyjadril aj presne o rok nato (4. októbra 1966) vo svojej homílii počas bohoslužby na Námestí sv. Petra vo Vatikáne. Hlavnou témou kázne bol mier medzi národmi a možnosti jeho dosiahnutia (pozri Pavol VI. 1966b).

Medzi významné dokumenty, v ktorých sa zaoberal dôsledkami prebiehajúceho vojnového konfliktu – i keď ani v jednom z nich explicitne nepíše o Vietname –, patria encykliky *Mense Maio* („Mesiac máj“, 1965) a *Christi Matri* („Matka Kristova“, 1966). Vzhľadom na priebeh katolíckeho liturgického roka majú oba texty mariánske načasovanie, keďže mesiac máj je v katolíckej cirkvi zasvätený Panne Márii a október je zas považovaný za mesiac modlitby posvätného ruženca, teda modlitby, v ktorej sa veriaci osobitne obracajú na matku Ježiša Krista. Encykliky sú celé venované problematike úsilia o mier. V prvej z nich pápež zmieňuje „*zhoršujúce sa napätie medzi národmi v určitých častiach sveta*“, pričom ani skúsenosti z dvoch svetových vojen podľa neho nezabraňujú ďalšiemu krviprelievaniu. Varuje pred tým, aby sa snaha o konvergenciu odlišných názorov prostredníctvom rokovaní dostala do podružného postavenia voči utiekaniu sa k zbraniam ako nástroju riešenia problémov (srov. Pavol VI. 1965a, 355). V encyklike *Christi Matri* (podpísaná bola 15. septembra na sviatok Sedembolestnej Panny Márie) si jej autor spomína na svoju cestu do sídla OSN v New Yorku a apely, ktoré tam k medzinárodnému spoločenstvu predniesol a zároveň sa obracia na zodpovedné politické autority s verejnou výzvou: „*Tí, v rukách ktorých spočíva bezpečnosť ľudského rodu, by si mali uvedomiť, že v tento deň a v tomto čase majú vo svojom svedomí veľmi vážny záväzok. [...] V mene Pána ich vyzývame aby prestali. Musia sa spoločne zísť a zasadnúť k úprimným rokovaniam. Veci sa teraz musia vyriešiť, dokonca aj za cenu istých ťažkostí, pretože neskôr sa môžu vyriešiť za cenu nesmiernej škody a obrovského vraždenia, ktoré si teraz ani len nedokážeme predstaviť. Avšak takýto mier musí byť založený na spravodlivosti a slobode pre celé ľudstvo a musí vziať do úvahy práva jednotlivcov a spoločenstiev. V opačnom prípade bude neistý a nestály*“ (Pavol VI. 1966a, 746–747).

Hoci sa Pavol VI. vyhol akémukoľvek jasnému verejnému vyhláseniu o tom, či je vojna vo Vietname dobrá alebo zlá, „*v súkromí vyslovil svoje pochopenie pre americké úsilie dosiahnuť spravodlivý mier. Pápež však varoval Washington, že najvyššou prioritou by mala ostať ochrana obrazu Spojených štátov amerických v zahraničí, čo bolo postupne narušené bombardovaním Severného Vietnamu*“ (Nuti 2003, 267, pozn. č. 20). Na rozdiel od pomerne opatrných, avšak početných vyhlásení, z ktorých boli vyššie spomenuté tie najvýznamnejšie, bolo pontifikovo angažovanie sa vo vietnamskom konflikte intenzívnejšie na poli diplomacie. Už v priebehu zmienenej cesty do sídla OSN v roku 1965, teda v roku, kedy bolo začaté bombardovanie Severného Vietnamu, sa súkromne v budove hotela Waldorf Astoria v New Yorku stretol s prezidentom Lyndonom B. Johnsonom, ktorý „*si pozorne vypočul pápežove žiadosti o mier vo Vietname*“ (Califano 1991, 238).²

2) Bližšie o tomto stretnutí pozri napr. Johnson (1964).

Dokonca mu tiež neskôr prostredníctvom Mons. Paula Marcinkusa, neskoršieho arcibiskupa, zaslal osobný list, v ktorom žiadal o prímerie a zastavenie bombardovania, ako uvádza Joseph A. Califano Jr. (1991, 238), niekdajší poradca prezidenta Johnsona pre domáce záležitosti v rokoch 1964–1969. V nasledujúcom roku sa Pavol VI. pokúšal priviesť vládu Severného Vietnamu k rokovaciemu stolu, pričom neváhal využiť delegáciu talianskych komunistov, aby kontaktoval Ho Či Mina. Svätá stolica ho požiadala, aby umožnil vstup humanitárnej podpory na svoje územie a pápež zároveň ponúkol územie Vatikánskeho mestského štátu ako priestor na rokovanie s USA. Spočiatku pozitívne sa rozvíjajúci dialóg sa zmenil vo chvíli, keď 13. decembra 1966 začali Spojené štáty americké opäť bombardovať Severný Vietnam (srov. Wynn 1988, 196).

Po týchto udalostiach sa 4. júla 1967 oficiálne vo Vatikáne krátko stretol s Pavlom VI. americký viceprezident Hubert H. Humphrey so svojou manželkou. Okrem tradičnej protokolárnej výmeny darov si s pápežom vymenili aj názory na možnosti mierového riešenia konfliktu, pričom hlava cirkvi vyjadrila zmiešané pocity z amerických krokov vo Vietname, najmä z bombardovania. Hoci nepovažoval USA za agresora, vnímal, že mnoho európskych štátov videlo Spojené štáty americké práve v takomto negatívnom svetle. Toto stretnutie bolo na jednej strane zjavným signálom, že USA neignorujú pontifikovo diplomatické úsilie, no tiež vyjadrením rozhodného zahraničnopolitického postoja Svätej stolice smerom k tomuto konfliktu.³ Viceprezidentova audiencia zároveň pripravila pôdu pre rýchlu návštevu prezidenta Johnsona vo Vatikáne, ktorá sa odohrala krátko pred Vianocami, 23. decembra 1967.⁴ Prezident považoval pápeža za silného spojenca, keďže katolícka cirkev dlhodobo vo svojej náuke oponovala komunizmu, počnúc sociálnou encyklikou Leva XIII. *Rerum novarum* (1891), vrátane intenzívneho mierového volania, ktoré v nadväznosti na karibskú krízu vyjadril (dnes už svätý) Ján XXIII. v sociálnej encyklike *Pacem in terris* (1963), kde okrem iného zdôraznil, že „*je naliehavou požiadavkou spravodlivosti, zdravého rozumu a ľudskej cti, aby sa prestalo s pretekmi v zbrojení*“ (Ján XXIII. 1963, 287).

Antipatie Pavla VI. voči socializmu a komunizmu sa prejavili ešte o pár rokov neskôr v jeho apoštolskom liste *Octogesima adveniens* (1971), kde vyjadril odmietavý postoj voči všetkým ideológiám, ktoré sú nezlučiteľné s vierou, teda tak voči materialistickému marxizmu, ako aj individualistickému liberalizmu.⁵ Na druhej strane je však faktom, že rovnaký odmietavý prístup cirkvi je už dlhodobo charakteristický aj

3) V skutočnosti išlo v tom roku už o druhé stretnutie viceprezidenta Humphreyho s Pavlom VI. Prvé, neoficiálne, sa uskutočnilo 1. apríla, pričom jeho hlavnou témou bola tiež vojna vo Vietname. Bližšie pozri Humphrey (1967).

4) V ďalších rokoch sa ešte Pavol VI. stretol s prezidentmi R. Nixonom (2. marca 1969, 29. septembra 1970) a G. Fordom (3. júna 1975).

5) Pozri bližšie Pavol VI. (1971, 423–427, §§ 32–37).

voči liberalizmu (a kapitalizmu ako ekonomickému systému). Prvky tejto kritiky môžeme objaviť nielen v spomínanom apoštolskom liste bl. Pavla VI., ale aj v spisbe a vyjadreniach sv. Jána Pavla II., Benedikta XVI. či Františka.⁶

Dôvodom, prečo prezident Johnson považoval pápeža za spojenca bola okrem postoja ku komunizmu ako ateistickej ideológii aj skutočnosť, že pozorne vnímal vzťahy Svätej stolice udržiavané s komunistickými krajinami. Jej otvorenú komunikáciu s nimi v rámci Ostpolitiky vnímal ako užitočnú v hľadaní možností, ako dôstojne ukončiť prebiehajúcu vojnu, i keď je pravdou, že „*Vatikán sa s cieľmi západnej politiky stotožňoval len do určitej miery*“ (Luxmoore a Babiuchová 2003, 245). Aj preto žiadal Svätú stolicu o súčinnosť, hoci pápež sa staval negatívne k bombardovaniu Severného Vietnamu, ktoré podľa neho znižovalo morálnu kredibilitu Spojených štátov amerických vo svete. Pavol VI. sa vyjadril, že neverí, že by sa vojna mohla skončiť, ale nazdával sa, že vojna by zo strany USA mala mať viac defenzívny než ofenzívny charakter (srov. Johnson a Pavol VI. 1967). Za „mierové snahy“ sa neskôr, vo februári roku 1973, pápežovi poďakoval severovietnamský diplomat Xuan Thuy počas svojej návštevy Ríma (srov. Luxmoore a Babiuchová 2003, 246). „*Zastavili sme bombardovanie [Severného Vietnamu] päťkrát, avšak toto len zvýšilo zabíjanie*“ (Johnson a Pavol VI. 1967), povedal počas diskusie s pápežom prezident Johnson a ubezpečil hlavu cirkvi, že je prvoradým záujmom USA čo najskôr ukončiť túto vojnu. O americkom ciele priviesť Hanoj k rokovaciemu stolu a zároveň odhodlani „*ostať pevnými v odporovaní teroru a agresii v Južnom Vietname*“ uistil Johnson Pavla VI. aj vo svojom osobnom liste z 15. júna 1968 (srov. Johnson 1968).⁷ Jeho rétorika smerom k Vatikánu bola teda rovnaká, ako v roku 1966, kedy 7. júla napísal Pavlovi VI. list v podobnom duchu: „*Chcem Vás uistiť, že sme využili každú možnosť, odpovedali na každú ponuku a nasledovali každý smer, ktorý nám dával nádej, že tento tragický konflikt môže skončiť pri rokovaní stole. Všetky naše úsilia sa ukázali ako márne. [...] Môžem iba dúfať, že lídri v Hanoji si uvedomia, že ich agresia nemôže uspieť*“ (Johnson 1966). Nešlo zrejme

iba o frázy a slová, ktoré by mali za úlohu upokojiť hlavu cirkvi, keďže prezident aj podľa svojich najbližších poradcov priam dychtivo túžil začať mierové rokovania (srov. Dumbrell 2004, 115). Za zmienku vzhľadom k vzájomnej diskusii pred Vianocami roku 1967 stojí aj fakt, že Pavol VI., udržiavajúci kontakty s Moskvou, konzultoval s prezidentom Johnsonom ďalší postup pri rokovaní so Sovietskym zväzom: „*Môžem povedať Rusom nasledovné: »Diskutoval som všetko toto s prezidentom Johnsonom a vyjadril sa, že si veľmi želá ukončiť túto vojnu«? Čo budete robiť? Môžem toto povedať Rusom a spomenúť vaše meno?*“ (Johnson a Pavol VI. 1967). Na priamu otázku dostal pápež od amerického prezidenta priamu a kladnú odpoveď, hoci hlava USA pripomenula, že obsah jeho aide-mémoire zaslaný do Vatikánu tesne pred návštevou, ostane neverejný.

Rok 1967, teda rok návštevy prezidenta Johnsona vo Vatikáne (a zároveň rok publikovania sociálnej encykliky *Populorum progressio*) sa stal historicky významným aj v inom zmysle. Zaiste nie náhodou sa Pavol VI. rozhodol, že od nasledujúceho roku (t. j. od r. 1968) sa bude v cirkvi sláviť Svetový deň pokoja so zámerom „*venovať myšlienku a predsavzatiam pokoja mimoriadne slávenie v prvý deň občianskeho roka*“ (Pavol VI. 1967, 1100).⁸ Ide o tradíciu, ktorá pretrváva až do súčasnosti, pričom každoročne pápeži na Nový rok zverejňujú svoje osobitné posolstvo, ktoré je vždy myšlienkovou variáciou na tému pokoja.

V apríli nasledujúceho roka došlo k najvýznamnejšiemu diplomatickému kroku zo strany Pavla VI., totiž k tomu, že prišiel s mediačnou iniciatívou mierových rokovaní a ponúkol územie Mestského štátu Vatikán ako priestor pre takéto rokovania. Iniciatívu sprostredkoval apoštolský delegát v USA biskup Luigi Raimondi. Pápež chcel vedieť, či by táto ponuka mala byť zverejnená alebo vykonaná tajne, kedy by ju mal Severnému Vietnamu predložiť, ako aj či by mala byť rozšírená i na vládu Južného Vietnamu (srov. Califano 1991, 238). Prezident iniciatívu uvítal a poskytol inštrukcie, že pozvanie na rokovania by zo strany Svätej stolice malo byť oznámené verejne, a to čím skôr, pričom Južný Vietnam nie je potrebné pozývať. Po následnej utajenej diplomatickej komunikácii medzi Washingtonom a Svätou stolicou, kedy pápež informoval, že vzhľadom na vážne dôvody chce zaslať ponuku Hanoju tajne, sa prezident Johnson rozhodol, že ak Severný Vietnam odmietne, celú pápežovu mediačnú iniciatívu zverejní. Tento záložný plán sa však napokon nerealizoval, keďže 3. mája 1968 nadránom vláda Severného Vietnamu oznámila svoj záujem o negociácie, pričom za miesto stretnutia navrhla Paríž a začiatok rokovaní na 10. mája, prípadne aj skôr (srov. Califano 1991, 239). Mierové rozhovory sa napokon začali 13. mája a uzavreté boli až 27. januára 1973.

6) S kritikou trhu a laissez-faire liberalizmu sa v prípade sv. Jána Pavla II. stretávame napr. v encyklike *Centesimus annus* (1991) a s explicitným odmietaním neoliberalizmu v posynodálnej apoštolskej exhortácii *Ecclesia in America* (1999). Benedikt XVI. sa napr. v jednom zo svojich príhovorov k Pápežskej rade *Cor unum* zmienil o tom, že „bezohľadný kapitalizmus so svojím uctievaním zisku ústi do krízy, nerovnosti a chudoby“ (Benedikt XVI. 2013, 166). Pápež František vo svojej posynodálnej apoštolskej exhortácii *Evangelii gaudium* dokonca vyhlásil, že „už nemôžeme dôverovať neviditeľnej ruke trhu“ (František 2013, 1105).

7) Na tento list reagoval Pavol VI. vlastným posolstvom prezidentovi 18. augusta 1968. V ňom uviedol, že sa vzhľadom na situáciu rozhodol zrušiť svoju plánovanú cestu do Južného Vietnamu. „Takéto gesto by nemuselo prispieť k mieru, ktorý si tak túžobne želáme, a mohlo byť situáciu ešte zhoršiť“, priznal sebakriticky rímsky biskup (Pavol VI. 1968).

8) K ďalším úvahám o prvom posolstve Pavla VI. k Svetovému dňu pokoja, ako aj k jeho prejavu na VZ OSN a konštitúcii *Gaudium et spes* Druhého vatikánskeho koncilu pozri Araujo (2012, 1057–1060).

Na ich základe USA stiahli svoje jednotky z územia Vietnamu, došlo k výmene zajatcov a odstránili sa mínové polia vo vodách Severného Vietnamu.

Aj keď sa napokon vietnamský konflikt stal „transparentným indikátorom precenenia amerických záväzkov voči regionálnemu zadržiavaniu komunizmu“ (Kalický 2011, 55), pričom konečným dôsledkom bola „strata kredibility a medzinárodnej prestíže USA v zahraničí“ (Kalický 2011, 55), prezident Johnson našiel v najmenšom štáte sveta pod vedením Pavla VI. spojenca, a to aj napriek nevymenovaniu svojho osobného reprezentanta u pápeža. Rozhodne však nemožno tvrdiť, že by zo strany Svätej stolice šlo o bezvýhradnú podporu krokov americkej zahraničnej politiky, ako bolo ukázané vyššie. Obaja zdieľali spoločnú obavu zo šírenia komunizmu, pričom ale pápež kritizoval (na internom fóre) ofenzívne vojenské aktivity USA a prostredníctvom svojej Ostpolitik udržiaval zmierlivé vzťahy s komunistickými krajinami, avšak rozhodne účelovo. Katolícka cirkev totiž vo svojej sociálnej náuke „odsudzuje neľudskosť vojny a žiada, aby sa k nej pristupovalo v celkom novom duchu“ (Pápežská rada pre spravodlivosť a pokoj 2008, § 497). Vojna podľa nej „nikdy nepredstavuje vhodný prostriedok na vyriešenie problémov, ktoré vznikajú medzi národmi“ (Pápežská rada pre spravodlivosť a pokoj 2008, § 497). Aj preto boli mierové výzvy a mediačné iniciatívy Pavla VI. také výrazné. Na druhej strane, inštrumentálne smerom k Svätej stolici pristupovali aj USA a prezident Johnson, pre ktorého bola „vatikánska linka“ dobrým nástrojom dialógu s vládou v Hanoji. Spojené štáty americké teda zásadne zmenili svoj postoj k Svätej stolici a jej diplomatickému významu v medzinárodných vzťahoch, najmä v porovnaní s kontrastným prístupom z čias viacerých Johnsonových predchodcov, zvlášť J. F. Kennedyho. Dňa 2. marca 1969 dokonca pri stretnutí s pápežom vo Vatikáne prezident Nixon vyhlásil, že „to, čo svet dnes potrebuje, je duchovné a morálne vodcovstvo, ktoré ponúka Vaša Svätosť. Ponúka ho tu vo Vatikáne a prostredníctvom vašich neúnavných ciest k ostatným národom po celom svete“ (Nixon 1969). Takéto vyjadrenia možno vnímať aj v perspektíve začínajúcej sa politiky détente a zmierňovania rétoriky v smere USA – Sovietsky zväz a opačne, ktorá sa začala prejavovať počas Nixonovho pôsobenia v úrade prezidenta (pozri Rzepecka 2010). Faktom totiž je, že americké zlyhanie vo Vietname zásadne spochybnilo „argumenty o tzv. teórii domina, ktorá predpokladala, že keď dôjde k strate jednej krajiny či regiónu, bude sa komunizmus lavínovito šíriť do okolitých krajín“ (Hlaváček 2012, 202). Angažovanosť Pavla VI. sa do istej miery stala pre ďalšie rozhodnutia diplomacie Svätej stolice v konfliktných situáciách paradigmou, čo sa ukázalo neskôr pri oboch vojnách v Perzskom zálive počas pontifikátu Jána Pavla II. Mimochodom, bol to práve až pontifikát pápeža pochádzajúceho z komunistickej krajiny, počas ktorého boli medzi Svätou stolicou a USA nadviazané riadne diplomatické styky.

3. Vojna v Perzskom zálive

Aj keď je pravdou, že Ján Pavol II. vo svojich troch sociálnych encyklikách, ktoré sa stali súčasťou korpusu dokumentov katolíckej sociálnej náuky (*Laborem exercens* 1981, *Solli-*

citudo rei socialis 1987, *Centesimus annus* 1991), nevenoval výraznejšiu pozornosť oblasti medzinárodných vzťahov (srov. Suchý 2004, 169), o to intenzívnejšia bola jeho osobná angažovanosť vo vybraných zahraničnopolitických otázkach. Odpoveďou na začínajúci sa ozbrojený konflikt v Perzskom zálive začiatkom 90. rokov minulého storočia zo strany diplomacie Svätej stolice a osobitne Jána Pavla II., bolo ustavičné volanie po mierovom riešení vzniknutej situácie. Snaha zabrániť vojne sa odrážala tak v rozličných pápežových príhovoroch, najmä v posolstve *Urbi et Orbi* na Vianoce roku 1990, kde vojnu označil za „dobrodružstvo, z ktorého niet návratu“ (Ján Pavol II. 1990), ako aj v rozposielaní diplomatických posolstiev: list ministrom zahraničných vecí Európskych spoločenstiev, list generálnemu tajomníkovi OSN Javierovi Pérezovi de Cuellar a napokon, 15. januára 1991 aj listy hlavným aktérom konfliktu: S. Husajnovi a G. H. W. Bushovi. Irackého prezidenta požiadal, aby „podnikol odvážne kroky, ktoré by mohli byť začiatkom opravdivej cesty k mieru“ (Ján Pavol II. 1991a, 765). Pripravenosť vykročiť na túto cestu by mu mohla „priniesť česť [...] milovanej krajiny, regiónu a celého sveta“ (Ján Pavol II. 1991a, 765). Americkému prezidentovi Bushovi st. zas pripomenul, aké mimoriadne nebezpečenstvo plynie z použitia vojenskej sily, ktorá zasiahne vo výraznej miere celkom určite aj civilné obyvateľstvo. „Pán prezident, som si istý, že spolu s vašimi poradcami ste vzali tieto skutočnosti do úvahy a nebudete zbytočne vynakladať ďalšie úsilie, aby ste sa vyhli rozhodnutiam, ktoré by mohli byť nezvratné a priniesť utrpenie tisíckam rodín spomedzi vašich drahých občanov, ako aj mnohých ľudí na Blízkom východe“ (Ján Pavol II. 1991b, 766), napísala hlava katolíckej cirkvi prezidentovi USA.

Napriek ďalším podniknutým krokom: stretnutiu arcibiskupa Jeana-Louisa Taurana, sekretára pre vzťahy so štátmi Štátneho sekretariátu Svätej stolice s vtedajším veľvyslancom USA pri Svätej stolici Thomasom Patrickom Meladym (1927–2014) a následnému bezprostrednému telefonátu pápeža prezidentovi Bushovi st., sa vatikánske úsilie o mierové vyriešenie situácie ukázalo ako márne. Neskoršie analýzy diplomatických krokov vyčítali Svätej stolici a pápežovi najmä nedostatočné akcentovanie tradičnej doktríny tzv. spravodlivej vojny, ktorú úspešne v priebehu stáročí recipovala aj katolícka cirkev.⁹ Reflektovala ju dokonca aj Národná konferencia katolíckych biskupov USA vo svojom rozsiahlom pastierskom liste „*The Challenge of Peace: God’s Promise and Our Response*“ z 3. mája 1983, v ktorom normatívne uviedla, že „vojna je dovolená len ak čelíme vážnej a nepochybnnej hrozbe“ (Koniar 2011, 151), čo v praxi znamená nevyhnutnosť ochrany ľudských životov, zaistenie podmienok dobrého ľudského života

9) Detailný výklad náuky o spravodlivej vojne ponúka v českom jazykovom prostredí vo svojej dizertácii T. Holub (2008) a dielom podobného charakteru slovenskej proveniencie je monografia I. Koniar (2011). K ďalším úvahám na túto tému pozri napr. Wells (1969), Walzer (1977), Langan (1992), Fixdal, Smith (1998), Kamm (2004), Watt (2004), Weigel (2007), Koniar (2009).

a zabezpečenie dodržania základných ľudských práv. Treba však zdôrazniť, že uvedený druh kritiky prichádzal a prichádza najmä z tábora amerických neokonzervatívcov, ktorí spravidla považujú vojenské riešenia konfliktov za najúčinnnejšie. Reprezentantom tohto prúdu je napríklad aj pápežov životopisec George Weigel (srov. Weigel 2005, 664–666). Navyše, aj ponímanie spravodlivej vojny zo strany neokonzervatívcov sa do značnej miery líši od jej formulácií v katolíckej náuke. V ich vnímaní je spravodlivá vojna skôr „chirurgický zákrok, v ktorom mnohonásobná technologická prevaha nad nepriateľom umožní jeho totálnu porážku pri súčasnej minimalizácii vlastných strát“ (Barša 2003b, 18). Napriek takémuto typu tlaku a neskorším výhradám presadzovala Svätá stolica pacifistický prístup k riešeniu konfliktu v Perzskom zálive, čo sa javí byť ako oxymoron, keďže pacifizmus priamo odporoval logike vtedajšej „koalície ochotných“, ktorá vznikla práve za účelom vojenského potlačenia irackej rozpínavosti. Podľa Matlary (2007, 189) príčinou toho, že Ján Pavol II. trval na mierovom riešení konfliktu bolo jeho presvedčenie, že „jeho úloha je v tom, aby politikom pripomínal morálne zásady, ktorými by sa mali riadiť a nie aby im poskytoval zdôvodnenie uplatnenia moci vyplývajúce z tradície spravodlivej vojny. Pritom by to v prípade Iraku iste bolo možné“. Neúspešnosť angažovanosti Svätej stolice v irackej otázke bola spôsobená hlavne rozličnými vnútornými a vonkajšími faktormi. Do prvej skupiny treba jednoznačne zaradiť zmenu na poste štátneho sekretára Svätej stolice 1. decembra 1990: Agostina Casaroliho nahradil Angelo Sodano, bez výraznejších skúseností s Blízkym východom. Formálne však Sodano, bývalý apoštolský nuncius v Čile, zastával od uvedeného dátumu pozíciu tzv. pro-sekretára, keď kardinál Casaroli opustil funkciu štátneho sekretára (nový sekretár menovaný nebol), a to až do svojho vymenovania za sekretára 29. júna 1991. Medzi vonkajšie faktory patrí zmena spôsobu a najmä intenzity komunikácie administratívy Busha st. s vatikánskymi predstaviteľmi. Na rozdiel od administratívy R. Reagana, ktorá bola ochotná o niektorých svojich zahraničnopolitických krokoch Svätú stolicu informovať, prípadne ich aj konzultovať (tzv. nekomunistická svätá aliancia medzi Reaganom a Jánom Pavlom II.), Bush st. a jeho minister zahraničných vecí James Baker už tento typ komunikácie nepovažovali za potrebné rozvíjať.

Ako je známe, napriek úspešnosti ofenzívy spojeneckých vojsk a návratu *status quo* pred napadnutím Kuvajtu Irakom dňa 2. augusta 1990, táto operácia skončila pred Bagdadom a zvrhnutie Saddáma Husajna nebolo v pláne. Dôvodom bola – ako ukázal vývoj o niekoľko rokov oprávnená – obava z partizánskej vojny vo vnútri štátu, ďalej obava z politického chaosu, zrútenia sa štátu a následnej destabilizácie regiónu (srov. Vilímek 2001, 102). Keďže G. Bush st. dúfal v „palácový prevrat“ vnútri Iraku, ktorý sa napokon neuskutočnil, bol vyše desaťročie z pohľadu americkej zahraničnej politiky nevyhnutný návrat konfliktu, hoci aj za cenu dodatočne nepotvrdennej zámienky vlastnenia a výroby zbraní hromadného ničenia zo strany Iraku, ako aj následného vojenského útoku tzv. koalície ochotných, ktorý bol v priamom rozpore s medzinárodným právom (srov. Krejčí 2009, 309–310). O tom, či by potenciálne akceptovanie mierových výziev

a aktivít Svätej stolice po vypuknutí vojny v Perzskom zálive pomohlo zásadne zmeniť situáciu možno polemizovať. Americké ciele boli formulované jednoznačne a po ich dosiahnutí sa vojská stiahli. Iné než silové riešenie tohto sporu je v rámci vtedajších okolností len ťažko predstaviteľné, pričom zastavenie vojenskej operácie pred dosiahnutím vytýčených cieľov by zo strategického hľadiska bolo iracionálne. Vo všeobecnosti však postoj Svätej stolice k tomuto konfliktu nie je možné označiť za súladný s tým prúdom vtedajšej americkej vnútroptickej opozície, ktorú Peritore (1997, 167) označuje ako „anti-establišment“, a na ktorú tento autor nazerá cez prizmu Niebuhrovej politickej filozofie ako na „synov tmy“, ktorými boli podľa neho rovnako aj hlavné ideové sily vojenského zákroku v Perzskom zálive, teda neokonzervatívci. Táto opozícia vytrvalo oponovala Bushovej real politickej projekcii moci, pričom jej pozícia nebola závislá na nijakej konkrétnej etickej, humanistickej ani environmentálnej ideovej báze, čo o postojoch Svätej stolice povedať nemožno.

4. Vojna proti Iraku

K druhej, veľmi podobnej situácii v kontexte bilaterálnych stykov oboch štátov došlo na začiatku vojny proti Iraku v roku 2003, ktorú Barša (2003b, 12) nazýva „*druhé anti-saddámovské ťaženie*“, kde ideologický tón udávali a intelektuálne krytie poskytovali neokonzervatívci prítomní v administratíve Busha ml., ktorí v tom čase získali prevahu nad liberálnymi pragmatikmi a úspešne prakticky presadzovali neoimperialistický program formulovaný počas vojny v Perzskom zálive, teda počas „*prvého anti-saddámovského ťaženia*“ (Barša 2003b, 12). Táto vojna bola zo strany vlády USA interpretovaná primárne ako humanitárna intervencia s cieľom potlačiť režim Saddáma Husajna, ktorý bol obvinený z vlastníctva chemických zbraní a sekundárne ako pokus rozšíriť demokraciu tzv. západného typu do ne-západného štátu, a to aj „mečom“, teda násilne. Pod egidou úsilia za premenu sveta na lepšie miesto pre život (pre koho konkrétne?) sa USA podujali rozhodovať o osudoch iných národov bez ohľadu na ich postoje a medzinárodné právo, avšak zdôrazňujúc „ich pravé záujmy a slobodu“, ako sa to stalo realitou v operácii nazvanej „Iracká sloboda“ (Barša 2003a, 52). O to sa – ako je známe – svojho času pokúšali už starovekí Aténčania, ktorí „*presadzovali myšlienky a princípy demokracie aj do iných spojeneckých obcí, a to aj násilnou formou*“ (Wollner 2010, 121), pričom stavali svoju politiku na námornej moci, úzko prepojenej s myšlienkami demokracie. Kritika voči irackej intervencii bola postavená na odkrytí najmä troch ústredných zahraničnopolitických motívov USA. Po prvé, jej cieľom mala byť kultivácia transnacionálne orientovaných politických a intelektuálnych elít zdieľajúcich washingtonský záujem na integrácii Iraku do globálneho kapitalistického systému, pričom by tieto elity boli ochotné zveriť správu štátu do opatery okupačných síl. Druhým cieľom mala byť izolácia tých opozičných elít, ktoré nie sú priateľské voči americkému projektu, teda voči národne (nie transnacionálne) orientovaným elitám. Ako tretí cieľ americkej intervencie v Iraku vystupovala do popredia snaha ustanoviť hegemoniu týchto domácich elít nad masou irackého ľudu, zabrániť

spolitizovaniu Iračanov a ich prípadnej občianskej mobilizácii proti nezávislej opozícii voči americkému zahraničnopolitickému projektu. Malo sa tak udiť prostredníctvom formálneho konsenzuálneho zahrnutia domácich elít do prípravy a organizačných štruktúr politického poriadku, ktorý si Spojené štáty americké želali v Iraku ustanoviť (srov. Robinson 2004, 442).

K intervencii v Iraku siahli USA so svojimi spojencami napriek tomu, že medzi základné ustanovenia Charty OSN, medzi signatárov ktorej sa zaradili aj USA, patrí aj rešpektovanie suverenity štátov, územnej celistvosti a zdržanie sa zásahov do vnútorných záležitostí štátov. Vo všeobecnosti možno preto podľa kritikov tejto politickej koncepcie ktorúkoľvek humanitárnu intervenciu chápať predovšetkým ako porušenie uvedených zásad, čo však do značnej miery závisí od ich subjektívneho chápania a interpretácie (srov. Husenicová 2010, 436; Boyle 2006, 37).¹⁰ Takémuto „moralistickému“ názoru ale možno oponovať v tom zmysle, že právny status štátu využívajúceho humanitárnu intervenciu má podľa súčasného medzinárodného práva len málo do činenia s jeho morálnou dimenziou. „Morálna oprávnenosť zasahujúceho štátu nie je ani nevyhnutnou podmienkou, ani morálne významným faktorom. Všetko, čo môžeme konštatovať je, že zasahujúci štát, ktorý získal autorizáciu svojho zásahu zo strany Bezpečnostnej rady OSN, môže byť len mierne uprednostnený oproti zasahujúcemu štátu bez takejto autorizácie, pretože by možno mohol mať nejaké pozitívne dôsledky na medzinárodný poriadok. Avšak tento dôvod nie je dobrý na nič iné než na to, že zakladá minimálnu morálnu hodnotu legalite zasahujúceho štátu“ (Pattison 2007, 315). Ak v prípade humanitárnej intervencie ide v zmysle ľudskosti o obranu základných ľudských práv a záchranu života jedincov, občanov konkrétneho štátu alebo štátov, je pravda, že medzinárodné politické teleso akým je OSN reprezentuje celé ľudstvo takým spôsobom, akým nijaký konkrétny štát alebo aliancia štátov reprezentovať nedokáže (srov. Boyle 2006, 51). Na druhej strane, ak je jedinou autoritou, ktorá sa môže podujat – v zmysle vyššie spomínanej teórie spravodlivej vojny – na vojenský zásah s cieľom obraňovať „vznešené hodnoty ľudskosti“ len suverénny štát a nik iný, potom žiadna medzinárodná organizácia nie je oprávnená na takýto zásah, keďže ona sama nie je suverénnym štátom (srov. Boyle 2006, 37) a jej suverenita je až odvodená, čo znamená, že „bez predchádzajúcej existencie iných subjektov práva nie je možný [jej] vznik, život ani zánik“ (Rosputinský 2011, 36).

Svätá stolica sa priklonila k striktnému výkladu Charty OSN a voči intervencii v Iraku zaujala opozičnú pozíciu. Dokonca ešte intenzívnejšie než viac ako 10 rokov predtým v prípade vojny v Perzskom zálive vynaložila svoje úsilie v poskytovaní mediátorských služieb. Svedčí o tom aj vyjadrenie pápeža v jeho príhovore k diplomatickému zboru v januári 2003, kde okrem iného poukázal aj na viac ako dvanásťročné embargo uvalené na Irak, ktorý – vychádzajúc zo Starého zákona – označil za „krajinu prorokov“.

Pri úvahe o oprávnenosti vojenského zásahu v tomto štáte sa odvolal práve na Chartu OSN a medzinárodné právo, podľa ktorých je vojna legálna „len ako úplne posledná možnosť a aj to len v súlade s veľmi prísnyimi podmienkami“ (Ján Pavol II. 2003). Pre Svätú stolicu bol teda typický stredový postoj v právno-filozofickom výklade humanitárnej intervencie, ako na to poukazuje Medinger (2006). Pre štáty a teoretikov vychádzajúcich primárne zo zásad pozitívneho práva je totiž tento typ vojenskej intervencie vždy a za každých okolností narušením štátnej suverenity, ktorú medzinárodné právo nepripúšťa. Naopak, pre teoretikov prirodzeného práva je prijateľná v prípade, kedy je potrebné zabrániť krutostiam páchaným na obyvateľstve; humanitárna intervencia umožňuje eliminovať porušovanie ľudských práv. Zdôrazňovaním historických precedensov ako tretieho prameňa práva sa podľa zmieneného autora Svätá stolica stavia do takého konceptuálneho rámca, ktorý jej umožňuje recipovať všetky tri klasické školy právnej teórie (pozitivismus, prirodzené právo a historicistický prístup) tak, aby posudzovala legálnosť humanitárnej intervencie vzhľadom na konkrétny prípad, na ktorý sa aplikuje v danom časovom momente. Potvrdzujú to aj slová Jána Pavla II. v jeho posolstve k Svetovému dňu pokoja v roku 2000, kde sa explicitne venoval aj problematike humanitárnej intervencie. V ňom uviedol, že „keď civilnému obyvateľstvu hrozí nebezpečenstvo útokov zo strany nespravodlivého agresora a politické snahy o nenásilnú obranu zlyhali, je legitímne a dokonca povinné podniknúť konkrétne opatrenia na odzbrojenie agresora. Tieto prostriedky však musia byť limitované v čase a presné vo svojich zámeroch“ (Ján Pavol II. 2000; pozri aj Holub 2008, 69). Ako viac-menej implicitný motív úsilia Svätej stolice (a predovšetkým pápeža ako hlavného aktéra jej zahraničnej politiky) môžeme okrem vznešeného cieľa podpory všeobecného svetového mieru identifikovať aj snahu zabrániť spájaniu vyššie spomínaných amerických geopolitických záujmov s politikou Apoštolského stolca. Preň bolo viac než nebezpečné, aby arabský svet začal prepájať katolícku cirkev (a teda aj Svätú stolicu) s „križiakmi zo Západu“, teda symbolicky posadiť Svätú stolicu do rovnakej lode spolu s Američanmi vedenou koalíciou. Táto legitímna obava nebola vyvolaná iba potenciálnymi dôsledkami, ktoré by tento typ identifikácie mohol mať na kresťanské menšiny na Blízkom východe, ale aj vzhľadom na možné sofistikovanejšie výklady vojny proti Iraku v zmysle huntingtonovského „stretu civilizácií“, teda ako konflikt medzi kresťanským Západom a islamom (srov. Ferrari 2004, 87). Potvrďuje to napríklad aj nižšie citované vyjadrenie osobného pápežovho vyslanca, kardinála Laghiho.

Snahy o diplomatické riešenie konfliktu v Iraku pokračovali 14. februára 2003, kedy Ján Pavol II. prijal na osobnej audiencii irackého ministra zahraničných vecí Tárika Azíza, čo v tom čase zapadalo do kontextu viacerých pápežských stretnutí s rozličnými európskymi lídrami, témou ktorých bola predovšetkým prebiehajúca vojna. Následne absolvoval významný člen Rímskej kúrie, kardinál Roger Etchegaray, stretnutie so Saddámom Husajnom, počas ktorého mu odovzdal osobný pápežov list. Po tejto udalosti sa ďalší významný vatikánsky prelát, kardinál Pio Laghi, v tom čase už bývalý pronuncius v USA, stretol 5. marca 2003 vo Washingtone s prezidentom Georgom W. Bushom.

¹⁰ Pozri tiež Lee (2011), Pavel (2010), Welsh (2008), Pattison (2007, 2008), Seybolt (2007, 7–27), Bastian (2005), Azud (2000), Fixdal a Smith (1998).

Vo svojom posolstve kardinál Laghi, špeciálny pápežov vyslanec, tlmočil názor Svätej stolice, podľa ktorého mali stále existovať mierové prístupy k riešeniu konfliktu, čerpajúce z tradície medzinárodného práva a relevantných medzinárodných inštitúcií. Zdôraznil tiež, že „[r]ozhodnutie o použití vojenskej sily môže byť vykonané len v rámci OSN, ale vždy berúc do úvahy závažné dôsledky takéhoto ozbrojeného konfliktu: utrpenie irackého ľudu a tých, ktorí sú zapojení do vojenských operácií, ako aj nestabilitu v oblasti a novú priepasť medzi kresťanstvom a islamom“ (Laghi 2003). Ako však zdôrazňuje Shelledy (2004, 158), efekty tohto typu stretnutí netreba preceňovať, keďže „politici sú vždy radi, keď majú možnosť nechať sa odfotiť s niektorým vatikánskym oficiálnym predstaviteľom, osobitne s pápežom. Aj keď už len obyčajný fakt, že sa tieto stretnutia uskutočnili, je dôležitý, najmä keď zohľadníme skutočnosť ich absencie počas vojny v Perzskom zálive medzi rokmi 1990–1991“. Navyše, už počas stretnutia mal kardinál dojem, že jeho argumenty takpovediac „nepadajú na úrodnú pôdu“ a že prezident Bush sa už pevne rozhodol, že v Iraku použije vojenskú silu. Nasvedčovať tomu malo jeho vytrvalé presviedčanie pápežovho vyslanca o tom, že Husajn na území Iraku pripravuje teroristov z Al-Káidy, ako aj kardinálov pocit, že prezident vo svojom svedomí verí, že v potenciálnej vojne bude bojovať dobro (USA) so zlom (S. Husajn) a že konečným cieľom nebude nič iné než ustanovenie demokracie. O tom, že americká vláda sa už rozhodla útok podniknúť, kardinála presvedčili aj slová významného veliteľa námornej pechoty, ktoré mu povedal pri jeho ceste z Bieleho domu: „Vaša eminencia, nebojte sa. To, čo chceme urobiť, urobíme rýchlo a dobre“ (Signs of the Times 2003). Názor Svätej stolice vyhnúť sa vojnovému konfliktu využitím mierových diplomatických prostriedkov tlmočil okrem spomínaného kardinála Laghiho vo svojom stanovisku k Bezpečnostnej rade OSN aj arcibiskup Celestino Migliore, vtedajší stály pozorovateľ Svätej stolice pri OSN: „Svätá stolica je presvedčená, že v snahách čerpať silu z bohatstva mierových nástrojov poskytovaných medzinárodným právom by použitie sily nemalo byť jedným z nich. [...] Svätá stolica povzbudzuje strany zamerané na udržiavanie otvoreného dialógu, aby dosiahli riešenia zabraňujúce novej vojne a vyzýva medzinárodné spoločenstvo, aby prevzalo zodpovednosť za riešenie prípadných zlyhaní zo strany Iraku“ (Migliore 2003). Ako si všíma Araujo (2012, 1066), tieto jeho slová v mnohom pripomínajú obavy vyjadrené Benediktom XV. a Piom XII., ktoré prezentovali tesne pred vypuknutím 1., resp. 2. svetovej vojny. Navyše, arcibiskup Migliore v závere svojej intervencie pripomenul, že pápež toto stanovisko Svätej stolice objasnil aj generálnemu sekretárovi OSN Kofimu Annanovi, s ktorým sa stretol v Ríme večer predtým. Ako je však evidentné zo spomienok kardinála Laghiho, úloha, ktorú mohla zohrať a zohrala Svätá stolica svojimi mierovými apelmi, bola len symbolická a v konaní a stratégii americkej vlády už nemohla nič podstatné zmeniť.

Analyzujúc obe konfliktné situácie, teda obe vojny nasmerované proti vojskám Saddáma Husajna, z ktorých tá druhá viedla napokon k jeho zvrhnutiu a neskôr i poprave, možno konštatovať, že postoj Svätej stolice sa výrazne nelíšil. Neustále, a to na najvyššej úrovni, t. j. pápežskými osobnými intervenciami, zdôrazňovala potrebu

mierového vyriešenia sporu, čo je – ako bolo naznačené v tomto texte vyššie – už tradičnou črtou jej zahraničnej politiky. Zjavne neexistuje u nej možnosť pripustenia pragmatickejších riešení, vrátane vojenských protiútokov, a to ani v prípade, že by to mohlo viesť k vyriešeniu situácie, ako sa ukázalo vo vojne v Perzskom zálive. Na druhej strane, jej uprednostňovanie diplomatických nástrojov a akcentovanie potreby udržiavať svetový mier je vzhľadom na závažné humanitárne a hospodárske dôsledky akejkoľvek vojny nepochybne opodstatnený. Z pohľadu USA je paradoxné, že (najmä berúc do úvahy postoje realistickej školy medzinárodných vzťahov) v tomto konflikte skôr utrpeli masívnou demonštráciou svojej sily, pričom jednou z možností kompenzácie tejto straty môže byť v budúcnosti obnovenie americkej mäkkej moci (srov. Abu-Eid a Thim 2009, 194). Na druhej strane, tento aspekt zahraničnej politiky USA nemožno preceňovať, a to najmä vzhľadom na pretrvávajúci unilateralizmus, podľa ktorého Spojené štáty americké „nikdy nebudú žiadať povolenie na obranu vlastnej bezpečnosti – nebudú váhať konať samostatne a preemptívne. Hoci sa budú usilovať získať podporu medzinárodnej komunity, právo na sebaobranu je životným záujmom štátu, a to aj v rozpore s inými zmluvami“ (Ušiak a Lasicová 2013, 88).

Podľa mienky niektorých analytikov Bushova zahraničnopolitická doktrína, počítajúca s moralizujúcou misiou šírenia slobody a demokracie s privilegovaným postavením preemptívneho útoku a humanitárnej intervencie, znamenala jasné odmietnutie medzinárodného povojnového konsenzu a rozhodné prijatie neokonzervatívnej imperiálnej vízie charakteristickej vyššie spomínaným militaristickým unilateralizmom (srov. Kolozi 2013, 63), ktorý však „nie je cestou ako bojovať proti medzinárodnému terorizmu alebo čeliť otázkam, akými sú zbrane hromadného ničenia, ale skôr orwellovskou nočnou morou a obdobím večnej vojny, v ktorej demokracia a sloboda budú v ustavičnom ohrození, pričom bude tiež otázna budúcnosť ľudského druhu“ (Kellner 2004, 440). Podľa iných analytikov síce možno hovoriť o istom neokonzervatívnom hodnotovom ukotvení zahraničnej politiky Busha ml., avšak by bolo chybou tvrdiť, že v jeho prípade išlo o „čisto neokonzervatívnu“ politiku (srov. Hoder 2009, 38), hoci priestor pre neokonzervatívne ideové koncepty sa jednoznačne otvoril jednak vďaka manažérskeму štýlu prezidenta Busha ml., ako aj kvôli pretrvávajúcej neistote o prostriedkoch, úmysloch a (i)racionálnych politických kalkuláciách S. Husajna (srov. Hoder a Suchý 2011, 72, 74). Napokon, tretí interpretačný prúd naznačuje, že síce invázia do Iraku bola produktom neokonzervatívneho hodnotového ukotvenia G. W. Busha a vektorom vplyvu jeho najbližších spolupracovníkov, avšak zároveň znamenala (definitívny?) koniec neokonzervatívnej hegemonie v Bielom dome a zlyhanie konceptu „nového amerického storočia“, o presadzovanie ktorého sa reprezentanti tohto prúdu (napr. D. Rumsfeld, P. Wolfowitz, N. Podhoretz, I. L. Libby, R. Perle, R. B. Cheney, J. Bush a i.) pokúšali od druhej polovice 90. rokov 20. storočia (srov. Kočnerová 2009, 210).

Z perspektívy vyššie naznačených pohľadov a s odstupom času sa mierová angažovanosť Svätej stolice v priblíženom konflikte v Iraku javí ako viac opodstatnená,

než to bolo v prípade vojny v Perzskom zálive. Hoci nemožno očakávať, že by zohrala výraznejšiu úlohu v postkonfliktnom urovnávaní vzťahov v Iraku, pragmatická a prezieravá americká zahraničná politika ju môže využiť práve v prospech posilňovania svojej mäkkej moci a zlepšovania svojho imidžu na medzinárodnej scéne. Či by Svätá stolica na takúto diplomatickú hru (vedome) pristúpila, je sporné. Skôr možno predpokladať jej vlastné aktivity humanitárneho charakteru, smerujúce hlavne k špecifickému problému, ktorým je dlhotrvajúci exodus irackých (a vôbec blízkovýchodných) kresťanov z regiónu.

Podobné stanovisko, avšak v podstatne nižšej intenzite, zaujala Svätá stolica aj v prípade vojenskej (humanitárnej) intervencie NATO v Líbyi, ktorá prebiehala na základe Rezolúcie Bezpečnostnej rady OSN č. 1973 a trvala od marca do októbra 2011. Intervencia sa odohrala počas funkčného obdobia prezidenta Obamu a USA v nej zohrali vzhľadom na svoju vojenskú silu kľúčovú úlohu. Aktivity Svätej stolice sa v tomto prípade obmedzili v podstate výlučne na mierové proklamácie a výzvy na modlitbu, ako to dokumentujú napríklad verejne prednesené vyjadrenia Benedikta XVI. po modlitbe Anjel Pána 20. a 27. marca 2011, teda tesne po začatí vojenských operácií. Zrejme vzhľadom na pomerne široký konsenzus členských štátov OSN a angažovanie sa Severoatlantickej aliancie v tomto prípade Vatikán nepodnikol špeciálne diplomatické kroky ani aktivity smerom k USA, ak nepočítame formálnu účasť Svätej stolice ako pozorovateľa na Medzinárodnej konferencii o Líbyi, ktorá sa uskutočnila 29. marca 2011 v Londýne, kde ju zastupoval arcibiskup Antonio Mennini, apoštolský nuncius vo Veľkej Británii (srov. Vatican Information Service 2011).¹¹

5. Kontroverzie v prípade diplomatických nominantov

Kultúrno-etické postoje katolíckej cirkvi sú všeobecne známe. Jej predstavitelia dôsledne dbajú, aby sa najmä zásady ochrany života od počatia po prirodzenú smrť stali axiómou nielen bežného, ale aj politického života katolíkov. Túto zásadu pregnantne vyjadril Benedikt XVI., keď v jednom zo svojich oficiálnych dokumentov zdôraznil, že „o základných hodnotách, ako úcta a obrana ľudského života od počatia až po prirodzenú smrť, rodina založená na manželstve medzi mužom a ženou, sloboda vychovávať deti [...] sa nevyjednávajú“ (Benedikt XVI. 2007, § 83). Z tohto dôvodu podľa neho „katolícki politici a legislatívcovia, vedomí si veľkej sociálnej zodpovednosti, musia sa cítiť osobitne zaviazaní svojím svedomím, správne formovaným, aby predkladali a podporovali zákony, inšpirované základnými hodnotami ľudskej prirodzenosti“ (Benedikt XVI. 2007, § 83). S takýmito vyjadreniami korešpondujú aj výroky, z ktorých spomeňme napr. jeho príhovor na Valnom zhromaždení OSN, kde okrem iného odsúdil „tlak na rozširovanie katalógu ľudských práv“, čím mal na mysli expanziu tzv. nových (ľudských) práv: právo ženy na potrat či právo osôb rovnakého pohlavia na

legislatívnu úpravu ich spolužitia (pozri Glandon 2008, 928). Rovnakú líniu potvrdil aj jeho nástupca v úrade rímskeho biskupa, František, ktorý vo svojej posynodálnej apoštolskej exhortácii *Evangelii gaudium* zopakoval, že „ľudské bytie je vždy posvätné a neporušiteľné v každej situácii a v akomkoľvek stupni vývoja“ (František 2013, § 213). Zároveň zdôraznil, že v otázke hodnoty ľudského života sa od katolíckej cirkvi nemôže očakávať, že by svoj postoj mohla zmeniť (František 2013, § 214).

K posledným vážnejším nezhodám v rámci americko-vatikánskych vzťahov došlo práve v tejto naznačenej oblasti, a to krátko po nástupe prezidenta Obamu do úradu. S postojom Svätej stolice v oblasti bioetických otázok nekorešpondovalo jeho rozhodnutie zrušiť Prezidentskú radu pre bioetiku (The President's Council on Bioethics), poradného orgánu prezidenta v tejto oblasti. Radu založil George W. Bush prostredníctvom Vládneho nariadenia (Executive Order) č. 13237 z 28. novembra 2001. Barack H. Obama ju zrušil v roku 2009. Namiesto nej ustanovil Prezidentskú komisiu na štúdium bioetických otázok (Presidential Commission for the Study of Bioethical Issues). Učinil tak prostredníctvom Vládneho nariadenia č. 13521 z 24. novembra 2009. V rozpore s postojmi Svätej stolice boli aj ďalšie črty ideologickej orientácie Obamovej administratívy, ako napríklad obnova financovania projektov na výskum kmeňových buniek a pozitívny názor na umelé ukončenie tehotenstva, ktoré sa značne líšili od tzv. pro-life postojov jeho predchodcu G.W. Busha.

Kontroverziu, týkajúcu sa práve otázky umelých potratov, ako aj sobášov osôb rovnakého pohlavia, vyvolal aj proces výberu nového amerického veľvyslanca pri Svätej stolici v roku 2009. Po odvolaní neokonzervatívne orientovanej veľvyslankyne Mary Ann Glendonovej nastalo niekoľkomesačné obdobie, kedy post amerického veľvyslanca ostal neobsadený. Kandidáti navrhnutí americkou stranou, ako napríklad senátorka Caroline Kennedy, jediný prežijší potomok prezidenta Johna F. Kennedyho, ktorá od počiatku podporovala Obamovu prezidentskú kandidatúru spoločne so svojim strýkom Tedom Kennedym, alebo právnik Douglas Kmiec, boli Svätou stolicou odmietnutí, vzhľadom na ich postoje v oblasti spomínaných etických otázok. Sú totiž predstaviteľmi tzv. pro-choice myšlienkového prúdu, aký zastáva aj prezident Obama. Týmto prívlastkom je označovaná tá skupina veriacich v rámci katolíckej cirkvi, ktorá v otázke umelého ukončenia tehotenstva zastáva názor, podľa ktorého má žena – potenciálna matka – „slobodu voľby“ (choice = voľba) v prípade keď sa rozhoduje, či pokračovať v už začatom tehotenstve. Opakom je tzv. pro-life krídlo, ktoré sa striktnie drží aktuálne platného katolíckeho učenia v tejto otázke. V kruhoch katolíckej hierarchie panuje názor, podľa ktorého by jednotlivci, ktorí verejne sympatizujú s pro-choice názorovým prúdom, nemali mať prístup k prijímaniu Eucharistie. Zvlášť to platí pre katolíckych politikov a političky, ktorí/é svojimi rozhodnutiami môžu ovplyvniť legislatívu v tejto oblasti, resp. svojimi vyhláseniami priamo i nepriamo pôsobiť na katolícky elektorát. Jasne čitateľným signálom bolo v tomto smere aj značne formálne prijatie Nancy Pelosiovej, niekdajšej predsedníčky americkej Snemovne reprezentantov. Ako príslušníčka pro-choice krídla bola

11) K problematike humanitárnej intervencie po vojenskom zásahu v Líbyi pozri bližšie Chesterman (2011).

prijatá 18. februára 2009 Benediktom XVI. po generálnej audiencii. Počas stretnutia, ktoré trvalo 15 minút, pápež nezabudol zdôrazniť potrebu chrániť ľudský život v každej jeho fáze, zjavne narážajúc na Pelosiovej pohľad na túto problematiku. Oficiálny vatikánsky denník *L'Osservatore Romano* nezverejnil zo stretnutia nijakú fotografiu. Udalosť upozornila americké diplomatické kruhy na potrebu starostlivo a citlivo vybrať nástupcu Glandonovej na pozícii veľvyslanca USA pri Svätej stolici (srov. Franco 2010, 58).

Svätá stolica napokon akceptovala kompromisného kandidáta, pro-life Demokrata Miguela Humberta Díaza, katolíckeho teológa hispánskeho pôvodu, vybraného 28. mája 2009, pričom jeho výber potvrdil Senát USA 5. augusta 2009. Vytrvalé neustupovanie zo svojich pozícií v prípade odmietania kandidátov vonkoncom nemožno vnímať ako animozitu Svätej stolice ku konkrétnym osobám, ani ako „len“ potvrdzovanie svojej doktríny v morálnej oblasti. Pre Svätú stolicu by každá osoba uchádzajúca sa o reprezentovanie vysielajúceho štátu s takýmto postojom bola označená ako *persona non grata*. Dvojnásobne to platí v prípade takého exponovaného diplomatického predstaviteľa, akým je veľvyslanec Spojených štátov amerických. „Vatikánskej neústupčivosti“ musíme rozumieť predovšetkým v kontexte koherencie v dodržiavaní vlastných zásad, ktorých prípadné nedodržanie by sa mohlo stať nebezpečným precedensom ani nie tak pre samotné medzinárodnopolitické renomé Svätej stolice, ako skôr pre katolícku cirkev ako takú. Na mysl máme najmä zásadu prameniaku už zo samotného Nového zákona, podľa ktorej má veriaci občan právo a povinnosť vzniesť námietku výhrady vo svedomí v prípade, keď štátna politika protirečí jeho osobnému morálnemu presvedčeniu, vrátane otázok súvisiacich s náboženskými normami (srov. Christians 2006, 675–676). Akceptácia diplomatického kandidáta – katolíka zastávajúceho súhlasné stanovisko s umelými potratmi by znamenala popretie vyššie spomínanej ohlasovanej zásady, ako aj nepriame potvrdenie, že „nie je nič zlé na tom“, keď katolíci vo verejnom živote konajú v rozpore s učením cirkvi, ktorej sú príslušníkmi. Tento aspekt neslobodno brať zo zreteľa ani v iných podobných prípadoch diplomatického, príp. zahraničnopolitického pôsobenia Svätej stolice. Rovnaký vzorec správania, aký pozorujeme v jej prípade, platí aj do vnútra americkej spoločnosti, najmä tej, ktorá sa hlási ku konzervatívnemu katolicizmu, ktorý je antipódom „liberálneho katolicizmu“ C. Kennedyovej, D. Kmieca alebo bývalého newyorského starostu R. Giulianiho. Špekulácie o potenciálnom druhom prezidentovi – katolíkovi v budúcnosti budú inherentne späté s diskusiou o jeho priradení sa k niektorému z týchto dvoch krídel, takých citeľných (nielen) u amerických katolíkov. To isté platí aj o akomkoľvek inom, výraznejšie exponovanom kandidátovi na volený úrad na federálnej úrovni. Ako zdôrazňuje Formicola (2009, 21), „*nie je prekvapením, že katolíci usilujúci sa o politický úrad a zasahujúci do neho na národnej úrovni sa stále musia posúvať doprava, aby uspokojili (cirkevnú) hierarchiu v otázke politickej zaviazanosti doktrínalným princípom posvätnosti ľudského života [...]*“. Ďalej tiež upozorňuje, že vyššie šance uchádzať sa o federálny politický úrad môže mať katolík ako člen Republikánskej strany, vzhľadom na jej konzervatívnu ideológiu podporujúcu pro-life politiku (Formicola 2009, 21).

6. Vatikánske a americké hodnoty vo vzájomnej komparácii

V súčasnosti môžeme označiť vzťahy USA a Svätej stolice, ktoré v januári 2014 zaznamenali 30. výročie svojho diplomatického ustanovenia, za stabilizované. Dokonca ani úsilie katolíckej cirkvi vo vnútri USA už viac nie je považované za ohrožovanie sekulárneho charakteru štátu. Ilustruje to aj zaujímavá udalosť, ktorá síce nemala diplomatický význam, no poukazovala na zmenené kultúrne vzorce v americkej spoločnosti, a ku ktorej došlo na jeseň roku 2006. Po tom, čo bola v islamských štátoch značne dezinterpretovaná akademická prednáška Benedikta XVI. prednesená v nemeckom Rezne (pozri Benedikt XVI. 2006; Soage 2007), dostali katolícki biskupi USA „tisíciky listov a e-mailov na podporu pápežovej kontroverznej prednášky, ktoré odsudzovali islam ako náboženstvo násilia“ (Franco 2008, 201). Táto skutočnosť, napriek zjavnému nepochopeniu prednášky, ktorej pasáže boli – ako je známe – vytrhnuté z kontextu a dávali jej úplne opačný význam, než aký v skutočnosti mala, poukazuje na zásadnú zmenu v spôsobe vnímania Svätej stolice a osoby pápeža u americkej verejnosti oproti zaužívaným historickým podobám, kedy prevládala voči katolíckej cirkvi u majoritnej protestantskej spoločnosti silná averzia, ako bolo spomínané vyššie. Takýto pohľad Američanov treba vnímať aj v kontexte útokov z 11. septembra 2001, kedy sa u nich začal vytvárať čoraz silnejšie sa upevňujúci obraz moslimov ako teroristov a násilníkov.

Viaceré iniciatívy, s akými prišli v roku 2012 americkí katolícki biskupi, už tiež nie sú nazerané s podozrením. Prvou z nich bol otvorený list Výboru pre medzinárodnú spravodlivosť a pokoj pri Konferencii katolíckych biskupov USA (skr. USCCB) vtedajšej ministerke zahraničných vecí Hillary R. Clintonovej zo dňa 2. marca 2012, oponujúci (už po druhýkrát v dejinách; prvýkrát sa tak stalo v r. 1983) vojenskému riešeniu problému údajného vyvíjania jadrovej zbrane v Iráne. Spolu s ním biskupi spustili aj celonárodnú petíciu proti nukleárnym zbraniam. Druhou iniciatívou, rovnako vo forme otvoreného listu H. R. Clintonovej od toho istého výboru USCCB zo dňa 17. apríla 2012, bola výzva na zrušenie amerického hospodárskeho embarga voči Kube, ako aj v prospech nadviazania plných diplomatických stykov USA s ňou. Vo svojej tretej, tentoraz výlučne vnútro politickej iniciatíve, vyzývali americkí biskupi na zmeny v americkom zákone o zdravotnej starostlivosti (PPACA), ktorý prikazoval aj katolíckym nemocniciam financovať umelé potraty. Jedným z kľúčových predstaviteľov tejto iniciatívy bol vojenský ordinár Timothy Broglio, ktorý sa vo svojom pastierskom liste z 26. januára 2012 ohradzoval voči spomínanej zdravotníckej legislatíve. Zaujímavosťou prípadu bola cenzúra jeho listu, ktorý bol spočiatku na príkaz Úradu pre armádnych duchovných (Office of the chief of chaplains) stiahnutý z verejnej propagácie na bohoslužbách. Druhým typom podobnej verejnej angažovanosti bola homília biskupa diecézy Peoria (Illinois) Daniela R. Jenkyho, ktorú predniesol 14. apríla 2012. V nej spojil odpor voči spornému navrhovanému zákonu s volebnou agitáciou pred v tom čase sa blížiacimi prezidentskými voľbami. Vo svojej kázni biskup Jenky okrem iného uviedol: „*Túto jeseň musí každý praktizujúci katolík voľiť, a to podľa svojho katolíckeho svedomia. Inak do nasledujúcej jesene môžu byť naše*

katolícke školy, naše katolícke nemocnice [...] celkom poľahky zatvorené. Pretože žiadna katolícka inštitúcia nemôže, za žiadnych okolností, spolupracovať so skutočným zlom zabíjania nevinného ľudského života v lone matky" (Jenky 2012, 59). Hoci išlo, hlavne v Jenkyho prípade o lokálnu iniciatívu, okamžite zarezovala nielen v celej americkej verejnosti, ale aj v katolíckych kruhoch mimo USA. V podobnom duchu, teda proti pripravovanej zdravotníckej legislatíve sa mal podľa Franca (2010, 62) vyjadriť aj bostonský arcibiskup, kardinál Seán Patrick O'Malley na pohrebe Demokrata a pro-choice katolíka Teda Kennedyho 29. augusta 2009. Vzhľadom na to, že pohrebu svojho podporovateľa a priateľa sa zúčastnil aj prezident Obama, využil túto príležitosť kardinál O'Malley, aby osobne tlmočil prezidentovi výhrady amerických biskupov voči plánovanej reforme. Uvedené vnútropolitické iniciatívy biskupov boli napokon úspešné, keďže Obama sa rozhodol akceptovať ich výhrady a zákon pozmeniť tak, aby katolícki zamestnávateľia a zdravotnícke zariadenia boli vyňatí spod spornej povinnosti. Do istej miery sa tak americkí biskupi nepriamo stali nástrojom zahraničnej politiky Svätej stolice, ktorá – celkom prirodzene – zastáva katolícke morálne náhľady na otázku umelých potratov, ako sa to ukázalo aj pri vyššie zmienenej kontroverzii výberu amerického veľvyslanca.

Vo vzájomných diplomatických stykoch medzi USA a Svätou stolicou, ako zdôraznil v jednom z rozhovorov bývalý americký veľvyslanec Díaz, momentálne dominuje šesť hlavných tém: hlad, ľudské práva, náboženská sloboda, zdravie svetovej populácie, nezákonný obchod a mier a bezpečnosť (pozri Ambrogetti 2010, 24). Podobné vzájomne zdieľané hodnoty vymedzil aj Ján Pavol II. vo svojom prejave k prvému americkému veľvyslancovi pri Svätej stolici v roku 1984. Pápež vtedy zdôraznil nevyhnutnosť kooperácie pri riešení globálnych problémov ľudstva, akými boli (a zväčša stále sú) hlad, preteky v zbrojení, ľudská bieda, útlak slabých, problém chudoby, postavenie utečencov, násilie páchané na svedomí a integrálny rozvoj jednotlivcov, spoločenstiev a národov (srov. Ján Pavol II. 1984, 721). Tieto skutočnosti potvrdil aj nový veľvyslanec Ken Francis Hackett, niekdajší člen mierových jednotiek v Ghane, ktorý medzi rokmi 1994 až 2012 pracoval v Pápežskej rade *Cor Unum*, ktorá má v kompetencii charitatívnu a humanitárnu činnosť. Jeho nomináciu navrhol prezident Obama v júni 2013 a Senát amerického Kongresu ju potvrdil 1. augusta 2013. Svoje poverovacie listiny odovzdal pápežovi Františkovi 21. októbra 2013. V rozhovore pre *National Catholic Reporter* Hackett uviedol, že napriek niektorým oblastiam, v ktorých USA a Svätá stolica nenachádzajú zhodu, existuje celý rad tém, v ktorých môžu postupovať spoločne: obchodovanie s ľuďmi, medzinárodný humanitárny rozvoj, problematika utečencov a kresťanských menšín vo svete. Nie odlišne sa vyjadril po svojej audiencii u hlavy Mestského štátu Vatikán na jar 2014 aj prezident Obama, keď počas tlačovej konferencie vyhlásil: „Počas stretnutia s Jeho Svätosťou pápežom Františkom sme mali spoločne diskusiu pokrývajúcu rozličné oblasti. Povedal by som, že najväčší časový priestor sme venovali dvom z nich. Jednou bola otázka chudoby, vylúčených osôb, tých ktorí nemajú príležitosti, ako aj rastu nerovnosti“ (Obama 2014). Dodal tiež, že si nemyslí, že by pápež vstupoval do nejakých konkrétnych

partnerstiev alebo koalícií s akoukoľvek politickou osobnosťou ohľadom akejkoľvek otázky. „Jeho práca je o čosi vznešenejšia. My sme dolu na zemi a venujeme sa profánnym záležitostiam, pričom on sa zaoberá vyššími mocnosťami“, zauvažoval poeticky B. Obama (2014). Prezident zároveň priznal, že počas jeho stretnutia s Františkom došlo k vyjasneniu pozícií o niektorých témach, pričom v prístupe k niekoľkým z nich sa Vatikán a USA líšia, avšak vo veľkej časti ostatných otázok je názor oboch strán totožný. Je zaujímavé, že takmer rovnaká rétorika sa objavila aj v prvej polovici 90. rokov. Vtedajší nastupujúci americký veľvyslanec Raymond Flynn uviedol, že americká vláda ako „jedna z najrešpektovanejších a najsilnejších na svete“ spolu s pápežom, ktorý „je jednou z najsilnejších morálnych síl našich čias“ dokážu „spoločne priniesť ľudstvu posolstvo nádeje“ (Hebblethwaite 1993). Zároveň pripustil, že hoci „v 98 % tém nachádzajú spoločnú reč“ (Hebblethwaite 1993), na niektoré otázky morálneho a politického charakteru majú obaja aktéri odlišné pohľady, pričom jednou z nich je otázka potratov.¹² Rovnaký problém pretrváva prakticky až do súčasnosti. Paralela s minulosťou je viac než zjavná. Prezidenti Clinton i Obama sa radia do prúdu pro-choice, veľvyslanec Flynn bol prívržencom tábora pro-life, pričom súhlas Svätej stolice s Hackettom (a predtým aj s Díazom) znamená, že bol(i) pre ňu diplomaticky akceptovateľný/í najmä z tohto pohľadu.

Z diplomatického hľadiska zaujímavou je zmienka súčasného amerického veľvyslanca Hacketta o pohľade iných štátov na zahraničnú politiku Svätej stolice počas pontifikátu pápeža Františka: „Môžem povedať, že každý veľvyslanec, s ktorým som sa tu zhováral hovorí, že jeho vláda teraz venuje viac pozornosti sledovaniu toho, čo sa deje vo Vatikáne. Chcú vedieť, aké budú Františkove priority a ako by sa mohol vyjadriť k veľkým svetovým otázkam“ (Allen 2013b). Medzi udalosti, ktoré vyvolali rozruch tak v USA ako aj u niektorých predstaviteľov Svätej stolice krátko po Hackettovom nastúpení do úradu bola správa o údajnom pláne zrušiť americké veľvyslanectvo pri Svätej stolici. Za tento krok americkí neokonzervatívci ihneď kritizovali prezidenta Obamu a interpretovali ho ako jeho pomstu americkým katolíkom, resp. americkým katolíckym biskupom kvôli ich odporu voči jeho „Patient Protection and Affordable Care Act“, ľudovo nazývaného aj „Obamacare“ alebo „Affordable Care Act“ (pozri Plan to Move... 2014). Ku kritike tohto kroku sa pridali aj viacerí bývalí americkí veľvyslanci pri Svätej stolici, pričom jeden z nich, James Nicholson, ho interpretoval ako „masívne oslabenie“ americko-vatikánskych stykov (Allen 2013a). V skutočnosti však nešlo o zrušenie, ale iba o presunutie úradu veľvyslanectva do blízkosti budovy veľvyslanectva USA v Talianskej republike od začiatku roka 2015. Tento krok bol odôvodňovaný úsporou finančných prostriedkov amerických daňových poplatníkov, zvýšením bezpečnosti personálu a fyzickým priblížením sa úradu

12) Počas svojej návštevy Vatikánu konštatoval prezident Johnson za prítomnosti Pavla VI. nasledovné: „Svätý otec a ja zhmýšľame o mnohých témach veľmi podobne“ (Johnson a Pavol VI. 1967).

k územiu Mestského štátu Vatikán. Tento krok síce Svätá stolica rešpektuje, avšak jej rešpekt možno označiť skôr za zdržanlivý, keďže dôsledne dbá o to, aby veľvyslanectvá štátov pri Svätej stolici neboli stotožňované alebo spájané s úradmi rovnakého typu pri Talianskej republike (pozri Merica a Marrapodi 2013; Creagan 2013; Plan to Move... 2014). Svätá stolica sa usiluje vyhnúť aj tomu, aby bol u nej akreditovaný ten istý diplomat ako v Talianskej republike, čím by mohlo dôjsť k znížovaniu jej medzinárodno-politického významu, prípadne popieranu nezávislosti Vatikánskeho mestského štátu.

7. Záver

Bývalý veľvyslanec USA Díaz v jednom zo svojich interview pripomenul, že úlohou amerického veľvyslanca vo Vatikáne má byť reprezentácia americkej vlády, nie tamojšej katolíckej cirkvi, čo znamená najmä „budovať mosty na úrovni diplomatických vzťahov medzi USA a Svätou stolicou v politických otázkach, ktorými sa v tomto bilaterálnom vzťahu zaoberáme“ (Ambrogetti 2010, 25). Napriek viacerým vyššie uvádzaným formálnym vyjadreniam reprezentantov americkej vlády, ktoré pripisujú Svätej stolici takmer bezvýhradne pozitívnu úlohu v medzinárodných vzťahoch i napriek faktu, že Svätá stolica je dnes často vnímaná ako „jeden z kľúčových aktérov globálneho vládnutia“, ktorého ako sprostredkovateľa v medzinárodných konfliktoch rešpektujú tak islamské, ako aj sekuлярne politické režimy (Barbato 2013, 42), zriedkavé nie sú názory niektorých odborníkov, ktorí neprikladajú priveľký význam Svätej stolici a jej diplomacii, predovšetkým z pohľadu americkej zahraničnej politiky. Tá totiž už dlhodobo prijíma skôr neorealistický prístup, vychádzajúc z ideového dedičstva Alexandra Hamiltona, podľa ktorého sa vo svojej zahraničnej politike „musia Spojené štáty [americké] riadiť sebeckými, dobre vykal-kulovanými a hoc aj premenlivými záujmami štátu podľa vzoru európskych mocností“ (Kallický 2006, 86). Cez prizmu takehoto poňatia zahraničnej politiky nie je prekvapujúce, že Svätá stolica vzhľadom na svoj geopolitický význam, ako aj na svoj dlhodobý striktný pacifistický prístup zohráva (a zrejeme naďalej bude zohrávať) skôr marginálnu úlohu v americkom geopolitickom projekte, čo potvrdzuje napríklad pevné odhodlanie prezidenta Busha ml. podniknúť vojenskú intervenciu do Iraku aj napriek vytrvalej snahe Svätej stolice zvrátiť toto rozhodnutie. V rétorickej rovine potvrdzuje tento názor napríklad americký vojenský stratég a historik Edward Nicolae Luttwak. Podľa neho „*Taliani sa zaujímajú o to, čo robí Svätá stolica, ale v Spojených štátoch sa o to nestaráme. Vatikán nie je v našom geopolitickom svete*“ (Franco 2008, 195). Tento postoj potvrdzujú aj zistenia prezentované v tomto texte.

Americkú zahraničnú politiku výrazne neovplyvňovali ani vatikánske mierové intervencie počas oboch vojen v Zálive. Ako paradoxnými sa javia dva fakty. Po prvé, že významnejšiu pozíciu v amerických zahraničnopolitických úvahách zohrávala diplomacia Svätej stolice počas funkčného obdobia L. B. Johnsona, konkrétne v priebehu vojny vo Vietname. V tomto prípade mediačné aktivity Pavla VI. inštrumentálne zapadali do americkej stratégie s cieľom ukončiť nepopulárny konflikt, priviesť Severný

Vietnam k rokovaniam a napraviť negatívne renomé USA u svetovej verejnosti. Po druhé, že to nie sú len USA, ktoré sa (prinajmenšom rétoricky) dovolávajú morálnej a duchovnej sily Svätej stolice, ale aj Vatikán vníma Spojené štáty americké ako kľúčového aktéra, a to v tej istej oblasti. Zjavné to bolo v prípade intervencie Pavla VI., kedy pápež apeloval na americký obraz vo svete, ale ešte viac po teroristických útokoch v roku 2001. Novému americkému veľvyslancovi Jamesovi Nicholsonovi len dva dni po udalostiach adresoval Ján Pavol II. príhovor, v ktorom explicitne vyzdvihol úlohu USA ako „morálneho lídra vo svete“, pričom udržanie tejto úlohy podmienil vernosťou princípom, na ktorých boli Spojené štáty americké pôvodne založené (Ján Pavol II. 2001, 6).

Vychádzajúc zo zistení a záverov analýzy bilaterálnych vzťahov Svätej stolice a USA, ktorá bola predmetom tejto štúdie, možno na záver konštatovať, že najmä prvý zo spomínaných aktérov sa postupom času ukazuje ako úspešnejší vo využívaní svojej mäkkej moci, zvlášť pokiaľ ide o snahu o (čiasťonú) kontrolu medzinárodnopolitickej rétoriky a diskurzu (srov. Rothman 2011, 59–60). Deje sa tak aj napriek rade kompromitujúcich udalostí, akými boli napr. škandály zneužívania detí pedofilnými kňazmi (prejavujúce sa po celom svete), tzv. kauza Williamson (sňatie exkomunikácie zo strany Benedikta XVI. z neplatne vysväteného biskupa popierajúceho holokaust v roku 2009) či kauza Vatileaks (únik a následné zverejnenie súkromnej pápežskej korešpondencie a dokumentov v roku 2012). Treba však poznamenať, že merať úspechy zahraničnej politiky Svätej stolice prijatím empirických kritérií, ako je to bežné v prípade iných štátnych aktérov medzinárodných vzťahov, by bolo metodologicky chybné, keďže jej špecifické a v mnohých ohľadoch výsadné postavenie v medzinárodnopolitickej štruktúre nie je bezprostredne závislé od parciálnych úspechov alebo neúspechov, ale skôr na „étose“ globálneho mieru a porozumenia medzi národmi, ktorý sa dlhodobo usiluje svojimi rozličnými krokmi (spolu)vytvárať. Jej misia sa totiž opiera o silu, ktorú by bolo možné pomenovať ako „katolícky kresťanský idealizmus“, ktorý je súčasne transcendentálny a osobný, vyhýba sa rétorike hrozieb, sankcií a národných záujmov, pričom má zároveň silný duchovný rozmer (srov. Chong a Troy 2011, 353). Z dlhodobého hľadiska sa zdá, že Svätá stolica nezohráva výraznejšiu úlohu pri prevencii konfliktov alebo v postkonfliktnom urovnávaní vzťahov, a to navzdory svojmu diplomatickému aktivizmu na medzinárodnom poli. Ako úspešnejšie tvárou v tvár americkej (domácej) politiky sa javí pôsobenie katolíckeho tlaku zvnútra na domáce politické elity, čo sa prejavilo napr. v opozícii cirkevnej hierarchie v prípade tzv. zákona Obamacare, ktorý bol v dôsledku jej intervencií a následného spoločenského tlaku modifikovaný. Tieto udalosti však, prirodzene, nie je možné interpretovať ako priamy (alebo aj nepriamy) diplomatický čin Svätej stolice, akým bolo napríklad odmietanie kandidátov na post amerického veľvyslanca vo Vatikáne počas prvého funkčného obdobia prezidenta Obamu. Tento akt však nenarušil dlhodobé dobré vzájomné vzťahy, ako sa to nestalo ani v prípade otázky medzinárodnoprávného uznania nezávislosti Kosova. Kosovo jednostranne vyhlásilo nezávislosť 17. februára 2008, pričom od začiatku mal tento krok

silnú podporu USA, ktorá sa zaradila medzi štáty uznávajúce tento akt. Svätá stolica nezávislosť Kosova až do súčasnosti neuznala, hoci v roku 2011 Benedikt XVI. vymenoval do Slovinska nového apoštolského nuncia, poľského rodáka Mons. Juliusza Janusza, ktorý bol zároveň určený za apoštolského delegáta do Kosova, čo však vzhľadom na nediplomatický a výlučne cirkevný charakter funkcie delegáta neindikuje významnú zmenu stanoviska Svätej stolice v tejto otázke.¹³

Hoci súčinnosť oboch aktérov medzinárodných vzťahov by mohla dosiahnuť výraznejšie úspechy v prípade deklarovaného záujmu o špecifické problémy, ktorými sú dlhotrvajúci exodus blízkovýchodných kresťanov z regiónu alebo ochrana (ohrozených) kresťanských menšín vo všeobecnosti, vzhľadom na odlišné priority americkej zahraničnej politiky by nebolo správne tento aspekt ich vzťahov preceňovať. Dejinné chvíle, kedy americká strana považovala Svätú stolicu za kľúčového spojenca v boji proti nepriateľovi (svojho času stelesnenom hlavne v globálnom komunizme) sú už totiž minulosťou a pri nových výzvach, akým je napr. šírenie militantného islamského fundamentalizmu, len ťažko môže Svätá stolica zohrať podobnú úlohu, ako v 60., 70. či 80. rokoch minulého storočia v amerických geostrategických plánoch.

Použité zdroje

Literatúra

- ABU-EID, Ramzi a THIM, Michal (2009): Blízky východ. In: Kozák, Kryštof a kol.: *Zahraniční politika USA na začátku 21. století*. Praha: Asociace pro mezinárodní otázky, s. 194–215.
- ARAUJO, Robert John (2012): Roman Catholic Teachings on the Use of Force: Assessing Rights and Wrongs from World War I to Iraq. *Nova et Vetera*, roč. 10, č. 4, s. 1049–1072.
- AZUD, Ján (2000): Zásada neintervencie v medzinárodnom práve (k otázke humanitárnej intervencie). *Právny obzor*, roč. 83, č. 5, s. 367–383.
- BALÍK, Stanislav (2013): The Second Vatican Council and the Czechoslovak State. *Religion, State and Society*, roč. 41, č. 1, s. 5–17.
- BARBATO, Mariano (2013): A State, a Diplomat, and a Transnational Church: The Multi-layered Actorness of the Holy See. *Perspectives. Review of International Affairs*, roč. 21, č. 2, s. 27–48.
- BARŠA, Pavel (2003a): *Hodina impéria. Zdroje současné zahraniční politiky USA*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- BARŠA, Pavel (2003b): Zdroje amerického chování. K diskuzi o transatlantické diferencii. *Mezinárodní vztahy*, roč. 38, č. 2, s. 5–22.
- BASTIAN, Jens (2005): Humanitarian intervention: ethics and legal aspects. *Southeast European and Black Sea Studies*, roč. 5, č. 1, s. 145–150.
- BOYLE, Joseph (2006): Traditional just war theory and humanitarian intervention. In: Nardin, Terry a Williams, Melissa S. (eds.): *Humanitarian intervention*. New York, Londýn: New York University Press, s. 31–57.
- CALIFANO, Joseph A. Jr. (1991): The President and the Pope: L.B.J., Paul VI and the Vietnam War. *America*, roč. 165, č. 10, s. 238–239.

DUMBRELL, John (2004): *President Lyndon Johnson and Soviet communism*. Manchester, New York: Manchester University Press.

DUNN, Dennis J. (1982): The Vatican's Ostpolitik: Past and Present. *Journal of International Affairs*, roč. 36, č. 2, s. 247–255.

FERRARI, Silvio (2004): The Middle East Policy of the Holy See. *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, roč. 39, č. 2, s. 79–88.

FIXDAL, Mona a SMITH, Dan (1998): Humanitarian Intervention and Just War. *Mershon International Studies Review*, roč. 42, č. 2, s. 283–312.

FORMICOLA, Jo Renee (2009): Catholic Moral Demands in American Politics: A New Paradigm. *Journal of Church and State*, roč. 51, č. 1, s. 4–23.

FRANCO, Massimo (2008): *Parallel Empires. The Vatican and the United States – Two Centuries of Alliance and Conflict*. New York: Doubleday.

FRANCO, Massimo (2010): The Vatican and the White House. *Survival*, roč. 52, č. 3, s. 51–56.

GALLIGAN, Michael W. (1985): United States-Vatican Relations: Present Benefits and Future Precautions. *Journal of International Affairs*, roč. 38, č. 2, s. 337–347.

GAYTE, Marie (2011): The Vatican and the Reagan Administration: A Cold War Alliance? *The Catholic Historical Review*, roč. 97, č. 4, s. 713–736.

GAYTE, Marie (2013): Cold war triangle? The United States, the Vatican and Cuba. *Journal of Transatlantic Studies*, roč. 11, č. 1, s. 47–61.

GLANDON, Mary Ann (2008): Justice and Human Rights: Reflections on the Address of Pope Benedict to the UN. *The European Journal of International Law*, roč. 19, č. 5, s. 925–930.

HALAS, František Xavier (2013): *Fenomén Vatikán*. 2. rozšíř. vyd. Brno: CDK.

HLAVÁČEK, Pavel (2012): Paradigmata americké zahraniční politiky aneb legitimace moci pomoci „Mnichova“ a „Vietnamu“. *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni* 3/2012, s. 192–221.

HODER, Lukáš (2009): Architekti Bushovy doktríny. Vliv neokonzervativců na vytváření zahraničněpolitické strategie George W. Bushe. *Mezinárodní vztahy*, roč. 44, č. 2, s. 25–43.

HODER, Lukáš a SUCHÝ, Petr (2011): Bushova doktrína na Blízkém východě: Zahraniční politika USA vůči Blízkému východu v období administrativy George W. Bushe. *Obrana a strategie*, roč. 2011, č. 1, s. 69–85.

HOLUB, Tomáš (2008): *Boj proti terorismu ve světle nauky o takzvané „spravedlivé válce“*. Návrh kriteriologie (dizertační práce). Praha: Univerzita Karlova v Praze, Katolická teologická fakulta, Katedra teologické etiky a spirituální teologie.

HRABOVEC, Emília (2008): Slovensko a Svätá stolica 1918–1939 v kontexte medzinárodných vzťahov. In: Hrabovec, Emília (ed.): *Slovensko a Svätá stolica*. Trnava: Trnavská univerzita, s. 184–220.

HUSENICOVÁ, Lucia (2010): Humanitárne intervencie ako nástroj riešenia humanitárnych kríz. In: *Interpolis '10. Zborník príspevkov zo VII. vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov s medzinárodnou účasťou v Banskej Bystrici 25. novembra 2010*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, s. 432–437.

CHESTERMAN, Simon (2011): “Leading from Behind”: The Responsibility to Protect, the Obama Doctrine, and Humanitarian Intervention after Libya. *Ethics & International Affairs*, roč. 25, č. 3, s. 279–285.

CHONG, Alan a TROY, Jodok (2011): A Universal Sacred Mission and the Universal Secular Organization: The Holy See and the United Nations. *Politics, Religion & Ideology*, roč. 12, č. 3, s. 335–354.

CHRISTIANS, Louis-Leon (2006): Religious Law and Secular Law in Democracy: The Evolutions of the Roman Catholic Doctrine After the Second Vatican Council. *Brigham Young University Law Review* 3/2006, s. 661–676.

KALICKÝ, Juraj (2006): Filozoficko-konceptuálny rámec zrodu zahraničnej politiky USA. In: *Interpolis '06. Zborník príspevkov z III. vedeckej konferencie doktorandov v Banskej Bystrici 23. novembra 2006*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, s. 83–91.

13) *Blížšie ohľadom otázky nezávislosti Kosova, ktorá môže napomôcť objasniť opatrné stanovisko Svätej stolice pozri Rosputinský (2009, 2010).*

KALICKÝ, Juraj (2011): *Vojensko-politické stratégie USA v období Studenej vojny*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

KAMM, Frances M. (2004): Failures of Just War Theory: Terror, Harm, and Justice. *Ethics*, roč. 114, č. 4, s. 650–692.

KELLNER, Douglas (2004): Preemptive strikes and the war on Iraq: a critique of Bush administration unilateralism and militarism. *New Political Science*, roč. 26, č. 3, s. 417–440.

KOČNEROVÁ, Mária (2009): Vplyv neokonzervatívov pri formovaní zahraničnej politiky administratívy G. W. Busha. In: *Interpolis '09. Zborník príspevkov zo VI. vedeckej konferencie doktorandov v Banskej Bystrici 29. októbra 2009*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, s. 205–211.

KOLOZI, Peter (2013): The Neoconservative Critiques of and Reconciliation with Capitalism. *New Political Science*, roč. 35, č. 1, s. 44–64.

KONIAR, Ivan (2009): Zdôvodnenie vojny v prácach sv. Augustína. *Studia theologica*, roč. 11, č. 4, s. 15–36.

KONIAR, Ivan (2011): *Tradícia spravodlivej vojny. Teória alebo teórie?* Ružomberok: Verbum.

KREJČÍ, Oskar (2009): *Zahraniční politika USA. Ideje, doktríny, strategie*. Praha: Professional Publishing.

LANGAN, John (1992): The just war theory after the Gulf War. *Theological Studies*, roč. 53, č. 1, s. 95–112.

LEE, Steven (2011): The Who and the Why of Humanitarian Intervention. *Criminal Justice Ethics*, roč. 30, č. 3, s. 302–308.

LUXMOORE, Jonathan a BABIUCHOVÁ, Jolanta (2003): *Vatikán a rudý prapor. Zápas o duši východní Evropy*. Praha: Volvox Globator.

MATLARY, Janne Haaland (2001): The just peace: The public and classical diplomacy of the Holy See. *Cambridge Review of International Affairs*, roč. 14, č. 2, s. 80–94.

MATLARY, Janne Haaland (2007): Ľudské práva ohrozené mocou a relativizmom. Bratislava: Vydavateľstvo Michala Vaška.

MEDINGER, Jason Daniel (2006): The Holy See, Historicity, and Humanitarian Intervention: Using Integrative Jurisprudence to Inform Contemporary Practice. *Texas International Law Journal*, roč. 41, č. 1, s. 39–66.

NUTI, Leopoldo (2003): The Center-Left Government in Italy and the Escalation of the Vietnam War. In: Daum, Andreas W., Gardner, Lloyd C. a Mausbach, Wilfried (eds.): *America, the Vietnam War and the World: Comparative and International Perspectives*. Cambridge: German Historical Institute and Cambridge University Press, s. 259–278.

PATTISON, James (2007): Humanitarian Intervention and International Law: The Moral Importance of an Intervener's Legal Status. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, roč. 10, č. 3, s. 301–319.

PATTISON, James (2008): Legitimacy and Humanitarian Intervention: Who Should Intervene? *The International Journal of Human Rights*, roč. 12, č. 3, s. 395–413.

PAVEL, Carmen E. (2010): Alternative agents for humanitarian intervention. *Journal of Global Ethics*, roč. 6, č. 3, s. 323–338.

PERITORE, Patrick N. (1997): Political theory and public attitudes: Reinhold Niebuhr's political philosophy and American perceptions of the Gulf War. *Journal of Political Ideologies*, roč. 2, č. 2, s. 159–176.

ROBINSON, William I. (2004): What to expect from US "democracy promotion" in Iraq. *New Political Science*, roč. 26, č. 3, s. 441–447.

ROSPUTINSKÝ, Peter (2009): K problému legálnosti jednostranného vyhlásenia nezávislosti Kosova. In: *Interpolis '09. Zborník príspevkov zo VI. vedeckej konferencie doktorandov v Banskej Bystrici 29. októbra 2009*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, s. 254–259.

ROSPUTINSKÝ, Peter (2010): K posudku Medzinárodného súdneho dvora Organizácie spojených národov vo veci jednostranného vyhlásenia nezávislosti Kosova. In: *Interpolis '10. Zborník príspevkov zo VII. vedeckej konferencie doktorandov v Banskej Bystrici 25. novembra 2009*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, s. 349–356.

ROSPUTINSKÝ, Peter (2011): Úvod do štúdia medzinárodných organizácií. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

ROTHMAN, Steven B. (2011): Revising the soft power concept: what are the means and mechanisms of soft power? *Journal of Political Power*, roč. 4, č. 1, s. 49–64.

RZEPECKA, Marta (2010): The Rhetoric of Peace during the Cold War. *Ad Americam. Journal of American Studies*, roč. 2010, č. 11, s. 99–106.

SHELLEDY, Robert B. (2004): The Vatican's Role in Global Politics. *SAIS Review of International Affairs*, roč. 24, č. 2, s. 149–162.

SEKERÁK, Marián (2012): Svätá stolica: medzinárodnoprávne a diplomatické dimenzie. *Nové Horizonty*, roč. 6, č. 1, s. 18–24.

SEKERÁK, Marián (2013): Pôsobenie Svätej stolice v medzinárodnej politike a jej diplomatická služba. *Politologická revue*, roč. 18, č. 1, s. 58–86.

SEYBOLT, Taylor B. (2007): *Humanitarian military intervention: The conditions for success and failure*. Oxford: SIPRI.

SOAGE, Ana Belen (2007): The Muslim Reaction to Pope Benedict XVI's Regensburg Address. *Totalitarian Movements and Political Religions*, roč. 8, č. 1, s. 137–143.

SUCHÁNEK, Drahomír (2012): *Ius exclusivae: Právo exklusivity při papežských volbách*. Praha: Aleš Skřivan ml.

SUCHÝ, Petr (2004): Sociální encykliky Jana Pavla II. v kontextu mezinárodních vztahů. In: Fiala, Petr, Hanuš, Jiří a Vybíral, Jan (eds.): *Katolická sociální nauka a současná věda*. Brno, Praha: CDK, Vyšehrad, s. 157–170.

UŠIAK, Jaroslav a LASICOVÁ, Jana (2013): Strategická a bezpečnostná kultúra Spojených štátov amerických. *Politické vedy*, roč. 16, č. 1, s. 83–96.

VAN DER MOLEN, Mark Thomas (1984): Diplomatic Relations Between the United States and the Holy See: Another Brick from the Wall. *Valparaiso University Law Review*, roč. 19, č. 1, s. 197–219.

VILÍMEK, Petr (2001): Vývoj obranné politiky USA v devadesátých letech XX. století. In: Suchý, Petr (ed.): *Zahraniční politika USA v devadesátých letech dvacátého století*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav, s. 87–121.

WALZER, Michael (1977): *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*. New York: Basic Books.

WATT, Alan J. (2004): Which Approach? Late Twentieth-century Interpretations of Augustine's Views on War. *Journal of Church and State*, roč. 46, č. 1, s. 99–113.

WEIGEL, George (2004): The President and the Pope. *National Review*, 28. 06. 2004, s. 23–24.

WEIGEL, George (2005): *Svedok nádeje*. 2. vyd. Praha: Práh.

WEIGEL, George (2007): Just war and Iraq wars. *First Things: A Monthly Journal of Religion & Public Life*, roč. 2007, č. 172, s. 14–20.

WELLS, Donald A. (1969): How Much Can 'The Just War' Justify? *The Journal of Philosophy*, roč. 66, č. 23, s. 819–829.

WELSH, Jennifer M. (2008): Brát dôsledky vážne. Námitky vůči humanitární intervenci. *Filosofický časopis*, roč. 56, č. 6, s. 833–855.

WOLLNER, Ulrich (2010): Platónov Sokrates o demokracii v dialógu Gorgias. In: Buraj, Ivan a kol.: *Antická demokracia a sloboda a súčasnosť*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 117–141.

WOOLNER, David B. a Kurial, Richard G. (eds.): *FDR, the Vatican and the Roman Catholic Church in America, 1933–1945*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

WYNN, Wilton (1988): *Keepers of the Keys: John XXIII, Paul VI and John Paul II. Three Who Changed the Church*. New York: Random House.

ŽÁK, Petr (2013): Proměny vztahu papežství k evropské integraci: Od Pia XII. k Benediktu XVI. *Mezinárodní vztahy*, roč. 48, č. 4, s. 67–88.

Pramene

ALLEN, John L. Jr. (2013a): Former US envoys to Vatican criticize plan to move embassy. *National Catholic Reporter*, roč. 50, č. 4, s. 3.

ALLEN, John L. Jr. (2013b): Hackett interview; Gotti Tedeschi; Lefebvrist; and speaking dates. *National Catholic Reporter*, 25. 10. 2013 (<http://ncronline.org/blogs/all-things-catholic/hackett-interview-gotti-te-deschi-lefebvrist-and-speaking-dates>, 14. 11. 2013).

AMBROGETTI, Angela (2010): A theologian as US envoy to the Vatican. *Inside the Vatican*, roč. 17, č. 2, s. 24–25.

BENEDIKT XVI. (2006): Faith, Reason and the University. *Vital Speeches of the Day*, roč. 72, č. 25, s. 706–710.

BENEDIKT XVI. (2007): *Sacramentum caritatis. Posynodálna apoštolská exhortácia pápeža Benedikta XVI. o Eucharistii – prameni a vrchole života a poslania Cirkvi*. Trnava: SSV – Vojtech.

BENEDIKT XVI. (2013): Ad sessionem plenariam Pontifici Concilii „Cor Unum“. *Acta Apostolicae Sedis*, roč. CV, č. 2, s. 165–167.

CREAGAN, James F. (2013): Embassy Vatican under the spell of Embassy Rome. *American Diplomacy*, 18. 12. 2013, s. 1–3.

FRANTIŠEK (2013): Evangelii gaudium. *Acta Apostolicae Sedis*, roč. CV, č. 12, s. 1019–1137.

HEBBLETHWAITE, Peter (1993): Boston's Flynn breezes into Vatican as ambassador. *National Catholic Reporter*, roč. 29, č. 36, s. 16.

HUMPHREY, Hubert H. (1967): *Telegram From the Consulate General in Florence, Italy to the Department of State* (<http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v12/d308>, 4. 11. 2014).

JÁN XXIII. (1963): Epistula encyclica Pacem in terris. *Acta Apostolicae Sedis*, roč. LV, č. 5, s. 257–304.

JÁN PAVOL II. (1984): Allocutio Ad Excelentissimum Virum Vilelmum Wilson Foederatarum Civitatum Americae Septemtrionalis apud Sedem Apostolicam constitutum Legatum. *Acta Apostolicae Sedis*, roč. LXXVI, č. 8, s. 720–722.

JÁN PAVOL II. (1990): *Messaggio di Giovanni Paoli II Urbi et Orbi: Natale 1990* (http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/messages/urbi/documents/hf_jp_ii_mes_19901225_urbi_it.html, 15. 11. 2013).

JÁN PAVOL II. (1991a): Nuntii Scripto Dati I: To His Excellency Saddam Hussein, President of Iraq. *Acta Apostolicae Sedis*, roč. LXXXIII, č. 9, s. 765.

JÁN PAVOL II. (1991b): Nuntii Scripto Dati II: To the Honorable George Bush, President of the United States of America. *Acta Apostolicae Sedis*, roč. LXXXIII, č. 9, s. 766.

JÁN PAVOL II. (2000): *Message of His Holiness Pope John Paul II for the Celebration of the World Day of Peace: „Peace on Earth to Those Whom God Loves!“* (http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_08121999_xxxiii-world-day-for-peace_en.html, 6. 11. 2013).

JÁN PAVOL II. (2001): Pope's Address to New U.S. Ambassador to the Holy See. *America*, roč. 185, č. 10, s. 6–7.

JÁN PAVOL II. (2003): *Address of His Holiness Pope John Paul II to the Diplomatic Corps* (http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/speeches/2003/january/documents/hf_jp-ii_spe_20030113_diplomatic-corps_en.html, 15. 11. 2013).

JENKY, Daniel R. (2012): Musíme byť pripravení bojovať za vieru. *Impulz. Revue pre modernú katolícku kultúru*, roč. 8, č. 2, s. 56–60.

JOHNSON, Lyndon B. (1964): *Entry From President Johnson's Daily Diary* (<http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v12/d303>, 4. 11. 2014).

JOHNSON, Lyndon B. (1966): *Letter From President Johnson to Pope Paul VI* (<http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v12/d305>, 1. 11. 2014).

JOHNSON, Lyndon B. (1968): *Letter From President Johnson to Pope Paul VI* (<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v12/d311>, 1. 11. 2014).

JOHNSON, Lyndon B. a Pavol VI. (1967): *Memorandum of Conversation* (<http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v12/d310>, 1. 11. 2014).

LAGHI, Pio (2003): *Statement of Cardinal Pio Laghi, Special Envoy of John Paul II to President George Bush* (http://www.vatican.va/holy_father/special_features/peace/documents/peace_20030306_card-laghi-usa-meeting_en.html, 30. 1. 2014).

MERICA, Dan a Marripodi, Eric (2013): *Vatican downplays controversy over U. S. embassy move* (<http://religion.blogs.cnn.com/2013/11/27/vatican-knocks-down-controversy-over-u-s-embassy-move/>, 10. 2. 2014).

MIGLIORE, Celestino (2003): *Statement by Archbishop Celestino Migliore, Permanent Observer of the Holy See to the United Nations at the Meeting of the Security Council under Agenda Item: The Situation between Iraq and Kuwait* (<http://www.holyseemission.org/statements/statement.aspx?id=290>, 14. 1. 2013).

NIXON, Richard (1969): *Remarks at a Meeting With Pope Paul VI.* (<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=2438>, 26. 4. 2014).

OBAMA, Barack (2014): *Readout of the President's Audience with His Holiness Pope Francis* (<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/03/27/readout-president-s-audience-his-holiness-pope-francis>, 8. 4. 2014).

Pápežská rada pre spravodlivosť a pokoj (2008): *Kompendium sociálnej náuky Cirkvi*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha – Vojtech.

PAVOL VI. (1965a): Epistula encyclica Mense Maio. *Acta Apostolicae Sedis*, roč. LVII, č. 5, s. 353–358.

PAVOL VI. (1965b): Summi Pontificis allocutio in Consilio Nationum Unitarum. *Acta Apostolicae Sedis*, roč. LVII, č. 11, s. 877–885.

PAVOL VI. (1966a): Epistula encyclica Christi Matri. *Acta Apostolicae Sedis*, roč. LVIII, č. 10, s. 745–749.

PAVOL VI. (1966b): In Petriano foro habita, Summo Pontifice Sacrum peragente, die per totum terrarum orbem precatiōni dicato ad pacem inter homines impetrandam a Deo. *Acta Apostolicae Sedis*, roč. LVIII, č. 11, s. 898–900.

PAVOL VI. (1967): Ad omnes «bonae voluntatis» homines, quos enixe Beatissimus Pater exhortatur, ut calendis ianuariis diem celebrent fovendae paci per totum terrarum orbem dicatum. *Acta Apostolicae Sedis*, roč. LIX, č. 12, s. 1097–1102.

PAVOL VI. (1968): *Letter From Pope Paul VI to President Johnson* (<http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v12/d312>, 1. 11. 2014).

PAVOL VI. (1971): Epistula apostolica Octogesima adveniēns. *Acta Apostolicae Sedis*, roč. LXIII, č. 6, s. 401–441.

Plan to Move Vatican Embassy Sparks Conspiracy Theory From Right Wing (2014): *Church & State*, roč. 67, č. 1, s. 21–21.

Signs of the Times. Papal Envoy Says Events Proved Vatican Right About Iraqi War (2003): *America*, roč. 189, č. 2, s. 4.

Vatican Information Service (2011): *Holy See, Observer at International Conference on Libya* (<http://vis-news-en.blogspot.cz/2011/03/holy-see-observer-at-international.html>, 5. 11. 2014).

Summary

The Holy See is an exceptional international political actor which has existed longer than the Westphalian system of international relations. It is so thanks to its interconnection with the Catholic Church and to the institution of the papacy itself. In the paper, I offer an analysis of the implications of the bilateral relations of the Holy See with another interesting international political agent: the United States of America. I examine some important moments in U.S.-Vatican relations, especially the Vatican's attitude to the wars in Vietnam, Persian Gulf and Iraq. Moreover, I analyze the cases of U.S. diplomatic nominees during Barack Obama's first term and U.S. Catholic bishops' involvement in domestic policy. Consequently, I compare the values of the Holy See and the United States as manifested in their mutual relationships. I aim at uncovering the background of key moments which have affected bilateral relations between the U.S.A. and the Holy See. Then, I examine the mu-

tual influence of foreign policy actions between the two actors of international relations. My paper draws on the analysis of (a) primary sources, namely official Vatican documents (encyclical letters, papal speeches and interviews) and journalistic texts; and (b) hermeneutics offered primarily by IR theorists, historians and the experts on the Vatican, as well as of the interviews with two U.S. ambassadors to the Holy See and the statements of President Obama during his press conference held in Washington in 2014.

Despite of some past and recent diplomatic controversies and discords, it could be expected that the relations of the Holy See and the U.S.A. will develop in the spirit of mutual understanding, mainly in the issues of the poor, the marginalized, those without opportunity, religious minorities around the world, and growing global inequality. In fact, the Vatican has been clear about its position on a range of issues, some of them in which the U.S.A. differs (contraception, intentional abortions, same-sex marriages), but most of which these states agree on. Nowadays, it is clear that the Holy See does not envision entering into a partnership or a coalition with any political figure on any issue. Possible imminent threat of war against Iran, Syria, North Korea or another state would probably lead the Holy See again to accentuate the diplomatic (i.e. not military) solution of the conflict, using all available diplomatic tools and appeals to peacekeeping as was the case in the war in Vietnam or both wars in the Gulf. The Holy See would therefore probably attempt again to use its soft power by seeking (partial) control of international political rhetoric and discourse. Its success in the case of further engagement was probably even smaller than in the case of some of its current manifestations such as in international politics. To be sure, it would be methodologically flawed to measure the success of the Holy See's foreign policy and diplomacy by empirical criteria common in international relations. "Vatican" diplomacy is specific and it has in many respects a privileged position in the international political structure; it is not directly dependent on partial successes or failures but draws from the "ethos" of global peace and understanding between peoples. Its mission is in fact based on an atypical kind of power that could be called a "Catholic Christian idealism", which is transcendental and personal at the same time; it motivates through appeals to Providence, and to spirituality. It is without any doubt that the Holy See could play a greater role in conflict prevention or post-conflict reconstruction. On the contrary, pragmatic and far-sighted American foreign policy could use it for enhancing its soft power and improving its image in the international arena. It is questionable whether the Holy See could accede (consciously) to such a diplomacy game. Rather, we could expect that her own activities of a humanitarian and diplomatic nature would aim at such specific global problems as a long-lasting exodus of Christians from the Middle East and protection of endangered Christian minorities in general throughout the world.

Lenka Kudláčová

Analysis of the U.S. Foreign Policy towards North Korea: Comparison of the Post-Cold War Presidents

Abstract

This article deals with North Korean foreign policy strategies of the post-Cold War presidents of the United States. It aims to provide firstly, analysis of the North Korean policy of G. H. W. Bush, B. Clinton, G. W. Bush and B. Obama from the point of view of foreign policy goals and tools. Secondly, it aims to compare their North Korean policy. By analyzing foreign policy strategies of those presidents, we can subsequently depict particular trends in development of the U.S.-North Korean relations, assess the changes of particular foreign policy goals and tools and finally to underline aspects of mutual relations that showed to be problematic in the researched era.

Key words: North Korea (DPRK), United States, foreign policy analysis, Clinton, Bush, Obama, nuclear program

1. Introduction

Formation of a suitable foreign policy towards the Democratic People's Republic of Korea¹ (North Korea, DPRK) is an often discussed issue. As a majority of negotiations with

1) This article originated in the Framework of project "Civil Society organizations and Their Role in Confidence Building in Conflict-Prone Areas" (SGS-2013-017) supported by

the DPRK are connected with the North Korean nuclear program, it can be perceived as a matter of regional and even global security. Within the contemporary diplomatic efforts, just a few actors continually have a leading role in the negotiations with the DPRK: namely, the United States, the Republic of Korea, China and to some extent Russia. The United States surely is a leader as far as the nuclear nonproliferation diplomacy towards the DPRK is concerned. Along with the Republic of Korea (South Korea, RoK), it also provided extensive but relatively discontinuous humanitarian assistance to North Korea, mainly until 2008.²

In case of the United States, it had long been the economic assistance that was supposed to “open the doors” of North Korea and to intimidate it into concessions in terms of its nuclear program. Nevertheless, this strategy failed and the USA has gradually been turning to a stricter approach towards the DPRK, which is often called the strategic patience doctrine. After a manifold spectrum of strategies implemented so far, all the previous negotiations with North Korea more or less oscillating around one topic (nuclear program) seemed to end in a blind alley.

We can observe that the U.S. foreign policy towards the DPRK has been changing dynamically over more than two decades after the end of the Cold War. We argue that the analysis of the previous foreign policy strategies of the United States and the comparison of approaches of its post-Cold War presidents can be helpful for understanding the recent position of the DPRK in the international system as it has strongly been influenced by its nuclear capacities. The originality of this article lies mainly in a new perspective it provides. Certainly, there are several studies of the U.S. policy towards the DPRK. For example, let us mention L. Sigal (Sigal 1998) who provided us with the descriptive microanalysis of the U.S. diplomacy, R. Reed (Reed 2006) analyzing the U.S. stance towards the North Korean nuclear issue. There are also plenty of studies dealing with particular aspects of the U.S. North Korean policy or policy of particular administration (for example Chang 2007; Kim 2009 or Ahn 2012 and many others). Nevertheless, the articles dealing with the U.S. North Korean policy in its complexity are rather rare and there are no papers analyzing the U.S. foreign policy goals and tools. Thus the main contribution of this article is to bring a new perspective on the researched issue. The aim of this paper is firstly, to provide analysis of the foreign policy of the United States towards the DPRK from 1990 until nowadays and critically evaluate them. Secondly, we aim to apply the foreign policy analysis concept from the point of view of the foreign policy goals and tools used for the foreign policy implementation. Last but

not least, we intend to compare the foreign policy goals and tools used by different U.S. presidents in a delimited time framework.

The structure will be the following. Firstly, we will introduce the methodology used in this paper and explain the reason why we chose the case of foreign policy strategies of the United States. Secondly, we will shortly present the conceptual framework of the foreign policy analysis from the perspective of goals and tools. Subsequently, the very analysis of the U.S. foreign policy towards the DPRK will follow. Last but not least, we intend to present the results of the comparison of the foreign policy strategies of the analyzed presidential administrations and if present, also particular trends will be depicted. We will divide the analysis into time periods according to particular U.S. presidents in office.³

2. Methodology and conceptual framework

When we go through the title of this article, the question arises why we have chosen the case of the United States for the analysis. As we could see in the introduction, when the strategy of open-handed assistance failed and massive assistance of the USA and its close allies (mainly of the Republic of Korea) was cut, another actor obtained growing relevance in its bilateral relations with the DPRK: China. We could recently observe Russian efforts to expand its relations with North Korea too. Nonetheless, as it is very hard to acquire any reliable data about the Chinese and Russian relations with the DPRK (in case of the Russia-North Korea dyad, mutual relations still remain relatively weak), we have chosen the United States as the case that can be analyzed properly. Of course, the role of the Republic of Korea in negotiations with the DPRK has also been high. Nevertheless, if we started to deal with South Korean policy, we would definitely have to include the reunification issue and the limited extent of this article makes this impossible. Another reason why we decided to analyze the U.S. policy is that it would be very difficult to realize the same analysis based on foreign policy goals and tools (see below) of China and Russia simply because the goals and tools of these countries remain to be either unclear or based on more or less sophisticated estimates. Conversely, the United States issues a relatively extensive amount of documents where it addresses foreign policy goals and tools intended to implement. Moreover, the U.S. foreign policy representatives have been giving various interviews and speeches that can recently serve us as useful source of information. Last but not least, the United States definitely is an actor who has held a leading role in the negotiations with the DPRK.

If we should classify this paper from the point of view of the used method, it is a comparison of foreign policy strategies of the United States towards the DPRK from

Student Grant Competition at the University of West Bohemia in Pilsen.

2) For more detailed information about humanitarian and development assistance provided to the DPRK see AidFlows (non-dated), Manyin and Nikitin (2013) or Kudláčková (2014).

3) We decided to use this way of text structuring as the changes in foreign policy course often occurred with a change in the presidential office.

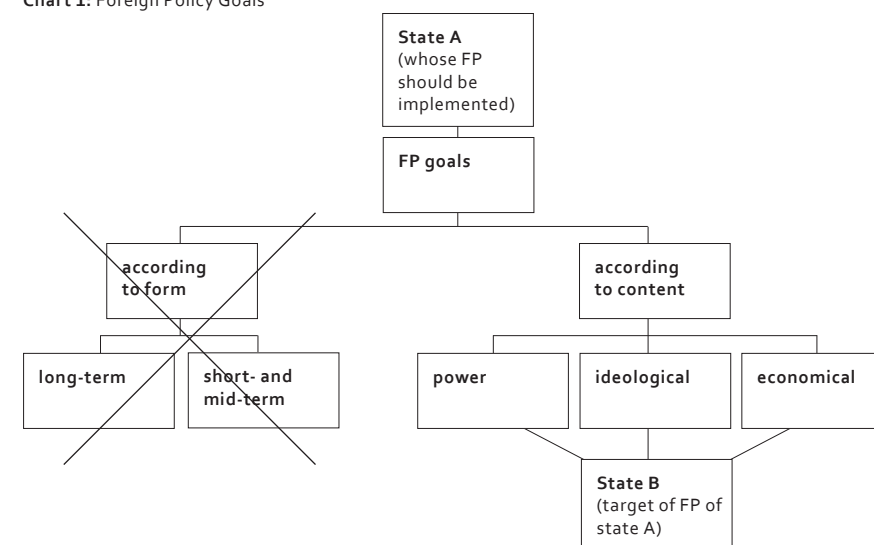
1990 until the present. The particular aspects or factors where the foreign policy of the U.S. post-Cold War presidents will be compared are the foreign policy goals and foreign policy tools (for particular delimitation, see below).

As this paper is not supposed to be focused on theory, we definitely do not aim to provide a description of the foreign policy analysis as a subfield of international relations. Rather, for the purposes of this article, we borrowed just certain parts of this extensive subfield of IR, which we perceive as a source of conceptual tools that hopefully will help us to achieve both the necessary narrowing and clarification of the research subject. Moreover, this can also contribute to better understanding of the practical U.S. foreign policy decisions regarding to North Korea. As already mentioned above, we focus on foreign policy goals and tools. We operate at the state level of analysis.

At the beginning, to be able to proceed towards a practical analysis of the foreign policy of the USA, we need to define foreign policy as such. There is surely a broad spectrum of various definitions. Foreign policy can be understood as “A government’s policy in dealing with other nations.”⁴ Christopher Hill defines foreign policy as the “[...] sum of official foreign (outer) relations managed by an independent actor (usually by a state) in international relations” (Hill 2000, 992). When we go through those definitions, a question will occur where is the foreign policy heading to and how the particular direction is taken into practice. This is the question of particular foreign policy goals and foreign policy tools.

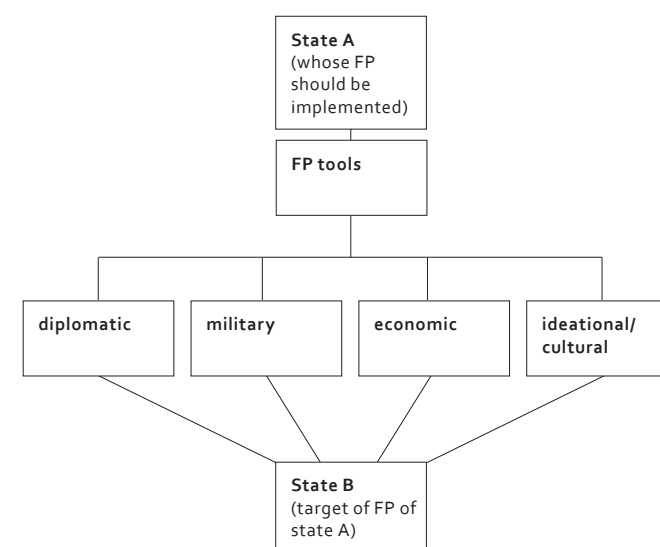
If we add the aspect of goals to the above mentioned definition, we can say foreign policy is oriented towards fulfillment of certain delimited (national) interests (goals, priorities) of states. The foreign policy goals can be further understood as an “[...] intersection of the desirable and possible in an effort of the state” (Drulák and Druláková 2007, 21) or simply as a certain foreign policy course of the state while taking into consideration the actual political conditions and opportunities. When it comes to foreign policy tools, they can be understood as instruments used flexibly for the implementation of foreign policy goals. Nevertheless, as also Druláková and Drulák point out, it is not always possible to clearly distinguish goals and tools: the boundary between those two notions is relatively permeable. Consequently, classification always depends on the specific situation (Drulák and Druláková 2007, 33). The particular subdivisions of both foreign policy goals and tools can be seen at Chart 1 and Chart 2. For the purpose of our analysis, we adopted the mechanism of goals and tools structuring and also of delimitation of particular subdivisions of goals and tools from Drulák and Druláková 2007 (as outlined in Chapter 2 and 3).

Chart 1: Foreign Policy Goals

Source: made by author according to Drulák and Druláková (2007, Chapter 2)

Chart 2: Foreign Policy Tools

Source: made by author according to Drulák and Druláková (2007, Chapter 3)

4) Oxford Dictionaries: Definition of foreign policy in English, <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/foreign-policy>, 21. 6. 2014.

The advantages of implementing this conceptual framework are the following: (1) it represents a model that helps us to focus on the practical outcomes and ideas of foreign policy without the danger of getting entangled into the complex process of foreign policy formation where various intra-state actors are involved; (2) focusing on goals and tools forms a feasible base for comparison: we gain criteria or indicators, in which we are able to compare foreign policy in a chosen time period; (3) it enables us to organize this complex topic relatively clearly; (4) it enables us to approach the depicted topic in a different manner than other papers do which can itself bring us new perspective to U.S. approach towards the DPRK.

Conversely, the main disadvantages are that (1) the boundary line between the goals and tools is relatively vague; (2) neither this conceptual framework is able to uncover possible hidden intentions of political elites of both states. Nevertheless, we argue that the second mentioned disadvantage would be difficult to overcome by any other conceptual framework. As we are aware of both disadvantages and advantages of our conceptual framework, we will try to balance the drawbacks as much as possible.

3. Analysis of the US Foreign Policy towards North Korea

3.1. Period of 1990–1993: Some Carrots, Many Sticks?

This initial period of the U.S. post-Cold War foreign policy towards the Korean Peninsula⁵ was determined by several factors. Namely, we can mention the heritage of the Cold War division of the world, which brought deep distrust, former negative experience of the United States with the North Korean military provocations and various North Korean attacks on the U.S. and South Korean military personnel.⁶ Furthermore, North Korea was constantly suspicious of the U.S. motives towards the DPRK (Olsen 2009, 139), which actually persist even until nowadays. Nevertheless, the administration of the then president George H. W. Bush acted to some extent consistently with the South Korean “nordpolitik” of that time, which can be shortly described as a broader effort to warm and ameliorate relations with the DPRK (see below). In 1990, after the

joint U.S. – South Korea meeting, the U.S. spokesman said that “*The United States reaffirms that it is not a threat to North Korean security, and we seek to improve relations with that country*” (quoted according to Fitzwater in Oberdorfer 1990).

Nevertheless, even in the very early 1990s, the reality of both the emerging North Korean nuclear program and presence of the U.S. nuclear weapons on the South Korean territory was perceived as an obstacle to settle the mutual relations (comp. Sigal 1997). This reality contributed to the U.S. decision to remove its strategic arms of the Peninsula: in 1991, the administration of George H. W. Bush announced the withdrawal of nuclear weapons allocated in South Korea and it also quietly supported the North-South Joint Declaration on Denuclearization of the Korean Peninsula of December 1991. By that time, even the DPRK seemed to be willing to abide by its commitments arising from its signature of the Non-Proliferation Treaty (NPT) (Reed 2006, 107–108).⁷

To sum up, the North Korean policy of President Bush can be described as a strategy of “carrots and sticks” whereas initially, the United States offered security assurances but later, it chose a harder stance and refused to offer further inducements to the DPRK (Sigal 1998, 38). Foreign policy goals declared by the United States in this period were as follows: It was seeking to warm up mutual relations⁸ and to integrate the DPRK into the international community. To achieve these goals, the United States mediated cultural or academic exchanges with North Korea,⁹ eased trade restrictions on the U.S. companies as far as trade with the DPRK was concerned and supported the admission of the DPRK into the United Nations structures.¹⁰ Furthermore, it arranged mutual negotiations concerning replacement of the Korean Armistice Agreement by a peace treaty, which could consequently mean the final withdrawal of U.S. troops (Kwak 2009, 121).

7) North Korea became the NPT signatory in 1985.

8) The “warming up” of the relations is closely connected with a long-term U.S. effort to normalize mutual relations. This U.S. foreign policy goal formed in the early 1990s has not been accomplished although some moments in the researched period seemed to be more promising in this regard (see below).

9) It is necessary to point out that those exchanges were naturally not implemented at the governmental level – they have always been a matter of non-governmental interactions often financially supported by the U.S. government (Lee and Shin 2011, 11). The origins of the U.S. official support of those track-two exchanges can be found in the so called “modest initiative” negotiated during the U.S.-North Korean meeting in 1988 in Beijing (Sigal 1998, 25).

10) Library of Congress (1993a): Library of Congress Country Studies. North Korean Foreign Policy. The United States. Federal Research Division: Library of Congress, <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field%28DOCID+kp0120%29, 14. 6. 2014>.

5) The opening of the U.S. – North Korean diplomatic relations can be dated by the first mutual meeting in Beijing in 1988 which was the last year of Reagan’s administration. Nevertheless, those contacts were not a vital issue of the U.S. foreign policy of that time (Sigal 1998, 25).

6) Namely, we can mention the capturing of the Pueblo ship in 1968 by North Korea or the attack on two U.S. soldiers in the DMZ. Mutual distrust was deepened by the DPRK’s attacks on South Korean officials in 1983 and South Korean civil aircraft in 1987 (Library of Congress 1993a: Library of Congress Country Studies. North Korean Foreign Policy. The United States. Federal Research Division: Library of Congress, <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field%28DOCID+kp0120%29, 14. 6. 2014>).

Another and an even more important U.S. goal was to resolve the emerging question of the North Korean nuclear program. The crucial tools employed to achieve this goal were security assurances to the DPRK (Sigal 1998, 25). In particular, it was the above mentioned withdrawal of its nuclear weapons from the Peninsula, cancellation of the joint military exercises with South Korea (Team Spirit) of 1992 and there was also a meeting of the U.S. (Arnold Kanter) and North Korean (Kim Yong-sun) representatives. The main topic of their discussion was the nuclear-free North Korea.¹¹ As Sigal (1998, 37) points out, this mutual U.S.-North Korean meeting in New York showed the North Korean readiness to negotiate.

What were the North Korean reactions to this U.S. effort? It would be precarious to say that the efforts of the United States and its allies (mainly South Korea) to warm up relations had a direct effect on the then reciprocal actions of the North.¹² Nevertheless, in 1991, the DPRK became a member of the United Nations, and also signed and in April 1992 ratified the International Atomic Energy Agency (IAEA) safeguards agreement. The latter was perceived as an important step forward as it enabled the IAEA inspectors to visit North Korean nuclear facilities.¹³ Moderation of the prior North Korean harsh rhetoric towards the United States can be to some extent perceived as the outcome of the U.S. implementation of the “modest initiative” commenced by President Reagan (Sigal 1998, 25; Wit 2001). Nevertheless, substantial change in the direction of the U.S. policy towards the DPRK at the end of the Bush administration¹⁴ probably contributed to a rapid worsening of mutual relations and to a lowering of the North Korean willingness to abide by the NPT and IAEA commitments.

11) Center for Non-Proliferation Studies: North Korean Nuclear Developments: An Updated Chronology 1992. North Korea Special Collection, Monterey Institute of International Studies, http://cns.miis.edu/north_korea/index.htm, 18. 6. 2014.

12) We can only estimate to which extent the DPRK really reacted on the U.S. and South Korean open-minded policy: at the same time, North Korean behavior could have been a result of its characteristic strategy of brinkmanship, desire for the Western industrial equipment and technologies (Library of Congress 1993b: Library of Congress Country Studies. North Korea. Foreign Economic Relations. Federal Research Division: Library of Congress, <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field%28DOCID+-kp0092%29>, 14. 6. 2014) and of the North Korean experience with the disintegration of the Eastern bloc and of its own fear of the same destiny.

13) IAEA: In Focus: IAEA and DPRK. Fact Sheet on DPRK Nuclear Safeguards, http://www.iaea.org/newscenter/focus/iaeadprk/fact_sheet_may2003.shtml, 28. 6. 2014.

14) In the final years of the Bush presidency, the United States adopted a much less responsive approach as it refused to offer to North Korea more inducements for limiting its nuclear program (Sigal 1998, 49) which contributed to a dramatic worsening of mutual relations.

3.2. Period of 1993–2001: Plenty of Carrots, Just a Few Sticks?

In the first half of 1993, the DPRK announced its withdrawal from the NPT and declared that it held a special status in the non-proliferation regime. In the light of these circumstances, the incoming Clinton administration felt the need to immediately act and kindle the North Korean nuclear ambitions again.¹⁵ The main goal of the U.S. foreign policy towards the North Korea from the earlier years, i.e. a nuclear-free peninsula, remained the same but the tools used for its implementation partially changed: they actually moved closer to the initial years of the G. H. W. Bush administration (see below).

Besides the nuclear non-proliferation, another matter of interest of the United States was the threat of the North Korean ballistic missiles program and the DPRK's tendencies to export its missile technologies (comp. Harnish 2002, 861). Furthermore, the United States tried to persuade China to exert pressure on the DPRK, mainly in the form of economic sanctions (Sigal 1998, 58), which is a tool that still forms a significant part of the recent U.S. policy, despite the fact that it has brought virtually none or only limited results so far (comp. Nanto and Manyin 2010, 6; Tiezzi 2014).

Being aware of its blackmailing potential acquired by its nuclear program, the DPRK quickly adapted to the quid-pro-quo strategy and started to place its demands, which had to be fulfilled if it were to remain a NPT signatory (comp. Berry 1995, 10).¹⁶ In reaction to the growing tensions, both the United States and the DPRK agreed to meet and discuss the disputed issues. Two-round bilateral negotiations were held in June and July 1993. The DPRK eventually decided to annul its withdrawal from the NPT and to consider the IAEA inspections again (Niksich 2003, 9; Sigal 1998, 69). The United States promised to provide security assurances to North Korea and also expressed its intention to help North Korea to negotiate the possibility to obtain light water reactors (LWR) (Berry 1995, 12). Nevertheless, in spite of those partial compromises, the DPRK remained very cautious and its assurances of non-proliferation often remained vague. Moreover, neither the United States was willing to undertake the first step, which finally led to a deadlock.

15) It is also necessary to point out that the DPRK certainly was not one of the top priorities of the U.S. foreign policy of Clinton's era and the DPRK thus stayed somehow overshadowed by other U.S. priorities. For instance, in the first half of the 1990s, it had to deal with the Gulf War, participated at the disastrous UN peacekeeping mission in Somalia and was involved in other thawing conflicts of the early post-Cold War era.

16) According to a chief negotiator with the DPRK in the Clinton era, Robert Gallucci, Pyongyang wanted the assurance that the United States will not endanger their security (The Frontline 2003: Interview: Robert Gallucci, March 5, 2003, <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/kim/interviews/gallucci.htm>, 15. 6. 2014).

In January 1994, in the “Annual Report to the President and Congress”, the U.S. counter proliferation strategy acquired clearer contours and was to affect the U.S. policy towards North Korea as well. The main principles of the strategy were prevention, protection and cooperative threat reduction (U.S. Secretary of Defense 1994, 38–43). The tools that were supposed to stop (not only) North Korean nuclear proliferation were for example strengthening of regional security alliances, trade sanctions, reinforcement of the NPT regime or export-control of materials, which could be used for WMD¹⁷ production (U.S. Secretary of Defense 1994, 37–38). We can see that the “sticks” were preferred in this strategy. However, in practice, the Clinton administration rather implemented a “talk loudly and carry big carrot” (quoted according to Krauthammer in Sigal 1998) strategy. Therefore, the U.S. approach of the first half of the 1990s was somehow puzzled and inconsistent as it contained both aspects of direct engagement and pressure/containment (comp. Feffer 1999). This inconsistency and ambiguity of the U.S. policy towards North Korea actually mingles with the following administrations as well.

When the DPRK refused to allow the IAEA inspections to enter in May 1994, the Clinton administration intended to put forward economic sanctions at the UN Security Council. This decision would be in compliance with the counter proliferation strategy of January 1994 but never materialized. Niksch (2003, 9) argues that it was the threat of sanctions that led Kim Jong-Il to propose a return to high-level negotiations with the United States. Finally, the subsequent high-level meetings gave birth to the signature of the bilateral Agreed Framework between the United States and North Korea in October 1994. Agreed Framework was observed as a breakthrough as the DPRK declared it would fully give up its nuclear program in exchange for the U.S. construction of two LWR¹⁸ in the DPRK and regular U.S. heavy fuel oil shipments. The Korean Energy Development Organizations (KEDO) was subsequently established as a platform that was supposed to support the implementation of the goals declared in the Agreed Framework.¹⁹ Agreed Framework can be perceived as a U.S. foreign policy tool aimed at normalizing mutual relations, making the DPRK give up its nuclear program and also as an example of direct engagement (together with the discussions about canceling the Team Spirit exercises).²⁰ By that time, the Clinton administration seemed to have finally chosen the path of engagement.

To sum up, the foreign policy tools used by the early Clinton administration towards North Korea were mostly diplomatic ones. The initiation of the Four Party Talks²¹ in June 1997 was an important segment of Clinton’s strategy. Four Party Talks also represented the first base for multilateral nuclear negotiations with the DPRK ever and it was also supposed to contribute to a greater trust all over the Korean Peninsula (Albright 1997). In comparison with the former Bush administration, Clinton actually did not recourse to particular security assurances for the DPRK. Later in the 1990s and at the beginning of the 2000s, there was also a significant amount of the U.S. food aid and fuel shipments provided practically without any monitoring regime. Those aid shipments can be perceived as an important tool of the U.S. foreign policy that was supposed to engage the DPRK and to support its willingness to denuclearize.²² Clinton’s willingness to provide the DPRK with assistance was neither shaken by the 1998 revelation that the DPRK continues to develop nuclear weapons nor by the subsequent North Korean test-firing of a medium range missile Taepodong-1 (Cho 2009). The era when mutual relations were intensified culminated in October 2000 when a meeting of Clinton and Kim Jong-Il (U.S.-DPRK) was followed by releasing a Joint Communiqué. Both parties declared their effort to intensify mutual relations and to work towards strengthening mutual trust (comp. U.S. Department of State 2000).

However, in the following years, implementation of the enactments of the Communiqué and of the Agreed Framework turned out to be highly problematic. The frequent delays in heavy fuel oil shipments by the U.S. and the DPRK’s unwillingness to obey the IAEA regulations deepened mutual distrust. Moreover, Washington refused to lift the past economic sanctions, which was in direct contradiction to the declared effort to integrate the DPRK into the international community. The U.S. foreign policy tools were mostly based on mere promises (although this is often claimed just about the DPRK) or partial or delayed implementation of the promised etc. Furthermore, the approval to negotiate with the DPRK at the high level was perceived by the U.S. foreign policy representatives as a reward (comp. Sigal 1998, 83), which is somehow a distorted opinion.

The main achievement of this era was that the DPRK returned to the NPT structures and signed the Berlin Agreement suspending further missile testing in exchange for partial removing of the U.S. economic sanctions (Harnisch 2002, 862).

17) *Weapons of Mass Destruction.*

18) *Light Water Reactors.*

19) *KEDO: About Us: Our History.* Korea Energy Development Organization, http://www.kedo.org/au_history.asp, 25. 6. 2014.

20) *In the United States, there was a strong disunity between the incumbent Democrats preferring engagement and concessions and the Republicans who were accusing*

the Democrats of weakness and unproductive appeasement (comp. Sigal 1998, 81; DiMuccio and Kang 1998).

21) *Four Party Talks, the predecessor of the Six Party Talks, were a multilateral forum for negotiations between the USA, DPRK, RoK and China. The main goal of this forum was to denuclearize the Korean Peninsula.*

22) *For more information about the politicization of the U.S. aid for North Korea, see Kudláčová (2014, passim).*

Nevertheless, the revelation of the fact that the DPRK still develops its nuclear program despite the NPT commitments showed that the impact of the above mentioned achievements was rather limited. The main problems were the following. Firstly, there were significant discrepancies in Clinton's policy towards the DPRK and also the tools used were often contradictory, although we can say the second half of Clinton's term (mainly after 1995) was more consistent in terms of its support of direct engagement and willingness to negotiate with the DPRK. Nevertheless, very often, the U.S. and North Korean understanding of mutual agreements differed greatly, which also led to various misinterpretations (Pollack 2011, 118). Secondly, huge mutual distrust between the United States and North Korea was still present, which actually brought about various difficulties. Both parties remained reluctant to proceed with fulfilling their former agreements as they thought it would significantly weaken their negotiating position.

3.3. Period of 2001–2009: Foreign Policy Reversal

As it was mentioned above, the Clinton administration faced a strong criticism from the Republicans who argued Clinton's approach is a mere appeasement comparable to the strategy of the United Kingdom in the 1930s. The newly elected president Bush soon²³ followed the path those critics proposed: containment-like strategy and using deterrence rather than former engagement (Quinones 2003, 198). In particular, the feature typical for Bush was that DPRK-U.S. negotiations should serve as a reward for the DPRK's obedience in terms of the non-proliferation regime (comp. O'Hanlon 2003). We could actually perceive this logic of "negotiations-as-reward" even during the Clinton's early years but Bush was pushing for it in a much more consistent way. The same logic was used when providing assistance: aid was no longer supposed to be provided as an incentive to make North Korea abide by the rules of nuclear proliferation. It could only be provided after (not before) particular North Korean concessions mainly regarding its disarmament and nuclear concessions. Furthermore, the proponents of this hawkish policy preferred the so called "anticipatory breach" strategy meaning that if it was obvious that one participant at the negotiations does not intend to fulfill the terms agreed, the second party does not have to comply with it either. Although this approach can be understandable with regards to numerous delays in the implementation of the Agreed Framework

(which had not been the result of the DPRK's activities only, though), it further deepened mutual distrust.

As we can see, the then U.S. diplomacy towards the DPRK gained a highly confrontational tone.²⁴ According to Harnisch (2002, 864), it was for the first time the United States declared it had been prepared for a possibility of a preemptive strike against the DPRK, although in official documents of the U.S. Congress, Chanlett-Avery and Rinehart argue that "[...] *there is no publicly available evidence that any U.S. administration since 1994 has seriously considered direct military strike*" against North Korea (Chanlett-Avery and Rinehart 2014, 3). In general, we can say that the North Korean policy of President Bush moved closer to the strategic patience doctrine, which favored threatening gestures instead of offering inducements. Once again, this naturally led to cutting down aid flows for the DPRK (Armacost, Okimoto and Shin 2003, 6).

After the 9/11 attacks, the hawkish foreign policy of the Bush administration towards North Korea (now perceived as a rogue regime and part of the Axis of Evil) was implemented to the full scale. The Bush administration definitely terminated the "sunshine" period²⁵ and diverted from the path of joint U.S.-South Korean engagement efforts (comp. Sigal 2003; Armacost, Okimoto and Shin 2003, 2). Thus, mainly since the very end of 2001 and the beginning of 2002, the foreign policy tools used for implementation of goals changed and the issue of resolving the DPRK's nuclear program obtained even a higher priority²⁶ (Chanlett-Avery and Rinehart 2014, 14).

In the light of the changing Bush's strategy, the Agreed Framework collapsed at the end of 2002 or at the beginning of 2003, respectively. The North Korea declared its withdrawal from the NPT and restarted its plutonium-based nuclear program

23) *In the initial years, despite his proclamation that his approach would be different from the one of Clinton, Bush mostly followed Clinton's path. However, after the 9/11 attacks there appeared a significant shift in the U.S. foreign policy tools applied to North Korea (comp. Quinones 2003, 197). This later strategy of Bush is often described as the ABC (Anything But Clinton) policy (Matray 2013, 144).*

24) *Besides the fact that in 2002, Bush labeled the DPRK as part of the Axis of Evil and that in his speech, he said he "loathes Kim Jong-il" (The Progressive: Bush's Messiah Complex, May 2003, <http://www.progressive.org/feb03/comm0203.html>, 29. 6. 2014).), the U.S. Secretary of State Powell argued that Kim Jong-il is a dictator (Harnisch 2002, 864). The Secretary of Defense Rumsfeld went so far as to declare that North Korean leaders are "idiotic" (Hwang 2004, 15). In a framework of "missionary policy" Bush wanted the U.S. to be perceived as a messiah or liberator of oppressed all over the world. Even his rhetoric towards the North Korea was compatible with this perception of the world order.*

25) *Sunshine policy or engagement policy is a term used for the South Korean policy towards DPRK in the period of 1998–2008. It can be characterized by overall détente of inter-Korean relations and more specifically, by the intensification of mutual economic relations.*

26) *This increased emphasis relates to the whole international security situation after the 9/11 attacks. The character of North Korean regime poses the threat of transferring nuclear weapon components to other countries (Straub 2012, 4).*

(Pollack 2011, 131). Yet again, it is difficult to say if this was the result of Bush's confrontational approach to North Korea or the result of the North Korean awareness of its own blackmailing potential brought by the nuclear program. Nevertheless, the situation was not dissimilar to the early 1990s, which gave the final voice to Bush's opponents.²⁷ He was mainly criticized by the proponents of engagement who argued that he quickly destroyed each diplomatic success that Clinton had reached. In his speeches, Bush highlighted repeatedly he did not trust North Korean promises and he openly denounced South Korean engagement policy (Hwang 2004, 15).

Growing tensions between the USA and the DPRK, critical voices from inside the U.S. political and scientific circles combined with the second nuclear crisis and a restart of the North Korean nuclear program were a matter of serious concerns that claimed a solution. The then endeavor of the USA and its allies to arrange an agreement with North Korea finally resulted in the initiation of the Six Party Talks (SPT) in August 2003. SPT, the successor of Four Party Talks, was a multilateral forum where six states (USA, RoK, China, Russia, Japan and DPRK) discussed the conditions for North Korean denuclearization. SPT are often perceived as an expression of change of Bush's approach as far as the willingness to negotiate with the DPRK is concerned (Bajoria and Xu 2013). In 2005, after several rounds of negotiations, the DPRK agreed to abandon its nuclear program again in exchange for food aid and fuel shipments. Nevertheless, this step was never taken into practice.²⁸ From the U.S. point of view, we can see SPT as another tool that was supposed to help to proceed with the DPRK's denuclearization.

Besides the omnipresent issue of nuclear program, there was one emerging and let us say, highly ambitious goal of the U.S. policy towards North Korea during that era, which was solving the issue of North Korean human rights. The preceding administrations of G. H. W. Bush and B. Clinton kept omitting this striking problem from the negotiating agenda mainly for two reasons. Firstly, any reliable information about the actual human rights situation in the DPRK practically did not exist until the end of the 1990s. Secondly, even if there were any reports about the

violation of human rights, it was not in compliance with the engagement policy to reproach North Korea for abusing human rights.

To sum up, in the North Korean policy of the Bush administration, we can identify two basic goals and one additional: the first one is the ultimate and practically unconditional denuclearization of North Korea. The second is also connected with the DPRK's military capacities: the USA sought to stop the DPRK's efforts to develop ballistic missile systems. Furthermore, there emerged new U.S. tendencies to object to the North Korean violation of human rights. Nevertheless, this issue did not become a matter of genuine political action (except for the case of the North Korean Human Rights Act /NKHRA/²⁹ signing in 2004, which has nevertheless brought a few results so far). The astringent human rights rhetoric of President Bush was unsustainable also due to the strong opposition mainly from South Korea. South Korean leadership still preferred engagement and a modest approach to North Korea arguing repeatedly that it was not possible to arrange any agreement with the DPRK and criticize its human rights records at the same time (Hwang 2011, 3). Thus, as also Chanlett-Avery (2008, 2) points out, it was unclear how the issue of North Korean human rights should become a matter of the U.S. political agenda. Consequently, human rights agenda was deprioritized.³⁰

What were the tools the USA used for the implementation of those goals? As the previous text indicates, Bush chose a relatively radical departure from his predecessor. He issued threats of preemptive strike aimed at the regime change. Furthermore, he focused on economic sanctions and cutting of the food and fuel assistance. Bush practically refused to hold any bilateral talks with North Korea until the termination of the North Korean nuclear program. He also preferred multilateral coordination of the negotiations with his allies in Northeast Asia (Quinones 2003, 199), which became clearly visible in the form of initiation of the Six Party Talks. Another important diplomatic tool introduced by the Bush administration was the so called Proliferation Security Initiative

27) For example, Clemens argued that "[...] Bush administration did what it could to poison the atmosphere and sabotage the prospect of an accommodation with North Korea" (quoted according to Clemens in Matray 2013, 144).

28) In the same year, it turned out that the DPRK is laundering money in the Banco Delta Asia in Macao. Consequently, the United States placed severe trade restrictions on this bank, which induced a negative North Korean reaction in form of the 2006 underground nuclear explosion and missile test (Bajoria and Xu 2013). It is necessary to stress that the scenario of intimidating North Korea – North Korean negative reaction – missile launch/ nuclear test – international condemnation repeated over and over again starting practically since the era of President Bush.

29) The NKHRA is focused mainly on the human rights of North Korean refugees both in the USA and the world (comp. U.S. Congress 2008). In the framework of NKHRA, the position of the Special Envoy for Human Rights in North Korea was established in 2004. According to the U.S. Department of State, his role is to "[...] coordinate and promote efforts to improve respect for the fundamental human rights of the people of North Korea" (U.S. Department of State: Office of the Special Envoy for Human Rights in North Korea, <http://www.state.gov/s/enk/>, 10. 6. 2014). The Special Envoy is supposed to report on human rights conditions and also to cooperate with NGOs working in this area.

30) In 2008, the U.S. Assistant Secretary of the State Christopher Hill in charge of the Six Party Talks pointed out to the issue of human rights being part of the Six Party Talks: "Are you trying to get something accomplished, or are you just trying to feel good?" (quoted according to Hill in Hwang 2011, 3).

(PSI) in 2003. Within PSI, the United States intended to form a group of allies which should “[...] *block North Korea’s use of the international markets to bolster its weapons of mass destruction strategic agenda*” (Olsen 2009, 144–145).

To conclude, during the era of Bush’s presidency, the conflict between North Korea and the U.S. obviously deepened. The dominant feature of the Bush’s cautious “sticks-preferring” approach was the willingness to impose various trade sanctions and open and sharpen criticism of the North Korean regime. If there were any negotiations with the DPRK, they proceeded at the multilateral level, which was a significant change compared to the era of G. H. W. Bush and B. Clinton (Chanlett-Avery and Rinehart 2014, 4). This confrontational practice naturally induced a negative reaction by the North Korean leaders who started to be even less willing to give up their nuclear ambitions. This actually became more evident after the North Korean repeated withdrawal from the NPT in 2003, by the termination of the Agreed Framework/Korean Energy Development Organization (KEDO) in 2006.³¹ Relatively unsuccessful developments of SPT negotiations further confirmed this trend³² (comp. Kim 2009, *passim*). Thus, if there were any seeds of trust planted during the years of Clinton’s presidency, they gradually disappeared during the Bush era.

3.4. Since 2009 until the present: Dull North Korean Policy?

After the hawkish era of the North Korean policy written by the Bush administration, many expected a more moderate approach from his successor. Those expectations were supported also by the electoral debates where Obama declared that the strategy of “[...] *not talking to people [...] has not worked*” (Obama quoted according to Straub 2012, 5) neither with Iran, nor with North Korea. In his inaugural speech, Obama confirmed that he was willing to negotiate with rogue regimes and also declared that he would avoid the harsh rhetoric, which was typical for his predecessor (Quinones 2009, 2). In March 2009, the U.S. Ambassador for the DPRK Stephen Bosworth argued that the USA would like to quickly resume the SPT (Quinones 2009, 5). Nevertheless, so far, there has not been any significant easing of U.S. pressure on the North Korea, and we can say that Obama mostly followed the strategic patience doctrine of the previous era

(Chanlett-Avery and Rinehart 2014, 4). The absence of comprehensive mutual negotiations persists until nowadays and there has not been virtually any progress in terms of North Korean denuclearization: Washington still argues that although the mutual dialogue is necessary to resolve the nuclear issue, the first steps still depend on Pyongyang (comp. Davies 2013). Sadly, this meant practically no change in comparison with the previous administrations.

The recent deadlock is caused by many factors. First, in 2008, the conservative president Lee Myung-bak who chose to leave the “sunshine” way of the previous South Korean presidents took office. Second, in April 2009, North Korea launched another long-range missile and a nuclear test followed (comp. Kim, Sahay, Kane and Reif 2013). This was obviously a difficult environment for the United States to propose the restoration of engagement. Instead, the USA and their allies proposed new UN Security Council sanctions against the DPRK, which stirred up Pyongyang to declare the end of SPT negotiations (Straub 2012, 6).

Thus, when Obama entered office in January 2009, although initially proposing a possibility to engage North Korea, he inherited a failing SPT and highly tangled relations with the DPRK.³³ Even recently, Obama’s administration continues to support imposing sanctions as he perceives them as “[...] *a tool to impede the development of North Korea’s nuclear and missile programs and proliferation-related exports, as well as to make clear the costs of North Korea’s defiance of its international obligations*” (Obama quoted according to Russel 2014). However, as we could observe, sanctions do not seem to have achieved the desired effect so far.

While emphasizing sanctions, the Obama administration also stresses the importance of Chinese cooperation as far as the implementation of the UN resolutions is concerned. This is surely not a new aspect of the U.S. policy towards North Korea but Obama’s administration sees it as the essential aspect of a successful North Korean policy (comp. Snyder and Byun 2009, 14) and Obama stresses it even more than his predecessors.³⁴ As far as the joint negotiations with the DPRK are concerned, probably the most

31) KEDO: *About Us: Our History*. Korea Energy Development Organization, http://www.kedo.org/au_history.asp, 25. 6. 2014.

32) *The negotiations within SPT experienced plenty of ups and downs. In general, in all rounds, North Korea promised certain concessions, while in exchange, the USA promised aid and easing of sanctions. Nevertheless, Pyongyang usually failed to implement the concessions to the full scale, which led the U.S. to refuse to give North Korea what it had promised (comp. Bajoria and Xu 2013 or Park 2005, passim). This vicious cycle, North Korean nuclear tests and internal discrepancies finally resulted in the freezing of the SPT in 2009.*

33) *Not only the general provocations and those taken against the USA have to be taken into consideration. In 2010, North Korea attacked the South Korean corvette Cheonan. Moreover, a few weeks later, it attacked South Korean artillery in the West Sea (Straub 2012, 8). With regard to the close U.S.-RoK relations, this attack was perceived very negatively by the USA, too.*

34) *The main argument of those who support Chinese pressure on North Korea regarding the nuclear issue is the following. China represents an emerging power and consequently, it is supposed to fulfill its obligations as the good international citizen. Although China expressed its concerns and disagreement with the North Korean nuclear program, it has repeatedly been unwilling to proceed to particular steps (such as reducing its economic support of Pyongyang) that would be in compliance with the approach of the USA and its*

important stage started in 2011 and finally resulted in the so called Leap Day Agreement (LDA) of February 2012. The main axis of the LDA was North Korean denuclearization in exchange for U.S. aid and increased cultural interactions. Nonetheless, the LDA lasted just two months: it became void when the DPRK launched a long-range missile (Chanlett-Avery and Rinehart 2014, 6). This almost immediate failure of the LDA led to serious skepticism of the Obama administration regarding the possibility to engage with North Korea. The Secretary of State H. Clinton argued that Obama's administration does not intend to lure North Korea to the negotiating table with any rewards and that the negotiations are only possible if Pyongyang itself steps on the way of "[...] *full and verifiable denuclearization*" (Clinton quoted according to Straub 2012, 7). As a result, the United States during the era of President Obama chose to wait until the DPRK makes the first steps. Only then possible U.S. "carrots" can follow.

As the previous text indicates, this let us say "waiting for a miracle approach" has often been criticized. Opponents usually argue that the impasse of the United States (and of its allies) will only open space for development of the North Korean nuclear program and for possible nuclear proliferation. Furthermore, critics propose that the United States should ease its demands the DPRK would have to meet even before the negotiations start (Bosworth and Gallucci 2013). So far, the U.S. policy regarding North Korea seems to be rather dull and vague in practice. Some go as far as to claim that the Obama administration has virtually no North Korean policy (Straub 2012). Nevertheless, as also David Straub (2012, 14) argues, Obama has a very limited maneuvering space in this respect.

Another issue attracting increasingly more attention has been the grave human rights situation in the DPRK. George W. Bush was the first president who started explicitly speaking about North Korean human rights abuses. Later, the Obama administration argued that it would support and closely cooperate with non-governmental organizations, which try to ameliorate human rights conditions. Furthermore, it declared it would cooperate with allied governments and finally that it was going to further support free radio broadcasting for North Korea (Straub 2012, 7). This actually means little or no change compared with Bush. Once again, the human rights issue is not really a primary U.S. goal in North Korea. Of course, the human rights incantation is often present in speeches of the U.S. representatives dealing with North Korea.³⁵ Nevertheless, when it

comes to the practical policy, except for the Special Envoy for North Korean Human Rights, there are no straightforward steps aimed at amelioration of the human rights situation in the DPRK. This argument is also supported by the recent content of the Department of State website that is supposed to release reports and statements of the Special Envoy: it is very schematic (comp. U.S. Department of State, non-dated).³⁶

To sum up, the goals of the Obama administration remained basically the same as those of Bush. The primary goal of the U.S. policy towards North Korea has been to denuclearize North Korea and to prevent it from development of its missile programs. Additionally, the United States repeatedly condemned the North Korean human rights violation but in practice, there have been only limited deeds in this respect. Rather, this remains to be a certain ideal, which virtually cannot be accomplished without the regime collapsing. Compared to the Bush's goals in North Korea, Obama never explicitly claimed he aimed to actually remove the existing North Korean regime. However, after the second nuclear test of the DPRK, Obama argued that "[...] *the United States has no hostile intent towards the people of North Korea, nor are we threatening to change the North Korean regime through force*" (Obama quoted according to Quinones 2009, 6).

As far as the foreign policy tools used by the Obama administration are concerned, there is a relative continuity with the Bush administration as the United States very often resorted to imposing sanctions. Naturally, this has to be seen in context of the growing number of the North Korean military provocations that materialized during Obama's presidency so far. Moreover, with slight exceptions, we could observe a dramatic decline in terms of diplomatic contacts. Recently, the active diplomacy with North Korea does not seem to be a primary tool of the U.S. used to achieve its goals. To conclude, Obama's policy towards North Korea seems to be dull: it can be characterized by plentiful notions of the dreadful human rights situation in the DPRK, dangerous nuclear program and strong U.S. efforts to deal with those issues. However, when coming to practical policy, we can see little or no deeds at all. In this regard, the United States nod in agreement together with South Korea after its new President Park entered office in 2013. Park also likes to speak about "trustpolitik" but she is rather inactive in her practical policy.

allies. The main reason why China acts this way is that it is afraid of North Korea collapsing, which would probably cause massive influx of North Korean refugees.

35) Comp. King 2012 or *The White House: Press Conference with President Obama and President Park of the Republic of Korea*, (April 25, 2014, Blue House, Seoul, Republic of Korea), <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/04/25/press-conference-president-obama-and-president-park-republic-korea>, 21. 6. 2014. *The gravity of the human rights problem in North Korea has been underlined even since the inception of the Com-*

mission of Inquiry on Human Rights in DPRK (comp. OHCHR: *Commission of Inquiry on Human Rights in the Democratic People's Republic of Korea*, <http://www.ohchr.org/en/hrbodies/hrc/coidprk/pages/commissioninquiryonhrindprk.aspx>, 20. 6. 2014).

36) Since 2009, this position is held by Robert R. King.

Chart 3: U.S. Foreign policy goals and tools in the period of 1990–2014

Source: made by author.

FOREIGN POLICY GOALS			
	power	economic	ideological
G. H. W. Bush 1989–1993	nuclear-free Korean Peninsula	N/A	"warming up"/normalization of mutual relations, integration of the DPRK into the international community
B. Clinton 1993–2001	nuclear-free Korean Peninsula, suspension of NK ballistic missiles development	N/A	normalization of mutual relations, liberalizing reform of North Korean economic system
G. W. Bush 2001–2008	denuclearization of the DPRK, suspension of NK ballistic missiles development; the present regime removal	N/A	solving the North Korean human rights issue, civilizational mission – spreading of democracy
B. Obama 2009–present	to end nuclear and long-range missiles program of DPRK, to maintain peace and stability on Korean Peninsula	N/A	normalization of mutual relations, solving the human rights crisis in DPRK

FOREIGN POLICY TOOLS			
	diplomatic	military	ideational/cultural
G. H. W. Bush 1989–1993	bilateral high-level meetings of the U.S. and North Korean representatives, North-South dialogues supporting, peace-treaty proposing, security assurances providing	temporary cancelling of U.S.-South Korean mutual military exercise "Team Spirit", withdrawal of the U.S. nuclear weapons from the Peninsula	mediation of cultural and academic exchanges
B. Clinton 1993–2001	high- and middle-level bilateral negotiations with DPRK, persuading China to exert pressure on the DPRK; security assurances for DPRK; policy of appeasement, Agreed Framework initiation, Four Party Talks initiation	regional security alliances strengthening, offer to cancel the 1994 Team Spirit military exercise	N/A
G. W. Bush 2001–2008	bilateral negotiations denial, multilateral negotiations in framework of SPT; Proliferation Security Initiative*; NKHRA and the position of Special Envoy for Human Rights in North Korea establishment	emphasising of the possibility of preemptive strike*	N/A
B. Obama 2009–present	rather rare bilateral and multilateral talks; promoting cooperation with countries involved in SPT; trying to persuade China to exert pressure on the DPRK	demonstrative large-scale U.S.-RoK military exercises	promises to increase people-to-people contacts
			trade and arms sanctions imposition

* The PSI and emphasising the possibility of preemptive strike can be found in between diplomatic and military tools.

4. Summary of the Comparison

In this paper, we tried to critically analyze and compare strategies of the U.S. post-Cold War presidents towards North Korea. We could observe interesting reversals: from a slightly confused engagement across proactive containment towards the dull policy of President Obama. We can say that the U.S. foreign policy goals remained the same to a large extent in the whole researched period. Chart No. 3 shows the outputs of the comparison of foreign policy goals and tools of particular presidential administrations of the United States.

The be-all and end-all goal of the U.S. foreign policy towards the DPRK has been nuclear-free Korean Peninsula: this is an issue all analyzed presidents actually agreed on. This is understandable mainly when the U.S. interests on the stability of Northeast Asia is taken into consideration: North Korea armed with nuclear weapons would divert the regional balance of power to a significant degree. Another important and omnipresent goal of all of the analyzed administrations is the elimination of North Korean long-range missiles. Since the second term of George W. Bush, we could perceive new emphasis on the North Korean human rights abuses. Nevertheless, as we demonstrated above, this goal rather remains on the level of political ideals and it has only been little reflected in practical policies. This is valid for G. W. Bush and B. Obama as well.

To be clear, in the whole researched time period, the United States has had predominantly power goals in North Korea (i.e. DPRK free of nuclear and long range ballistic missiles, normalization of mutual relations) whereas economic ones absented in all the administrations. Ideational goals appeared to some extent in era of G. H. W. Bush and B. Clinton (inclusion of the DPRK into the international community, liberalization of North Korean economy). Nevertheless, during the G. W. Bush era, the human rights claims occurred for the first time. Furthermore, as we could also perceive, the most ambitious foreign policy goals can be found in the Bush administration. Bush was the only president who spoke about removing the North Korean regime and he also did not hesitate to use very sharp rhetoric on behalf of the DPRK. Since 2008, Obama has been choosing a more moderate approach towards the DPRK and mainly after the failure of the LDA, we can observe a certain resignation on further negotiations with North Korean representatives. It seems to us that no U.S. foreign policy goal in North Korea was accomplished. Nevertheless, often criticized Clinton administration that chose engagement as a strategy probably made the most important step on the way towards normalization of mutual relations.

As far as the foreign policy tools are concerned, the United States has been oscillating between two poles, namely engagement and containment. All administrations obviously favored diplomatic tools whereas G. H. W. Bush and B. Clinton preferred bilateral high-level talks³⁷ and G.W. Bush and B. Obama favored rather seldom

multilateral negotiations. As far as the military tools are concerned, they were used very rarely by all of the analyzed administrations. In particular, G. H. W. Bush decided to cancel the U.S.-South Korean joint military exercises *Team Spirit*, B. Clinton worked towards strengthening the regional security alliance. This could not have been done properly in case of G. W. Bush as his North Korean policy was contradictory to the South Korean one. Finally, B. Obama employs joint large-scale military exercises with RoK to deter North Korea.

The economic tools have been used practically by all of the researched administrations (see Chart No. 3). Clinton preferred mainly economic incentives in form of extensive aid and fuel shipments. Conversely, hawkish G. W. Bush and also a bit more moderate Obama strongly sided to the policy of economic sanctions. It is highly debatable if either aid or sanctions are able to persuade the DPRK to give up its nuclear program. Nevertheless, I would rather agree with the voluntary human rights worker Mr. Sang-hung Kim who argued that sunshine policy had positive impact and that North Korea is no longer the same as it used to be after the sunshine policy implementation (Kim 2013). Also a former negotiator with the DPRK R. Gallucci stated that "[...] *you can talk to North Koreans. It is not that you can trust the North Koreans. It is that you can talk to them, and you can get certain benefits out of a negotiation*".³⁸ On the contrary, we can hardly observe those "*certain benefits*" after imposing sanctions.

It is also interesting to observe how little the United States supported cultural and people-to-people contact on lower level so far (and also implementation of ideological/cultural tools). I argue this is a method that proved to be efficient on the level of the U.S. or European NGOs working in North Korea. Perhaps, it would be fruitful if the U.S. representatives expressed broader support for those contacts. The other incomprehension of all of the researched U.S. administrations has been the fact that they have perceived negotiations with North Korea as an award the United States is giving to North Korea. For North Korean representatives, this naturally evokes the feeling that the USA does not see the DPRK as an equal partner leading to further distrust and encouraging North Korea to keep their nuclear program going. The same can be said about the approach of waiting for the first step of the DPRK.

To conclude, the main difficulty negatively influencing mutual negotiations is the fact that mutual relations still remain locked in the Cold War biases. This actually hinders any significant progress in mutual negotiations. Furthermore, the primary U.S. goal i.e. to denuclearize the Peninsula is in fact in contradiction with the survival of the North Korean regime as the nuclear program has always been the primary goal of North Korean representatives. I suppose we should realize that the DPRK probably perceives

37) With the exception of Four Party Talks initiated by Clinton.

38) *The Frontline 2003: Interview: Robert Gallucci, March 5, 2003, <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/kim/interviews/gallucci.htm>, 15. 6. 2014).*

its nuclear program as the only “trump card” it holds within the international community. As the DPRK itself argues “[...] *nuclear arms are a treasured sword that it will never give up*”.³⁹ Thus, to ask North Korea to denuclearize immediately is like to ask it to give up everything what it has left. If we should shortly evaluate the fruitfulness of whole researched period in terms of North Korean receptivity to the U.S. policy, the era of engagement brought the DPRK to the negotiating table and various agreements were also reached. On the other hand, the hawkish containment policy brought virtually no concessions from the North Korean counterpart.

5. Conclusion

After going through this analysis, one could conclude that it is pointless to negotiate with North Korea as there have been only limited results of the talks that already took place between the United States and North Korea. This argument is further supported by the fact that since the first half of the 1990s, the DPRK constantly continues to argue that its nuclear weapons are both a matter of its internal affairs and the reaction on the U.S. hostile policy. It understands pressure on its denuclearization as an unacceptable intervention in its national sovereignty.⁴⁰

Nevertheless, maybe the main problem is the fact that the United States and its allies deliberately have been choosing unrealistic goals and they are not willing to accept the DPRK as an equal partner for negotiations. Of course, the reality of harsh human rights situation in the DPRK hinders the “Western” world to accept negotiations with such a rogue regime. However, if we either ignore North Korea or impose sanctions on it, we will definitely not help the North Korean oppressed.

The method we implemented here enabled us to approach depicted topic in a different manner than other papers did. It also brought us new perspective to U.S. policy towards the DPRK, i.e. the comparison of the practical outputs of the U.S. presidents. Now, let us evaluate both the main directions of the U.S. North Korean policy: engagement and containment.

Policy of engagement has been criticized as it has not brought much outcome compared to significant costs. On the other hand, sanctions are free of charge. Nevertheless, how could sanctions work if there are actors (such as China) who disrespect them? The time proved that it has been virtually impossible to make China act in compliance with the restrictions that international community imposes on North Korea.

39) Reuters: North Korea Won't Give Up Nuclear Weapons, Pyongyang Says, http://www.huffingtonpost.com/2013/04/20/north-korea-nuclear-weapons_n_3121427.html?view=print&comm_ref=false, 1. 7. 2014.

40) Compare Berry 1995; Park 2001, 538 or KCNA: Illegal UNSC's "Resolution" Does Not Work on DPRK: KCNA Commentary, <http://kcna.co.jp/index-e.htm>, 5. 6. 2014.

Unfortunately, the same can be said about the cooperation at negotiation table. As we could perceive in case of the SPT, the level of consensus between the parties negotiating with North Korea has been too low. Maybe a question that arises in here is whether there is some feasible way for the U.S. how to approach North Korea. However, should not we rather ask whether the U.S. truly wants any progress in negotiations? Is it possible that the U.S. is satisfied with the status quo on the Peninsula which in fact hinders creation of stronger, unified and nuclear Korea?

References

Literature

- AHN, Taehyung (2012): Patience or Lethargy?: U.S. Policy toward North Korea under the Obama Administration. *North Korean Review*, Vol. 8, No. 1, pp. 67–83.
- ARMACOST, Michael, OKIMOTO, Daniel I. and SHIN, Gi-Wook (2003): *Addressing the North Korea Nuclear Challenge*. Policy Paper: April 15, 2003, Asia/Pacific Research Center (A/PARC) Institute for International Studies (IIS) Stanford University.
- BERRY, William E. (1995): North Korea's Nuclear Program: The Clinton Administration's Response. *INSS Occasional Paper 3*. Colorado Springs: USAF Institute for National Security Studies, US Air Force Academy.
- BOSWORTH, Stephen and GALLUCCI, Robert L. (2013): Reasons to Talk to North Korea. 27. 10. 2013, *The New York Times: The Opinion Pages* (http://www.nytimes.com/2013/10/28/opinion/reasons-to-talk-to-north-korea.html?_r=0, 2. 7. 2014).
- CHANG, Semoon (2007): Chronology of U.S. Sanctions against North Korea. In: Kim, Suk-hi and Chang, Semoon (eds.): *Economic Sanctions against Nuclear North Korea*. Jefferson: McFarland, pp. 34–55.
- CHO, Young-Chul (2009): Collective identity formation on the Korean Peninsula: United States' different North Korea policies, Kim Dae-Jung's Sunshine Policy, and United States-South Korea-North Korea relations. *Oxford Journals, International Relations of the Asia-Pacific*, Vol. 10, No. 1, pp. 93–128.
- DIMUCCIO, Ralph and KANG, Kym-ku (1998): The irony of U.S. policy towards North Korea. *Peace Review: A Journal of Social Justice*, Vol. 10, No. 2, pp. 275–280.
- DRULÁK, Petr and DRULÁKOVÁ, Radka (2007): *Tvorba a analýza zahraniční politiky*. Praha: Oeconomica.
- FEFFER, John (1999): U.S.-North Korea Relations. *Foreign Policy in Focus*, May 1, 1999 (http://fpif.org/us-north_korea_relations/, 5. 7. 2014).
- HARNISCH, Sebastian (2002): U.S.-North Korean Relations under the Bush Administration: From „Slow Go“ to „No Go“. *Asian Survey*, Vol. 42, No. 6, pp. 856–882.
- HILL, Christopher (2000): Zahraniční politika. In: Krieger, Joel (ed.): *Oxfordský slovník světové politiky*. Praha: Ottovo nakladatelství, pp. 22–25.
- HWANG, Balbina Y. (2011): *Furthering North Korean Human Rights through U.S.-ROK Cooperation*. Washington D.C.: Center for U.S.-Korea Policy, A Project of the Asia Foundation.
- HWANG, Jihwan (2004): Realism and U.S. Foreign Policy toward North Korea. *World Affairs*, Vol. 167, No. 1, pp. 15–29.
- KIM, Duyeon, SAHAY, Usha, KANE, Sam and REIF, Kingston (2013): *Fact Sheet: North Korea's Nuclear and Ballistic Missile Programs*. The Center for Arms Control and Non-Proliferation (http://armscontrolcenter.org/publications/factsheets/fact_sheet_north_korea_nuclear_and_missile_programs/, 10. 7. 2014).
- KIM, Ilsu (2009): Kim Jong Il and Denuclearization of the Korean Peninsula. In: Kwak, Tae-Hwan and Joo, Seung-Ho (eds.): *North Korea's Foreign policy under Kim Jong Il: New Perspectives*. Farnham: Ashgate, pp. 81–97.
- KIM, Mikyoung (2009): North Korea's Place in the U.S. Presidency: Ethos and Moral Judgments. *North Korean Review*, Vol. 5, No. 2, pp. 57–71.

KUDLÁČOVÁ, Lenka (2014): Poskytovatelé humanitární a rozvojové pomoci do Korejské lidové demokratické republiky. *Mezinárodní vztahy* 2/2014, pp. 52–80.

KWAK, Tae-Hwan (2009): North Korean Peninsula Peace Regime-building Initiative. In: Kwak, Tae-Hwan and Joo, Seung-ho (eds.): *North Korea's Foreign Policy under Kim Jong Il. New Perspective*. Farnham: Ashgate, pp. 119–136.

LEE, Karin, J. and SHIN, Gi-wook (2011): U.S. – DPRK Educational Exchanges: Assessment and Future Strategy. In: Lee, Karin, J. and Shin, Gi-wook (eds.): *U.S. – DPRK Educational Exchanges: Assessment and Future Strategy*. Stanford: The Walter H. Shorenstein Asia-Pacific Research Center, pp. 1–70.

MATRAY, James I. (2013): The Failure of the Bush Administration's North Korea Policy: A Critical Analysis. *International Journal of Korean Studies*, Vol. 17, No. 1, pp. 140–177.

O'HANLON, Michael E. (2003): DPRK Briefing Book: A 'Master Plan' to Deal with North Korea. *Brookings Policy Brief Series*, No. 114, January 2003 (<http://www.brookings.edu/research/papers/2003/01/01north-korea-ohanlon>, 5. 6. 2014).

OBERDORFER, Don (1990): Bush, Roh Act to Reassure North Korea; Moscow-Seoul Relationship Described as No Threat to Pyongyang. *The Washington Post*, July 7, 1990 (<http://www.highbeam.com/doc/1P2-1130872.html>, 9. 7. 2014).

OLSEN, Edward A. (2009): North Korean Policy toward the United States: Pyongyang Copes with and Evolving U.S. Context. In: Kwak, Tae-Hwan and Joo, Seung-ho (eds.): *North Korea's Foreign Policy under Kim Jong Il. New Perspective*. Farnham: Ashgate, pp. 137–160.

PARK, John S. (2005): Inside multilateralism: The six-party talks. *The Washington Quarterly*, Vol. 28, No. 4, pp. 73–91.

PARK, Kyung-Ae (2001): North Korea's Defensive Power and U.S.-North Korea Relations. *Pacific Affairs (Special Issue Korea in Flux)*, Vol. 73, No. 4, pp. 535–553.

POLLACK, Jonathan, D. (2011): *No Exit. North Korea, Nuclear Weapons and International Security*. Chippenham: IIS.

QUINONES, Kenneth C. (2003): Dualism in the Bush Administration's North Korea Policy. *Asian Perspective*, Vol. 27, No. 1, pp. 197–224.

QUINONES, Kenneth C. (2009): Obama Administration's North Korea Policy [paper presented at conference at the University of Sydney Conference on "Economics and Politics of War and Peace"] June 26–27, 2009.

REED, Ryan C. (2006): U. S. Policy Toward North Korean Nuclear Weapons Development: The Need for a New Approach. In: Richardson, Sharon (ed.): *Perspectives on U.S. Policy Toward North Korea: Stalemate Or Checkmate?* Lanham: Lexington.

ROYCE, Ed (2009): North Korean Human Rights: Recommendations for the Obama Administration and the U.S. Congress. *Heritage Lectures*, [lecture no. 1121, 9. 5. 2009], Washington D.C.: Heritage Foundation.

SIGAL, Leon V. (1997): The North Korean Nuclear Crisis: Understanding The Failure of the 'Crime-and-Punishment' Strategy. *Arms Control Today*, 27/1997 (https://www.armscontrol.org/act/1997_05/sigal, 30. 6. 2014).

SIGAL, Leon V. (1998): *Disarming Strangers: Nuclear Diplomacy and North Korea*. Princeton University Press: Princeton.

SIGAL, Leon V. (2003): *DPRK Briefing Book: U.S. Interests And Goals On The Korean Peninsula*. Nautilus Institute for Security and Sustainability (<http://nautilus.org/publications/books/dprkbb/uspolicy/dprk-briefing-book-u-s-interests-and-goals-on-the-korean-peninsula/#axzz35XwNB7N0>, 30. 6. 2014).

SNYDER, Scott and BYUN, See-Won (2009): The Obama Administration and Preparations for North Korean Instability. *International Journal of Korean Unification Studies*, Vol. 18, No. 2, pp. 1–29.

STRAUB, David (2012): The Obama Administration's North Korea Policy: Aa Assessment [lecture, 10. 2. 2012]. Shorenstein APARC Seminar Series, The Korean Studies Program, Stanford: Stanford University.

TIEZZI, Shannon (2014): China, US Discuss North Korea. China's special representative on Korean affairs is in the US this week for talks with his American counterpart. *The Diplomat* (<http://thedi diplomat.com/2014/04/china-us-discuss-north-korea/>, 15. 6. 2014).

WIT, Joel (2001): The United States and North Korea. *Brookings Policy Brief Series* 74/2001, Brookings (<http://www.brookings.edu/research/papers/2001/03/northeastasia-wit>, 2. 7. 2014).

Sources

AidFlows: OECD, World Bank, Asian Development Bank, Inter-American Development Bank (<http://www.AidFlows.org/>, 1. 6. 2014).

ALBRIGHT, Madeleine K. (1997): *Statement on "North Korea: Four Party Peace Talks"*. Hong Kong, June 30, 1997. U.S. Department of State Archive (<http://1997-2001.state.gov/www/statements/970630.html>, 1. 6. 2014).

BAJORIA, Jayshree and XU, Beina (2013): The Six Party Talks on North Korea's Nuclear Program. *Council on Foreign Relations*, 30. 9. 2013 (<http://www.cfr.org/proliferation/six-party-talks-north-koreas-nuclear-program/p13593>, 8. 6. 2014).

CHANLETT-AVERY, Emma (2008): *Congress and U.S. Policy on North Korean Human Rights and Refugees: Recent Legislation and Implementation*. Report for Congress, Washington D.C.: Congressional Research Service.

DAVIES, Glyn (2013): Testimony Before the Senate Committee On Foreign Relations, March 7, 2013, Washington D.C. (<http://www.state.gov/p/eap/rls/rm/2013/03/205691.htm>, 22. 6. 2014).

KIM, Sang-hung (2013): Personal Interview with International Voluntary Human Rights Worker Sang Hun Kim [Interview], 19. 8. 2013.

KING, Robert R. (2012): His Excellency Dr. Robert R. King at the Subcommittee on International Human Rights [lecture at Subcommittee of International Human Rights Committee, 25. 10. 2012] (<http://openparliament.ca/committees/international-human-rights/41-1/53/his-excellency-dr-robert-r-king-1/only/>, 14. 6. 2014).

Library of Congress (1993a): *Library of Congress Country Studies. North Korean Foreign Policy. The United States*. Federal Research Division: Library of Congress (<http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field%28DOCID+kp0120%29>, 14. 6. 2014).

Library of Congress (1993b): *Library of Congress Country Studies. North Korea. Foreign Economic Relations*. Federal Research Division: Library of Congress (<http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field%28DOCID+kp0092%29>, 14. 6. 2014).

MANYIN, Mark E. and NIKITIN, Mary B. (2013): *Foreign Assistance to North Korea. CRS Report for Congress*, Washington, D. C: Congressional Research Service.

NANTO, Dick K. and Manyin, Mark E. (2010): *China – North Korea Relations. CRS Report for Congress*, Washington, D. C: Congressional Research Service.

NIKSCH, Larry A. (2003): *North Korea's Nuclear Weapons Program* (Updated March 17, 2003). Issue Brief for Congress, Washington D.C.: Congressional Research Service.

OHCHR: *Commission of Inquiry on Human Rights in the Democratic People's Republic of Korea* (<http://www.ohchr.org/en/hrbodies/hrc/coidprk/pages/commissioninquiryonhrindprk.aspx>, 20. 6. 2014).

RUSSEL, Daniel R. (2014): *Assessing Threats Facing the U.S.-Korean Alliance*. U.S. Department of State Diplomacy in Action (<http://www.state.gov/p/eap/rls/rm/2014/06/227842.htm>, 7. 6. 2014).

The White House: *Press Conference with President Obama and President Park of the Republic of Korea, (April 25, 2014, Blue House, Seoul, Republic of Korea)* (<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/04/25/press-conference-president-obama-and-president-park-republic-korea>, 21. 6. 2014).

U.S. Congress (2008): Public Law 110-346-OCT. 7, 2008, 122 STAT.

U.S. Department of State (2000): *U.S.-D.P.R.K. Joint Communiqué on October 12, 2000* (http://1997-2001.state.gov/www/regions/eap/001012_usdprk_jointcom.html, 9. 6. 2014).

U.S. Department of State: *Office of the Special Envoy for Human Right is North Korea* (<http://www.state.gov/s/senk/>, 10. 6. 2014).

U.S. Secretary of Defense (1994): *Annual Report to the President Congress. Les Aspin Secretary of Defense, January 1994*. Washington D.C.: United States Department of Defense.

On-line sources

Center for Non-Proliferation Studies: *North Korean Nuclear Developments: An Updated Chronology* 1992. North Korea Special Collection, Monterey Institute of International Studies, http://cns.miis.edu/north_korea/index.htm, 18. 6. 2014.

IAEA: *In Focus: IAEA and DPRK. Fact Sheet on DPRK Nuclear Safeguards*, http://www.iaea.org/newscenter/focus/iaeadprk/fact_sheet_may2003.shtml, 28. 6. 2014.

KCNA: *Illegal UNSC's "Resolution" Does Not Work on DPRK: KCNA Commentary*, <http://kcna.co.jp/index-e.htm>, 5. 6. 2014.

KEDO: *About Us: Our History*. Korea Energy Development Organization, http://www.kedo.org/au_history.asp, 25. 6. 2014.

Oxford Dictionaries: *Definition of foreign policy in English*, <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/foreign-policy>, 21. 6. 2014.

Reuters: *North Korea Won't Give Up Nuclear Weapons, Pyongyang Says*, http://www.huffingtonpost.com/2013/04/20/north-korea-nuclear-weapons_n_3121427.html?view=print&comm_ref=false, 1. 7. 2014.

The Frontline (2003): *Interview: Robert Gallucci*, March 5, 2003, <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/kim/interviews/gallucci.htm>, 15. 6. 2014.

The Progressive: *Bush's Messiah Complex*, May 2003, <http://www.progressive.org/feb03/comm0203.html>, 29. 6. 2014.

Resume

Tento článek se zaměřuje na zahraničně-politické strategie prezidentů Spojených států amerických vůči Severní Koreji po roce 1990. V této analýze zahraničně-politických postupů prezidentů G. H. W. Bushe, B. Clintona, G. W. Bushe a B. Obamy jsme využili koncept zahraničně politických cílů (mocenských, ekonomických a ideových) a nástrojů (diplomatických, vojenských, kulturně-ideových, ekonomických), který jsme převzali z publikace Drulák a Druláková 2007.

Administrativa prvního zkoumaného prezidenta G. H. W. Bushe (v úřadu mezi léty 1989-1993) se zaměřila především na denuklearizaci Korejského poloostrova a také na normalizaci severokorejsko-amerických vztahů. Pokud jde o zahraničně-politické nástroje využívané k implementaci cílů, Bush poskytoval Severní Koreji zejména bezpečnostní záruky (např. zrušil společná vojenská cvičení Team Spirit s Jižní Koreou v roce 1992) a reprezentanti americké zahraniční politiky rovněž zprostředkovávali kulturní výměnné programy s KLDŘ. V době působení druhého zkoumaného prezidenta B. Clintona (1993–2001) se velmi silně projevila snaha o navazování intenzivních kontaktů a vztahů se Severní Koreou (ačkoliv existovaly jisté odchylky od tohoto zahraničně-politického kurzu). Jádrem Clintonovy politiky, jejímž cílem byla denuklearizace KLDŘ, bylo především poskytování silných ekonomických stimulů ve formě pomoci. Clintonova administrativa rovněž preferovala častá bilaterální jednání. Další zkoumaná administrativa prezidenta G. W. Bushe (2001-2008) se radikálně odklonila od strategie svých předchůdců. Zvolila „jestřábí“ postupy typu zadržování KLDŘ, drastického omezení pomoci apod. Vedle již tradičního dlouhodobého cíle, tj. denuklearizace Severní Koreje, se G. W. Bush stal prvním prezidentem USA, který se zaměřil na otázku porušování lidských práv v KLDŘ. Poslední zkoumaný prezident

B. Obama (ve funkci od r. 2009) zdědil disfunkční a neustále se zhoršující vztahy s KLDŘ a s ohledem na zintenzivnění severokorejských vojenských provokací mu zbylo jen relativně málo manévrovacího prostoru. Obamova administrativa tak převážně pokračovala v Bushově přístupu založeném na uvalování sankcí, ačkoliv se zdá, že Obamova rétorika vůči KLDŘ je umírněnější než Bushova.

Výsledkem této komparativní analýzy bylo zjištění, že americké zahraničně-politické cíle vůči KLDŘ se v průběhu zkoumaného období měnily jen velmi málo. Naopak nástroje zahraniční politiky se podléhaly poměrně dynamickým změnám. Po celé zkoumané období severokorejsko-americké vztahy trpěly nejen nedostatkem vzájemné důvěry, ale i poněkud arogantním postojem USA. Spojené státy, které opakovaně zdůrazňovaly nutnost dodržování vzájemných úmluv a dohod, samy své části dohod často nedodržovaly. Ačkoliv je tento rezervovaný postoj USA vůči KLDŘ částečně pochopitelný s ohledem na samotný charakter severokorejského režimu a jeho opakované provokace, je nutné podotknout, že přispěl k aktuální patové situaci.

Petr Kupka

Role mafií v konsolidaci italských zločineckých struktur Sacra Corona Unita, Basilischi a Banda della Magliana¹

Abstract

The main objective of the submitted paper is to clarify the consequences of the creation, existence and development of less known Italian criminal structures of Sacra Corona Unita and Basilischi. I put special emphasis on the regional context and the role of large-scale 'Ndrangheta and Camorra criminal mafia systems and the formation of these organizations. In the second part of the paper, the Italian organized crime issue is outlined from a less structurally sophisticated aspect – the criminal structure of Banda della Magliana. The importance of the second section results not from the existence of this organized criminal structure per se, but from the socio-political role this group kept during the 1970s and 1980s. The paper is structured into three main chapters, which reflect three circles of exposition of the issue of the “unknown mafia” – i.e. the regional context, the influence of large criminal systems on their formation and the summary of their development and activities.

Key words: organized crime, Italy, criminal system, mafia, political-criminal nexus

1) Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu „Metody predikce dlouhodobého geopolitického vývoje střední Evropy“ (VF20102015005), financovaného Ministerstvem vnitra České republiky.

1. Úvod

Italský organizovaný zločin je obvykle ztotožňován s pojmy mafie, camorra, 'ndrangheta, které odkazují ke zločineckým systémům a organizacím vzniklých na území dnešní Sicílie, Kalábie a Kampánie. I na základě pravidelných výročních zpráv Direzione nazionale antimafia (DNA) však můžeme identifikovat minimálně pět organizací mafiánského typu² a celou řadu dalších, vzájemně organizačně neprovázaných, zločineckých struktur.³

2) *Organizace mafiánského typu je italským zákonem 416-bis o organizaci mafiánského typu myšlena organizace, která využívá hrozbu zastrašováním jako systém závazku podmíněného podřízením a mlčením o spáchání zločinu. Takový zločin má sloužit k dosažení přímé či nepřímé kontroly nad ekonomickými aktivitami, vydáváním povolení, veřejnými službami a zakázkami, které organizaci zajišťují profit a nespravedlivé výhody vůči ostatním subjektům. Zločin u organizace tohoto typu může sloužit i k potlačování svobodného volebního práva nebo k nedovolenému obstarání volebních hlasů (Camera dei Deputati Parlamento Italiano: Art. 416-bis, codice penale – Associazione di tipo manoso, http://www.camera.it/_bicamerale/leg15/commbicantimafia/files/pdf/art_416bis.pdf, 9. 9. 2014). Právní norma však nemůže z podstaty věci reflektovat všechny diskurzy o italské mafii. Paoli (2004) například identifikuje čtyři následující diskurzy: mafie jako organizovaný zločin, mafie jako tajná společnost, mafie jako zločinecká asociace a mafie jako individuální životní postoj a jednání. V následujícím příspěvku mafii chápu jako významový tvar pro označení organizovaných zločineckých aktivit spojených s jednotlivými italskými regiony. Jinými slovy, mafii je to, co je za mafii v daném regionu označeno. V případě Sicílie jde o mafii nebo o označení Cosa Nostra, v případě Kalábie a Kampánie o označení 'ndrangheta, respektive camorra. Vzhledem k široké paletě skupin, aktivit a jejich vzájemných vztahů, pro jejichž analýzu zde není prostor, využívám v textu pojem „kriminální systém“, který má poukázat na fakt, že efekty těchto vztahů jsou považovány za zločinné. Zároveň mě však tento termín „osvobozuje“ od využívání diskurzivních schémat (viz Paoli 2004), které se s mafii pojí. Z podobného důvodu používám u termínů 'ndrangheta a camorra malá počáteční písmena. Budou-li tyto termíny v příspěvku zmíněny, pak nikoli jako označení konkrétní organizace, ale jako signifiant právě souboru vztahů mezi různými skupinami a aktivitami v jednotlivých regionech.*

3) *DNA (2012): Relazione annuale sulle attività svolte dal Procuratore nazionale antimafia e dalla Direzione nazionale antimafia noneché sulle dinamiche e strategie della criminalità organizzata di tipo mafioso nel periodo 1° luglio 2011 – 30 giugno 2012, http://www.stampoantimafioso.it/wp-content/uploads/2013/01/DNA_Dicembre-20121.pdf, 9. 9. 2014.*

O sicilské mafii, často označované jako Cosa Nostra, byla v České republice publikována celá řada knih a statí většinou zahraniční provenience,⁴ případně byla zmiňována v původních českých publikacích jako typický předchůdce toho, co dnes označujeme jako organizovaný zločin.⁵ S tím, jak se mafie stávala čím dál tím více pop-kulturním fenoménem, sdílené mýty o jejich aktivitách se staly symbolem a často i explanačním faktorem problematického vývoje jižní Itálie. Camorra byla veřejnosti včetně té české objevená zejména díky vydání knihy Roberta Saviana Gomorra (2008), která poukázala na šíři a hloubku průsaku moci jednotlivých klanů camorra nejen do regionu Kampánie, ale i do zbytku Itálie. S upíráním pozornosti na procesy s organizací Cosa Nostra v 90. letech a s veřejným pohoršením nad mocí klanů camorra po roce 2000 však v pozadí rostl vliv a síla kalábrijského zločineckého systému 'ndrangheta. V České republice můžeme zachytit útržkovité zmínky o existenci mocné kalábrijské sítě od r. 1993⁶, první ucelenou publikací v českém jazyce byl překlad parlamentních zpráv o boji s touto organizací (Forgione 2010), v ojedinělém případě také kapitola v knize zabývající se organizovaným zločinem v globálním měřítku (Sergi a Kupka 2013).

Jak již bylo uvedeno výše, oficiálně se hovoří o existenci 5 organizací/systémů mafiánského typu. Výše uvedené tři doplňuje apulijská Sacra Corona Unita (SCU) a v českém prostředí pravděpodobně nejméně známá organizace Basilischi původem z Basilicaty. V českých médiích se o SCU poměrně překvapivě objevila celá řada útržkovitých zpráv, zejména ve vztahu k dění na Balkánském poloostrově v 90. letech 20. století.⁷ V populárně naučných a akademických textech se o SCU hovoří výjimečně (např. Lane 2010), o organizaci Basilischi pak až na ojedinělou zmínku prakticky vůbec (Lokajová a Ranostajová 2006). Italský organizovaný zločin však nejsou jen mafie, ale i klasické zločinecké struktury fungující na bázi klasické příležitosti (Kleemans a de Poot 2008). V síti obchodu s ilegálními či legálními, ale ilegálně přepravovanými komoditami, plní funkci distribučních uzlů v oblastech, kde mafie postrádá své zázemí. Na rozdíl od mafie nelze tyto struktury považovat za sociální systémy sui generis. Jejich reprodukce nezávisí na vnitřní organizaci, ale na existenci ekonomických a sociálních příležitostí, které jsou kontinuálně či sekvenčně využívány. Jinými slovy hovoříme o lokálním specifickém prostředí, které často označujeme jako „podsvětí“. Tradice a moc nad kontrolou specifických trhů je v tomto prostředí upevňována prostřednictvím přísunu dodávek komodit, se kterými zde může být obchodováno. „Velké mafie“ do těchto trhů vstupují právě

4) Z novějších publikací např. Dickie (2009). Části o sicilské mafii jsou k nalezení také např. u Reski (2010) nebo Lane (2010) apod.

5) Z řady publikací např. Němec (2003), Nožina (2003) nebo Lokajová a Ranostajová (2006).

6) První zmínka o kalábrijské mafii viz Zatčení mafiánů, Rudé právo, 24. 3. 1993.

7) První zmínka o SCU viz Soupeření o nástupnictví v mafii, Rudé právo, 29. 6. 1993.

jako dodavatelé těchto komodit, jako mediátoři konfliktů, případně legitimizují vstup nového aktéra na daný trh. Klasickým příkladem výše charakterizované zločinecké struktury je Mala del Brenta (Brentské podsvětí), označení pro zločineckou síť v regionech Benátsko, Furlandsko – Julské Benátsko a Emilia Romagna nebo Banda della Magliana (Banda z ulice Magliana), která působila na území Říma a jejíž odkaz dodnes tvoří jádro římského podsvětí.

Hlavním cílem tohoto textu tedy je objasnit okolnosti vzniku, existence a vývoje méně známých zločineckých struktur SCU, Basilischi, přičemž důraz bude kladen na regionální kontext a zejména pak na roli velkých zločineckých systémů mafia, 'ndrangheta a camorra při jejich utváření. Zároveň bude ve druhé části práce nastíněna problematika italského organizovaného zločinu z hlediska jeho méně strukturálně sofistikovanější stránky. Ta bude ilustrována kapitolou zabývající se zejména zločineckou strukturou Banda della Magliana. Důležitost této části nevyplyvá z existence organizované zločinecké skupiny per se, ale spíše ze společensko-politické role, kterou tato skupina v období na přelomu 70. a 80. let sehrála.

Z hlediska povahy práce je práce strukturována do 3 kapitol, které odráží tři kružnice výkladu problematiky „neznámých mafií“ – regionální kontext, vliv působení velkých zločineckých systémů na jejich existenci a shrnutí vývoje jejich struktury a aktivit.

2. Apulie: Orecchiette, pizzica a kontraband

Apulie, region rozkládající se na jihovýchodě Itálie, není znám pouze svými typickými těstovinami (orecchiette), jednou z originálních variant tance tarantella (pizzica), ale z kriminologického hlediska je podstatný také jako teritorium, které bylo od 70. let využíváno jako brána ilegálních komodit proudících na italský a dále na evropský trh zejména z bývalé Jugoslávie, Albánie a Řecka. Z hlediska společenského i hospodářského rozvoje jde o nejrozvinutější region jižní Itálie. Regionu se často přezdívá „Kalifornie jižní Itálie“ (např. Laudisa 1982) prezident regionu Nichi Vendola⁸ pak o Apulii hovoří jako o středomořské anomálii, která se projevuje nejen dobrými ekonomickými ukazateli, ale i vztahem ke státu, legalitě a demokratickým principům. Z historického hlediska je úspěšný hospodářský i společenský vývoj Apulie dán mimo jiné tím, že místní feudálové, na rozdíl od zbytku bývalého Království dvojí Sicílie, žili přímo v regionu, čímž byla zajištěna plynulejší hospodářská produkce a nebylo také nutno využívat najaté správy a strážce sadů, vinic a dalších zemědělských výrobních oblastí, z nichž se například na Sicílii vyvinula tajná společenství mafie (srov. Lupo 2009, 31–141).

Svým ekonomickým profilem a neexistencí mafie podobné té sicilské, kalábrijské či kampánské se Apulie na sklonku 70. let stala zájmovým regionem, o jehož

kontrolu právě tyto zločinecké struktury usilovaly. Dynamiku do té doby spíše statickému zájmu jednotlivých zločineckých systémů udala tehdy expandující organizace Nuova Camorra Organizzata (NCO) Raffaela Cuttola, která koncem 70. let byla v Kampánii ústřední nositelkou rituálních principů systému camorra (např. Barbagallo 2011).

Jedním z hlavních důvodů expanze původně regionálních zločineckých systémů do zbytku Itálie včetně Basilicaty bylo využívání legislativy umožňující přesun osob, které byly odsouzené za příslušnost k mafii, do vzdálenějších regionů. Tato legislativa, známá také jako soggiorno obbligato, institucionalizující vyhoštění osob ze své domoviny má svůj původ ve fašistické Itálii, která zákon využívala k odsunu politických oponentů. Její aplikace na členy mafie měla zamezit potenciálu mafie rekrutovat nové členy a rozšiřovat v postižených regionech dále své kontakty a vliv. To však mělo významný nezamýšlený důsledek – mafiosi umístění do nápravných zařízení v regionech, které neměly hlubší zkušenost s mafií, používali mezi ostatními vězni respektu a úcty, což vytvořilo pro jednotlivé zločinecké systémy ideální prostředí pro distribuci svých zájmů v dosud nekontrolovaných oblastech (Zampogna 2013, 845–847).

To byl případ i NCO, která na přelomu 70. a 80. let, v touze propojit západní a východní pobřeží pro plnou kontrolu především obchodu s cigaretami, sjednotila dosud roztržštěné zločinecké skupiny v okolí poloostrova Gargano a města Foggia, ekonomického a administrativního centra severní Apulie. Vznikla organizace známá jako Nuova Camorra Pugliese (NCP; Nová apulijská Camorra). Kariérní zločinci vycházející z apulijských nápravných zařízení měli v zásadě dvě možnosti jak pokračovat ve zločinu – přidat se na stranu Raffaela Cuttola, nebo jít proti němu.

Nejenom ti, kteří nepodlehli mýtu o Cuttolovi, který si nechával říkat „profesor“ a sám sebe vnímal především jako osobu, která ukazuje zločincům životní směr a zajišťuje jim práci a sociální výhody po návratu z vězení, byli mobilizováni Giuseppem Roggolim. Roggoli získal v roce 1978 ve vězení v Ascoli Piceno (prostřednictvím Carmine Alvara, bosse 'ndranghetistického klanu Alvaro ze Sinopoli a Cosoleta) hodnost santista od bosse jednoho z nejmocnějších kalábrijských klanů z Rosarna Umberta Belloci (Gratteri a Nicaso 2006, 155), což mu umožnilo přeskočit jinak důsledně dodržovanou hierarchii 'ndranghety. S tímto posvěcením mohl založit organizaci, která stála v opozici proti NCP. 24. prosince 1981 (některé zdroje uvádí 1. května 1983) vzniká na rituálech a symbolech staré 'ndranghety organizace Sacra Corona Unita. Z etymologického hlediska název odráží „pokřtění“ jednotlivých členů mafie do zločineckého stavu (sacra), jejich funkci spojovacích článků tvořící růženec (corona) a vnitřní kohezi vyplývající z tohoto vzájemného spojení (unita) (Camarca et al. 2013, 792).

Začátkem 80. let tedy byla Apulie „mafiaizována“ – ze severu se prosazovala camorra prostřednictvím NCP, z jihu, z oblasti Salento, odkud Rogoli pochází, pak 'ndrangheta kontrolující aktivity SCU. Ani jedna z organizací však nikdy nezískala celou Apulii pod kontrolu. Právě naopak, obě organizace získaly pouze omezený vliv a jako takové nikdy neměly sílu ovládnout ilegální obchody v celé Apulii. Ve větších městech

8) VENDOLA, Nichi (2011): *In La Quarta Mafia, Lucarelli Racconta*, 3. 1. 2011 (video dostupné na <https://www.youtube.com/watch?v=xGJkCnBqCA>, 1. 9. 2014).

totiž existovala celá řada tradičních vlivných klanů, které nebyly spojeny v širší organizaci nebo síť, ale disponovaly vlivem a tradicí, kterou NCP a SCU postrádaly.

Na druhou stranu je ovšem třeba říci, že ilegální aktivity na „patě“ Itálie (osa Brindisi-Mesagne-Lecce-Otranto) patřila výhradně SCU. Její vliv kulminoval na přelomu 80. a 90. let 20. století. Tedy v období, kdy se na druhém břehu Jaderského moře schylovalo k občanské válce a kdy všechny potenciální konfliktní strany potřebovaly finance pro svůj osvobozenecský boj. Zbraně, cigarety, drogy, ale i lidé se stali pro obě strany Jaderského moře výnosným artiklem. V polovině 90. let činil výnos z ilegálních aktivit údajně necelou polovinu výnosu provincie Brindisi. Zejména do obchodu s cigaretami bylo zapojeno více než 5 tisíc rodin. Ze zločinu se stala neformální sociální norma, kterou do jisté míry tolerovaly i bezpečnostní složky. Apulie sloužila i jako překladisti obchodu s narkotiky (jako uzel na trase ze Středního a Blízkého východu nebo jako cílová destinace z Kalábrie) (Fiasco 2000; Ruotolo 1994).

Struktura SCU čítala na svém vrcholu cca 50 klanů o celkovém počtu přibližně 1600 členů, i když není jasné, které klany do struktury SCU byly započítávány a které ne. Jak bylo již naznačeno výše, struktura apulijského zločineckého milieu byla až do začátku 80. let roztržitá. I při založení značky SCU ale nelze hovořit o organizaci založené na vertikále moci. Právě naopak. Díky angažmá kalábrijských exponentů mafie při vzniku SCU, kteří organizaci předali know-how v oblasti řízení zločineckých aktivit, SCU fungovala a dodnes funguje jako horizontální síť rodin, které spojovaly především obchodní aktivity, přísaha a vzájemný respekt. Vliv SCU málokdy přesáhl hranice regionu Brindisi a například největší město Apulie Bari, navzdory vzájemným obchodům, které jednotlivé organizace propojovaly, zůstalo až na výjimky pod kontrolou tradičních místních rodin. Tuto výjimku tvořil klan La Rossa, který získal skrze Rogolliho a Belloca uznání kalábrijské mafie, což tento klan opravňovalo vstupovat zejména na trh s drogami a působit v něm jako respektuhodný aktér (Camarca et al. 2013, 780). Na přelomu 80. a 90. let dosáhl vliv SCU vrcholu, což organizaci umožnilo určitou expanzi (vznik uskupení Società foggiana), ale také jí to předurčilo vnitřní tenze, které vyvrcholily několika krvavými vnitřními spory (např. Faida del Brindisino), jež čítaly desítky mrtvých. Vnitřní spory kulminovaly 20. listopadu a 1. prosince 1991, kdy byly spáchány dva atentáty na budovy soudu v Lecce a 5. 1. 1992, kdy byl spáchán atentát na vlak jedoucí na trase Lecce-Bologna-Curych. Za všemi třemi atentáty stál klan Vincenti, který jimi chtěl vyslat signál politickým institucím a potenciálním pentiti o odhodlanosti prosazovat dále své zájmy i teroristickými metodami. Atentáty se odehrály v období prvního velkého soudního procesu se SCU a klan Vincenti jimi také vyjádřil i autonomistické tendence a nejednotnost uvnitř SCU.⁹ Útoky totiž reagovaly na první velký soud, konkrétně na

označení SCU jako organizace mafiánského typu, na kterou se tím pádem vztahuje mnohem přísnější legislativa (Legge Rognoni-La Torre a zní odvozený článek 416bis) než na klasická zločinecká uskupení. První tresty v souvislosti s mafií SCU padly v roce 1993, čímž skončila první, zlatá, éra SCU. Po uvěznění Giuseppe Rogolliho došlo v SCU k vnitřnímu štěpení do širších zločineckých celků z okolí Lecce, Brindisi a částečně Tarenta. Nejvýraznější štěpící linie stála mezi aliancemi klanů Buccarella-Campana a Penne-Vitale-Passimeni.¹⁰ SCU však od roku 1993 byla postupně decimována policejními operacemi (např. Salento, Centurione, Last Minute). Vliv SCU jako značky od roku 1995 permanentně klesá a svůj podíl na tom má i vysoký poměr členů SCU, kteří se rozhodli spolupracovat s policií na celkový počet členů SCU.¹¹

To neznamená, že by organizace, respektive její bývalé části dále neexistovaly. Ačkoliv existují tendence hovořit o SCU v minulém čase, její soudobé aktivity nelze brát na lehkou váhu. SCU jako homogenní hierarchická organizace tak, jak ji známe ze začátku 90. let již pravděpodobně neexistuje. Jednotlivé klany a aliance klanů ale dále působí především v archetypálním zajišťování bezpečnostních služeb, a to i v oblastech, které dříve pro mafii nebyly příliš typické.¹²

Klíčový prvek každé organizace mafiánského typu je kontrola nad určitým teritoriem, která organizacím tohoto typu poskytuje základní pilíř po další expanzi. Kontrola teritoria je udržována zejména klasickým poskytováním ochrany za poplatek (pizzo), který může mít nespočet různých forem (týdenní, měsíční, půlroční nebo roční odvody; odvody z obratu; odvody v závislosti na prosperitě apod.) a na který je navázána celá řada dalších „služeb“, jež mafie poskytuje. Poplatek za ochranu není vybírán pouze v místech působnosti mafie, ale je vybírán také od různých menších organizací či jednotlivců, kteří vstupují v daném prostředí na trh kontrolovaný mafií (srov. např. Varese 2013). Neznamená to tedy, že mafie organizuje veškeré procesy např. obchodu s cigaretami nebo drogami; funguje spíše jako respektovaný regulátor trhu. Sacra Corona Unita takto působila zejména na pásu pobřeží táhnoucího se Brindisi k Otrantu, kde

9. 9. 2014; *Corriere della Sera*: *Guerra di mafia dietro la bomba dell'Epifania*, http://archivio.storico.corriere.it/1993/gennaio/06/guerra_mafia_dietro_bomba_dell_co_0_9301062383.shtml, 9. 9. 2014.

10) *Bari.repubblica.it*: *Colpo alla Sacra Corona Unita, 28 arresti: Così agisce e uccide la mafia di Puglia*, http://bari.repubblica.it/cronaca/2010/12/28/news/mafia_28_arresti_dalle_rivelazioni_del_pentito-10657867/, 9. 9. 2014.

11) *Livesicilia.it*: *In lieve calo il numero dei pentiti, Viminale: „Necessari più fondi*, http://livesicilia.it/2013/02/19/pentiti-mafia-viminale_265497/, 9. 9. 2014.

12) *EUROPOL*: *Threat Assessment: Italian Organized Crime*, https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/publications/italian_organised_crime_threat_assessment_0.pdf, 9. 9. 2014.

9) *La Repubblica*: *Bomba sui binari contro il clan rivale*, <http://ricerca.repubblica.it/repubblica/archivio/repubblica/1993/01/06/bomba-sui-binari-contro-il-clan-rivale.html>,

kontrolovala jak veškeré obchody s ilegálními komoditami proudících z druhé strany Jaderského moře, tak si také udržovala vliv v množství měst a obcí. Za „adresu“ SCU bylo vždy považováno zejména město Mesagne.

U obchodování přes moře však SCU neskončila – „export-import“ byl pro SCU pouze prvotní akumulací kapitálu, který byl později investován do celé řady jiných průmyslových odvětví. Z hlediska významnosti jde především o investice do obnovitelných zdrojů a hazardních her. Například členům klanu Bruno byly začátkem roku 2013 potvrzeny u odvolacího soudu tresty nejen za příslušnost k organizaci typu mafie, za vydírání a obchod s drogami, ale také za pokusy o získání politické podpory při výstavbě solární elektrárny v okolí Torre Santa Susana. Za získání veřejné zakázky politikům klan Bruno sliboval hlasy, přísun financí a politickou podporu.¹³ Navíc, s rozšiřujícími se trhy vzniká i další prostor pro „bezpečnostní služby“ organizací typu mafie. Takto byly například v roce 2012 odhaleny aktivity klanu Buccarella, který si vydělávali klasickým podnikatelským modelem „vyhrožování – vyřešení problému“, který aplikovali na aktéry činné ve výstavbě solárních elektráren (Pezzuto 2012). V případě hazardních her se hovořilo o zejména o zapojení SCU do daňových úniků apulijských filiálek rakouské společnosti Goldbet Sportwetten GmbH v celkové hodnotě přibližně 50 milionů EUR¹⁴ nebo o „praní špinavých peněz“ v souvislosti s provozováním videoloterijních terminálů (D’Amore 2013).

O SCU, respektive o apulijských zločineckých strukturách se někdy hovoří i v souvislosti s termínem agromafie. Ten odkazuje na činnost různých aktérů z obou stran spektra legality v zemědělském a pasteveckém sektoru. Tato činnost nemusí být v zásadě ilegální v celé své podstatě (jako například obchod s drogami nebo obchod s nezdaněnými cigaretami), ale můžeme zde nalézt části, které naplňují podstatu trestných činů – jde například o falešnou etiketizaci nebo přidávání ingrediencí cizí provenience do produktů s označením Made in Italy apod. Ačkoli nejvýraznějšími hráči v tomto sektoru jsou sicilské, kalábrijské a kampánské klany mafie, které jsou z podstaty věci v zemědělství a pastevectví zainteresovány, svůj význam v tomto odvětví měla i SCU nebo Società foggiana. V jejich případě jde zejména o využívání migrantů jako levné

pracovní síly na citrusových a jiných ovocných plantážích a v tradičním zemědělství. To samé platí i o zneužívání imigrantů při výstavbě solárních a větrných elektráren.¹⁵

3. Basilicata: Zemětřesení, Matera a „pátá mafie“

„Pátá mafie“, jak se někdy této zločinecké organizaci přezdívá, se zformovala na konci první poloviny 90. let 20. století v okolí Potenzy, největšího města a zároveň administrativního centra jednoho z nejhudších italských regionů Basilicata, která je historicky známá spíše jako Lukánie. Basilicata byla po dlouhou dobu opomíjena i v samotné Itálii. Když v roce 1945 publikoval Carlo Levi své vzpomínky na období svého pobytu ve vyhnanství (viz *soggiorno obbligato*), hovořil zejména o nesmírně chudobě. V souvislosti s chudobou zmínil i Materu, druhé největší město oblasti, ve kterém lidé žili ve skrovných přibytých vytesaných do skály společně s celou rodinou, dobytkem a drůbeží. Tato situace trvala až do 50. let, kdy vláda téměř celou oblast Sassi přesídlila do nově vystavěných bytů na předměstí Matery. Od 80. let se samotné město díky přísunu peněz z italské vlády, UNESCO a EU proměnilo a je dnes často využíváno i hollywoodskou produkcí.

Basilicata se nachází mezi regiony Kalábrie, Kampánie a Apulie, které mají s přítomností zločineckých systémů/mafie bohaté zkušenosti. Přesto byla Basilicata až do konce 90. let považována za „šťastnou Lukánii“, tzn. Region bez mafie. Reálně tomu tak bylo do začátku 80. let 20. století, kdy region postihlo ničivé zemětřesení. Rozsáhlé škody si žádaly rozsáhlé rekonstrukce a stavební práce, což ve zločinecké logice znamená snadný přístup k veřejným zakázkám (Sergi 2003, 26).

V době mezi léty 1982–1989 došlo ke zformování několika zločineckých skupin mafiánského typu, které se o tyto zakázky prostřednictvím krycích firem ucházely. Kontrolu nad těmito skupinami mají kalábrijské rodiny systému 'ndrangheta, které lukánským skupinám propůjčují rituály přijetí a šifrovací schémata (Sergi 2012, 40). O existenci hierarchických struktur organizovaného zločinu se začíná hovořit od konce 80. let díky prokurátorovi Gennaru Gelorminiov, důkazy o jejich existenci přicházejí začátkem 90. let prostřednictvím informací pentiti (Sergi 2003, 95–100). Ti hovoří o stále větší autonomii skupin spřízněných s kalábrijskými klany na zbytku lukánského podsvětí. První „skutečnou“ skupinou mafiánského typu byla pravděpodobně „Nuova Famiglia Lucana“ (Nová Lukánská Rodina), která vznikla na základě již osvědčeného modelu organizace Sacra Corona Unita (Sergi 2012, 41). To znamená, že organizace získala od 'ndrangheta nástroje pro udržování vnitřní koherence skupiny a zároveň rozšiřování externí moci navenek, nicméně to bylo vykoupeno jejím stálým dohledem ze strany exponentů kalábrijských rodin.

13) *La Gazzetta del Mezzogiorno: Inasprite Pene al clan Bruno di Torre S. Susanna*, <http://www.lagazzettadelmezzogiorno.it/inasprite-pene-al-clan-bruno-di-torre-s-susanna-no599434/>, 9. 9. 2014; *Brindisi Report: Il clan Burno e la politica, dubbi irrisolti su collusioni e scambi di favori*, <http://www.brindisireport.it/cronaca/2011/07/11/il-clan-bruno-e-la-politica-dubbi-irrisolti/>, 9. 9. 2014.

14) *LeccePrima: Goldbet, contestata un'evasione fiscale da circa 50 milioni di euro*, <http://www.lecceprima.it/cronaca/maxi-evasione-golbet-lecce-6-febbraio-2013.html>, 9. 9. 2014.

15) *Il Fatto Quotidiano: Caporalato e Mafie: „700 mila schiavi nell'agricoltura italiana“*, <http://www.ilfattoquotidiano.it/2012/12/10/caporalato-e-mafie-700mila-schiavi-nellagricoltura-italiana/441656/>, 9. 9. 2014.

Mafie v Basilicatě tedy vznikla z roztržité sítě malých zločineckých skupin v okolí Potenzi, z nichž některé byly sjednoceny vyjádřením potřeby existence jednotné zločinecké organizace ze strany kalábrijského zločineckého systému 'ndrangheta. Ta svůj externí vliv na zločinecká prostředí uplatňuje především prostřednictvím rodin Se-raino a Pesce původem z Rosarna. K upevnění svazku v Basilicatě ale paradoxně došlo především prostřednictvím Saveria Mammolitiho, bosse eponymního klanu z Castella-ce (provincie Reggio di Calabria). Mammoliti po smrti Francesca Sanuy, dosavadního exponenta systému 'ndrangheta v Basilicatě, pověřil Roberta Martorana, aby tuto roli po Sanuovi převzal. Martorano následně pověřil místního lokálního vůdce Giovanniho Gina Cosentina založením unitární entity „Famiglia Basilischi“, která by z lukánského zločineckého trhu vytlačila mocný klan Scarcia, který nebyl ke kalábrijským rodinám v přátelském vztahu (Sergi 2003, 160–162).

Přestože je Basilicata jedním z nejchudších krajů v Itálii, který oficiálně dlouho zůstával stranou zájmu italských zločineckých systémů, šlo ve vzájemném boji klanů Basilischi, Scarcia a dalších menších uskupení o mnoho. O kontrolu nad kanály obchodu s narkotiky, zbraněmi a výbušninami na trase mezi Tyrhénským, Jónským a Jaderským pobřežím, nad provozováním hazardních her, technických služeb v regionu nebo na vydírání, díky kterému si jihoitalské kriminální systémy zajišťují trvalou přítomnost v jednotlivých sídlech.

Koherence vnitřní struktury je udržována díky mystickým ceremoniím na bázi starých zednářských rituálů nebo přísah starých bratrstev působících na území jižní Itálie do sjednocení země v roce 1861, které jsou uzpůsobené moderní organizaci (Ciconte 2008, 87–148).

Samotný název „Basilischi“ má svůj původ v řecké mytologii (region Basilicata, stejně jako regiony východní Sicílie, Kalábrie a Apulie leží na území původních osad tzv. Velkého Řecka), která odkazuje na baziliška, vládce hadů, který údajně disponoval mocí proměnit krajinu v poušť.

Organizace struktury je prakticky stejná jako u klanů systému 'ndrangheta, který je alegoricky připodobňován k rozvětvenému stromu; kmen (capobastone) značí bosse a jeho výkonné složky, větve reprezentují osoby zodpovědné za finanční transakce (mastro di giornata) a jiné osoby zodpovědné za určitý segment organizace či aktivit klanu (camorristi di sangue, di sgaro e di setta), nový rekruti (piciotti) jsou pak zobrazení jako větvičky či proutky. Podobně jako klany 'ndrangheta i Famiglia Basilischi disponuje „květy“, mládeží připravenou k budoucímu převzetí klanových záležitostí. Kořen stromu je pak symbolickým vyjádřením principu mlčení (omertà) (Sergi 2012, 42).

Na rozdíl od rodin systému 'ndrangheta však nebyla „Famiglia Basilischi“ spojena krví, ale spíše pragmatickým sjednocením mocných skupin napříč regionem Basilicata – došlo tak ke spojení rodiny z Policora, organizace „Nuova Famiglia Lucana“ a několika skupin z Matery, které plní roli turistického magnetu regionu. Ačkoli měla být tedy Famiglia Basilischi homogenní strukturou, podle Sergi citující oficiální materiály

DNA z roku 2011, se v posledních letech objevily v regionu nové zločinecké struktury, které vykazují aktivity podobné Basilischi (Sergi 2012, 42).

Je tedy možné, že podobně jako v kalábrijském případě i v Basilicatě dochází k organizační transformaci směřující k jakémusi zločineckému „frenšizingu“ – tedy k existenci mnoha rodin či autonomních zločineckých struktur pod značkou „Basilischi“, která zajišťuje respekt, přístup ke zdrojům a oporu v kalábrijském systému 'ndrangheta.

Pro každou organizaci mafiánského typu je nutné demonstrovat svou lokální přítomnost – ať už vybíráním poplatku za ochranu/výpalného nebo například manifestací síly na veřejných společenských akcích. Podobně jako u jiných jihoitalských kriminálních systémů se i Basilischi „představili“ veřejnosti v průběhu náboženských svátků (Sergi 2003, 100–103). Každoročně v letech 1993 až 1996 museli organizátoři slavnosti k uctění památky patronky města Madonny della Bruna v Mateře platit Basilischi v přepočtu cca 15 tisíc EUR za ochranu vozu s ostatky patronky. I tak byl v roce 1996 v průběhu slavnosti vůz demonstrativně zničen (Sergi 2012, 43).

Podstatným účelem existence Basilischi je však generování ekonomického profitu. Na rozdíl od sousedních regionů sice nehovoříme o dvojí, trojí či čtveré afliaci (tzn. jedna osoba může být současně politikem, podnikatelem, členem rodiny označované za mafiánskou a členem zednářské lóže), která vyžaduje rekonstrukci chápání konceptů vládnutí či legitimacy, i tak však můžeme považovat aktivity Basilischi za závažné. Mimo klasických zločineckých aktivit zmíněných výše byly aktivity Basilischi identifikovány při praní špinavých peněz pro jiné zločinecké systémy v Itálii, a to např. prostřednictvím tzv. smurfingu (srov. Madinger 2012, 243–248), organizace falešných bankovních operací, zneužívání sociálního a zdravotního systému nebo přímou infiltrací banky Banca di Credito Cooperativo della Valle de Melandro (Sergi 2003, 169). Na konci 90. let 20. století se Basilischi měli významnou měrou podílet na pašování drog a zbraní z Balkánu a to skrze ustavené kanály, na kterých působili společně se Sacra Corona Unita.

Vliv „otce zakladatele“ Cosentina začal upadat po roce 1997, kdy se vedení organizace snažili zmocnit Saverio Riviezzi a Antonio Cossidente. Na cestě ke svému cíli se Riviezzi a Cossidente pokusili o vraždu Michele Daneseho, Cosentinova švagra. Danese totiž zajišťoval výnosný kontakt mezi Basilischi a kalábrijským klany Morabito (původem z obce Africo) a De Luca (Crotone), který se kapitalizoval zejména na poli obchodu s kokainem a heroinem.¹⁶ Po čase ovšem došlo i k rozkolu mezi Cossidentem a Riviezzim. Cossidente, mimochodem i tehdejší prezident klubu Potenza Calcio, se rozhodl Riviezziho, bosse zodpovědného za oblast Pignoly, zbavit tím, že začal o jeho aktivitách informovat policii a prokuraturu.¹⁷

16) *Il Quotidiano: Da Moliterno riparte la lotta alla mala*, <http://liberabasilicata.files.wordpress.com/2007/04/10-bb2-1711.pdf>, 9. 9. 2014.

17) *Il Quotidiano: Volevano chiudere la bocca al boss*, <http://liberabasilicata.files.wordpress.com/2007/04/10-bb2-1711.pdf>, 9. 9. 2014.

V té době dochází opět k intervenci kalábrijského zločineckého systému 'ndrangheta do zločineckých záležitostí Basilicaty; region je rozdělen do šesti areálů (Potenza, Pignola, Melfi, Policoro, Scanzano Jonico, Val d'Agri), na které dohlíží šest klanů. Vzhledem ke složitým interklanovým vztahům a neexistenci řídicí struktury však rozdělení území není efektivní. Vede naopak spíše k vzájemné nesnášlivosti a k situaci, kdy se přední členové klanů stávají policejními a soudními informátory. Mezi léty 2007-2010 se navíc uzavírá celá řada policejních vyšetřování a čelní představitelé Basilischi končí za mřížemi (Sergi 2012, 44).

Minimálně od konce 90. let 20. století totiž bylo zřejmé, že podnikatelské aktivity Basilischi nezůstanou stranou pozornosti prokuratury v Potenzě. Ta od r. 1999 vedla několik rozsáhlých vyšetřování. Často za pomoci pentiti, kteří bývají často jediným zdrojem informací o reálné fungování zločineckých struktur v Itálii. Nejrozsáhlejší vyšetřování, které přineslo první hlubší poznání o fungování mafie v Basilicatě, začalo v dubnu 1999 a bylo při něm obviněno 84 osob. V prostředí působily na principu strategie „neviditelně, ale přítomně“, která je vlastní všem klanům napříč různými zločineckými systémy v Itálii od konce 20. století. Po roce 1999 se odehrála celá řada dalších policejních operací (Magna Grecia – 155 zatčených, Napoleone – 11 zatčených a další), které postupně odkrývaly rozsah a hloubku přítomnosti mafie v té době již bývalé „šťastné Lukánii“.¹⁸

Samotný proces z roku 1999 vyvrcholil v roce 2007 odsouzením 26 osob (Sergi 2012, 44), veskrze vysoce postavených v hierarchii Basilischi. Pro organizaci zločineckých aktivit v Basilicatě to měl být klíčový smrtelný úder, nicméně z povahy struktury, afilie k ostatním zločineckým systémům v jižní Itálii, oscilací mezi konkurencí a spojenectvím a zakořeněním v oblasti lze předpokládat její další vývoj.

4. Řím: Banky, teroristé a pax malavitosa

Sacra Corona Unità i Basilischi patří mezi struktury, za jejichž vznikem a organizací stály velké kriminální systémy z Kalábie a Kampánie. Ačkoli v případě 'ndranghety, camorry i sicilské mafie můžeme sledovat expanzi obchodů i teritoriální působnosti do všech koutů světa (Forgione 2009), neznamená to, že by jednotlivé rodiny aspirovaly na kontrolu teritoria (a tím pádem i sociální kontrolu), o kterou opírají svou existenci, jinde než v oblastech svého vzniku nebo v oblastech s vyšším podílem obyvatel z výše uvedených regionů. V případě Itálie to jinými slovy znamená, že informace o působnosti „velké trojky“ můžeme nalézt všude, ale to neznamená, že by byly všudypřítomné. Vzhledem k podstatě dominantní komodity, se kterou mafie obchodují, není možno kontrolovat

celý proces produkce, transportu, distribuce drog a jejich následné účtování. Klany mafie v tomto ohledu fungují pouze jako dodavatelé drog do jednotlivých regionů, kde se o distribuci stará místní, více či méně organizované, „podsvětí“ (malavita).

Takovým způsobem byl po dlouhou dobu kontrolován i obchod s narkotiky, cigaretami dalšími komoditami na území Říma. Až do začátku druhé poloviny 70. let 20. století byli jedinou dominantní složkou římského podsvětí tzv. Marsigliesi (Marseillané), neformální seskupení lupičů, pašeráků a únosců. V jeho zárodku stál Giuseppe Rossi (známý také pod „uměleckým jménem“ Jo le Maire nebo také „starosta“), téměř romanticky působící zločinec, který si svou proslulost zajistil spektakulární loupeží v milánském klenotnictví v roce 1964.¹⁹ Jedním z kumpánů Giuseppe Rossiho, který byl po několika dnech po loupeži uvězněn, byl Albert Bergamelli. Tomu se podařilo policii na rozdíl od „starosty“ utéct a prostřednictvím jeho kontaktů se napojil na římské podsvětí, konkrétně na italsko-francouzský pašerácký kartel operující tou dobou mezi jižní Francií a Itálií (Camarca et al. 2013, 572–573).

Mezi předáky kartelu byly „legendy“ tehdejšího zločinu Maffeo Bellicini, Jacques Berenguer a pro budoucí vývoj podstatný Danilo Abbruciati. Společně se podíleli na celé řadě únosů (např. klenotník Gianni Bulagri nebo novinář Amedeo Ortolani, syn společníka Licia Gelliho [sic!] Umberta Ortolaniho), organizovali prostituci, hazardní hry. Konec Marsigliesi se datuje do r. 1976, kdy byli hlavní organizátoři ilegálních aktivit uvězněni. Jediným, který pokračoval v tradici římského podsvětí byl Danilo Abbruciati, jenž se po svém návratu z vězení v roce 1979 stal jedním z hlavních organizačních článků zločinecké organizace Banda della Magliana.

Niccolo Cavaliere, bývalý kvestor (questore; policejní ředitel) římského policejního ředitelství tvrdí, že koncem 70. let bylo římské podsvětí do značné míry variabilní. Prostor si rozdělila celá řada fragmentovaných skupin a jednotlivců z celé Itálie, přičemž jednu z hlavních složek drobné kriminality tvořili podle Cavaliere Sardové. Do Říma proudily drogy z Chile, Číny, Kalábie, Kampánie, ale kontrolu nad jejich obchodem nikdo nedržel.²⁰

Řím na přelomu 70. a 80. let lze vidět ve dvou rovinách. Na jednu stranu město procházelo svou zlatou érou, kterou lemovaly investice do rekonstrukce strategické infrastruktury (letiště Fiumicino, vlakové nádraží Termini), rekonstrukce budov v centru Říma a dynamická výstavba jeho předměstí. Na druhou stranu Itálie byla stále ještě uprostřed rozsáhlé ideologické války mezi zastánci tehdejšího zkorumpovaného politického režimu vedeného politickou stranou DC (Democrazia Cristiana; křesťanští demokraté)

press.com/2007/04/12-bb1-2211.pdf, 9. 9. 2014.

18) *Il Quotidiano: Basilischi alzani il tiro*, <http://liberabasilicata.files.wordpress.com/2007/04/12-bb3-1902.pdf>, 9. 9. 2014.

19) *Corriere della Sera: Quando via Montenapoleone si tinse di nero*, http://milano.corriere.it/vivimilano/arte_e_cultura/articoli/2007/01_Gennaio/30/montenapoleone.shtml, 9. 9. 2014.

20) CAVALIERE, Niccolo (2004): *In Blu Notte: I Misteri Italiani. La Banda Della Magliana*, 14. 11. 2004 (video dostupné na <http://www.youtube.com/watch?v=7vvZvVM-5RI>, 1. 9. 2014).

a jejími odpůrci z řad levicového sociálního hnutí. Aktéři na obou stranách byli značně roztrženi, často v opozici proti sobě samým. Vrcholem tohoto sporu byl ozbrojený boj neofašistických, respektive revolučně fašistických teroristických organizací jako Ordine Nuovo nebo Nuclei Armati Rivoluzionari a krajně levicových teroristických organizací typu Brigate Rosse, kterému se také přezdívá „černý“ a „rudý“ terorismus. V zásadě lze říci, že Itálie se stala jedním z hlavních kolbišť „západních“ antagonistických sil v období Studené války. Z hlediska udržení koherence tohoto textu se jím budeme zabývat pouze s ohledem na vývoj Banda della Magliana.

Banda della Magliana, jejíž jméno je odvozeno do Via della Magliana, dlouhé ulice na jihozápadě Říma, podél které probíhala ve druhé polovině 70. let 20. století čilá výstavba, nelze považovat za hierarchizovanou zločineckou strukturu, ale za nesouroudou směs malých lokálních skupin fungujících na bázi sdílených či rozdílných zájmů v rozestavěném Římě. Vzájemné konflikty byly řešeny násilím, což vedlo k prakticky nestálému konfliktu mezi jednotlivými skupinami po celou dobu existence tohoto zločineckého milieu. Jediným pojítkem mezi skupinami byla touha po okamžitém profitu, který nabýval větších rozměrů pouze při vzájemné kooperaci. Jádrem tvořily skupinky ze čtvrtí Testaccio, Trastevere a Ostiense, jejichž nejlukrativnějším byznysem byly do té doby únosy více či méně movitých podnikatelů, celebrit či veřejně známých osob.

Nejvýznamnější okruh nově vznikajícího organizovaného podsvětí tvořil Franco Giuseppucci, Enrico De Pedis, Maurizio Abbatiato a Danilo Abbruciati. Podle výpovědi samotných aktérů stála za vznikem organizovanější struktury náhodná událost – Francovi Giuseppuccimu bylo při krátké nepozornosti ukradeno auto, ve kterém se nacházely zbraně, hlavní komodita se kterou Giuseppucci tou dobou obchodoval. Po čase se dozvěděl, že již znovu zobchodované zbraně jsou v držení bosse čtvrti Testaccio, Enrica De Pedise. Kontaktoval je a ze setkání vznikl zárodek budoucího zločineckého svazku na bázi kontroly římského teritoria, do kterého se postupně zapojili i aktéři, kteří neměli s Římem původně nic společného a v italském hlavním městě působili jako solitéři (Kan 2011).

Ilegální aktivity se v počátcích točily okolo dovednosti, kterou většina ze zainteresovaných osob ovládala nejlépe, únosu. Veřejnost se o organizovaném zločinu na území Říma dozvěděla po smrti vévody Massimiliana Grazioliho Lante della Rovere. Ten byl unesen a zavražděn poté, co nedopatřením zahlédl tvář jednoho z únosců.²¹ Vražda se stala pro římské podsvětí nástrojem komunikace; zavražděn byl i jeden z konkurentů „Bandy“ Franco Nicholini. Jeho vražda otevřela De Pedisovi a spol. dveře ke kontrole římského obchodu s drogami. To s sebou samozřejmě neslo i nutnost rozšíření funkcí této zločinecké organizace – s přibývajícími spojenci bylo nutno financovat jejich mlčenlivost i záruky plynoucí z jejich potenciálního uvěznění. Z původně malé skupiny se stal

zločinecký mechanismus korumpující policisty, skupující reality a provozující noční bary. Do obchodu byly zapojeny i přítelkyně nebo manželky „členů“ Bandy, které se podílely nejen na pašování drog a zbraní, ale sloužily také jako vstupenka do společnosti významných osobností Říma té doby. Koneckonců, na rozdíl od sicilské, kalábrijské nebo kampánské mafie bylo jádro Banda della Magliana poskládáno z osob, které vyrostly ve městech, disponovaly vzděláním a vystupováním měšťanské vyšší střední třídy, což ještě v 70. letech nebylo v italském zločineckém milieu zcela obvyklé.

Mít přístup do „lepších kruhů“ však neznamenal, že by osoba Banda della Magliana rezignovala na kontakt s klasickým zločineckým prostředím. Naopak, poměrně čile byly kapitalizovány vztahy se členy sicilské, kalábrijské i sicilské mafie navázané při dávných či současných výkonech trestu. Takto byl navázán kontakt s mocnou organizací Nuova Camorra Organizzata Raffaela Cuttola, ale i s jejím rivalem, asociací „proticutillovských klanů“ Nuova Famiglia (Barbagallo 2011, 119–146).

Známosti ve vyšších společenských kruzích, kontakty na jihoitalské zločinecké systémy, politicko-revizionistické tendence některých členů a zároveň nutnost legalizovat ilegálně nabyté zisky zavedly některé členy Bandy přímo do epicentra jedné z nejskandálnějších konspirací v dějinách Itálie – kontakty na Stefana Bontateho a Pipa Calò, exponenty sicilské mafie v Římě, mířily přímo k Francesco Pazienza, důstojníkovi italské vojenské zpravodajské služby SISMI (dnes AISE), Flaviu Carbonimu a tím i k lóži P2 a bance Ambrosiano, která prostřednictvím Roberta Calviho byla schopna legalizovat zisky nejen velkých italských zločineckých systémů, ale posléze i Bandy della Magliana. V té samé době se prostřednictvím kriminologa a nostalgického fašisty Aldo Semerariho někteří členové Bandy dostali do úzkých kontaktů s neo-fašistickými teroristickými organizacemi Ordine Nuovo (ON; Nový řád) a Nuclei Armati Rivoluzionari (NAR; Revoluční ozbrojené buňky) (Vicinguerra 2012). Pro tyto organizace byl kontakt s římským podsvětím podstatný především z hlediska nutnosti legalizovat své příjmy získané z únosů. Takto získané finance ON a NAR využívaly k financování svých násilných projektů. Osoby okolo neofašistického hnutí měly minimálně od přelomu 50. a 60. let kontakty s kalábrijskou 'ndranghetou, konkrétně s klany z Reggio di Calabria. Banda della Magliana se tedy prostřednictvím neofašistické teroristické organizace napojila na kalábrijské kanály mafie.

Zlatá éra ovšem skončila zavražděním Franca Giuseppucciho, neformální autority celé zločinecké sítě, na popud největších rivalů Bandy della Magliana, klanu Proietti. V té době začíná válka o dominanci v římském podsvětí, ve vatikánských kruzích propuká skandál o bankrotu banky Ambrosiano, celá řada osob sepiatých s aktivitami Bandy se stává pentiti a na základě jejich svědectví je Banda dále decimována. V dubnu 1982 je zavražděn Maurizio Abbruciati, v červnu 1982 v Londýně Roberto Calvi. O souvislosti mezi těmito vraždami se hovoří dodnes (Notariale a Minardi 2012). De Pedis zůstal posledním z původní skupiny zakladatelů Banda della Magliana. Před svou smrtí v roce 1990 se jeho jméno ještě skloňovalo v souvislosti s případem únosu patnáctileté

21) *Corriere della Sera: Il „Giuda“ del duca Grazioli*, http://archiviostorico.corriere.it/1995/dicembre/27/Giuda_del_duca_Grazioli_co_10_9512275814.shtml, 9. 9. 2014.

dcery Vatikánského bankéře Emanuely Orlandi, jejíž případ nebyl do dnešní doby uzavřen. Na jaře 2012 bylo dokonce De Pedisovo tělo exhumováno s tím, že v jeho hrobě mohou být nalezeny klíčové důkazy o osudu Emanuely Orlandi.²²

Se smrtí De Pedise končí éra původních bossů, to ale neznamená, že by sociální organizace zločineckého prostředí doznala závažných změn (Notariale 2012).²³ Přes mnoho pentiti, mnoho zavražděných, nevyřízené účty, politicko-kriminální vztahy aktivity Bandy pokračují, třebaže méně spektakulárně a násilně.²⁴ Hlavní aktivity bývalých členů Bandy se odehrávají především na poli obchodu s kokainem, římské říši podsvětí (pax malavitoso) však dnes dominují zejména expandující klany kalábrijské mafie a kvadrumvirát gangů okolo Massima Carminatiho, bratří Fascianiových, Michele Seneseho a Giuseppe Casamonicy. Tito aktéři jsou dnes podle některých expertů v patové pozici ve hře o ovládnutí podsvětí italského hlavního města (Petti 2013). Zmíněné osoby jsou tradičními hráči na poli italského organizovaného zločinu po desítky let.

Nejvýznamnější postavou z uvedené „velké čtyřky“ je zcela jistě Massimo Carminati, muž, který působil v italské neofašistické organizaci Movimento Sociale Italiano (MSI; Italské sociální hnutí) a posléze v organizacích typu NAR (viz výše) či Avanguardia Nazionale (AN; Národní avantgarda). Po ukončení své teroristické kariéry se stal kariérním zločincem ve výše diskutované síti Banda della Magliana. Po mnoha procesech, ve kterých byl souzen za podíl na několika vraždách, byl odsouzen až v roce 1998 na 6 let.²⁵ Jeho funkce v Římě se dá přirovnat k funkci bossů v jižní Itálii – svou dlouholetou kariérou, neopulentním životním stylem a poměrně vstřícnou povahou je údajně jakýmsi „jističem“ římského podsvětí (Petti 2013). Michele Senese kontrolující jihovýchod Říma získal „posvěcení“ o vstup na trh s drogami od Carmine Alfieriho, jednoho z hlavních protagonistů války mezi Cuttolovou organizací NCO a aliancí Nuova famiglia na přelomu 70. a 80. let, kde stál na straně aliance (Petti 2013). V roce 2008 byl v průběhu policejní operace Orchidea zatčen, posléze odsouzen k 17 letům vězení, které mu

odvolací soud zkrátil na 8 let. Vzhledem ke zdravotní nezpůsobilosti pro výkon trestu byla Senesemu nařízena psychiatrická péče a domácí vězení.²⁶ Giuseppe Casamonica, původem z regionu Abruzzo, působí v Římě třicet let. V průběhu dekad získal zločinecký respekt mimo obchod s narkotiky také obchodem s kradenými auty, úvěrovými podvody a lichvou, ale i legálními aktivitami, které měly „pročistit“ ilegálně nabyté zisky. Vliv Casamonica klanu pokrýval prostor komerční zóny na jihovýchodu Říma a jeho neopopulárnost byla po dlouhou dobu umocněna využíváním žen, které pro charismatického Casamonicu často zajišťovaly potřebné krytí. Známé jsou také vztahy mezi Casamonica a kalábrijskou mafií, zejména s klany Piromalli-Molè.²⁷

Jihozápad Říma včetně přímořské čtvrti Ostia byla po dlouhou dobu pod nadvládou sourozenců Carmineho a Giuseppeho Fascianiových, kteří byli v minulosti spojeni i s neapolským systémem camorra.²⁸ Ostia jim sloužila zejména jako místo, které využívali pro import drog ze Španělska, zároveň však kontrolovali další místní ilegální podnikání včetně vybírání poplatku za ochranu. V druhé polovině prosince 2011 však byli odsouzeni na 26 let za obchod s drogami.²⁹

5. Závěr

Mafia, camorra, 'ndrangheta, Sacra Corona Unita, Basilichi je 5 zločineckých systémů, oficiálně označovaných jako mafie. Zatímco prvé tři jsou zakořeněny hluboce v tradici společenského, politického a ekonomického vývoje v oblastech Sicílie, Kalábrie a Kampánie, SCU a Basilischi jsou nesrovnatelně novější systémy řízení zločineckých aktivit v Apulii a Basilicatě.

SCU i Basilischi vyrostly jako projekt kalábrijských rodin systému 'ndrangheta, který měl konkurovat expanzi dynamicky se rozvíjející a expandující organizaci Nuova Camorra Organizzata na přelomu 70. a 80. let 20. století, respektive měl sjednotit zločinecké aktivity v dosud mafií výrazněji nepostížených regionech jižní Itálie.

22) *Il Messaggero*: Caso Orlandi, è del boss De Pedis il corpo nella basilica, http://www.ilmessaggero.it/roma/cronaca/caso_orlandi_del_boss_de_pedis_il_corpo_nella_basilica/notizie/195888.shtml, 9. 9. 2014.

23) *Corriere della Sera*: Operazione Colosseo, Magliana decapitata, http://archiviostorico.corriere.it/1993/aprile/17/operazione_Colosseo_Magliana_decapitata_co_0_930417076.shtml, 9. 9. 2014.

24) *Blitz Quotidiano*: “La Banda della Magliana esiste ancora”, <http://www.blitzquotidiano.it/cronaca-italia/parla-mancini-laccattone-la-banda-della-magliana-esiste-ancora-231380/>, 9. 9. 2014.

25) *Corriere della Sera*: Lievi riduzioni di pena per la banda della Magliana, http://archiviostorico.corriere.it/1998/febbraio/28/APPELLO_Lievi_riduzioni_pena_per_co_10_9802284472.shtml, 9. 9. 2014.

26) *Il Messaggero*: Michele Senese, il boss della camorra romana venuto da Afragola., http://www.ilmessaggero.it/roma/cronaca/michele_senese_il_boss_della_camorra_romana_venuto_da_afragola_ritratto_/notizie/297293.shtml, 9. 9. 2014.

27) *La Repubblica*: Patto criminale tra Casamonica e 'ndrangheta le mani su appalti pubblici, miravano ai rifugi, <http://roma.repubblica.it/cronaca/2010/03/25/news/casamonica-2895798/>, 9. 9. 2014.

28) *Corriere della Sera*: Coca, mafia e camorra: Venti arresti per traffico internazionale di droga, http://archiviostorico.corriere.it/1998/maggio/27/Coca_mafia_camorra_co_10_9805271771.shtml, 9. 9. 2014.

29) *Roma Today*: Condannati a 26 anni i fratelli Fasciani: erano i capi del clan di Ostia., , on-line text dostupný na <http://www.romatoday.it/cronaca/carmine-fasciani-giuseppe-condanna-26-anni.html>, 9. 9. 2014.

Obě „menší mafie“ však záhy čelily základním problémům udržitelnosti svého rozvoje – převzatá struktura, rituály i know-how řízení svých aktivit narazily na vnitřní spory odpovídající spíše soutěži o moc řídit organizaci než principu *onorata società*, ctihodné společnosti, jejímž zájmem je především udržení a distribuce určitého systému myšlení, který stojí mezi státem, jako skořápkou či metapolem naplněným různým druhem kapitálu, a populací, jako sítě aktérů disponujících volebním právem umožňující o tento kapitál hrát.

Omezení aktivit SCU i Basilischi na přelomu tisíciletí však neznamená, že by organizace dále neexistovaly. Osoby navrátilí se z vězení, know-how jak využívat sebemenší ekonomickou příležitost a v současné době neznámá role kalábrijských rodin 'ndrangheta ve vztazích mezi zločineckými strukturami v Apulii a Basilicatě tvoří komplex h faktorů, které budou pro další vývoj SCU i Basilischi i v budoucnu klíčové.

Banda della Magliana mi posloužila jako ilustrace vysoce proměnlivé podoby prostředí noční ekonomiky, jejíž části jsou atraktivní i pro organizovanou trestnou činnost. Zajímavá je ale její existence i z jiného důvodu, jehož dostatečné neprozkoumání způsobilo poměrně rigidní přístup k výzkumu organizovaného zločinu a státu. Z povahy věci není možno význam mafie oddělit od vztahu tohoto typu organizace k politice a politickému rozhodování (srov. např. Dalla Chiesa 2010). S ohledem na italské reálie se však zdá, že tento vztah, který je mnoha akademiky nahlížen obvykle prostřednictvím konvergence ekonomických zájmů a tím pádem inherentně neideologicky (např. Finkenauer 2005), je však značně problematický. Také u organizací nemafiánského typu jako je Banda della Magliana totiž můžeme sledovat ideové konvergence s neofašistickými teroristickými organizacemi, které přerostly ve vzájemnou výpomoc, sic ekonomickou. Minimálně tedy zločin páchaný v kontextu vztahu s ON a NAR je možno označit za produkt ideového souznění.

Zcela jiný rozměr dostává vztah politiky, ideologie a organizovaného zločinu v souvislosti s existencí samotných celků mafie. Reprodukce myšlení o legitimitě existence mafie jakožto vládnoucího hegemonu, která je předávána praxí její tradiční přítomnosti, ústí v některých částech italských regionů v její identifikovatelnou sociální akceptaci. To samo o sobě naplňuje podstatu ideologie jako určité představy o fungování společnosti, ačkoli ji nelze zkoumat bez ideologické praxe reprodukované aktéry a institucemi státu, ve kterém mafie působí.

Hovořit o italském organizovaném zločinu neznamená zopakovat dějiny mafie. Znamená to hovořit o komplexním společenském fenoménu, jehož zde výše načrtnutá méně známá podoba se snažila poukázat na to, jakým způsobem se zaměřit na výzkum „organizovaného zločinu“ i v České republice. Jeho zkoumání se totiž bez politické a sociální teorie neobejde.

Použité zdroje

Literatura

BARBAGALLO, Francesco (2011): *Storia della Camorra*. Roma a Bari: Laterza.

CAMARCA, Claudio et al. (2013): *Dizionario Enciclopedico delle Mafie in Italia*. Roma: Lit edizioni.

CICONTE, Enzo (2008): *'Ndrangheta*. Soveria Mannelli: Rubbetino.

D'AMORE, Stefania (2013): *Brindisi, criminalità e riciclaggio Colpito il clan Prudentino* (<http://www.affaritaliani.it/puglia/brindisi-criminalit-e-riciclaggio-colpito-il-clan-prudentino.html>, 9. 9. 2014).

DALLA CHIESA, Nando (2010): *La convergenza. Mafia e politica nella seconda repubblica*, Milano: Melampo.

DICKIE, John (2009): *Cosa Nostra – Dějiny sicilské mafie*. Praha: Fortuna Libri.

FIASCO, Maurizio (2000): *Puglia, Il crimine: scenari e strategie*. Roma: Sapere Sapere.

FINCKENAUER, James O. (2005): Problems of definition: What is organized crime? *Trends in Organized Crime*, roč. 8, č. 3, s. 63–83.

FORGIONE, Francesco (2009): *Mafia export. Come 'Ndrangheta, Cosa Nosta e Camorra hanno colonizzato il mondo*. Milano: Baldini Castoldi Dalai.

FORGIONE, Francesco (2010): *'Ndrangheta: Nejmocnější mafie světa*. Praha: Paseka.

GRATTERI, Nicola a NICASO, Antonio (2006): *Fratelli di Sangue*. Cosenza: Luigi Pellegrini Editore.

KAN, Alba (2011): Il romanzo di un delitto di verità. *Voci dalla strada* (<http://www.vocidallastrada.com/2011/11/il-romanzo-di-un-delitto-di-verita-14.html>, 9. 9. 2014).

KLEEMANS, Edward. R. a DE POOT, Christianne J. (2008): Criminal Careers in Organized Crime and Social Opportunity Structure. *European Journal of Criminology*, roč. 5, č. 1, s. 69–98.

LANE, David (2010): *Do srdce mafie*. Praha: Aktuell.

LAUDISA, Fioravante (1982): *Puglia – California del Sud? Evoluzione dal 1951 al 1980*. Torino: Capone.

LOKAJOVÁ, Petra a RANOSTAJOVÁ, Veronika (2006): Italský organizovaný zločin. In: Smolík, Josef, Šmíd, Tomáš a Vaďura, Vladimír (eds.): *Organizovaný zločin a jeho ohniska v současném světě*. Brno: MPÚ, s. 31–54.

LUPO, Salvatore (2009): *History of the Mafia*. New York: Columbia University Press.

MADINGER, John (2012): *Money Laundering: A Guide For Criminal Investigators*. Boca Raton: CRC Press.

NĚMEC, Miroslav (2003): *Mafie a zločinecká gangy*. Praha: Eurounion.

NOTARIALE, Rafaela (2012): *Il boss della Banda della Magliana*. Roma: Newton Compton Editori.

NOTARIALE, Raffaella a MINARDI, Sabrina (2012): *Segreto Criminale: La vera Storia della Banda della Magliana*. Roma: Newton Compton Editori.

NOŽINA, Miroslav (2003): *Mezinárodní organizovaný zločin v České republice*. Praha: Themis.

PAOLI, Letizia (2004): Organised Crime in Italy: Mafia and Illegal Markets—Exception and Normality. In: Paoli, Letizia a Fijnaut, Cyrille (eds.): *Organised Crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*. Dordrecht: Springer, s. 263–302.

PETTI, Edoardo (2013): *Roma, la mappa della „malla“ nella città eterna* (<http://www.linkiesta.it/mappa-reati-roma-malavita>, 9. 9. 2014).

PEZZUTO, Antonio Nicola (2012): *Salento, le mani della Sacra Corona Unita sulle energie rinnovabili* (<http://www.antimafiaduemila.com/2012092138954/sacra-corona-unita/salento-le-mani-della-sacra-corona-unita-sulle-energie-rinnovabili.html>, 9. 9. 2014).

RESKI, Petram (2010): *Mafie – o kmotrech a falešných kněžíh*. Praha: Knižní klub.

RUOTOLO, Guido (1994): *La quarta mafia: storie di mafia in Puglia*, Napoli: Tullio Pironti.

SAVIANO, Roberto (2008): *Gomorra*. Praha: Paseka.

Role mafii v konsolidaci italských zločineckých struktur Sacra Corona Unita, Basilischi a Banda della Magliana | Petr Kupka

SERGI, Anna (2012): Fifth Column: Italy's Basilischi Mafia Crime Group Re-Emerges. *Jane's Intelligence Review* June/2012, s. 41–44.

SERGI, Anna a KUPKA, Petr. (2013): 'Ndrangheta: Příčina i důsledek kalábrijského strádání. In: Souleimanov, Emil a kol.: *Organizovaný zločin*. Praha: Auditorium, s. 27–46.

SERGI, Pantaleone (2003): *Gli Anni dei Basilischi: Mafia, Istituzioni e Società*. Milano: Francoangeli.

VARESE, Federico (2013): Protezione ed estorsione. *Kainos Portale (Categoria Malavita, Categoria Ricerche)*, č. 12 (<http://www.kainos-portale.com/index.php/12-malavita/86-ricerche12/304-protezione-ed-estorsione>, 9. 9. 2014).

VICINGUERRA, Vincenzo (2012): L'asse stragista. *Archivio Guerra Politica* (<http://www.archivioguerrapolitica.org/?tag=aldo-semerari>, 9. 9. 2014).

ZAMPOGNA, Maria, Teresa 2013: Soggiorno Obbligato. In Camarca, Claudio a kol.: *Dizionario Enciclopedico delle Mafie in Italia*. Roma: Lit edizioni, s. 845–847.

Novinové články

Zatčení mafiánů, *Rudé právo*, 24. 3. 1993.

Soupeření o nástupnictví v mafii, *Rudé právo*, 29. 6. 1993.

Internetové zdroje

Bari.repubblica.it: *Colpo alla Sacra Corona Unita, 28 arresti: Così agisce e uccide la mafia di Puglia*, http://bari.repubblica.it/cronaca/2010/12/28/news/mafia_28_arresti_dalle_rivelazioni_del_pentito-10657867/, 9. 9. 2014.

Blitz Quotidiano: *“La Banda della Magliana esiste ancora”*, <http://www.blitzquotidiano.it/cronaca-italia/parla-mancini-laccattone-la-banda-della-magliana-esiste-ancora-231380/>, 9. 9. 2014.

Brindisi Report: *Il clan Burno e la politica, dubbi irrisolti su collusioni e scambi di favorit*, <http://www.brindisi-report.it/cronaca/2011/07/11/il-clan-bruno-e-la-politica-dubbi-irrisolti/>, 9. 9. 2014.

Camera dei Deputati Parlamento Italiano: Art. 416-bis, codice penale – Associazione di tipo manoso, http://www.camera.it/_bicamerali/leg15/commbicantimafia/files/pdf/art_416bis.pdf, 9. 9. 2014.

Corriere della Sera: *Coca, mafia e camorra: Venti arresti per traffico internazionale di droga*, http://archivio-ostorico.corriere.it/1998/maggio/27/Coca_mafia_camorra_co_10_9805271771.shtml, 9. 9. 2014.

Corriere della Sera: *Guerra di mafia dietro la bomba dell'Epifania*, http://archiviostorico.corriere.it/1993/gennaio/06/guerra_mafia_dietro_bomba_dell_co_0_9301062383.shtml, 9. 9. 2014.

Corriere della Sera: *Il „Giuda“ del duca Grazioli*, http://archiviostorico.corriere.it/1995/dicembre/27/Giuda_del_duca_Grazioli_co_10_9512275814.shtml, 9. 9. 2014.

Corriere della Sera: *Quando via Montenapoleone si tinse di nero*, http://milano.corriere.it/vivimilano/art_e_cultura/articoli/2007/01_Gennaio/30/montenapoleone.shtml, 9. 9. 2014.

Corriere della Sera: *Lievi riduzioni di pena per la banda della Magliana*, http://archiviostorico.corriere.it/1998/febbraio/28/APPELLO_Lievi_riduzioni_pena_per_co_10_9802284472.shtml, 9. 9. 2014.

Corriere della Sera: *Operazione Colosseo, Magliana decapitata*, http://archiviostorico.corriere.it/1993/aprile/17/operazione_Colosseo_Magliana_decapitata_co_0_930417076.shtml, 9. 9. 2014.

DNA (2012): *Relazione annuale sulle attività svolte dal Procuratore nazionale antimafia e dalla Direzione nazionale antimafia nonché sulle dinamiche e strategie della criminalità organizzata di tipo mafioso nel periodo 1° luglio 2011 – 30 giugno 2012*, http://www.stampoantimafioso.it/wp-content/uploads/2013/01/DNA_Dicembre-20121.pdf, 9. 9. 2014.

EUROPOL: *Threat Assessment: Italian Organized Crime*, https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/publications/italian_organised_crime_threat_assessment_0.pdf, 9. 9. 2014.

Il Fatto Quotidiano: *Caporalato e Mafia: „700 mila schiavi nell'agricoltura italiana“*, <http://www.ilfattoquotidiano.it/2012/12/10/caporalato-e-mafie-700mila-schiavi-nellagricoltura-italiana/441656/>, 9. 9. 2014.

Il Messaggero: *Michele Senese, il boss della camorra romana venuto da Afragola.*, http://www.ilmessaggero.it/roma/cronaca/michele_senese_il_boss_della_camorra_romana_venuto_da_afragola_ritratto/_notizie/297293.shtml, 9. 9. 2014.

Il Messaggero: *Caso Orlandi, è del boss De Pedis il corpo nella basilica*, http://www.ilmessaggero.it/roma/cronaca/caso_orlandi_del_boss_de_pedis_il_corpo_nella_basilica/notizie/195888.shtml, 9. 9. 2014.

Il Quotidiano: *Basilischi alzano il tiro*, <http://liberabasilicata.files.wordpress.com/2007/04/12-bb3-1902.pdf>, 9. 9. 2014.

Il Quotidiano: *Da Moliterno riparte la lotta alla mala*, <http://liberabasilicata.files.wordpress.com/2007/04/10-bb2-1711.pdf>, 9. 9. 2014.

Il Quotidiano: *Volevano chiudere la bocca al boss*, <http://liberabasilicata.files.wordpress.com/2007/04/12-bb1-2211.pdf>, 9. 9. 2014.

La Gazzetta del Mezzogiorno: *Inasprite Pene al clan Bruno di Torre S. Susanna*, <http://www.lagazzettadelmezzogiorno.it/inasprite-pene-al-clan-bruno-di-torre-s-susanna-no599434/>, 9. 9. 2014.

La Repubblica: *Bomba sui binari contro il clan rivale*, <http://ricerca.repubblica.it/repubblica/archivio/repubblica/1993/01/06/bomba-sui-binari-contro-il-clan-rivale.html>, 9. 9. 2014.

La Repubblica: *Patto criminale tra Casamonica e 'ndrangheta le mani su appalti pubblici*, miravano ai rifiuti, <http://roma.repubblica.it/cronaca/2010/03/25/news/casamonica-2895798/>, 9. 9. 2014.

LeccePrima: *Goldbet, contestata un'evasione fiscale da circa 50 milioni di euro*. <http://www.lecceprima.it/cronaca/maxi-evasione-golbet-lecce-6-febbraio-2013.html>, 9. 9. 2014.

Livesicilia.it: *In lieve calo il numero dei pentiti, Viminale: „Necessari più fondi“*, http://livesicilia.it/2013/02/19/pentiti-mafia-viminale_265497/, 9. 9. 2014.

Roma Today: *Condannati a 26 anni i fratelli Fasciani: erano i capi del clan di Ostia.*, , on-line text dostupný na <http://www.romatoday.it/cronaca/carmine-fasciani-giuseppe-condanna-26-anni.html>, 9. 9. 2014.

Audiovizuální díla

CAVALIERE, Niccolo (2004): In *Blu Notte: I Misteri Italiani. La Banda Della Magliana*, 14. 11. 2004 (video dostupné na <http://www.youtube.com/watch?v=7vvZvM-5RI>, 1. 9. 2014).

VENDOLA, Nichi (2011): In *La Quarta Mafia, Lucarelli Racconta*, 3. 1. 2011 (video dostupné na <https://www.youtube.com/watch?v=xGjKcNbqCA>, 1. 9. 2014).

Summary

The main objective of the submitted paper is to clarify the consequences of the creation, existence and development of less known Italian criminal structures of Sacra Corona Unita and Basilischi. I place special emphasis on the regional context and the role of large-scale 'Ndrangheta and Camorra criminal mafia systems and the formation of these organizations. In the second part of the paper, the Italian organized crime issue is outlined from a less structurally sophisticated aspect – the criminal structure of Banda della Magliana. The importance of the second section results not from the existence of this organized criminal structure per se, but from the socio-political role that this group kept during the 1970s and 1980s. The paper is structured into three main chapters, which reflect three circles of exposition of the issue of the “unknown mafia” – i.e. the regional context, the influence of large criminal systems on their formation and the summary of their development and activities.

Mafia, Camorra, 'Ndrangheta, Sacra Corona Unita, and Basilischi are five titles of criminal systems officially labeled mafia in Italy. While the first three mafias are deeply grounded in the tradition of social, political and economical development in Sicily,

Calabria and Campania, Sacra Corona Unita and Basilischi are quite new systems of criminal activity and governance in Puglia and Basilicata.

Sacra Cornona Unita and Basilischi have arisen as a project of Calabrian families belonging to 'Ndrangheta, aiming to compete with the dynamic expansion of the Nuova Camorra Organizzata organization at the end of the 1970s and beginning of the 1980s. More precisely, the project sought to unify scattered criminal activities in the regions where mafia had not yet taken root and to consolidate a power basis to control these activities face to face with competing criminal systems.

However, both "smaller" mafias were soon faced with the basic issue of their sustainability. Adopted structures, rituals and know-how in operating their activities have been challenged by internal struggles dealing much more to the opportunistic pursuit of power than to the "onorata società" (honorable society) or principles established to keep and distribute a certain type of thinking which stands at the center of the state. This functions as a shell or meta-field fulfilled by different kinds of capital, and population, and as a network of actors possessing votes, enabling a game for this capital.

The activities of Sacra Corona Unita and Basilischi began to decrease at the turn of the millennium, nevertheless this does not mean these organizations no longer exist. Individuals returning from prisons, in addition to the know-how in exploiting the slightest economic opportunities and the currently unknown role of 'Ndrangheta families in the relations among criminal structures in Puglia and Basilicata all create a complex system of crucial factors that play an important role in the future development of Sacra Corona Unita and Basilischi.

Banda della Magliana has been mentioned as an illustration of the erratic character of a dark economy. Some of its parts are attractive even for organized criminal activities. The existence of this phenomenon is interesting also due to the small amount of research that has been done on this topic, which has contributed to the quite rigid approach to research on organized crime in terms of the state.

When discussing mafia, we must consider the relation between mafia-type organizations and politics or policy decision-making. This relationship is usually viewed as a convergence of economic interests. Thus, the relationship is considered to be inherently non-ideological. This approach, however, seems to be quite disputable in the context of historical evidence. Even non-mafia types of organizations, such as Banda della Magliana, have traceable ideological convergences, especially with Italian neo-fascist terrorist organizations, which branched out into mutual economical aid. Therefore, we can assume the crime committed in the context of the relationship with ON and NAR is a product of an ideological consonance.

The relationship between politics, ideology and organized crime in connection with the existence of mafia itself is a different matter. A reproduction of thinking about mafia legitimacy as a governing hegemony ensured by its traditional presence in some Italian regions is followed by its social acceptance in these territories.

This acceptance makes the existence of mafia ideology, as an idea of the operation of society, possible. However, it is not possible to research the relationship between mafia and state without analyzing "official" ideological practices reproduced by state agents in the territory where mafias exist.

Discussing the phenomenon of mafia does not only require the recapitulation of the history of mafias. It also requires a discussion on this issue as a complex social phenomenon. By mentioning its less known forms, the paper attempts to point out other methods of research in terms of organized crime even in culturally differing areas.

Jan Váně a Veronika Hásová

Jak se v České republice vlastně měří náboženství? ¹

Abstract

This descriptive study analyzes resources used to study religion and the character of religion-related variables. Its main purpose is to identify how researchers use these variables in studies published throughout the past twenty years, mainly in the period between 2000 and 2013. During our analysis of religion-related research papers, we established that researchers used 72 different religion-related variables and 17 data sources. As for the sources, the 2008 ISSP represents the dominant data source and is followed by the 1999 ISSP, the Czech DIN survey (the third most frequently used survey), the 1999 EVS, and the 2008 EVS as the fifth most frequently used survey. Other data sources are used only exceptionally. As for individual variables, the following include the most frequently used: declared religiosity, attendance at religious services and belief in something, followed by a group of variables measuring religious socialization. Other variables are used with a lower frequency, such as religious practice in adulthood, religious homogamy, level of orthodoxy, sympathy to Churches and religions, importance of Church and others. The results of our analysis show that the above variables are used in a rather stereotypic way, which brings us to the following conclusion: in the Czech environment, there may be a need to carry out a targeted

1) Tato studie vznikla v rámci projektu Kontinuita a diskontinuita v náboženské paměti v České republice (GAČR, č. 14-019485).

survey focusing on issues that have, until now, been associated mainly with qualitative research, such as religious memory, malfunctioning in the transfer of traditional religiosity between generations, revitalization, religious communities, etc.

Key words: religion, variables, ISSP, EVS, DIN, research

1. Úvod

Naše pozornost je v předkládané studii směřována primárně ke kvantitativním šetřením. Důvodů je několik. Jednak doposud dominují českému studiu náboženství (i když už ne s takovou převahou s jakou tomu bylo v předešlých letech). Tato dominance nadále spočívá v tom, že dosud získaná data a zjištění rámuji navazující výzkumy jak kvalitativního tak kvantitativního rázu. Především ale chybí studie věnující se proměnným, které jsou v šetřeních využívány. Běžně jsou v dotazníkových šetřeních přejímány otázky a proměnné z mezinárodních výzkumů EVS, WVS, ISSP atd.² Existují i pokusy o kritiku užívání některých z nich (Vávra 2009, 32–39; Tichý a Vávra 2012), ale doposud se nikdo nepokusil analyzovat, jaké proměnné při analýze náboženství v Česku jsou vlastně užívány.

Tento cíl si klade předkládaná studie. Chceme představit proměnné, které jsou aplikovány v empirických kvantitativních šetřeních zaměřených na české prostředí. Zároveň obrácíme pozornost k nejčastěji využívaným šetřením. Studie má tak zejména deskriptivní charakter. Důvod proč klademe v tomto textu důraz na deskripci je prostý. V českém kontextu doposud neproběhla ani diskuze po povaze proměnných, které byly v kvantitativním výzkumu v České republice aplikovány. Domníváme se, že s ohledem na prostor, jenž studie poskytují, je nezbytné provést nejprve tento krok. To znamená zřehlednit a zpřístupnit nejčastěji užívané proměnné a proměnné, které se v důležitých výzkumech vyskytují sporadicky. Pochopitelně krokem druhým by pak měla být reflexe vazeb mezi teorií, metodou a empirií, tak jak to činí například některé zahraniční studie (srov. např. Andersen, Gundelach a Lüchau 2008, 61–74). Nejdříve přiblížíme šetření, která slouží jako zdroje dat pro studie a z nichž jsou proměnné čerpány, abychom se poté mohli přesunout k jádru práce. Tedy právě k tomu jaké (náboženské) proměnné jsou ve vybraných studiích³ využívány, jak jsou do výzkumu zapojovány

a s jakou četností. Proměnné týkající se náboženství byly vyhledávány v odborných článcích z let 2000–2013 z vybraných sociologických časopisů⁴ a monografií publikovaných AV ČR. Tento interval byl takto zvolen z toho důvodu, neboť šetření EVS a ISSP zaměřená na náboženství probíhala v České republice v letech 1999 a trvá tak dva roky, než jsou data zpřístupněna v rámci datového archivu. Je tedy očekávatelné, že studie využívající proměnné z námi akcentovaných šetření se začaly objevovat až po roce 2000. Poslední poznámka se týká kritéria výběru „náboženských proměnných“. Mezi náboženské proměnné jsme zařadili ty proměnné, které příslušné studie samy identifikovaly jako náboženské. Dále pak jsme analyzovali a zajímali se primárně o proměnné z hlediska funkce, která jim byla ve výzkumu přikládána: závislá, nezávislá, kontrolní proměnná, nikoli z hlediska obsahového vymezení.

2. Výzkumy a jejich četnost

V tomto textu se zaměřujeme na studie, které pracují v největší míře s daty z European Values Study (EVS), International Social Survey Programme (ISSP) a Detradicionalizace a individualizace náboženství v České republice (DIN). K těmto výzkumům upíráme pozornost proto, že data získaná v jejich průběhu jsou již součástí Sociologického datového archivu SOU AV ČR a jsou tak zpřístupněna pro potřeby badatelské veřejnosti.

Šetření ze série EVS se Česká republika účastnila celkem třikrát, a to v letech 1991, 1999 a 2008. Toto mezinárodní šetření se zaměřuje na širokou škálu otázek od náboženství, přes životní cíle a preference, volný čas, pracovní naplnění až po například současné sociální problémy jako jsou rozvod, potraty, sebevraždy aj. Téma náboženských hodnot je zpracováno velmi detailně. ISSP pak oproti EVS probíhá každoročně ale s tím rozdílem, že vždy akcentuje jiné téma. Vlny zabývající se náboženstvím, jichž se Česká republika účastnila, probíhaly v letech 1998, respektive v ČR 1999⁵ a 2008. Data z roku 1999 pomohla při pozvolném redefinování a reinterpretování představ o české společnosti coby výlučně ateistické. Na základě získaných dat započali výzkumníci poukazovat na to, že českému prostředí jsou (obdobně jako v jiných evropských zemích) vlastní specifické formy víry v nadpřirozeno a spirituální ladění části populace. Na výše zmíněné mezinárodní výzkumy se pak snažil navázat zatím jediný ryze český výzkum DIN.⁶ Jeho kvantitativní část probíhala v roce 2006 a kvalitativní pak

2) Pod zkratkami jsou myšleny výzkumy European Values Study, World Values Survey, International Social Survey Programme.

3) Mluvíme zde o 36 vybraných studiích, jelikož data z výzkumů byla předána Sociologickému datovému archivu SOU AV ČR k archivaci a stala se tak dostupná badatelské veřejnosti, ale zároveň neexistuje jednoznačná evidence českých publikací založených na těchto datech. Z toho důvodu je pochopitelné možné, že ač jsme usilovali o získání maximálního počtu studií, existují studie pracující s námi detekovanými proměnnými i jinak, které jsme však nezachytili.

4) Zahrnuty byly časopisy: Data a Výzkum, Lidé města, Naše společnost, Religio: Revue pro religionistiku, Sociální studia, Sociológia a Sociologický časopis. Zaměřili jsme se na tyto zdroje z hlediska jejich dostupnosti. Všechny časopisy jsou dostupné online.

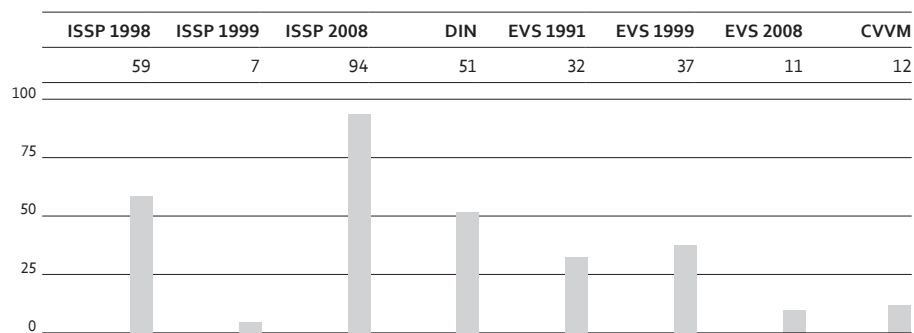
5) V České republice z organizačních důvodů proběhl sběr dat až v červnu roku 1999 (Váně 2012a, 368).

6) DIN lze považovat za první domácí pokus řešit problém, kterému byla postkomunistická sociologie náboženství v České republice od počátku vystavěna. Tímto problémem

v roce 2007. Tento výzkum se snažil zohlednit specifika české společnosti a zaměřit se na široké spektrum otázek mapujících náboženství (Váně 2012a, 363–372). Proměnné byly dále využívány i z dalších šetření, která provádí například výzkumné oddělení CVVM, které v rámci svých měsíčních šetření začleňuje některé otázky ohledně náboženské a církevní problematiky, nebo ze Sčítání lidu, domů a bytů (Váně 2012b, 357). Souhrnně můžeme konstatovat, že jsme rozlišili celkem 17 možných zdrojů dat, které analyzované studie využívaly.

Z grafu 1 vyplývá, že z hlediska četnosti byly ve studiích nejvíce používány proměnné z mezinárodního šetření ISSP 2008. Proměnné z tohoto šetření byly vybrány v 94 případech. Dále potom z ISSP 1998 (popř. 1999 – vlny se překrývají a není možné zcela rozlišit, která vlna je ve výzkumech užita). Jednalo se o 59 případů v roce 1998 a 7 v roce 1999. Na třetím místě byly nejvíce využívány proměnné z ryze českého šetření DIN (2006), což se týkalo 51 případů. Zatímco dochází ke stále většímu využívání proměnných z ISSP, klesá obliba dalšího mezinárodního šetření, jímž je EVS. Ze souboru v roce 1999 bylo použito 37 proměnných, kdežto v roce 2008 už pouhých 11. Je otázkou, proč je s takovou převahou dávana přednost ISSP 2008 na úkor EVS 2008. Obě šetření jsou dostupná a mezinárodní.

Graf 1: Četnost šetření, z nichž jsou nejčastěji využívány náboženské proměnné
Chart 1: The frequency of surveys from which the religious variables are the most used

Zdroj: zpracováno autory

bylo, že se jí nedostávalo vlastních dat a data z éry komunistického režimu měla diskutabilní povahu. Sociologii chyběla data z dlouhodobých sběrů. Faktem ale je, že DIN nepřichází s novými otázkami (a tudíž možností tvořit nové proměnné) ale kombinuje klasické výzkumy jako je EVS a ISSP.

7) Graf obsahuje porovnání výzkumů, ze kterých bylo použito alespoň 10 a více proměnných (mimo výzkum ISSP, který je zde znázorněn kvůli tomu, že dochází k překrývání dat z ISSP 1998 a 1999 a nejde tedy přesně odlišit, která vlna dat byla použita).

Častější využívání ISSP než ryze českého DINu může být způsobeno jak potřebou mezinárodní komparace, tak nyní také zastaráváním dat z DINu, která jsou starší než data z ISSP. Je ale otázkou, zda touha po možnosti komparace není překážkou pro možný vznik jiného českého dotazníkového šetření, které by zohledňovalo česká specifika. Zda není v současné době potřeba vytvořit nový, tj. specifický dotazník reagující na současnou situaci v české společnosti. Něco takového je pochopitelně možné pouze, bude-li jasné koncipován teoretický rámec, který v případě výzkumů EVS, ISSP či DIN vlastně není příliš patrný. Pochopitelně to neznamená generální odmítnutí osvědčených otázek z klasických výzkumů. Možnost zachovat komparaci s mezinárodními šetřeními je neoddiskutovatelná.

Domníváme se ale, že nastal čas, aby byla pozornost v české sociologii náboženství upřena i k jevům, na které spíše zatím poukazují kvalitativní výzkumy. Jako je problematika náboženské paměti (Hervieu-Leger 2000; Lužný 2014),⁸ rozpad tradičních forem přenosu religiozity mezi generacemi (Wohlrab-Sahr, Karstein a Schmidt-Lux 2009), revitalizace a úskalí komunitních forem náboženského soužití (Spalová 2012; Váně 2012b) a jiné (např. Závorková a Vido 2010). Protože jak ukážeme při popisu proměnných, vyskytují se i jisté metodologické problémy a omezení, které mohou být s jednotlivými využívanými šetřeními spojeny. V zásadě nelze ztratit ze zřetele, že aby mohla být využívána sekundární data, musí výzkumníci svůj záměr a cíl do jisté míry přizpůsobit otázkám a proměnným, které mají k dispozici. To znamená, že v současné době výzkumy nereflktují právě ona výše zmíněná témata, která bývají spojována s kvalitativním výzkumem. Snaha přijít s novými tématy se projevuje skrze utváření složených proměnných z dosavadních šetření, kde ale taktéž vznikají jisté komplikace. Například určitá metodologická omezení, kdy Martin Vávra (2010) ve svém textu nezačleňoval při konstruování proměnné „tradiční religiozita“ mezi indikátory víry v personalizovaného Boha. A to zřejmě z toho důvodu, že otázka víry v personalizovaného Boha má odlišný počet stupňů škály od otázky ohledně víry v X. Muselo by tedy při utváření složené proměnné dojít k přizpůsobení této škály, aby si odpovídaly v rozsahu stupňů, a to by vedlo ke ztrátě větší části respondentů.⁹

8) Celkově problematika paměti začíná hrát v českém prostředí stále významnější roli a je jí ze strany nejen kulturní či urbánní sociologie a antropologie věnována častější pozornost (srov. Burzová, Dvořáková a Hejnal 2013; Huyssen 2013; Kunt, Szegő a Vajda 2013; Marková a Slach 2013; Rapošová, Sejková a Szaló 2013; Sidiropulu Janků 2013; Šubrt a Vinopal 2013 aj.)

9) Originálně je totiž proměnná víra v personalizovaného Boha v dotazníku kódovaná jako 5–ti bodová škála, ale pro zapojení a vytvoření proměnné „tradiční religiozita“ by musela být následně rekódovaná jako 4–bodová. Muselo by tak dojít k vyloučení skupiny respondentů, kteří s daným výrokem ani nesouhlasili ani souhlasili. Tím by však došlo ke ztrátě části dat a je otázkou, zda by nedošlo i ke zkreslení daných zjištění.

Existuje tedy celá škála zdrojů sekundárních dat odkud je možno čerpat náboženské proměnné. Postupně však dochází k tomu, že ISSP 2008 se stává dominantním zdrojem, což může spět až k jistému stereotypnímu zacházení s jednotlivými proměnnými spojenému i se zmíněnými metodologickými problémy. V následující části textu se tedy zaměříme na užívání námi detekovaných náboženských proměnných, abychom poté přiblížili nejfrekventovanější proměnné a abychom doložili, zda opravdu dochází k opakování zapojování volených proměnných, či jsou pokaždé zapojovány odlišně.

3. Proměnné, jejich charakteristiky a četnost

Proměnné jsou základním kamenem každého kvantitativního výzkumu a určují směr bádání, proto jim věnujeme nyní svou pozornost. Pod proměnnou standardně rozumíme určitou měřitelnou dimenzi pojmu, jinak také symbolické vyjádření vlastností, které měřitelně znázorňuje stavy této vlastnosti a to jak prostřednictvím svých hodnot, tak i skrze vztahy mezi těmito hodnotami (Jeřábek 1992, 25). Pro účely studie není podstatná formální klasifikace proměnných, tedy jsou-li proměnné v analyzovaných výzkumech aplikovány jako kategoriální, kardinální či jinak. Přínosnější je spíše rozlišení proměnných z hlediska zapojení ve výzkumu, zda se jedná o závislé, nezávislé nebo kontrolní. Usilujeme o identifikaci veškerých proměnných, které jsou ve výzkumech používány. Včetně zachycení způsobu užití a četností u těch nejfrekventovanějších. Díky přiblížení náboženských proměnných, které jsou ve výzkumech používány, pak budeme schopni konstatovat, do jaké míry je s frekventovanými proměnnými nakládáno svým způsobem kreativně. Celkem jsme při analýze vybraných studií našli 75 proměnných týkajících se náboženství. Nejčastěji byly užívány proměnné jako přihlášení se k náboženskému vyznání, chození na bohoslužby, víra v nebe, peklo či posmrtný život a další, nejméně často poté například proměnné jako náboženská praxe v dospělosti, náboženská homogamie, míra ortodoxie, sympatie k církvím a náboženstvím, významnost církve apod. (viz Tabulka 1).

V následujících subkapitolách se budeme detailněji věnovat proměnným, které byly ve studiích nejvíce využívány a mohou tak být nahlíženy jako klíčové pro měření náboženství v České republice. Nejfrekventovanější proměnné zároveň udávají ráz současným výzkumům, které se náboženství věnují. Považujeme však za důležité předložit kompletní výčet všech užívaných proměnných, neboť jsou to právě málo využívané proměnné, které mohou otevřít nový prostor pro bádání.

Tabulka 1: Četnost náboženských proměnných v jednotlivých výzkumech ve vybraných časopisech od r. 2000–2013

Table 1: The frequency of religious variables from surveys in the analyzed articles from 2000 to 2013
Zdroj: zpracováno autory
(str. 146–153)

3.1. Příslušnost k náboženské víře

Viděli jsme, že v námi analyzovaných výzkumech se vyskytuje celkem 75 proměnných. Ukazuje se, že nejčastěji užívanou proměnnou je „přihlášení se k náboženskému vyznání“. Tato proměnná se objevila ve 29 případech z celkového počtu 36 analyzovaných studií.¹⁰ Důvod takto vysokého výskytu této proměnné je dán několika okolnostmi. Proměnná je často využívána i z datových souborů, které nejsou primárně zaměřeny jen na náboženskou problematiku, máme zde na mysli datové soubory typu censu jako například Sčítání lidu, dále pak projekty Proměny 2005 (Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života), GGS (Generation Gender Survey), šetření prováděná výzkumným oddělením CVVM a jiné (viz Tabulka 1). Z těchto výzkumů je proměnná povětšinou ve studiích využívána jako tzv. kontrolní proměnná (srov. Dudová et al. 2007; Vidovičová 2010; Pakosta a Rabušic 2010; Kalvas et al. 2012; Váně a Kalvas 2013). Jinak řečeno, je zapojena do modelu, aby byl vyloučen vliv na vztah mezi závislou a nezávislou proměnnou. Další důvod, proč je tato proměnná tak čteně aplikována, je dán historickým kontextem. Tato otázka se stala nedílnou součástí již prvních vln sběru dat výzkumů z rodiny EVS/WVS,¹¹ které doposud fungují jako jeden z hlavních inspirativních zdrojů pro ostatní empirické výzkumy. Celá řada dalších výzkumů jako ISSP nebo v Česku DIN část otázek (tím pádem i proměnných) přebírá právě z těchto výzkumů.

S ohledem na význam, který je této proměnné přisuzován, se pokusíme nastínit na vybraných studiích, jak je tato proměnná využívána v českém prostředí. Jako první studii můžeme zmínit text Dany Hamplové (2009), která za pomoci proměnné přihlášení se k náboženské víře zkoumala, jaký vliv má náboženství na ekonomický rozvoj.¹² Respektive, jestli přihlášení se k náboženskému vyznání, v tomto případě římskokatolickému, jinému křesťanskému či pokud jedinec uvedl, že je bez vyznání, ovlivňuje

10) Seznam analyzovaných studií viz Apendix.

11) Výzkumy European Value Study (EVS) a World Value Survey (WVS) jsou celosvětové srovnávací výzkumy studující sociokulturní a politické změny. EVS/WVS se od počátku zaměřuje na širokou škálu hodnot. Otázky se týkají rodiny, práce, náboženských, společenských a politických hodnot a po celou dobu existuje cílený překryv. Cílem je tak umožnit rozsáhlé zkoumání trendů v čase. Pro srovnání proměnných, které byly zahrnuty v letech 1981, 1990, 1999, 2008 do datových souborů (<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp> (WVS) a <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/> (EVS)).

12) Dále srov. Hamplová (2013).

Tabulka 1. Četnost náboženských proměnných v jednotlivých výzkumech ve vybraných časopisech od r. 2000–2013 (2. část)
Table 1: The frequency of religious variables from surveys in the analyzed articles from 2000 to 2013 (part 2)
Zdroj: Zpracováno autory

Proměnné	ISSP															
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Přihlížení ke k náboženskému vyznání	0	0	0	0	1	0	5	2	0	0	0	0	0	1	0	0
Chození na bohoslužby	1	2	2	2	3	2	6	4	2	2	2	2	2	3	1	1
Vlastní charakteristiky duchovnosti	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Subjektivní religiozita (anti bodová škála)	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kategorie věřících (věřící, mezi, ateisté)	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženské typy (tradici, ateisté, život po životě, rozjímaví/meditativní)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Římský katolic	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženská homogenie	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra obou rodů	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra rodič	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náklonnost k náboženské rodě/členu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra v:																
Posmrtný život	0	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Peško	0	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Něbe	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Reinkarnace	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nadpřirozené působení zesnulých	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Věštci	0	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Amulety	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Léčitelé	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Horoskopy	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženské zázraky	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nivárna	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nadpřirozená síla	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Modlitba	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Andělé	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nová Agelidstvo vstupuje do nového duchovního věku	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Personalizovaný Bůh	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hřích	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Čábel	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Telespate	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Důležité vlastnosti osvojené výchovou - náboženská víra	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Chození na bohoslužby ve věku 11-17 let	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženská výchova	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženská praxe v dospělosti	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Víra v Boha (poddáv)	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Osobní nábo. aktivita (modlení bez bohoslužeb, jiné nábo. aktivity)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Navrácení církevního majetku	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Důležitost náboženství v životě	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Křesť	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
(Ne)změření restitucí	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Přechod (ne)změření restitucí	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Jen restituce	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Katedrála a restituce	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Jen katedrála	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nechtěl by za sousedy (Zdoby, mušamy...)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Typ obřadu (pořad)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Důvěra v instituce (církve)	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
(Ne)měla muslimského kmaráda	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kontakt s muslimy	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Navštívení idanské země	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Subjektivní pohled	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nahlišení integrování muslimů do naší společnosti jako problematické	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nahlišení silnou jako více militantního než tolerančního	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nahlišení typického muslima jako více fanatického než typického Čecha/Slováka	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Základní obava z islámského terorismu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Postoj k Biblí / nábor na Biblí	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Existuje Bůh, který osobně počíná o každou lidskou bytost	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pro mne má život smysl například, že existuje Bůh	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bůh života je určen Bohem	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Určení správného a špatného by se mělo zakládat na Božím zákonu	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mila otrodové	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ekonomická soběstačnost církve	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Vyznamnost církve	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Změna v církvi náboženskosti (konverze, konvergence, bez změn, odchodu, opadnutí)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Stabilita víry v Boha	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zisk pohodlnosti z náboženství	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Praktikování modlitby/meditace	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ottodoni víra	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra náboženských a jejich přesvědčení na (roz)základní rodiny	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sympatie k církvím a náboženstvím	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hodnocení typů chování jako náboženských	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
(Ne)zájem o náboženství	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Počet NNO (církve) a náboženské organizace	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hustota členství (církve) a náboženské organizace	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Celkem	4	2	2	2	4	2	59	7	2	2	2	2	3	4	1	1	94

Tabulka 1. Četnost náboženských proměnných v jednotlivých výzkumech ve vybraných časopisech od r. 2000–2013 (3. část)
Table 1: The frequency of religious variables from surveys in the analyzed articles from 2000 to 2013 (part 3)
Zdroj: Zpracováno autory

	DIN	EVS					Aufbruch	BIBL	ČBK	Vlastní
Proměnné	2006	1990	1991	1999	2008	1995	1997	1991		
Přihlášení se k náboženskému vyznání	3	0	6	4	3	1	1	1	0	1
Chození na bohoslužby	4	1	3	2	1	0	1	1	1	0
Vlastní charakteristiky duchovníosti	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Subjektivní religiozita (sati bodová škála)	0	0	2	2	1	0	0	0	0	0
Kategorie věřících (věřící, mezi, ateisté)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženské typy (tradiční, ateisté, život po životě, rozjímaví/meditativní)	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0
Rinští katolíci	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženská homogenie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra obou lidí/ů	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra nožiče	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nábož. bohoslužeb rodí/člen	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra v:										
Posmrtný život	3	0	1	3	0	0	0	0	0	0
Peško	4	0	1	3	0	0	0	0	0	0
Nebe	4	0	1	3	0	0	0	0	0	0
Reinkarnace	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0
Nadpřirozené působení zesnulých	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Věšci	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Amulety	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Léčitelé	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Horoskopy	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženské zážitky	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nivána	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nadpřirozená síla	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Modlitba	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Andělé	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
New Age/Idávo vstupuje do nového duchovního věku	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Personalizovaný Bůh	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0
Hřích	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0
Čábel	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Telepatie	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0
Důležité vlastnosti osob/ovně výchovu - náboženská víra	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0
Chození na bohoslužby ve věku střízliví let	2	0	0	1	1	0	0	0	0	0
Náboženská výchova	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0
Náboženská práce v dospělosti	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra v Boha (podává)	2	0	0	3	3	1	0	0	0	0
Osobní náb. aktivity (modlení bez bohoslužeb, jiné náb. aktivity)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Návršení církevního majetku	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Důležitost náboženství v životě	0	0	1	1	2	0	0	0	0	0
Křest	0	0	1	1	1	0	1	0	1	0
(Ne)změření restitucí	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Předchozí (ne)změření restitucí	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Jen restituce	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Katedrála a restituce	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Jen katedrála	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nechtěl by za sousedy (Zdoby, mušamy...)	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0
Typ obludu (pořáb)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Důvěra v instituce (církve)	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0
(Ne)měla lidského kamaráda	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Kontakt s muslimy	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Nadvláda islámské země	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Subjektivní pojetí										
Nahližení integrování muslimů do naší společnosti jako problematické	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Nahližení islámu jako více militantního než křesťanství	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Nahližení typického muslima jako více fanatického než typického Čecha/Slováka	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Základní obava z islámského terorismu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Posojit Bibli / názor na Bibli	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Existuje Bůh, který osobně procítje o každou lidskou bytost	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pro mne má život smysl například, že existuje Bůh	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Běh života je určen Bohem	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Určení správného a špatného by se mělo zakládat na Božím zákonu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Míra ortodoxie	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Ekonomická soběstačnost církvi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Významnost církve	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Změna v církevní náležitosti (konverze, konvergence, bez změn, odchnutí, opadnutí)	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0
Stabilita víry v Boha	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zisk pohodit aly z náboženství	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0
Praktikování modlitby/meditace	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0
Ortodoxní víra	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra náboženských a jiných přesvědčení a (možná) kládí rodiny	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sympatie k církvím a náboženstvím	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hodnocení typů chování jako náboženských	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
(Ne)zájem o náboženství	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Počet NNO (církve) a náboženské organizace	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Husota členství (církve) a náboženské organizace	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Cellum	51	1	33	37	11	1	3	2	1	8

Tabulka 1. Četnost náboženských proměnných v jednotlivých výzkumech ve vybraných časopisech od r. 2000–2013 (závěr)
Table 1: The frequency of religious variables from surveys in the analyzed articles from 2000 to 2013 (final)
Zdroj: Zpracováno autory

Proměnné	Proměny		GES	CVMM	ESS II	ČSU	Statistické úřady	TRANSF		IVVM	Census						
	2005	2008						1997-2003	další		1999	1993	1997	1999	2001	1990	1980
Přihlášení se k náboženskému vyznání	2	1	2	1	2	1	0	1	1	0	0	0	0	1	2	5	4
Chození na bohoslužby	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Vlastní charakteristiky duchovnosti	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Subjektivní religiozita (scit bodová škála)	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kategorie věřících (věřící, mezi, ateisté)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženské typy (tradici, ateisté, život po životě, rozjímav/meditativ)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Rimští katolíci	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženská homogenie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra obou rodů	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra rodiče	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Některá bohoslužeb rodičům	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra v:																	
Posmrtný život	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Peško	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Něbe	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Reinkarnace	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nadpřirozené působení zesnulých	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Věštci	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Amulety	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Léčitelé	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Horoskopy	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženské zázraky	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nirvána	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nadpřirozená síla	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Modlitba	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Andělé	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
New Age/fidbvo vstupuje do nového duchovního věku	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Personalizovaný Bůh	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hřích	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Óšabel	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Telepatie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Důležité vlastnosti osoboprané výchovou - náboženská víra	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Chození na bohoslužby ve věku 18ti/21ti let	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženská výchova	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženská praxe v dospělosti	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Víra v Boha (podobly)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Oxoni rals aktiva (modlení bez bohoslužeb, jiné náb. aktivity)	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Návidění církevního majetku	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Důležitost náboženství v životě	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Křesť	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
(Ne)změnění restitucí	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Předchozí (ne)změnění restitucí	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Jen restituce	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Katolická a restituce	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Jen katolická	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nechtěli by za sousedy (Zdvy, muslimy...)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Typ obědu (pořad)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Důvěra v instituce (církve)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
(Ne)měřila muslimské kamaráda	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kontakt s muslimy	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Návidění islámské země	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Subjektivní pohled	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nahližení integrování muslimů do naší společnosti jako problematické	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nahližení islámu jako více militantního než křesťanství	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nahližení typického muslima jako více fanatického než typického Čecha/Slováka	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Základní obava z islámské terorismu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Posoj k Bibli/ názor na Bibli	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Existuje Bůh, který osobně pečuje o každou lidskou bytost	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pro mne má život smysl jen proto, že existuje Bůh	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bůh života je určen Bohem	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Určení správného a špatného by se mělo zakládat na Božím zákonu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Míra ortodoxie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ekonomická soběstačnost církvi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Významnost církve	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Změna v církvi náležitosti (konverze, konvergence, bez změny, ochlazení, opadnutí)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Stabilita víry v Boha	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zsk pohodu a sly z náboženství	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Praktikování modlitby/meditace	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ortodoxní víra	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víru náboženských jinych předsedů na (roz)základní rodiny	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sympatie k církvím a náboženstvím	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hodnocení typů čtení jako náboženských	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
(Ne)zájem o náboženství	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Počet NNO (církve) a náboženské organizace	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Husota členství (církve) a náboženské organizace	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Celkem	3	2	12	4	1	1	1	1	1	2	1	1	2	1	6

odpověď na několik vybraných otázek. Tou první otázkou bylo, zda by mělo být vládní zodpovědností zajistit práci pro každého, kdo chce pracovat. Druhou poté, jestli by vláda měla zabezpečovat slušnou životní úroveň. Třetí a čtvrtá otázka se zaměřovala na postoj k práci. Zda je práce pouhým způsobem, jak vydělat peníze či preferovaným typem zaměstnání. Autorka si je vědoma, že pouze na základě těchto identifikátorů zde není možné určit jasný vztah mezi ekonomickým vývojem a náboženstvím, ale výsledky naznačují, že zde jistá souvislost existuje. Zdá se, že čeští křesťané mají tendenci očekávat od vlády větší podporu než lidé bez vyznání.

Spolu s Blankou Řehákovou pak Hamplová (2009) využívá proměnnou náboženského vyznání jak v obecnějším smyslu, kdy porovnává počty věřících v jednotlivých letech, krajích či v rámci dalších evropských zemí apod. Zkoumají ale i otázku shody náboženského vyznání respondenta s jeho matkou, otcem i oběma rodiči. V tomto textu zdůrazňuje vliv náboženské socializace, tedy že respondenti, kteří se hlásí k římskokatolické církvi, pochází převážně z katolických rodin. Je zde také možné vidět, že vliv otce při přenosu římskokatolické víry je slabší než vliv matky. Dále se autorky zaměřují na vliv přihlášení se k náboženské víře na vzdělání. Poukazují na fakt, že „věřící“ ženy (s výjimkou těch, které se hlásí k Pravoslavné církvi, Českobratrské církvi evangelické a menším církvím) jsou méně vzdělané než ženy bez vyznání. U mužů lze nalézt opačný trend, kdy s výjimkou těch, kteří se hlásí k Církvi římskokatolické, Slezské církvi evangelické a Svědkům Jehovovým, jsou „věřící“ muži vzdělanější než muži bez vyznání.

V textu Zdeňka Nešpora (2010) je proměnná „náboženské vyznání“ zaprvé využívána pro mezinárodní komparaci s ostatními vybranými evropskými zeměmi. Z druhé je dávana do souvislosti s ovlivněním rodinného stavu. Ukázalo se, že křesťané vstupovali do manželství častěji než lidé bez vyznání a méně se rozváděli. Tato skutečnost pak byla výraznější pro menší křesťanské církve než v řádově větší církvi římskokatolické. Avšak zároveň porovnání výsledků z ISSP 1998 a 2008 ukázalo, že dochází k přiblížování hodnot a že rodinný stav jedinců hlásících se k nějaké tradiční církvi se přibližuje lidem bez vyznání. Rozdíl nadále platí v postoji k tradičnímu rozdělení rolí v domácnosti, kdy lidé hlásící se k nějaké církvi častěji vyjadřují souhlas s tradičním modelem soužití, který předpokládá, že muž zastává roli živitele rodiny a žena se stará o domácnost a rodinu. Nešpor ale u tohoto zjištění zároveň podotýká, že silnějšími faktory než víra jsou spíše věk, vzdělání a velikost bydliště (Nešpor 2010, 50).

Nešpor dále používá proměnnou přihlášení se k náboženskému vyznání stejně jako Hamplová s Řehákovou (2009) pro zjištění shody s vyznáním rodičů, kde se potvrzuje slabší vliv otce na náboženskou socializaci. Proměnná náboženského vyznání je v článku Nešpora (2010) dále použita při zkoumání míry tolerance a to jak v případě sexuality, tak v případě míry souhlasu s potratem. Výsledky ohledně tolerance hlavně poukazují na určité rozpory v akceptaci křesťanských hodnot, kdy katolíci jsou nyní například k potratu více shovívaví než nekatoličtí křesťané, kteří jsou pořád méně tolerantní.

Podobně jako Nešpor zapojuje proměnnou přihlášení se k náboženské víře i Olga Nešporová (2010), která se zaměřuje na to, jak náboženství ovlivňuje rodinný život. Zajímalo ji, jaké hodnoty zastává reprodukční a post-reprodukční kategorie římských katolíků a lidí bez vyznání ohledně manželství a rodičovství. Ve výzkumu využila velké množství proměnných, aby postihla názorovou podobnost či rozdílnost mezi danými kategoriemi. Pro příklad si uveďme alespoň některé z nich. Zkoumala například, jak se dané kategorie staví k tvrzení, že „manželství je zastaralá instituce“, „manželství je svazek na celý život a nemělo by být nikdy zrušeno“, „homosexuální páry by měly mít stejná práva jako heterosexuální“, „je v pořádku, když spolu mladí lidé žijí, aniž by plánovali uzavřít sňatek“ apod. Zajímaly ji dále také postoje ohledně genderové dělby práce, jako „předškolní dítě zaměstnané matky pravděpodobně strádá“, „pokud se rodiče rozvedou, je pro dítě lepší, když zůstane s matkou než s otcem“, „vydělává-li žena více než muž, není to dobře pro jejich vztah“ apod.

V neposlední řadě se zaměřila i na nejdůležitější vlastnosti osvojované výchovou, jako „pracovitost“, „nezávislost“, „nesobeckost“, „náboženská víra“ apod. Na základě získaných dat předkládá závěr, že zejména mladí jedinci římskokatolického vyznání zaujímají odlišné strategie chování oproti jejich vrstevníkům. Trendem ale je postupné sbližování hodnotových orientací mezi oběma tábory mladých. Co však nadále mezi těmito skupinami činí rozdíl je například míra předmanželské kohabitace, věk vstupu do manželství, plození dětí a míra rozvodovosti. Přes tyto rozdíly však na úrovni postojů zůstává manželství a rodičovství celospolečensky ceněné a to právě nejen u římských katolíků (Nešporová 2010, 85).

Vliv náboženského vyznání je zkoumán i ve vztahu k preferovanému typu pohřbu. Jinak řečeno, výzkum při aplikaci zvolené proměnné zkoumal, zda přihlášení se k náboženské víře ovlivňuje volbu typu pohřebního obřadu. Výsledek odpovídá intuitivním očekáváním, a to, že lidé s nějakou formou deklarované religiozity preferují církevní pohřeb oproti lidem bez vyznání, kteří tendují k pohřebnímu obřadu sekulárního charakteru (Nešporová 2011).

Proměnná přihlášení se k náboženské víře se může použít i v případě hodnocení znalostí jiných náboženství, například islámu. Josef Novotný a Filip Polonský (2011) ve svém výzkumu prokázali, že lidé hlásící se k římskokatolickému náboženství, podobně jako lidé nevěřící, mají signifikantně méně objektivních znalostí ohledně islámu než lidé, kteří se hlásí k ostatním menšinovým náboženstvím. V otázce znalostí islámu jsou na tom tedy v České republice věřící i nevěřící podobně.

Tato proměnná může být používána také ve smyslu zjištění určité konzistence náboženské víry, kdy se zjišťuje, zda věřící věří jak prvkům spojených s jejich vírou (např. víra v nebe, peklo, zázraky apod.), tak fenoménům mimo jejich víru (např. v horoskopy, reinkarnaci, léčitele, věštce apod.). Ukazuje se, že dochází k jistým nekonzistencím (srov. Lužný a Navrátilová 2001; Nešporová 2009; Nešporová a Nešpor 2009).

V dalších textech můžeme užití proměnné náboženské vyznání popsat jako obecnější. Proměnná je zapojována pro různé komparace vzhledem k věkovým kohortám, pohlaví, dalším zemím či v časovém horizontu. Slouží jako statistický podklad pro zdůvodnění záměru studií a jako jeden z identifikátorů míry religiozity respondenta (viz Hamplová 2000a; Hamplová 2000b; Spousta 2002; Nešpor 2004; Václavíková-Helšusová a Václavík 2006; Nešpor 2007a; Nešpor 2007b; Vávra 2009; Hamplová 2008; Řeháková 2009; Hamplová 2010; Laudátová a Vido 2010; Vávra 2010; Váně a Štípková 2013).

Z představeného lze vidět, že nejčastěji používaná proměnná je spojována s vlivem na ekonomický rozvoj, náboženskou homogamii, náboženskou socializaci, vzděláním, rodinnými hodnotami, typem pohřbu, hodnocením znalostí jiného náboženství, konsistencí náboženské víry aj. Nebo je zapojována z důvodu komparace z hlediska let, věku, kohort, pohlaví, zemí apod. Škála jejího využití je tak velmi široká. Přesto ale deklarovaná religiozita sama o sobě vypovídá o pouhém pasivním přihlášení se k nějaké víře. Často tak bývá dávana do souvislosti s proměnnou zkoumající frekvenci návštěv bohoslužeb, která reprezentuje aktivní praktikování víry.

3.2. Frekvence návštěv bohoslužeb

Druhou nejčastěji využívanou proměnnou je proměnná, která zjišťuje účast na bohoslužbách, respektive jejich frekvenci. Objevila se celkem 17krát. Zjišťování frekvence účasti na bohoslužbě patří mezi klasické proměnné objevující se ve výzkumech náboženství, přesto tato proměnná není bezproblémová. Na problémy jejího měření poukazuje ve svém textu například Vávra (2009). Předestírá komplikace, které jsou s využíváním této proměnné spjaty, čímž dochází k potenciálnímu zkreslení dat. První námitka naznačuje obtíže spojené s možným porozuměním otázky, kdy není přesně jasné, co se myslí návštěvou bohoslužby (problém četnosti, aktivní/pasivní účast, záměr účasti atd.). Druhý problém představuje spoléhání se na paměť respondentů a možný špatný odhad frekvence. A neméně důležitý problém může být také určitá stylizace odpovědí. Tedy v zemi, kde je náboženství hodnoceno pozitivně, dochází k nadhodnocování míry frekvence bohoslužeb a naopak (Vávra 2009, 37–38).

I přes tyto ve zkratce zmíněné nevýhody je daná proměnná do výzkumů začleňována, a to pravděpodobně z toho důvodu, že i přes jisté nedostatky umožňuje komparaci napříč zeměmi. Jinak řečeno, při překladu do jiných jazyků zůstává její význam stále (dobře) zachován (Vávra 2009, 38). Dále pak tato otázka patří k jedněm z nejdéle využívaných v dotazníkových šetřeních, takže získaná data se v opakujících výzkumech s touto otázkou dají relevantně využívat jako data získaná z panelových šetření. Nelibost při užívání dané proměnné, která je nejčastěji napadána (srov. již Berger

a Luckmann 1967),¹³ lze korigovat alespoň s ohledem k pěti zásadám, které představuje Vávra. Za prvé by měly být využívány údaje o výzkumech (např. odchylky ve znění otázek, nabízených kategoriích, významné události, které se odehrály v období sběru dat apod.). Za druhé by mělo docházet ke kombinaci s jinými zdroji dat nebo s jinými výzkumy stejného typu. Za třetí by se mělo kontextualizovat, tedy zabývat se informacemi o náboženské situaci v dané zemi. Za čtvrté by výzkumníci měli mít teoretickou znalost o sociologii náboženství a mít vytvořené teoretické interpretační schéma. A poslední, pátou zásadou, je tzv. metodologická opatrnost, tedy neinterpretovat věcně významné rozdíly několika procent, které byly naměřeny v různých sériích výzkumu za použití jiných kategorií (Vávra 2009, 38).

Proměnná „návštěvnost na bohoslužbách“ je využívána mimo jiné v námi již zmiňovaných výzkumných studiích. Důvod je prostý, v nejednom případě je tato proměnná využívána pro ověření vlivu proměnné přihlášení se k náboženské víře. Vysvětlení pro kombinaci těchto proměnných je jednoduché. Je něco jiného deklarovat svou přínaležitost k náboženskému vyznání a být aktivně praktikujícím věřícím. Frekvence návštěv bohoslužeb tak do určité míry zpřesňuje tvrzení o efektu přínaležitosti, protože rozlišuje tzv. aktivní a pasivní věřící (srov. např. Václavíková-Helšusová a Václavík 2006; Nešporová a Nešpor 2009; Hamplová 2009; Hamplová 2013; Nešpor 2011; Nešporová 2011).

Případně je námi popisovaná proměnná používána v obecnějším smyslu, kdy jde o komparaci frekvence chování na bohoslužby například v určitém časovém horizontu (Lužný a Navrátilová 2001; Hamplová 2008; Hamplová 2010), podle věkových kohort (Spousta 2002; Laudátová a Vido 2010), pohlaví (Hamplová 2011), zemí (Hamplová 2000a), apod. Studie se často zaměřují i na několik komparací současně (viz Hamplová 2000a; Hamplová 2000b; Hamplová a Řeháková 2009 aj.).

Proměnná „chození do kostela“ (ale vlastně i „deklarovaná religiozita“) jsou nejčastěji využívány i pro potvrzení „výjimečnosti“ Česka jako jedné z nejvíce sekulárních zemí ve srovnání s dalšími zeměmi (srov. např. Hamplová 2000a; Hamplová 2000b; Nešpor 2007b; Hamplová a Řeháková 2009; Vávra 2009; Hamplová 2010; Nešpor 2010; aj.). Tento obecně přijímaný závěr by mohl být také dalším vysvětlením vysoké četnosti užívání těchto dvou proměnných. Je potom ale otázkou, jestli vysoká míra aplikace výše popisovaných proměnných nevede spíše k nezamýšlenému důsledku, jímž je potvrzení

13) Thomas Luckmann v 60. letech začal poukazovat na to, že sociologie náboženství sleduje špatně ukazatele, které sice dokazují, že církevní religiozita klesá, ale že to zároveň neznamená vymizení náboženství. Luckmann přišel s konceptem neviditelného náboženství, tedy že existuje alternativní religiozita, která supluje onu sledovanou církevní. Jinak řečeno, dochází k segregaci institucionálních ideologií a v důsledku heterogenity světonázorů poté k pluralitní náboženské situaci.

předjímaného výsledku, čímž ten je takto posilován, než že by sloužily k relevantní interpretaci odpovídající realitě.

Pokus o hlubší porozumění skutečnosti v souvislosti s proměnnými vyjadřujícími určitou míru religiozity jedince předkládá například Vávra (2010). Ten v kombinaci s proměnnými jako například deklarovaná víra, podoba Boha, frekvence modliteb nebo tradiční či popřípadě alternativní víra používá frekvenci účasti na bohoslužbách jako jeden z identifikátorů ovlivňující kvalitu respondentova života. Ukazuje, že věřící lidé častěji zakouší pocit bezmocnosti, který je ovlivněn proměnnými zjišťujícími religiozitu jedince s výjimkou právě proměnné frekvence bohoslužeb. Proměnná frekvence bohoslužeb neměla statisticky signifikantní vliv na zakoušení pocitu bezmocnosti. Naopak v případě generalizované důvěry k lidem proměnná frekvence bohoslužeb působila jako nejsilnější faktor, resp. čím častěji jedinec dochází na bohoslužby, tím spíše bude ostatním důvěřovat. V případě důvěry k institucím se kromě bohoslužeb jako výrazný faktor projevilo i přihlášení se k náboženskému vyznání. Proměnná ovlivňuje i pocit zakoušení štěstí, spokojenosti, ale i osamělosti.

Máme-li zde shrnout aplikaci proměnné „frekvence návštěv na bohoslužbě“ byla dávana do souvislosti s tzv. „aktivní vírou“, spokojeností v životě, důvěrou v lidi a instituce či pro porovnávání v časovém horizontu, podle kohort, vzdělání, pohlaví, zemí apod.

3.3. Víra v ...

Mezi významně co do počtu využívané proměnné, patří ty, které jsou spojovány s otázkou „Věříte v „X“?“, kdy „X“ je proměnnou pro jev, v nějž dotazovaný respondent buď věří, nebo nevěří. Některé položky typu: víra v nebe, posmrtný život, peklo, horoskopy, věštce, amulety, náboženské zázraky, reinkarnaci a léčitele jsou prakticky již nedílnou součástí této otázky po víře v proměnné jako: nadpřirozené působení zesnulých, nirvána, New Age, personalizovaný Bůh, nadpřirozená síla, modlitba, andělé, hřích, ďábel či telepatie jsou využívány s nižší intenzitou (srov. Tabulka 2). Do této kategorie proměnných můžeme zařadit dále také víru v různé podoby Boha, která se do výzkumů též začleňuje a je ve studiích využívána.

Tabulka 2: Frekvence zapojování jednotlivých proměnných „Víra v...“ v analyzovaných studiích
Table 2: The frequency of variables „Belief in ...“ in studies that were analyzed

Název proměnné	Četnost proměnné
Nebe	12
Posmrtný život	10
Peklo	10
Horoskopy	9
Věštcí	8
Amulety	8
Náboženské zázraky	8
Reinkarnace	7
Léčitelé	7
Nadpřirozené působení zesnulých	5
Nirvána	4
New Age/lidstvo vstupuje do novho duchovního věku	3
Personalizovaný Bůh	3
Nadpřirozená síla	2
Modlitba	2
Andělé	1
Hřích	1
Ďábel	1
Telepatie	1
Víra v Boha (podoby)	9

zdroj: zpracováno autory

Můžeme zde nalézt, jak proměnné, které jsou spojovány s tradiční křesťanskou věroukou (víra v nebe, peklo, náboženské zázraky aj.), tak proměnné, jež jsou spojovány s různými alternativními proudy (víra v léčitele, amulety, horoskopy apod.). Z tohotorozdělení vzešlo i užívání těchto proměnných jako složených proměnných – tradiční a alternativní religiozita. Jednotlivé studie ale používají různé kombinace proměnných pro utvoření proměnné tradiční/alternativní religiozita, což je zapříčiněno využíváním různých šetření, které se do jisté míry v otázce, v co dnes lidé věří, odlišují.

Zaměříme-li se opět na jednotlivé studie, Hamplová (2000b) rozlišuje na základě otázky víry v X a několika dalších původně 4 faktory – křesťanství, okultismus, fatalismus a víru v člověka. Faktor křesťanství zahrnuje proměnné posmrtný život; nebe; peklo; náboženské zázraky; postoj k Bibli; existuje Bůh, který osobně pečuje o každou lidskou bytost; pro mne má život smysl jen proto, že existuje Bůh a víra v Boha jako osobu. Okultismus poté zapojuje proměnné víra v amulety, věštce a horoskopy. Fatalismus souhlas s výroky: lidé mohou dělat jen málo pro to, aby změnili běh svého života, a podle

mého názoru život nemá žádný smysl. Víra v člověka byla spojena s tvrzeními: život má smysl jen tehdy, pokud mu nějaký smysl dá člověk sám a svůj osud si určujeme sami. Skrze tyto vygenerované faktory se pak snaží na výsledcích ukázat, že ač Česká republika má malý podíl praktikujících věřících, tak se nejedná o zemi, ve které by bylo odmítáno nadpřirozeno a duchovní rozměr. Tyto poznatky pak rozšiřuje o mezinárodní srovnání a shrnuje ve studii Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti (Hamplová 2000a).

Dále Hamplová (2008) používá faktorovou analýzu, za jejíž pomoci generuje faktor tradiční víry, který zahrnuje proměnné – posmrtný život, nebe, peklo, zázraky a modlitby a faktor alternativní religiozity, jenž zahrnuje – amulety, horoskopy a věštce. Dochází k závěrům, že vysokoškolské vzdělání snižuje pravděpodobnost ve víru v alternativní formu víry, že věří spíše ženy a mladší lidé. Oproti tomu tradiční víra je spojená spíše se staršími lidmi a také se ženami.¹⁴ Jako klíčový faktor pak Hamplová zdůrazňuje vliv náboženské socializace, tedy když respondent navštěvoval bohoslužby ve věku 11/12 let, a vliv prostředí, ve kterém vyrůstal (zda rodiče byli věřící).

Oproti tomu Vávra (2010) používá ve svém textu Cronbachovo alfa¹⁵ a zahrnuje do daných proměnných jen některé indikátory. Tradiční víra je ustavena na základě víry v nebe, peklo a náboženské zázraky. Alternativní víra je pak v dotazníkových šetřeních normována skrze víru v horoskop, věštce, amulety, vstup lidstva do nového duchovního věku (New Age). Vávra využívá tyto proměnné pro ověření kvality současného jedincova života. Tradiční ukazatele víry se pak neprojevily statisticky signifikantně ani u jednoho faktoru kvality života (pocit osamělosti, beznormovosti, štěstí a spokojenosti, bezmoci, důvěry k lidem a důvěry k institucím). Působení alternativní religiozity bylo statisticky signifikantní jen v případě zakoušení pocitu bezmocnosti. U proměnné pocitu bezmocnosti se ukázal jako významný faktor aktivity, kdy „pouhé“ přihlášení se k náboženskému vyznání či alternativní religiozita zvyšují pocit bezmoci a aktivní podoba víry a společenské kontakty pomáhají tento pocit redukovat (Vávra 2010, 6)

Zkoumání alternativní religiozity však přináší i jisté problémy. Ukazuje se totiž, že lidé nevnímají jednotlivé indikátory alternativní religiozity jako spirituální. Jinak ře-

čeno, například víru ve věštce, léčitele, horoskopy a podobně nespojují s určitou náboženskou dimenzí. Je tedy otázkou, zda to tak může být považováno výzkumníkem. Navíc pokud se přidá ještě zjišťování četnosti, jak často se respondent dostal s touto alternativní religiozitou do kontaktu, ukazuje se, že čísla klesají (Bruce 2011, 104–109). Zároveň je problematická i nejasnost uchopení konceptu alternativní religiozity. Jak vidíme na příkladu Vávry (2010) a Hamplové (2008) začleňují do jednotlivých typů religiozit rozdílné proměnné. Vhodné by bylo také začlenit mezi proměnné určující tradiční religiozitu víru v personalizovaného Boha. Myšlenka osobního Boha je základem pro křesťanskou víru a došlo by k silnějšímu provázání proměnné. Zde se však naráží na již zmiňovaný metodologický problém, kdy víra v osobního Boha je v rámci šetření jinak kódována, tzn. má odlišný počet stupňů škály a při jejím zařazení do složené proměnné „tradiční religiozita“ tak může důsledkem rekódování, aby si škály odpovídaly, docházet k velké ztrátě dat.

Některé studie pak nepoužívají proměnné „víra v...“ jen v rámci složených proměnných jako je alternativní či tradiční religiozita. Nešporová (2009) zapojuje víru v posmrtný život, nebe, peklo, reinkarnaci a nadpřirozené působení zesnulých jako ukazatele víry ve formy posmrtné existence. Činí tak v závislosti na historickém vývoji, pohlaví, věkových kohortách, dalších státech Evropy a také přihlášení se k náboženskému vyznání. Dochází tak ke zjištění, že mezi léty 1999–2008 nastává pokles víry v posmrtný život, jak u mužů, tak u žen. Naproti tomu porovnání z let 1991–1999 ukazuje mírný nárůst víry v posmrtný život i reinkarnaci (Spousta 2002).

Nešporová (2009) dále konstatuje, že u žen je stále víra v posmrtné formy života pravděpodobnější. V souvislosti s věkovými kohortami pak ukazuje, že proměny postoje nesouvisí pouze s životními fázemi, ale i s celospolečenskými změnami způsobenými transformací totalitární společnosti na demokratickou. V závislosti na přihlášení se k náboženské víře se pak ukázalo, že dochází k výrazným změnám mezi nevěřícími, takže pokles víry v posmrtné formy života není dán jen klesajícím podílem věřících, ale rovněž právě změnami uvnitř samotné kategorie lidí bez vyznání. Zajímavým zjištěním může být, že i lidé hlásící se ke křesťanské víře například uvádí víru v reinkarnaci, či že každý desátý nevěřící věří v posmrtný život, ale odmítá ho spojit s nebem nebo peklem. Společně s Nešporem pak Nešporová (2009) zkoumá dále víru ve věštce, léčitele, horoskopy, nebe, posmrtný život, reinkarnaci jak v závislosti na víře, tak u katolíků rozlišují aktivní a pasivní věřící. Ukazují, že mezi aktivními a pasivními věřícími je odlišnost hlavně u proměnných víra v nebe, posmrtný život a léčitelé. Tyto proměnné výrazně více volí aktivní věřící.

Hamplová (2010, 6–7) poté na víře v nadpřirozeno a náboženské fenomény ukazuje, že ač víra v Boha není podle šetření ISSP 2008 v České republice příliš rozšířená, lidé věří alespoň určitým fenoménům. Avšak i u zkoumaných fenoménů jako je víra v posmrtný život, peklo, nebe, reinkarnaci, nadpřirozené působení zesnulých, věštce, amulety, léčitele, horoskopy, zázraky a reinkarnaci, se ukazuje, že zde je určitý pokles. Hamplová zmiňuje například víru ve věštce, která v roce 1998 byla 70 % a nyní se pohybuje okolo 50 %. Podobně používá tyto proměnné i ve spojení s pohlavím a porovnáváním v letech

14) V jiné studii můžeme nalézt poněkud odlišné konstatování ohledně tradiční a alternativní religiozity ve spojení s věkem. Zkoumá-li se vliv skrze rozdělené věkové kategorie, ukazuje se, že v porovnání s lidmi ve středních letech i mladší lidé více inklinují k tradiční religiozitě. A v případě alternativní religiozity se výrazný věkový trend ani nepotvrzuje (Váně, Lužný a Štípková 2013, 200).

15) Cronbachovo alfa je statistický nástroj měřící míru vnitřní konzistence. Jinak řečeno, tento koeficient určuje reliabilitu spojených proměnných (Kreidl 2005). V případě utváření konstruovaných proměnných bývá též užíváno faktorové analýzy. Oproti Cronbachovu alfa faktorová analýza na základě korelace jednotlivých proměnných generuje menší počet faktorů (Turner 2006, 187).

2006 a 2008 (Hamplová 2011). V této studii pak doplňuje svá předchozí zjištění o to, že ženy mají vyšší tendenci věřit jak v nějakou podobu Boha, tak ale také v jednotlivé nadpřirozené i náboženské fenomény. Převažují ve všech zapojených kategoriích – posmrtný život, reinkarnace, nadpřirozené působení zesnulých, nebe, peklo, věštci, amulety, léčitelé, horoskopy, zázraky, nirvána, andělé, modlitba, nadpřirozená síla a New Age.

Jak už bylo řečeno, můžeme sem zařadit i víru v podobu Boha. Dušan Lužný s Jolanou Navrátilovou (2001) se zaměřují na proměnu vnímání Boha od roku 1991 do 1999 v rámci 3 skupin. Do první skupiny zařazují všechny respondenty, do druhé jen věřící a do třetí pak pouze křesťany. Dále je tato proměnná používána pro odlišení věřících, neboť tradiční víra je spojena s představou osobního Boha, a to je poté porovnáváno například v časovém horizontu a podle věkových kohort (Laudátová a Vido 2010). Hamplová (2011) dává tuto proměnnou do souvislosti s pohlavím, zda ženy mají odlišnou představu o Bohu než muži. A jak už bylo naznačeno, proměnná víra v různé podoby Boha bývá využívána také jako podklad pro to, proč se zabývat alternativní religiozitou (Hamplová 2010). Jinak řečeno, v české společnosti proměnná víry v Boha do určité míry potvrzuje představu o sekularizované společnosti.

Shrme-li si představené, můžeme říci, že proměnná „víra v X“ se objevuje ve spojitosti s tzv. „alternativní religiozitou“ a „tradiční religiozitou“, dále pak s genderem, věkem, kvalitou života, deklarovanou vírou, aj.

3.4. Proměnné zkoumající náboženskou socializaci

Další skupinu, která se ve výzkumech objevuje s vyšší frekvencí, tvoří proměnné zkoumající náboženskou socializaci. Nejčastěji z nich je užívána proměnná zjišťující frekvenci návštěv bohoslužeb ve věku 11/12 let. Méně často jsou pak využívány proměnné náboženská výchova, víra některého z rodičů či obou rodičů. I v případě proměnných zkoumajících náboženskou socializaci dochází ke kombinaci s dalšími frekventovanými proměnnými, jako je deklarovaná religiozita a chození na bohoslužby.

Skupinu proměnných zkoumajících náboženskou socializaci ve svých studiích využívá například Hamplová (2008, 2011, 2013) a připisuje náboženské socializaci zásadní vliv na přetrvání víry člověka do dospělosti. V případě tradiční a alternativní religiozity se ukazuje, že má vliv jak náboženské prostředí (víra matky/otce), tak chození na bohoslužby ve věku 11/12 let. Pokud jedinec v mládí navštěvoval kostel, je zde vyšší pravděpodobnost, že bude v dospělosti inklinovat k jednomu typu religiozity. Náboženská socializace je potom podle zjištění Hamplové s větším impaktem zejména v menších křesťanských církvích. Jako významné v souvislosti s primární náboženskou socializací se ukazuje být míra striktnosti náboženské socializace. Ty církve, které poskytují slabší stupeň náboženské socializace, otevírají prostor pro víru v prvky alternativní religiozity. Socializace se jeví jako nejlepší vysvětlení i z hlediska vyššího zastoupení žen mezi věřícími (Hamplová 2011).

Podobně jako Hamplová se o náboženskou socializaci zajímá Blanka Řeháková (2009). Zkoumá, jak náboženská socializace ovlivňuje přístup k náboženství v současnosti. Používá k tomu několik komplementárních proměnných, a to jak často respondent navštěvoval bohoslužby ve věku 11/12 let, v jakém náboženství byl vychován, dále pak jaké bylo vyznání matky/otce, když byl respondent dítě a jak často navštěvovali náboženské obřady, dále k jakému náboženství se respondent nyní hlásí a jak často navštěvuje bohoslužby. Potvrdilo se, že pokud jedinec prošel primární náboženskou socializací v dětství, zvyšuje se jeho šance na zachování religiozity i v dospělosti. Mezi staršími generacemi pak docházelo k lepšímu předávání náboženské víry a starší generace měly i vyšší pravděpodobnost uchovat si náboženství do současnosti. Primární náboženská socializace pak dle jejich zjištění ovlivňuje, jak často v současnosti respondent chodí do kostela i jak často se modlí.

Proti zdůrazňování náboženské socializace jako stěžejního faktoru můžeme do jisté míry postavit studii Jana Váněho a Martiny Štípkové (2013). Ti ve své studii sice potvrzují statisticky signifikantní vliv proměnné primární náboženské socializace, která zvyšuje šanci na zachování víry i v dospělosti. Zároveň ale poukazují na to, že v České republice, jakožto sekularizované zemi, je silnějším faktorem ovlivňujícím náboženskou ortodoxii v dospělosti pravidelné docházení do kostela a modlení, tedy náboženská praxe než samotná náboženská socializace v dětství.

Rovněž zjištění Vávry (2010) zpochybňují přeceňovaný důraz kladený na vliv náboženské socializace na současný život respondenta. Ve své studii dokazuje, že náboženská socializace, tedy chození na bohoslužby v dětství nemá určující vliv na současně vnímanou kvalitu života respondenta.

Marie Laudátová s Romanem Videm (2010) do náboženské socializace kromě chození na bohoslužby ve věku 12 let, zařazují také souhlas s tím, že je důležité v dětech pěstovat náboženskou víru, zda byl respondent vychováván v náboženském duchu a jestli mají rodiče vůli pokřtít svoje dítě. Tyto indikátory pak porovnávají v rámci časového horizontu, tedy v letech 1991, 1999 a 2008 a v rámci věkových kohort. U všech sledovaných proměnných pak pozorují zlom mezi generacemi narozenými před rokem 1945 a od roku 1945 dále. Před rokem 1945 byli jedinci více vychováni v náboženském duchu, chodili v mládí často do kostela a s velkou pravděpodobností byli i pokřtěni. Po roce 1945 už náboženská socializace slábne. Ovšem i generace narozená před rokem 1945 nepřisuzuje náboženství takovou hodnotu, aby považovala za důležité předávat jej na další generace. U starších generací dochází k oslabování náboženské praxe, což právě může vysvětlovat to, proč otázka přenosu náboženské víry na potomky není pro ně tak důležitá, jak by se mohlo očekávat.

I proměnnou zkoumající náboženskou socializaci můžeme nalézt v několika kontextech. Užívá se hlavně ve spojitosti s přetrváním víry člověka do dospělosti. Dále pak bývá dávána do souvislosti s náboženskou praxí, s ovlivněním kvality života člověka či s věkovými kohortami.

5. Závěr

Ve studii bylo zjištěno, že výzkumy využívají proměnné do určité míry podobně. I když je nyní větší snaha o utváření nějakých složených proměnných, je z šetření využíváno čteněji jen několik málo proměnných a jsou dávány víceméně do podobných souvislostí. Poněkud jiný přístup můžeme vidět na příkladu studií Martina Vávry (2010), Jana Váněho a Martiny Štípkové (2013) nebo ve vlastním výzkumu Josefa Novotného a Filipa Polonského (2011). V těchto studiích dochází k zapojování frekventovaných proměnných, ale poněkud odlišně oproti dalším zmíněným studiím. Jde také o to, že zatímco některým studiím jde spíše o popis distribuce věřících, ať tradičních tak alternativních, tak jiným jde o vysvětlení a zjišťování funkce, kterou náboženství ve společnosti má. Výzkumů zaměřených na funkci je ale podstatně méně než výzkumů, které se věnují deskripci distribuce. Tímto konstatováním neodsuzujeme standardní postupy převážně deskriptivního charakteru interpretace podob (a)religiozity v Česku. Rádi bychom ale poukázali na to, že aplikace jakékoliv proměnné (a u těch nejčastěji používaných tím spíše) by bylo vhodné začít využívat častěji pro vysvětlení funkce náboženství v českém kontextu.

Jinak řečeno, předkládaná studie shrnuje náboženské proměnné, které jsou v současných českých výzkumech využívány. Přibližuje ty proměnné, které jsou zapojovány nejčastěji, a naznačuje, v jakém kontextu jsou nejčastěji ve studiích aplikovány. Je patrné, že proměnné jsou zapojovány buď ve své původní podobě – tzn. vycházejí přímo z otázek v dotaznících, nebo jsou z nich utvářeny složené proměnné. Dále se studie zaměřila na využívání jednotlivých typů šetření, ze kterých studie proměnné využívají.

Jistým problémem se zdá být poněkud jednotvárné zapojování frekventovaných proměnných. Chybí určitý kreativní přístup. Důsledkem toho je určité inklinování k deskripci distribuce věřících než zaměření se na funkci, kterou náboženství ve společnosti zcela nepochybně má. Domníváme se, že to není způsobeno ani tak samotnými proměnnými, kterým musí výzkumníci do určité míry přizpůsobit své cíle, pokud chtějí využívat sekundárních dat, ale jejich standardizovaným užíváním. Zatímco na jedné straně se tak můžeme ptát, jak se mění počty věřících, porovnávat tradiční a alternativní religiozitu v závislosti na dalších proměnných, můžeme se na druhou stranu také ptát, proč tomu tak je a jakou funkci ve společnosti má náboženství v dnešní době.

Určitá jednotvárnost začíná převládat i ve využívaných zdrojích dat, kde se dominujícím šetřením stává ISSP, zejména pak ISSP 2008. Domníváme se, že utvoření nového, i když nikoliv mezinárodně srovnatelného, dotazníkového šetření by mohlo být přínosné, minimálně z toho důvodu, že by mohlo dojít k hlubšímu porozumění (ne)náboženskému prostředí v Česku a ověřit tak některá zjištění kvalitativních výzkumů, která v daném modu využívání proměnných nejsou (zatím) možná.

Aby bylo něco takového možné, bylo by zapotřebí v budoucnu rozšířit analýzu proměnných, a to se zaměřením na jejich obsahové vymezení. To znamená zkoumat, zda se konkrétní náboženské proměnné váží k hodnotovým postojům, ortodoxii – tj. věroučným obsahům, či se zaměřují na praxi aj. Ještě jinak řečeno, zkoumat v jakém

kontextu (konkrétní výzkum) jsou jednotlivé proměnné vázány na teoretické konceptualizace náboženství.

Použité zdroje

ANDERSEN, Peter B., GUNDELACH, Peter a LÜCHAU, Peter (2008): Religion in Europe and the United States. Assumptions, survey evidence, and some suggestions. *Nordic Journal of Religion and Society*, roč. 21, č. 1, s. 61–74.

BERGER, Peter. (ed.) (1999): *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics*. Washington – Grand Rapids: EPPC + Eerdmans.

BERGER, L. Peter a LUCKMANN, Thomas (1967): *The Social Construction of Reality*. London: Penguin Books.

BRUCE, Steve (2011): *Secularization. In defence of an Unfashionable Theory*. New York: Oxford University Press.

BURZOVÁ, L. Petra, DVOŘÁKOVÁ, Ilona a HEJNAL, Ondřej (2013): Paměť a prostor: Reprezentační strategie společenstva vzpomínání v postindustriálním městě. *Sociální studia*, roč. 10, č. 4, s. 107–126.

HAMPLOVÁ, Dana (2000a): *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

HAMPLOVÁ, Dana (2000b): Šetření ISSP 1998 – Náboženství. *Sociologický časopis*, roč. 36, č. 4, s. 431–440.

HAMPLOVÁ, Dana (2008): Čemu Češi věří: dimenze soudobé české religiozity. *Sociologický časopis*, roč. 44, č. 4, s. 703–723.

HAMPLOVÁ, Dana (2009): Je náboženství důležité pro ekonomický rozvoj? *Lidé města*, roč. 11, č. 1, s. 143–162.

HAMPLOVÁ, Dana (2010): Česká religiozita – církevní příslušnost a víra ve světle Sčítání lidu a dat ISSP 2008. *Naše společnost*, roč. 8, č. 1, s. 3–8.

HAMPLOVÁ, Dana (2011): Náboženství a pohlaví: Proč jsou ženy zbožnější než muži? *Sociologický časopis*, roč. 47, č. 2, s. 297–323.

HAMPLOVÁ, Dana (2013): *Náboženství v České společnosti na prahu 3. tisíciletí*. Praha: Karolinum.

HAMPLOVÁ, Dana a ŘEHÁKOVÁ, Blanka (2009): Kdo patří do církve? In: Hamplová, Dana a Řeháková, Blanka: *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí. Výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 – Náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 30–52.

HERVIEU–LEGER, Daniele (2000): *Religion as a Chain of Memory*. New Brunswick: Rutgers University Press.

HUYSEN, Andreas (2013): Berlínské proluky. *Sociální studia*, roč. 10, č. 4, s. 15–34.

JEŘÁBEK, Hynek (1992): *Úvod do sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum.

KALVAS, František, VÁNĚ, Jan, ŠTÍPKOVÁ, Martina a KREIDL Martin (2012): Rámcování a nastolování agendy: Dva paralelní procesy v interakci. *Sociologický časopis*, roč. 48, č. 1, s. 3–37.

KREIDL, Martin (2005): Zhodnocení vlivu práce výzkumných agentur na konstruktovou validitu škál. *Sociologický časopis*, roč. 41, č. 1, s. 103–123.

KUNT, Gergely, SZEGÖ, Dóri a VAJDA, Júlia (2013): Politická komunikace v přibězích zneuctěných památníků. *Sociální studia*, roč. 10, č. 4, s. 35–56.

LAUDÁTOVÁ, Marie a VIDO, Roman (2010): Současná česká religiozita v generační perspektivě. *Sociální studia* 4/2010, s. 37–61.

LUŽNÝ, Dušan (2014): Kulturní paměť jako koncept sociálních věd. *Studia philosophica*, roč. 61, č. 2, (v tisku).

LUŽNÝ, Dušan a NAVRÁTILOVÁ Jolana (2001): Religion and Secularisation in the Czech Republic. *Sociologický časopis*, roč. 9, č. 1, s. 85–98.

MARKOVÁ, Blanka a SLACH, Ondřej (2013): Governance kulturou tažené urbánní regenerace: Případová studie Černá louka v Ostravě. *Sociální studia*, roč. 10, č. 4, s. 127–143.

NEŠPOR, Zdeněk (2004): Religious Processes in Contemporary Czech Society. *Sociologický časopis*, roč. 40, č. 3, s. 277–295.

NEŠPOR, Zdeněk (2007a): Brněnský výzkum religiozity z roku 1930: současná interpretace. *Religio: Revue pro religionistiku*, roč. 15, č. 1, s. 87–107.

NEŠPOR, Zdeněk (2007b): Paradoxy sociálního a politického působení náboženství v 'sekularizované' Evropě. *Sociální studia* 3/2007, s. 17–30.

NEŠPOR, Zdeněk (2010): Rodina/domácnost jako náboženská skupina v procesu transformace. *Lidé města*, roč. 12, č. 1, s. 31–60.

NEŠPOROVÁ, Olga (2009): Smrt jako konec nebo začátek? O (ne)víře v posmrtný život. *Lidé města*, roč. 11, č. 3, s. 463–491.

NEŠPOROVÁ, Olga (2010): Jak náboženství ovlivňuje rodinný život? *Lidé města*, roč. 12, č. 1, s. 61–88.

NEŠPOROVÁ, Olga (2011): Obřady loučení se zesnulými: Sekulární, náboženské nebo raději žádné pohřby? *Sociální studia* 2/2011, s. 57–85.

NEŠPOROVÁ, Olga a NEŠPOR Zdeněk (2009): Religion: An Unsolved Problem for the Modern Czech Nation. *Sociologický časopis*, roč. 45, č. 6, s. 1215–1237.

NOVOTNÝ, Josef a POLONSKÝ, Filip (2011): The Level of Knowledge about Islam and Perception of Islam among Czech and Slovak University Students: does Ignorance Determine Subjective Attitudes? *Sociológia*, roč. 43, č. 6, s. 674–696.

PAKOSTA, Petr a RABUŠIC, Ladislav (2010): Postoje k příčinám chudoby v České republice v letech 1991 až 2008. *Sociální studia* 4/2010, s. 101–120.

RAPOŠOVÁ, Ivana, SEJKOVÁ, Apolónia a SZALÓ, Csaba (2013): Zabúda Brno na Zbrojovku? Praktiky formovania urbánnej pamäti prostredníctvom individuálnej angažovanosti aktérov. *Sociální studia*, roč. 10, č. 4, s. 79–105.

ŘEHÁKOVÁ, Blanka (2009): Náboženská socializace v dětství a zájem o náboženství v dospělosti. In: Hamplová, Dana a Řeháková, Blanka: *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí. Výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 – Náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 76–87.

SIDIROPOLU JANKŮ, Kateřina (2013): Krajina vzpomínek. Kdo kreslí mapu „brněnského Bronxu“? *Sociální studia*, roč. 10, č. 4, s. 57–78.

SPALOVÁ, Barbora (2012): *Bůh ví proč. Studie pamětí a režimů moci v křesťanských církvích v severních Čechách*. Brno: CDK.

SPOUSTA, Jan (2002): Changes in Religious Values in the Czech Republic. *Sociologický časopis*, roč. 38, č. 3, s. 345–363.

ŠUBRT, Jiří a VINOPAL, Jiří (2013): *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum.

TICHÝ, Radek a VÁVRA, Martin (2012): *Náboženství z jiného úhlu*. Brno: CDK.

TURNER, Bryan S. (2006): *The Cambridge Dictionary of Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.

VÁCLAVÍKOVÁ-HELŠUŠOVÁ, Lenka a VÁCLAVÍK, David (2006): Institucionalizovaná podoba religiozity a její projevy v České republice v letech 1989–2000. *Religio: Revue pro religionistiku*, roč. 14, č. 2, s. 173–192.

VÁNĚ, Jan (2012a): Výzkumy věnující se podobám religiozity v České republice po roce 1989. In: Krejčí, Jindřich: *Cesty k datům. Zdroje a management sociálněvědních dat v České republice*. Praha: Slon, s. 355–376.

VÁNĚ, Jan (2012b): *Komunita jako nová naděje?* Plzeň: Západočeská univerzita.

VÁNĚ, Jan a KALVAS, František (2013): The Agenda-Setting Effect of Focusing Events: A Case Study of the Church Restitutions Issue. *Sociológia*, roč. 45, č. 3, s. 290–315.

VÁNĚ, Jan a ŠTÍPKOVÁ, Martina (2013): The National Religious Environment and the Orthodoxy of Christian Beliefs: A Comparison of Austria, the Czech Republic and Slovakia. *Sociologický časopis*, roč. 49, č. 3, s. 403–425.

VÁNĚ, Jan, LUŽNÝ, Dušan a ŠTÍPKOVÁ, Martina (2013): Traditional and Alternative Religiosity in Contemporary Czech Republic: A Comparison of Age Groups. In: Karl Baier a Winter, Franz (eds.): *Altern in den Religionen*. Berlin – Wien: LIT Verlag, s. 184–203.

VÁVRA, Martin (2009): Jak zjišťovat návštěvnost bohoslužeb? Problémy s měřením náboženského fenoménu. *Naše společnost*, roč. 7, č. 1, s. 32–39.

VÁVRA, Martin (2010): Náboženství a kvalita života. Psychosociální předpoklady. *Naše společnost*, roč. 8, č. 2, s. 3–10.

VIDOCIČOVÁ, Lucie (2010): O tempora! O mores! Generační a věkové souvislosti morálky ve stárnoucí společnosti. *Sociální studia* 4/2010, s. 11–36.

WOHLRAB-SAHR, Monika, KARSTEIN, Uta a SCHMIDT-LUX, Thomas (2009): *Forcierte Säkularität. Religiöser Wandel und Generationendynamik im Osten Deutschlands*. Frankfurt am Main: Campus Verlag.

ZÁVORKOVÁ, Petra a VIDO, Roman (2010): Když jí otřu obličej, tak je to modlitba. *Biograf*, č. 52–53, s. 3–40.

Summary

This text originated as an exploration of what fails to be analyzed in Czech research papers when religion is studied through particular religion-related variables and outlines the conclusions we have come to. In the introduction, we discussed both theoretical and methodological problems related to the research of religion in the present and also introduced the main theme of the paper mentioned above: the way religion-related variables in selected studies published from 2000 to 2013 are used. We found that 17 different sources of data were used to carry out selected studies, the most frequent of which were the ISSP (2008, 1999), the Czech DIN survey and the EVS (1999, 2008). These surveys represent the most used source of data (variables). Other, less used surveys are, for example, the CVVM (the Czech Public Opinion Research Center) surveys, the Generations and Gender Survey (GGS), census, etc.

Furthermore, we analyzed the religion-related variables themselves. We concentrated on the frequency of their utilization, on how they are used to describe the context in which they are featured and, last but not least, what kind of results we can get using such variables. As for the frequency, these are the most used variables: declared religiosity, attendance of religious services, belief in something and a group of variables measuring religious socialization. These variables are described in detail. A second group of variables, used less frequently, includes e.g. religious practice in adulthood, religious homogeneity, degree of orthodoxy, sympathy to Churches and religions, or the importance of the Church. A total of 75 variables used in selected studies were identified.

As for the analysis and the description of the context, we have come to the conclusion that the way Czech researchers use variables to study religion is rather stereotyped, allowing them to draw conclusions of a descriptive character, such as the distribution of believers, but not enabling them to properly explore what function religion plays in society. This means, for example, that while we have at our disposal a research paper on changing numbers of believers or a comparison between traditional and alternative religiosity according to other variables, we lack research that would explain what functions religion has in today's society.

This is why we would like to raise the question of whether there is a need to renew data sources, i.e. to carry out a new Czech survey reflecting issues that have, until now, been associated rather with qualitative research, such as e.g. religious memory, dissolution of traditional transfer of religiosity between generations, malfunctioning of traditional religiosity transfer between generations, revitalization, religious communities, etc. Such a survey could bring about a deeper understanding of the (non-)religious environment in the Czech Republic.

Appendix – Abecední seznam analyzovaných studií

- BURJANEK, Aleš (2001): Xenofobie po česku – Jak si stojíme mezi Evropany? *Sociální studia* 6/2001, s. 73–89.
- HAMPLOVÁ, Dana (2000a): *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- HAMPLOVÁ, Dana (2000b): Šetření ISSP 1998 – Náboženství. *Sociologický časopis*, roč. 36, č. 4, s. 431–440.
- HAMPLOVÁ, Dana (2008): Čemu Češi věří: dimenze soudobé české religiozity. *Sociologický časopis*, roč. 44, č. 4, s. 703–723.
- HAMPLOVÁ, Dana (2009): Je náboženství důležité pro ekonomický rozvoj? *Lidé města*, roč. 11, č. 1, s. 143–162.
- HAMPLOVÁ, Dana (2010): Česká religiozita – církevní příslušnost a víra ve světle Sčítání lidu a dat ISSP 2008. *Naše společnost*, roč. 8, č. 1, s. 3–8.
- HAMPLOVÁ, Dana (2011): Náboženství a pohlaví: Proč jsou ženy zbožnější než muži? *Sociologický časopis*, roč. 47, č. 2, s. 297–323.
- HAMPLOVÁ, Dana a ŘEHÁKOVÁ, Blanka (2009): *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí. Výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 – Náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- HERVIEU-LÉGER, Daniele (2002): *Religion as a Chain of Memory*. Cambridge: Polity Press.
- KALVAS, František, VÁNĚ, Jan, ŠTÍPKOVÁ, Martina a KREIDL, Martin (2009): Modelování panelových dat s dichotomickou závisle proměnnou: obecné principy a ilustrace v programu STATA. *Data a výzkum*, roč. 3, č. 1, s. 96–123.
- KALVAS, František, VÁNĚ, Jan, ŠTÍPKOVÁ, Martina a KREIDL, Martin (2012): Rámcování a nastolování agendy: Dva paralelní procesy v interakci. *Sociologický časopis*, roč. 48, č. 1, s. 3–37.
- LAUDÁTOVÁ, Marie a VIDO, Roman (2010): Současná česká religiozita v generační perspektivě. *Sociální studia* 4/2010, s. 37–61.
- LUŽNÝ, Dušan a NÁVRÁTILOVÁ, Jolana (2001): Religion and Secularisation in the Czech Republic. *Sociologický časopis*, roč. 9, č. 1, s. 85–98.
- MAREŠ, Petr a KATRŇÁK, Tomáš (2010): Hodnota práce u české veřejnosti v letech 1991–2008. *Sociální studia* 4/2010, s. 121–143.
- NEŠPOR, Zdeněk (2004): Religious Processes in Contemporary Czech Society *Sociologický časopis*, roč. 40, č. 3, s. 277–295.
- NEŠPOR, Zdeněk (2007a): Brněnský výzkum religiozity z roku 1930: současná interpretace. *Religio: Revue pro religionistiku*, roč. 15, č. 1, s. 87–107.
- NEŠPOR, Zdeněk (2007b): Paradoxy sociálního a politického působení náboženství v 'sekularizované' Evropě. *Sociální studia* 3/2007, s. 17–30.
- NEŠPOR, Zdeněk (2010): Rodina/domácnost jako náboženská skupina v procesu transformace. *Lidé města*, roč. 12, č. 1, s. 31–60.
- NEŠPOROVÁ, Olga (2009): Smrt jako konec nebo začátek? O (ne)víře v posmrtný život. *Lidé města*, roč. 11, č. 3, s. 463–491.
- NEŠPOROVÁ, Olga (2010): Jak náboženství ovlivňuje rodinný život? *Lidé města*, roč. 12, č. 1, s. 61–88.

NEŠPOROVÁ, Olga (2011): Obřady loučení se zesnulými: Sekulární, náboženské nebo raději žádné pohřby? *Sociální studia* 2/2011, s. 57–85.

NEŠPOROVÁ, Olga a NEŠPOR, Zdeněk (2009): Religion: An Unsolved Problem for the Modern Czech Nation. *Sociologický časopis*, roč. 45, č. 6, s. 1215–1237.

NOVOTNÝ, Josef a POLONSKÝ, Filip (2011): The Level of Knowledge about Islam and Perception of Islam among Czech and Slovak University Students: does Ignorance Determine Subjective Attitudes? *Sociológia*, roč. 43, č. 6, s. 674–696.

PAKOSTA, Petr a RABUŠIC, Ladislav (2010): Postoje k příčinám chudoby v České republice v letech 1991 až 2008. *Sociální studia* 4/2010, s. 101–120.

PETROVÁ-KAFKOVÁ, Marcela (2010): Mezigenerační solidarita ve stárnoucí společnosti. *Sociální studia* 4/2010, s. 63–84.

RABUŠIC, Ladislav (2000): Koho Češi nechtějí? O symbolické sociální exkluzi v české společnosti. *Sociální studia* 5/2000, s. 63–81.

RABUŠICOVÁ, Milada a RABUŠIC, Ladislav (2001): České výchovné hodnoty: Tradiční nebo moderní? *Sociální studia* 6/2001, s. 127–148.

RAKUŠANOVÁ, Petra a ŘEHÁKOVÁ, Blanka (2006): *Participace, demokracie a občanství v evropském kontextu*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

SPOUSTA, Jan (2002): Changes in Religious Values in the Czech Republic. *Sociologický časopis*, roč. 38, č. 3, s. 345–363.

VÁCLAVÍKOVÁ-HELŠUSOVÁ, Lenka a VÁCLAVÍK, David (2006): Institucionalizovaná podoba religiozity a její projevy v České republice v letech 1989–2000. *Religio: Revue pro religionistiku*, roč. 14, č. 2, s. 173–192.

VÁNĚ, Jan a KALVAS, František (2013): The Agenda-Setting Effect of Focusing Events: A Case Study of the Church Restitutions Issue. *Sociológia*, roč. 45, č. 3, s. 290–315.

VÁNĚ, Jan a ŠTÍPKOVÁ, Martina (2013): The National Religious Environment and the Orthodoxy of Christian Beliefs: A Comparison of Austria, the Czech Republic and Slovakia. *Sociologický časopis*, roč. 49, č. 3, s. 403–425.

VÁVRA, Martin (2009): Jak zjišťovat návštěvnost bohoslužeb? Problémy s měřením náboženského fenoménu. *Naše společnost*, roč. 7, č. 1, s. 32–39.

VÁVRA, Martin (2010): Náboženství a kvalita života. Psychosociální předpoklady. *Naše společnost*, roč. 8, č. 2, s. 3–10.

VIDOVIČOVÁ, Lucie (2010): O tempora! O mores! Generační a věkové souvislosti morálky ve stárnoucí společnosti. *Sociální studia* 4/2010, s. 11–36.

VLACHOVÁ, Klára (2001): Legitimita demokracie a důvěra v instituce v České republice. *Sociální studia* 6/2001, s. 23–45.

Jitka Zalabáková

Cenzus jako předmět antropologického výzkumu

Abstract

Censuses can be conceived as parts of the wider process of collective identity negotiations and as such become subjects of anthropologically-oriented research. The following study is focused on the theoretical underpinnings of anthropological research using censuses, as well as the relation between statistics and social reality. It shows some cases of censuses taken from different socio-geographical contexts (Rwanda and Burundi, USA, Brazil) and summarizes the history of Czechoslovak and Czech censuses. The most distinctive feature of a census in general is shown to be its use for the purposes of "identity mobilization". Various agents urge potential members of some category of general collective identity (e.g. nationality) to declare their "belonging" in a particular, desired form (e.g. "Roma nationality"). These efforts and the actual census data are critically viewed from the social constructivist position in order to uncover the nationalist discourse. At the same time, possibilities and also limits of anthropological research of censuses are discussed.

Key words: census, collective identities, mass media, statistics, nationalism, identity mobilization

1. Úvodem

Populační census, resp. sčítání lidu, můžeme chápat jako jedinečnou událost, při které vyplouvají na povrch různé tenze ve společnosti a vyostřují se spory okolo kolektivních

identit a sociálních otázek. Ačkoliv Benedict Anderson do druhého vydání *Imagined Communities* (Anderson 1991) zařadil kapitolu s názvem *Census, Map, Museum*, neexistuje větší množství antropologických studií zaměřených na sčítání lidu, byť obecněji byrokratickým kategorizacím bývá věnována pozornost v rámci politické antropologie nebo antropologie státu. Přitom historická a mezikulturní, resp. mezistátní variabilita identitních kategorií v cenzech budiž považována za doklad sociální konstrukce kolektivních identit *par excellence*. Následující studie¹ se zabývá nejprve teoretickými východisky antropologického výzkumu cenzů a vztahem statistik a sociální reality. Po pasáži věnované definicím sčítání lidu jsou uvedeny konkrétní příklady cenzů uskutečněných v různých státech a historických kontextech. Cílem studie je na základě těchto pojednání dospět ke zmapování možností a limitů antropologického zkoumání problematiky, již se primárně věnují statistici či demografové. V poslední části je diskutován možný postup takového výzkumu a také obtíže s ním spojené.

2. Kategorizace, národní státy a sčítání lidu

Stát disponuje mocí a územím s určitým počtem obyvatel. V průběhu historie státy vyvinuly různé způsoby byrokratické evidence svých občanů. Součástí těchto evidencí bylo a je klasifikování jedinců, resp. populací: „*Kategorizace jednotlivců a populací [...] je jedním ze způsobů, kterým jsou lidé ustavováni jako předměty vládnutí a subjekty státu, a to prostřednictvím cenzů apod.*“ (Jenkins 2008, 107). Stát pomocí sčítání v poměrně velmi krátkém časovém rozmezí identifikuje prakticky veškeré jedince, kteří se nacházejí na jeho teritoriu, a třídí je podle různých kritérií – státní příslušnosti, pohlaví, věku, národnosti/etnicity, náboženské víry, vzdělání, majetnosti atd. Viděno z perspektivy státu, jedinec díky cenzu získává „tvář“, identitu, stává se „uchopitelným“. Stát se snaží „*učinít společnost čitelnou, uspořádat populaci za účelem zjednodušení klasických úkolů státu, tj. zdanění, branné povinnosti a prevence povstání. [...] Čitelnost je ústředním problémem umění vládnout. Předmoderní stát byl v mnoha podstatných ohledech částečně slepý – věděl velmi málo o svých poddaných, jejich bohatství, držení půdy a výnosech, jejich umístění, o samotné jejich identitě*“ (Scott 1998, 2).

Současný značný význam kolektivních etnických, resp. národnostních² identit pro stát (i pro společnost a pro jednotlivce) není zdaleka samozřejmý – proměnlivé identity, mezi nimiž neexistovaly ostré přechody a které také často nebyly navzájem

výlučné, se teprve spolu se společenskými proměnami (přechod k industriální společnosti) staly exkluzivními, relativně jasně vymezenými identitami značného významu. Předmoderní „*stát pravidelně vyžadoval určité ‚změření‘ své populace pro účely zdanění a branné povinnosti, nicméně zůstával převážně lhostejný vůči možnosti zaznamenání ohromného množství kulturních identit na jeho území. Ve výsledku existoval jen slabý sociální tlak na lidi, aby klasifikovali své lokální a navzájem se překrývající identity. Lidé často prostě měli pocit, že pocházejí ‚odtud‘*“ (Kertzer a Arel 2002, 2). Kategorizace identit se postupně stala nedílnou součástí „legitimizujících narativ“ národního a také koloniálního státu (Kertzer a Arel 2002, 3).

R. Brubaker a F. Cooper zdůrazňují úlohu moderního státu při identifikaci a kategorizaci, zároveň upozorňují na úsilí státu monopolizovat „*nejen legitimní fyzické násilí, ale také násilí symbolické, jak o něm pojednává Bourdieu. To zahrnuje moc pojmenovávat, identifikovat, kategorizovat, tvrdit, co je co a kdo je kdo*“ (Brubaker a Cooper 2000, 15). Na poli kategorizací se můžeme ptát na vztah mezi státem jakožto institucí, společností jako celkem a občany. Stát sice nemůže „vytvářet“ identity, nicméně „*má materiální a symbolické zdroje k tomu, aby vnucoval kategorie, klasifikační schémata a způsoby společenského počítání a evidování [social counting and accounting], se kterými musí pracovat byrokraté, soudci, učitelé a lékaři, a ke kterým se musí vztahovat ne-státní aktéři. Ovšem stát není jediným ‚identifikátorem‘*“ (Brubaker a Cooper 2000, 16). Vždy zbývá prostor pro nejrozumnější aktéry, kteří mohou oficiální identifikace s větším či menším úspěchem zpochybňovat, příp. také předkládat alternativní kategorie.

Na „bitevním“ poli kolektivních identit se pak právě sčítání lidu stává vítanou příležitostí k potvrzení stávajících nebo naopak k prosazení alternativních identifikací. „*Cenzus dělá mnohem více, než jen jednoduše reflektuje sociální realitu – spíše hraje klíčovou roli v konstrukci této reality. To se nejzávažněji projevuje ve způsobech, kterými je cenzus používán k rozčleňování populací uvnitř státu do oddělených kategorií identit: rasových, etnických, jazykových či náboženských. [...] Kolektivní identity jsou formovány prostřednictvím cenzů*“ (Kertzer a Arel 2002, 2). Důležité je, že sčítací formuláře obsahující kategorie kolektivních identit jsou produktem určitého vidění sociální reality – a zároveň se podílejí na konstrukci této reality: „*Cenzy vštepují představu, že národní státy jsou ohraničené celky složené z oddělených, vzájemně výlučných etnických, rasových či kulturních skupin*“ (Brubaker, Loveman a Stamatov 2004, 34).

Cenzy, resp. s nimi spjaté etnické/národnostní kategorizace tedy zapadají do (etno-) národního diskursu (srov. Hirt 2005, 19–20), který by měl být kriticky zhodnocen. Nacionalismus jakožto „*politický princip, který z kulturní podobnosti činí fundamentální sociální pouto*“ (Gellner 2003, 17) nejen „*vymezuje hranice jednotek, ale zároveň předpokládá, že daná jednotka má institucionální vedení (‚stát‘) a její hlavní starostí je, aby místa v tomto institucionálním mocenském centru obsazovali členové ‚národní‘ kultury, tj. kultury, která jednotku definuje*“ (Gellner 2003, 19). V této souvislosti je zřejmé, proč se z cenzu ve veřejném diskursu dělá emotivní „věc národa“ spíše než administrativní záležitost státního

1) Studie je přepracovaná a rozšířenou verzí teoretické části diplomové práce (Zalabáková 2012).

2) Tato studie se v souvislosti s cenzy podrobněji nezabývá kolektivní identitou založenou na náboženské víře (jedním z důvodů, že v České republice není nějakým zásadním způsobem propojena s nacionalismem) – tato problematika by vyžadovala samostatné pojednání.

aparátu (projevuje se to např. v dokumentu OSN z r. 2008 Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses, viz dále).

3. Teoretická východiska antropologického zkoumání cenzů

Jak již bylo nastíněno v úvodu, „*sčítání lidu bylo považováno za doménu demografů a statistiků, kteří zkoumají, jak mohou být techniky sčítání (a data z cenzu získaná) přesnější, realitě lépe odpovídající*“ (Nobles 2002, 43). Cenzy si však postupně vysloužily také pozornost humanitních vědců zabývajících se kategorizacemi a konstrukcemi kolektivních identit. Např. studii Joann Nagel (1995) o měnících se vzorcích identifikace nativních Američanů uvádí Karen A. Cerulo (1997, 389–390) jako součást jednoho z (v 90. letech) nových směrů bádání o identitách v rámci sociálního konstruktivismu. Socioložka Nagel změny v etnické identifikaci sledovala na datech z cenzů v USA a vztahovala je ke změnám v oblasti politiky.

V rámci antropologie vytvořil významný impuls ke studiu cenzů Benedict Anderson. Ten do druhého, revidovaného a rozšířeného vydání *Imagined Communities* přidal kapitolu č. 10 *Census, Map, Museum* (nachází se také v českém překladu Anderssonovy knihy, která vyšla v roce 2008 pod názvem *Představy společenství*). V předmluvě autor píše, že kapitola „*Census, mapa, muzeum*“ zkoumá *způsob, jakým se koloniální stát (a politiky, jež jeho nastavení podporovalo) zcela nezáměrně dialekticky podílel na vytvoření mluvnice nacionalismů [grammar of the nationalisms], které časem povstaly, aby proti koloniálnímu státu bojovaly. Můžeme dokonce říct, že stát si své místní protivníky jako v nějakém zlověstném prorockém snu představil ještě předtím, než začali historicky existovat*“ (Anderson 1991, XIV). Autor na stránkách příslušné kapitoly (Anderson 1991, 163–185) popisuje podíl cenzu, mapy a muzea na utváření místních společenství představy (*imagined communities*) a činí tak na základě dat z jihovýchodní Asie. Sčítání lidu a mapování teritoria spolu s koloniální archeologií podle Andersona vytvořily „gramatiku“, která umožnila představu např. Barmy a Barmánců, Indonésie a Indonésanů. Kolonizátoři přenesli způsob uvažování v číslech, kategoriích a ohraničených celcích na kolonizované a tím jim, řekněme, dali do rukou návod na výrobu vlastních zbraní, vyrobených ve vznikajícím nacionalistickém duchu.

Jestliže v koloniálních časech cenzus, mapa a muzeum teprve vytvářely mluvnici (zatím ještě neexistujících) lokálních nacionalismů, současnější minoritní nacionalismy již možností těchto institucí využívají „automaticky“. Účinností spojení statistických dat a mapování teritoria v souvislosti s baskickým nacionalismem se zabývala Jacqueline Urla (1993). Tato autorka (na B. Andersona se také odvolávající) poukazuje na význam tématu cenzů, resp. oficiálních statistik vůbec, pro antropologii: „*Jakožto antropologové usilují o nalezení způsobů popisu a porozumění historicky proměnlivým strukturám moci a rolím, které věda hrála v systémech nadvlády, musíme začít analyzovat a činit nesamozřejmým ten nejobyčejnější ze sociálních faktů – statistiku*“ (Urla 1993, 837).

Propojení kategorizací a kolektivních identit se strukturami moci nás přivádí k „foucaultovskému“ pozadí výzkumu cenzů (viz např. Brubaker a Cooper 2000, 15). Na Foucaulta navázal filosof vědy Ian Hacking, který se již od 60. let 20. století zabýval vlivem statistik na společnost. Také Hacking upozorňoval na spojení (koloniální) státní moci a oficiálních kategorizací: „*Kategorie se stávají institucionalizovanými zvláště prostřednictvím sčítání lidu a dalších druhů oficiálního označování. Měli bychom mít na paměti, že první funkční evropské cenzy byly prováděny v koloniích, v Quebecu, Novém Španělsku, Virginii a na Islandu. Kategorizace, cenzus a impérium – tyto tři tvoří důležité spojení*“ (Hacking 2005, 112).

V roce 2002 vyšel sborník s názvem *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses* (Kertzer a Arel eds. 2002), do kterého přispěli politologové, antropologové, sociologové i demografové. Při studiu cenzů vycházeli z konstruktivistických pozic: „*Jedním z intelektuálních cílů této knihy je pochopit specifickou roli cenzů při vytváření identity*“ (Uvin 2002, 159). Spolu s autorem jednoho z příspěvků se můžeme ptát: „*Co bychom věděli o etnicitě, kdybychom měli k dispozici pouze definice a kategorie z cenzů? Kdyby naše jediné informace o etnických rozdílech a kategoriích ve společnosti pocházely z oficiálních dokumentů, co by chybělo?*“ (Goldscheider 2002, 72). Odpověď na tuto otázku předkládám na začátku závěrečné kapitoly.

4. Statistiky a sociální realita

Lidé se mnohdy uchylují ke statistickým údajům za účelem vysvětlení jevů ze sociálního světa. To, jak se koncem 19. století statistiky staly „vysvětlujícími“ samy o sobě (resp. začaly být vnímány tak, že samy o sobě vysvětlují společenské jevy), ukazuje výše zmíněný I. Hacking, který se vůči obecnému trendu ve využívání statistických údajů kriticky vymezuje z pozic konstruktivistické epistemologie: „*Mnohé z faktů prezentovaných byrokraciemi nejdříve ani neexistovaly. Kategorie, do kterých by lidé příhodně spadali za účelem sčítání, musely být vynalezeny. Systematický sběr dat o lidech ovlivnil nejen způsoby, kterými uvažujeme o společnosti, ale také to, jak popisujeme své bližní. Dalece proměnil, co se rozhodujeme dělat, kým se snažíme být, a jak o sobě smýšlíme*“ (Hacking 1990, 3).

Na Hackinga v tomto ohledu navazující J. Urla ve své studii o využívání statistických dat a mapování teritoria v baskickém nacionalismu konstatuje, že „*pravděpodobně neexistuje mnoho charakterističtějších znaků modernity, než jakým je představa, že můžeme sami sebe poznat skrze čísla. Statistiky, průměry a pravděpodobnosti prostupují způsoby, kterými mluvíme o sobě a o sociálním světě, zejména tehdy, když dojde na popisování moderního národního státu a jeho občanů*“ (Urla 1993, 818). Vždy je důležité, kdo a za jakým účelem se za pomoci statistických dat snaží nastolit určitou definici sociální reality, prosadit určitou „pravdu“. Podle citované autorky je vědění ztotožňováno se statistikami a statistika se těší autoritě, která z ní činí „technologii produkce pravdy“ – „*následkem toho nejsou*

v případě minorit, které operují se statistikami, v sázce jen soupeřící nároky na zdroje, ale také soupeřící nároky na pravdu" (Urla 1993, 819).

Kategorie identit v cenzech bývají (ať už v masmédiích či sčítacích formulářích) automaticky prezentovány jako vědecké a objektivní, což je nejproblematičtější právě v případě otázek týkajících se kolektivních identit – „*census si dává za cíl objektivně zhodnotit stav [ze své povahy] subjektivních identit*“ (Kertzer a Arel 2002, 20; zvýraznění v původním textu). Statistika působí jako obecně uznávaný prostředek produkce „objektivních“ dat a „pravdy“. Kvantifikace a představa vědeckosti poskytují výsledkům cenzu a (především) také jejich společensko-politickým interpretacím legitimitu. Podstatné je, že statistiky nezůstávají ve vědeckých institucích, nýbrž vstupují (např. prostřednictvím masmédií) do veřejného diskursu – „*statistiky zaplavily četné domény veřejné debaty a nejsou již více rezervovány pro odborníky*“ (Simon 2008, 154).

5. Definice cenzu a identitární mobilizace

O sčítání lidu se můžeme dočíst z oficiálních dokumentů (tj. zejména z doporučení mezinárodních organizací a z legislativních dokumentů), existují definice slovníkové a konečně také sociálněvědní (statistické na jedné a antropologické či politologické na druhé straně). Např. v dokumentu OSN (která vydává doporučení pro sčítání lidu od r. 1950) je cenzus definován takto: „*Populační cenzus je totální proces sběru, zpracování, hodnocení, analyzování a publikování nebo jinak provedeného šíření demografických, ekonomických a sociálních dat, který se v určeném čase týká všech osob v zemi nebo v přesně vymezené části země*“ (United Nations 2008, 7). V podobném duchu cenzus, konkrétně Sčítání lidu, domů a bytů 2011 v ČR, definuje zákon č. 296/2009 Sb.

Již v úvodu dokumentu OSN se nachází pasáž, v níž je cenzus jednoznačně pojímán jako „věc národa“: „*Tradiční sčítání lidu patří mezi nejkomplexnější a nejmasovější mírové operace, které národ [nation, možno přeložit také jako lid] podniká. [...] Ve většině případů je tradiční cenzus příležitostí k mobilizaci země a zviditelnění statistické aktivity. Pro mnoho lidí může být cenzus jedinou příležitostí, při které je Stát [sic] zastihne a položí jim otázku. Navíc úspěšné uskutečnění cenzu se pro mnoho zemí stává záležitostí národní hrdosti [national pride]*“ (United Nations 2008, 1; zvýraznění dodáno). Při použití této rétoriky se ze sčítání stává téměř „válečný podnik“, který je otázkou cti národa. Spolu s obdobnou definicí jako v dokumentu OSN je v Doporučení Konference evropských statistiků ke sčítání lidu, domů a bytů v roce 2010 zdůrazněno, že „*sčítání musí být uskutečněno pouze za účelem získání dat pro statistické účely. Nesmí být tedy využito ke sběru dat, která záměrně podporují politické, náboženské nebo jiné skupiny nebo slouží jiným účelům*“ (Evropská hospodářská komise OSN 2006, 13). Jak ale uvidíme, i „objektivně“ nasbíraná data mohou být vyložena tak, aby v důsledku sloužila určitým, např. politickým cílům.

Uvedené definice z oficiálních dokumentů tedy zdůrazňují celospolečenský význam sčítání, které je spojováno s rozsáhlou „mobilizací“ příslušných částí státního

aparátu a společnosti jako celku, a to zvláště prostřednictvím mediální kampaně. Pro případný antropologický výzkum má význam, že v souvislosti se sčítáním lidu je prostřednictvím masmédií podněcována celospolečenská debata o kolektivních identitách, úloze státu a sociálních problémech.

Sčítání z pohledu statistiky je především významným zdrojem demografických dat. Prostřednictvím antropologických a dalších sociálněvědních definic se do popředí dostávají otázky politiky a kolektivních identit: „*Census [...] se stal nejnápadnějším a politicky patrně nejvýznamnějším prostředkem, kterým státy statisticky zobrazují kolektivní identity*“ (Kertzer a Arel 2002, 3). „*Cenzy a další oficiální dokumenty shromažďují informace za účelem uskutečnění řady politických, ekonomických a sociálních cílů. Při sčítání a kategorizování obyvatel státu se cenzus musí oficiální cestou vypořádat s tím, kdo je členem společnosti, a jak mají být její členové v rámci sčítání identifikováni*“ (Goldscheider 2002, 71). Citovaný autor upozorňuje na úlohu cenzu při „vymezení společnosti“, jejich ne-geografických, ale o to významnějších hranic, a při organizaci takto vymezené společnosti.

Sčítání lidu je v rámci této studie pojato jako součást širšího procesu vyjednávání kolektivních identit. Aktéři tohoto procesu mohou cenzus využít k identitární mobilizaci. Sousloví „identitární mobilizace“ uvádí Maxmilián Strmiska např. v knize Národní stát a etnický konflikt (Barša a Strmiska 1999) a v několika dalších svých textech. Nejde o Strmiskou a zřejmě ani jinými, např. zahraničními autory, přesně definovaný pojem (Strmiska 2012, pers. kom.). Blízko má „identitární mobilizace“ k pojmům „politická mobilizace“ (etnických menšin) a „etnická mobilizace“ (oba termíny ovšem vystihují jen část toho, co se odehrává okolo cenzů), nejbližší pak k pojmu „etnopolitická mobilizace“ (ethnopolitical mobilization), který používá Rogers Brubaker (2004). Ten se v eseji Ethnicity without Groups ve stejnojmenné knize zabývá mj. fungováním etnicity skrze kategorie a upozorňuje na „vyvolávání“ skupin „etnopolitickými podnikateli“. Autor je popisuje jako aktéry, jejichž cílem je realizovat politickou fikci jednotné národnosti či etnické skupiny – jejich „byznys“ stojí na reifikaci etnických nebo národnostních skupin (Brubaker 2004, 10).

Pojem „identitární mobilizace“ upozaduje politický aspekt a zároveň rozšiřuje „etnický“ aspekt na celou problematiku (kolektivních) identit. Identitární mobilizace je tedy podněcování těch, kteří se potenciálně mohou přihlásit k určité kategorii kolektivní identity (např. národnost), aby dali své „přináležení“ najevo (v našem případě ve sčítacím formuláři), a to v žádoucí podobě (např. „romská národnost“). Identitární mobilizace je tudíž jedním z možných a v kontextu této studie významných aspektů cenzu, přitom ovšem nutně není omezena jen na sčítání lidu.

6. Sčítání lidu ve světě

Peter Uvin uvozuje svou studii s názvem On Counting, Categorizing, and Violence in Burundi and Rwanda těmito slovy: „*Na světě je málo zemí, kde byly akty kategorizace*

a sčítání lidí tolik všudypřítomné, stěžejní a spjaté s násilím, jako v Burundi a Rwandě. Také je jen málo zemí, kde se očekávání sociálních konstruktivistů ohledně identit a kategorií zdají být tak dobře potvrzena" (Uvin 2002, 148). První skutečně celostátní cenzy „ode dveří ke dveřím“ se ve Rwandě uskutečnily v l. 1978 a 1991 (tedy v roce, kdy probíhala občanská válka; rwandská genocida se odehrála v r. 1994), v Burundi v l. 1979 a 1990. Data získaná ze sčítání lidu jsou považována za velmi spolehlivá (cenzy probíhaly také za mezinárodní účasti), precizní – až na kategorii etnicity, ve které naopak došlo k masivnímu záměrnému zfalšování údajů (Uvin 2002, 153). V průběhu historie obou států byly v důsledku „etnických“ konfliktů zavražděny nebo donuceny k migraci statisíce lidí. Oběťmi masového násilí se ve Rwandě stali převážně Tutsiové a v Burundi Hutuové (o vztazích obou „etnik“ viz např. v Banton 1997).

Jak je známo, vlády obou států odmítaly přiznat genocidu, vykonávanou převážně jejich vojenským aparátem, a snažily se „nepřirozený“ úbytek obyvatelstva zakrýt manipulací s populačními daty (Uvin 2002, 154). Např. v Burundi došlo ke genocidě sta tisíce Hutuů v r. 1972 (částečný census se konal v l. 1970–1971). „Vláda pak čekala dalších sedm let, než uskutečnila kvalitně provedené sčítání všech osob za podpory OSN. [...] Aby byla nová data v souladu se staršími, byl vymyšlen deset let trvající úbytek populačního růstu (následně reprodukován OSN) – a selektivní genocida tímto statistickým trikem zmizela“ (Uvin 2002, 154) Co se etnických kategorií týče, „existuje silné podezření, že tazatelé, převážně z řad Tutsiů, [mezi lety 1910–1919] záměrně podhodnocovali počty Tutsiů, aby privilegovanou vrstvu udrželi tak malou, jak jen to bylo možné“ (Uvin 2002, 155).

Uvin se přitom nedomnívá, že by samotné kategorie „Hutuů“ a „Tutsiů“ byly vymyšleny ex nihilo – nicméně kolonizátoři při svém působení vytvořily obraz dvou značně odlišných ras (obraz zaštitěný vědeckou objektivitou) a i díky instituci indirect rule přispěli k rozvoji a upevnění nadřazenosti Tutsiů. Došlo k etnizaci a esenciaci původně spíše jen socio-ekonomických a poměrně fluidních kategorií (Uvin 2002, zejm. 157–161, srov. Jefremovas 2000). Autor se dále zabývá také problematikou sčítání v souvislosti s rozvojovou pomocí. V tomto případě vlastně čísla také slouží k legitimizaci systému, ač apolitického a od etnických kategorizací se distancujícího (Uvin 2002, 167–169).

Uvin vystihuje celou problematiku těmito slovy: „Dokonce i prostý akt sčítání, zdánlivě neutrální a objektivní (ve srovnání s mnohem očividněji politickým a subjektivním aktem kategorizováním), je hluboce politický. Vůdčí síla, logika stojící za sčítáním, je hluboce politická – stojí za ní snaha mít kontrolu nad populací (kvůli daním, obecním pracím atd.) a posílit nároky vládnoucích na legitimitu, a to prostřednictvím zaštitění se věděním, objektivitou a vědeckostí. Málo se v tomto ohledu liší koloniální a postkoloniální éra. Navíc kontrola nad cenzy umožňuje vládám manipulovat daty za účelem zisku politické výhody, v našem případě vymazání důkazů o státem podpořeném násilí. I dnes, kdy jsou k dispozici sofistikované a nákladné metody a funguje mezinárodní

spolupráce, mohou být údaje o populaci konstruovány takovým způsobem, aby zakryly masové, státem sponzorované násilnosti“ (Uvin 2002, 154–155)

Zajímavým tématem v rámci širší problematiky kolektivních identit ve sčítáních lidu jsou „rasové“ klasifikace. Např. Melissa Nobles (2002) srovnávala USA a Brazílii. Autorka rozeznává vzhledem k rasovým klasifikacím čtyři období v historii cenzů v USA, z nichž první tři byly (v rozmezí let 1790–1960) různým způsobem v „zajetí“ rasové ideologie. „Před zavedením sebeidentifikace do cenzu v r. 1960 sčítači určovali rasu jedince vizuálním pozorováním, které bylo založeno na definicích poskytnutých v oficiálních instrukcích“ (Nobles 2002, 49). Např. Hirschman a kol. reprodukuji názor, že „rasy“ jsou dnes v USA převážně sociálními kategoriemi (Hirschman, Alba a Farley 2000, 381). Seyla Benhabib upozorňuje s ohledem na cenzy v USA na fungování „one drop of blood rule“, podle kterého osoba mající byť jen jednoho „černého“ předka z osmi je klasifikována jako „jiná než bílá“ – „rozpor mezi ideály sebedefinování na jedné a redukci jednotlivců na jejich genealogický původ za účelem vládní klasifikace a administrace na druhé straně leží v jádru dilemat politické kultury ve Spojených státech“ (Benhabib 2002, 73). Autorka považuje za ironii, že „počet Američanů, kteří chtějí upustit od „one-drop rule“, se vyrovná počtu obhájců skupinové solidarity [advocates of group solidarity], kteří po členech svých skupin vyžadují vtěsnání se do přísných kategorií vyvinutých statistickým úřadem“ (Benhabib 2002, 75).

Co se Brazílie týče, tamní cenzy „nepočítaly rasu jako takovou, ale barvu. Barva referovala k fyzickému vzhledu, nikoliv k rasovému původu. Nicméně rasový původ není oddělený od barvy kůže, protože ta je odvozena ze „směsi“ tří původních brazilských ras: evropské, africké a indiánské“ (Nobles 2002, 60). Carvalho a jeho spolupracovníci se v souvislosti s Brazílií zabývali otázkou „stability“ rasových/etnických kategorizací zakotvených v cenzech, tedy jestli a do jaké míry lidé mění svou etnickou/rasovou identitu mezi jednotlivými sčítáními. Dospěli ke zjištění, že poměrně velká část sčítanců se v letech 1950–1980 mezi jednotlivými sčítáními „překlasifikovala“ z černých na hnědé (Carvalho, Wood a Andrade 2004, 331). Poznatky o rasových klasifikacích v USA a Brazílii podle Melissy Nobles „odhalují spletitý vztah mezi rasovou ideologií, sčítáním lidu a veřejnými politikami. Ukazují nám, že rasové kategorie v cenzech pouze nepostihují demografické skutečnosti, ale mnohem více odrážejí a pomáhají vytvářet politickou realitu stejně jako způsoby myšlení a vnímání. Kategorie samotné jsou intelektuálními produkty, sociálními markery a politickými nástroji“ (Nobles 2002, 66).

Poměrně značný byl a je mezi etnology a dalšími sociálními vědci zájem o sčítání a etnické kategorizace v SSSR, později Ruské federaci a bývalých sovětských státech – zmiňují ho také autoři obecněji zaměřených textů o problematice identit a/ nebo sčítání (např. Brubaker 2003, 380–381).³ Hojná je také literatura týkající se Velké

3) Dále o cenzech v USA viz např. Goldscheider (2002) a Hacking (1990 a zejména 2005).

Británie. M. Hickman (2011) zkoumala etnické kategorizace v cenzech a identity příslušníků druhé generace v souvislosti s Iry, P. Aspinall (2011) se zabýval sčítací kategorií „Black Africans“, A. Christopher cenzu, které proběhly ve státech Společenství národů okolo roku 2000. Posledně jmenovaný autor se zabývá také „fenomémem jediismu“ jako „náboženství“, ke kterému se ve sčítání lidu na přelomu tisíciletí v Anglii a Walesu přihlásilo téměř 400 tisíc lidí (Christopher 2006, 349). Co se týče Cikánů, Romů či Travellerů, J. Okely zmiňuje příklady vztahu „Cikánů“ a kočovných skupin obecně ke sčítání a oficiálním kategorizacím: „V 90. letech začali Cikáni v Makedonii, podobně jako v Rumunsku, užívat strategii používanou před staletími – při sčítání lidu se označili jako ‚Egyptané‘, čímž si nárokovali menšinová práva, ovšem na základě neindického původu“ (Okely 2008, 115–116) Problematika sčítání etnicky indiferentních skupin bohužel není ve sborníku editorů D. Kertzera a D. Arela (2002 eds.) příliš reflektována.

7. Sčítání lidu v Československu a Česku od roku 1921

V roce 1921 proběhlo první československé sčítání lidu. „Nově vzniklá Československá republika potřebovala znát co nejpodrobnější demografická data nově vytvořeného státu. [...] Za politicky nejdůležitější se považovalo zjištění národnosti obyvatelstva, které mělo potvrdit oprávnění vzniku samostatné Československé republiky.“ Již v této době se o „údaje v arších [...] vedly vášnivé spory na stránkách tisku i na velkých táborech lidu, v parlamentních lavicích i začouzených vesnických hospůdkách ještě předtím, než byly zapsány“ (Bubeník a Křestán 1995, 111). Během předchozích několika desetiletí se v rakousko-uherských soupisech obyvatelstva národnostní složení zjišťovalo dotazem na obcovací jazyk. Tím byl „nahodnocen“ počet Němců žijících v českých zemích (Šamanová 2005, 11). Pro sčítání lidu v r. 1921 byla přijata definice národnosti jako kmenové příslušnosti, jejímž hlavním vnějším znakem měl být jazyk nikoliv obcovací, ale mateřský (např. Bubeník a Křestán 1995, 112). Ztotožňování mateřského jazyka s národností je jednoznačně dáno najevo v tehdejším sčítacím formuláři, kde má příslušná kolonka nadpis „Národnost (mateřský jazyk)“.

Jeden z hlavních představitelů Státního úřadu statistického, Antonín Boháč, považoval národnost za objektivní znak jedince. Výhodnost postupu, při kterém je národnost zjišťována na základě mateřského jazyka, spatřoval mj. v ochraně proti nátlaku na níže postavené jedince ze strany jejich nadřízených, kteří by jinak mohli využít možnosti „udělat“ z Čechů Němce (Bubeník a Křestán 1995, 115). Protikladné stanovisko zaujímal Emanuel Rádl z Univerzity Karlovy. V pojetí národnosti jako něčeho objektivně daného a tudíž zjištělného i bez vyjádření sčítané osoby viděl nebezpečí zneužití ze strany byrokracie, která není neutrální (Bubeník a Křestán 1995, 116). Národnost je podle Rádla výtvořem člověka, nikoli přirozenou daností, a přihlášení k ní má tudíž být pouze otázkou svobodné volby, otázkou ztotožnění se s určitým politickým programem. Definice národnosti v prvním (i druhém) československém sčítání lidu odpovídala mnohem spíše pojetí A. Boháče nežli jeho oponenta. Neujala se ani Rádlova idea „ne-etnické“

československé národnosti jakožto československého občanství zahrnujícího i Němce či Maďary žijící na území ČSR (Rádl 1993, zejm. kapitola 4).

Československo vzniklo jako národní stát, stát „Čechoslováků“, a oprávněnost jeho existence se odvíjela právě od dominance tohoto „dvousložkového“ národa na jeho území. Můžeme zde hovořit o instrumentálním využití cenzu spíše než o snaze zjistit „pravdivé“ údaje o složení obyvatelstva Československa, což se někteří aktéři (politici, představitelé veřejného života atp.) ani nesnažili skrývat. Např. prezident zemské vlády ve Slezsku Josef Šrámek v r. 1920 konstatoval, že při sčítání lidu je zapotřebí, „aby počet příslušníků kmene československého byl co největší, a tím dokumentována oproti cizině naše národní síla.“ Při své návštěvě na ministerstvu dne 28. 1. 1921 požadoval, aby byl na Těšínsku povolen zápis „šlonzácké“ národnosti, což by snížilo počet Němců a Poláků. Sám ovšem vyjádřil názor, že „šlonzácká národnost ve skutečnosti žádná neexistuje“. Podobným manipulacím podléhal zápis „moravské“ národnosti na silně germanizovaném Hlučínsku, jež bylo přičleněno k Československé republice krátce před prvním sčítáním“ (Bubeník a Křestán 1995, 119)

Podíl „Čechoslováků“ v jejich novém národním státě, resp. v jeho české části, oproti podílu uživatelů české obcovací řeči v cenzu z roku 1910 skutečně vzrostl, a to z 62,9 % na 67,7 % (Šamanová 2005, 11–12). Podle výsledků následujícího sčítání lidu, uskutečněného v roce 1930 a operujícího s prakticky stejnou definicí národnosti jako v roce 1921,⁴ se podíl Čechů (a Slováků) na českém území na úkor Němců ještě přibližně o jedno procento zvýšil (podrobněji o tehdejším demografickém vývoji viz Šamanová 2005, 12). Na problematiku stavění dvou národností (české, příp. československé, a německé) do nesmiřitelné opozice se lze dívat následovně: „Teoreticky mohl být téměř každý obyvatel první Československé republiky (1918–1938) ‚obojživelníkem‘. Vzdělání, jazykové schopnosti a celá řada lokálních sociálních tlaků utvářely a udržovaly mnohé lidi Čechy nebo Němci. [...] Vláda nikdy nerozhodovala o jedincově národnosti, navzdory vlasteneckému zánícení svých vůdců a volání statistiků po ‚objektivnějších‘ sčítacích metodách. [...] Především v pohraničí se cenzu podobaly volbám, prováděným kampaněmi, slavnostními průvody a sociálními tlaky, které měly za cíl přetáhnout ‚obojživelníky‘ na jednu či druhou stranu“ (Bryant 2002, 685–686). Data z cenzu z roku 1930 týkající se národnosti byla (vedle dalších dat a kritérií) využita při poválečném určování toho, kdo je (nebo není) Němec (Bryant 2002, 698).

V pořadí třetí regulérní československý cenzus byl realizován až v r. 1950. Národnost se již nedefinovala s odkazem na mateřský jazyk (a dotaz na něj ve formuláři

4) Protože jde o „velké“ téma, na které zde není dostatek prostoru, dále jen studie odkazuje na relevantní literaturu: v r. 1986 vydaný sborník *Research Guide to the Russian and Soviet Censuses* (Clem ed. 1986) a novější příspěvky F. Hirsch (1997), D. Abramsona (2002) a D. Arela (2002). Další autoři se zabývají např. kategorizací v souvislosti s cenzem ve Francii (např. Blum 2002; Simon 1999 a 2008).

absentoval): „Podstatnou změnou oproti sčítání 1930 [...] byla nová definice národnosti, podle které se národností rozuměla příslušnost k národu, s jehož kulturním a pracovním společenstvím je sčítaný vnitřně spjat a k němuž se hlásí.“⁵ Údaje z cenzu je třeba vykládat s ohledem na tehdejší společenské klima: „Poválečný antagonismus k Němcům a strach z odsunu [...] způsobily, že se ke své národnosti mnoho Němců v Čechách (a Maďarů na Slovensku) nepřihlásilo“ (Šamanová 2005, 12). Data ze sčítání lidu proběhnuvšího v r. 1961 pak potvrdila silící trend národnostní „homogenizace“ Československa. Až při sčítání uskutečněném roku 1970 bylo dáno na doporučení demografů a kromě národnosti se začal zjišťovat také mateřský jazyk. Ve výsledku „počet obyvatel, kteří uvedli český mateřský jazyk, byl o 41 tisíc osob větší, než počet obyvatel hlásících se k české národnosti. Podobně nesourodé byly výsledky také u slovenského mateřského jazyka, ke kterému se naopak přihlásilo o 54 a půl tisíce méně obyvatel než ke slovenské národnosti“ (Šamanová 2005, 12–13). Sčítání z r. 1980 nepřineslo žádné zásadní změny.

Při posledním československém sčítání lidu v r. 1991 byly znovu nebo také vůbec poprvé zavedeny národnosti jako moravská, slezská, romská a vietnamská. „Malá část obyvatelstva uvedla národnost československou, ale tato národnost nebyla oficiálně zavedena. [...] Potřeba zavést moravskou a slezskou národnost se projevila až v průběhu sčítání, když se k moravské národnosti přihlásilo 13,2 % a ke slezské národnosti 9,4 % všech obyvatel“ (Šamanová 2005, 13). Tyto poměrně značně vysoké podíly lze minimálně částečně vysvětlit tehdejší úspěšným působením „moravistických“ stran a hnutí (více k problematice moravské identity viz Lozoviuk 2004; Iščuk 2011). Národnost byla v návodu k vyplnění archů stručně vysvětlena jako příslušnost k národu a zdůrazněno bylo svobodné přihlášení se k ní podle vlastního přesvědčení. Do sčítacích archů se po čtyřicetileté absenci vrátila otázka na náboženské vyznání, které bylo poměrně úzce vymezeno jako „účast na náboženském životě některé církve (náboženské společnosti) nebo vztah k ní“; sčítanec mohl také uvést, že je bez vyznání.

Ve sčítacím archu cenzu z roku 2001 mohli sčítanci vyplnit jednu, dvě nebo také žádnou národnost (nezapsalo ji 1,7 % sečtených), u dotazu na mateřský jazyk byly nově předtištěny možnosti, a to „český“, „slovenský“, „romský“, „polský“, „německý“ a „jiný“ s volným řádkem na jeho uvedení, u náboženství bylo na výběr mezi „bez vyznání“ a „věřící“, opět s volným řádkem pro uvedení konkrétní víry. Toto všechno mohlo ovlivnit výsledky cenzu – podobně jako rozšíření definic národnosti i náboženského vyznání. Národností byla nyní rozuměna „příslušnost k národu, národnostní nebo etnické menšině“, přičemž mateřská ani obcovací řeč neměly být pro její určení rozhodující. Náboženská identifikace jedince přestala být omezena na vztah k náboženské instituci.

Přesto oproti Sčítání lidu, domů a bytů (dále jen SLDB) 1991 výrazně ubylo sčítanců, kteří se označili jako věřící. Podíl obyvatel hlásících se k moravské národnosti klesl na 3,7 %.

Již z vyhodnocení veřejné diskuse k plánovanému SLDB 2011, která proběhla na přelomu ledna a února 2008, je patrné působení různých aktérů, kteří se v této fázi snažili ovlivnit zejména podobu sčítacích formulářů: „Rozsah připomínek ke zjišťování národnosti byl zcela mimořádný.“ Mezi nejvýraznější aktéry identitární mobilizace patřili v případě SLDB 2011 politická strana Moravané, Kongres Slováků v České republice, nejrozličnější „zástupci“ Romů, Česká biskupská konference a jiné církevní organizace. Zvláště ve skupině romských „zástupců“ aktivně vystupovali jedinci (např. Karel Holomek), které by spolu s R. Brubakerem bylo možné označit jako „etnopolitické podnikatele“. Zůstala zachována novinka ze SLDB 2001 – možnost vyplnit ve formuláři také druhou národnost (nyní však byla více akcentována), a přibyla možnost vyplnění více mateřských jazyků, což může být chápáno jako pokus „přimět“ Romy uvést kromě češtiny, slovenštiny nebo jiného jazyka také romštinu. Český statistický úřad navíc během SLDB 2011 zapojil „romské asistenty“ sčítacích komisařů, kteří měli působit ve vybraných sociálně vyloučených lokalitách a „pomáhat“ Romům při vyplňování formulářů. Hlavním deklarovaným cílem tohoto kroku bylo, aby se Romové „nebáli“ zapsat si romskou národnost. Jako novinka bylo prezentováno také sčítání bezdomovců (ve skutečnosti měl pokus o ně proběhnout již při SLDB 2001). Sčítání lidu bylo (vedle jeho víceúrovňové legitimizace jako zdroje důležitých dat) Českým statistickým úřadem a také příslušnými aktéry představováno jako klíčové pro práva národnostních menšin a mediální reprezentace cenzu byly převážně zakotveny v nacionálním diskursu.

8. „Romové“ v československých a českých cenzech

Problematika vývoje pojetí romské kolektivní identity v cenzech si zasluhuje samostatné pojednání. „V prvních československých sčítáních v letech 1921 a 1930 bylo možné deklarovat romskou národnost (tehdy cikánskou), byla ale vázána na mateřský jazyk. K romské národnosti se z důvodu obav z možných následků přihlásilo pouze nepatrné množství ze skutečného počtu Romů. [...] V celém období po 2. světové válce až do roku 1990 nebyla romská národnost oficiálně uznávána a jako důvod se uvádělo, že Romové nesplňují kritéria definice národa, neboť nemají své vlastní území a hospodářský život“ (Langhamrová a Fiala 2003, 24–25). Po skončení 2. světové války začaly mimo regulérní sčítání lidu vznikat tzv. soupisy Romů. První realizovalo Ministerstvo vnitra v r. 1947, kdy bylo evidováno více než 16 700 Romů, převážně nově přistěhovaných ze Slovenska; od 50. let začaly vznikat jmenné seznamy romských občanů, které od 70. let prováděly národní výbory.⁶

5) Český statistický úřad (2011): Historie sčítání, http://www.scitani.cz/slodb2011/redakce.nsf/i/historie_scitani, 15. 12. 2011.

6) Pro upřesnění dodejme, že na rozdíl od sčítání v r. 1921 nebyla národnost v r. 1930 zjišťována přímým dotazem, ale odvozována z mateřského jazyka uvedeného sčítancem – viz Český statistický úřad: Národnosti v ČR od roku 1921, <http://www.czso.cz/csu/re>

Ačkoliv při cenzech z let 1970 a 1980 nebylo možné se k romské národnosti přihlásit, Romové (resp. ti, kteří byli takto zvnějšku na základě určitých socio-biologických kritérií vnímáni – srov. Klíčová 2006, 234) byli během sčítání lidu evidováni. „V letech 1970 a 1980 se sčítání uskutečňovalo podle stejné metodiky, kdy sčítací komisař označoval sčítací arch velkým písmenem A, pokud došel k závěru, že jde o příslušníka romského etnika.“⁷

Upuštění od této praxe přineslo až sčítání lidu v r. 1991. Při SLDB 1991 se k romské národnosti přihlásilo 32 903 obyvatel (tj. 0,32 % všech obyvatel – o 55 684 méně, než bylo Romů evidováno během SLDB 1980), o deset let později 11 746 obyvatel (0,11 % všech obyvatel). Při posledním sčítání v r. 2011 opět nebyla identitární mobilizace v případě Romů příliš úspěšná – 5 135 sčítanců si zapsalo samotnou romskou národnost, 8 015 pak romskou národnost v kombinaci s jinou národností, tj. celkem 13 150 sčítanců neboli 0,1 % všech obyvatel; romštinu jako jediný mateřský jazyk uvedlo pouhých 4 919 sčítanců, v kombinaci s češtinou nebo slovenštinou však relativně vysoký počet 35 451 sčítanců. Demografové a další proto pracují s čísly odhadovanými právě na základě „objektivních“ dat získávaných před r. 1989. To ovšem otevírá prostor různým romským „předákům“ pro jejich vlastní hry s čísly (Hirt 2004). K poslednímu sčítání se např. vyjadřoval romský aktivista Karel Holomek na svém blogu, zejména v příspěvku s názvem *Při sčítání jde o fakta nikoli o pocity*, kde obhajoval účast romských sčítacích komisařů a v primordialistické duchu upozorňoval: „*Romem se člověk narodí a zůstane celý život! Na tom nezmění nic ani pocity, že by se snad ze strachu a pohodlí cítil být někým jiným. Svými antropologickými rysy a jazykem se liší ode všech*“ (Holomek 2011). Pokus o návrat k „objektivnímu“ zjišťování počtu příslušníků romského etnika proběhl ze strany vládních aktérů – v r. 2009 se diskutovalo o (nakonec neuskutečněném) záměru Ministerstva školství provést „sčítání“ romských žáků ve školách učitelů za účelem odstranění diskriminace (Toušek 2009) a v nedávné době také o počítání romských žáků s lehkým mentálním postižením (Frouzová 2013).

9. Možnosti antropologického výzkumu cenzů

Co bychom věděli o kolektivních identitách, kdybychom měli k dispozici pouze údaje z cenzů? V takovém případě by celý proces sociální konstrukce reality zůstal skryt. Nevěděli bychom nic o procesech legitimizování státní moci a získávání výhod různými nestátními aktéry prostřednictvím „hry“ s čísly a kategoriemi, ani o tom, jak identitární

kategorie fungují v každodenní sociální realitě. Zvláště pojmání „romské identity“ ze strany úřadů (s nadsázkou můžeme říci, že ČSÚ při SLDB 2011 prostřednictvím asistentů svým způsobem spouštěl, kdo je Rom) a potažmo i celé české, resp. československé společnosti nastoluje některé závažné otázky. Statistické kategorizace totiž bývají zásadním způsobem propojeny sociálními problémy: „*Statistiky mají tu základní vlastnost, že zviditelňují fenomény a populace prostřednictvím reprezentací, kterými zásobují sociální svět. Je jasné, proč zaujímají takové postavení v kontroverzích okolo otázek integrace a diskriminace – tím, že a priori kodifikují skupiny, poskytují prostředky kvantitativní vědecké analýzy a současně označení sloužící k určení skupin, jež reprezentují, a případně k jejich diskreditaci*“ (Simon 2008, 162; zvýraznění v originále). Toto pozadí cenzů a jejich celospolečenské účinky dávají podle mého názoru velký prostor pro antropologicky orientovaný výzkum.

Při antropologickém výzkumu cenzu/ů je třeba dávat pozor na (nezáměrné) převzetí obvyklé primordialistické optiky statistiků a demografů – např. autoři studie o sčítání Romů tak píšou o „skutečném“ počtu Romů (Langhamrová a Fiala 2003, 24–25) a kategorii „Rom“ neproblematizují. Při zaměření výzkumu na samotné sčítání, resp. nejvyhrocenější období krátce před jeho uskutečněním a během něj, může být velmi obtížné v terénu narázet sehnat všechna data týkající se např. aktivit aktérů identitárních mobilizací i autorit, aktuálních názorů sčítanců (zajímavý by byl např. výzkum mezi Romy, resp. těmi, které takto ČSÚ a priori traktoval a na něž cílil svou kampaň – rozhovory s „Romy“ využila např. autorka studie *Sčítání lidu: romští Češi, nebo čeští Romové* – viz Klíčová 2006) atp. Pouze analýza mediálních reprezentací se může skutečně zpětně a bez nutnosti „armády“ výzkumníků. Rovněž by bylo možné naplánovat výzkum na období několika měsíců nebo let před cenzem a zaměřit se jen na jednoho aktéra (např. vybrané moravistické uskupení), a následně sledovat jeho dlouhodobé aktivity s vyvrcholením při sčítání lidu. Také terénní výzkum nezaměřený přímo na sčítání lidu, ale např. na identitu některé národnostní menšiny a/nebo etnický indifferenční skupiny, může být právě děním okolo sčítání významně obohacen.

Použité zdroje

Literatura

ABRAMSON, David (2002): Identity Counts: The Soviet Legacy and the Census in Uzbekistan. In: Kertzer, David I. a Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 176–201.

ANDERSON, Benedict (1991): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.

AREL, David (2002): Démographie et politique dans les premiers recensements post-soviétiques : méfiance envers l'État, identités en question. *Population*, roč. 57, č. 6, s. 791–820.

ASPINALL, Peter J. (2011): Who Is 'Black African' in Britain? Challenges to Official Categorisation of the Sub-Saharan African Origin Population. *African Identities*, roč. 9, č. 1, s. 33–48.

BANTON, Michael (1997): *Ethnic and Racial Consciousness*. London: Longman.

redakce.nsfj/i/narodnosti_v_cr_od_r_1921, 7. 12. 2014.

7) Český statistický úřad (2008): *Veřejná diskuse k návrhu zákona o sčítání lidu, domů a bytů 2011 – souhrnné vyhodnocení*, http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsfj/i/verejna_diskuse_k_navrhu_zakona_o_scitani_lidu_domu_a_bytu_2011_souhrnne_vyhodnoceni, 8. 1. 2012.

BARŠA, Pavel a STRMISKA, Maxmilián (1999): *Národní stát a etnický konflikt: politologická perspektiva*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

BENHABIB, Seyla (2002): *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

BLUM, Alain (2002): Resistance to Identity Categorization in France. In: Kertzer, David I. a Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 121–147.

BRUBAKER, Rogers (2004): *Ethnicity without Groups*. Harvard: Harvard University Press.

BRUBAKER, Rogers a COOPER, Frederick (2000): Beyond 'Identity'. *Theory and Society*, roč. 29, č. 1, s. 1–47.

BRUBAKER, Rogers, LOVEMAN, Mara a STAMATOV, Peter (2004): Ethnicity as Cognition. *Theory and Society*, roč. 33, č. 1, s. 31–64.

BRYANT, Chad (2002): Either German or Czech: Fixing Nationality in Bohemia and Moravia, 1939–1946. *Slavic Review*, roč. 61, č. 4, s. 683–706.

BUBENÍK, Jaroslav a KŘEŠŤAN, Jiří (1995): Národnost a sčítání lidu: k historickým souvislostem polemiky mezi Antonínem Boháčem a Emanuelem Ráblem. *Paginae historiae*, roč. 4, č. 3, s. 111–130.

CARVALHO, José Alberto Magno de, WOOD, Charles H. a ANDRADE, Flávia Cristina Drumond (2004): Estimating the Stability of Census-based Racial/Ethnic Classifications: The Case of Brazil. *Population Studies*, roč. 58, č. 3, s. 331–343.

CERULO, Karen A. (1997): Identity Construction: New Issues, New Directions. *Annual Review of Sociology*, roč. 23, s. 385–409.

CLEM, Ralph S. (ed.) (1986): *Research guide to the Russian and Soviet censuses*. Ithaca: Cornell University Press.

FROUZOVÁ, Kateřina (2013): *Školy dostaly příkazem počítání Romů. Teď řeší otázku, jak je poznat* (http://zpravy.idnes.cz/skoly-musi-scitat-romske-deti-dkj-/domaci.aspx?c=A130925_203310_domaci_ert_17.11.2013).

GELLNER, Ernest (2003): *Nacionalismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

GOLDSCHIEDER, Calvin (2002): Ethnic Categorizations in Censuses: Comparative Observations from Israel, Canada, and the United States. In: Kertzer, David I. a Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 71–91.

HACKING, Ian (1990): *Taming the Chance*. Cambridge: Cambridge University Press.

HACKING, Ian (2005): Why Race Still Matters. *Daedalus*, roč. 134, č. 1, s. 102–116.

HICKMAN, Mary J. (2011): Census Ethnic Categories and Second-Generation Identities: A Study of the Irish in England and Wales. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, roč. 37, č. 1, s. 79–97.

HIRSCH, Francine (1997): The Soviet Union as a Work-in-Progress: Ethnographers and the Category Nationality in the 1926, 1937, and 1939 Censuses. *Slavic Review*, roč. 56, č. 2, s. 251–278.

HIRSCHMAN, Charles, ALBA, Richard a FARLEY, Reynolds (2000): The Meaning and Measurement of Race in the U.S. Census: Glimpses into the Future. *Demography*, roč. 37, č. 3, s. 381–393.

HIRT, Tomáš (2004): Válka o „etno-počítadlo“ Romů. *Mladá fronta Dnes*, roč. 15 (18. 10. 2004), s. 6.

HIRT, Tomáš (2005): Svět podle multikulturalismu. In: Hirt, Tomáš a Jakoubek, Marek (eds.): *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. 9–76.

HOLOMEK, Karel (2011): *Při sčítání jde o fakta nikoliv o pocity* (<http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/karel-holomek.php?itemid=12658>, 26. 5. 2011).

HORÁK, Pavel (2013): Společensví cesty síly: jediismus v České republice. *Lidé města*, roč. 15, č. 1, s. 49–64.

CHRISTOPHER, A. J (2006): Questions of Identity in the Millennium Round of Commonwealth Censuses. *Population Studies*, roč. 60, č. 3, s. 343–352.

IŠČUK, Roman (2011): Moravská identita a její nové dimenze. *AntropoWebzin*, roč. 7, č. 1, s. 74–81.

JEFREMOVAS, Villia (2000): Treacherous Waters: The Politics of History and the Politics of Genocide in Rwanda and Burundi. *Africa*, roč. 70, č. 2, s. 298–308.

JENKINS, Richard (2008): *Social Identity*. New York: Routledge.

KERTZER, David I. a AREL, Dominique (2002): Census, Identity Formation, and the Struggle for Political Power. In: Kertzer, David I. a Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 1–42.

KERTZER, David I. a AREL, Dominique (eds.) (2002): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press.

KLÍČOVÁ, Kateřina (2006): Sčítání lidu: romští Češi, nebo čeští Romové. In: Marada, Radim (ed.): *Etnická různost a občanská jednota*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 221–255.

LANGHAMROVÁ, Jitka a FIALA, Tomáš (2003): Kolik je vlastně Romů v České republice? *Demografie*, roč. 45, č. 1, s. 23–32.

LOZOVIUK, Petr (2004): Moravanství a podoby jeho intersubjektivních konstrukcí. *Český lid*, roč. 91, č. 4, s. 221–234.

NAGEL, Joann (1995): American Indian Ethnic Renewal: Politics and the Resurgence of Identity. *American Sociological Review*, roč. 60, č. 6, s. 947–965.

NOBLES, Melissa. 2002. Racial Categorization and Censuses. In: Kertzer, David I. a Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 43–70.

RÁDL, Emanuel (1993): *Válka Čechů s Němci*. Praha: Melantrich.

SCOTT, James C. (1998): *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Heaven: Yale University Press.

SEDLÁČEK, Jan (2012): Budoucnost se počítá. *Statistika & My* 1/2012, s. 16.

SIMON, Patrick (1999): Nationality and Origins in French Statistics. Ambiguous Categories. *Population*, roč. 54, č. 11, s. 193–219.

SIMON, Patrick (2008): Les statistiques, les sciences sociales françaises et les rapports sociaux ethniques et de « race ». *Revue française de sociologie*, roč. 49, č. 1, s. 153–162.

ŠAMANOVÁ, Gabriela (2005): Národnost ve sčítání lidu v českých zemích. *Naše společnost*, roč. 3, č. 1, s. 10–15.

TOUŠEK, Ladislav (2009): Rasová klasifikace na školách. *Lidové noviny*, roč. 22 (6. 4. 2009), s. 11.

URLA, Jacqueline (1993): Cultural Politics in an Age of Statistics: Numbers, Nations, and the Making of Basque Identity. *American Ethnologist*, roč. 20, č. 4, s. 818–843.

UVIN, Peter (2002): On Counting, Categorizing, and Violence in Burundi and Rwanda. In: Kertzer, David I. a Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 148–175.

ZALABÁKOVÁ, Jitka (2012): *Sčítání lidu, domů a bytů 2011 v optice teorií identity* (nepublikovaná diplomová práce). Plzeň: FF ZČU.

ZALABÁKOVÁ, Jitka (2014): Kolektivní identity v mediálních reprezentacích Sčítání lidu, domů a bytů 2011. *Naše společnost*, roč. 12, č. 1, s. 50–58.

Prameny

Evropská hospodářská komise OSN (2006): *Doporučení Konference evropských statistiků ke sčítání lidu, domů a bytů 2010* ([http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/conference_of_european_statisticians_recommendations_for_the_2010_censuses_of_population_and_housing/\\$File/10044509.pdf](http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/conference_of_european_statisticians_recommendations_for_the_2010_censuses_of_population_and_housing/$File/10044509.pdf), 28. 2. 2013).

United Nations (2008): *Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses. Revision 2*. New York: United Nations.

Zákon č. 296/2009 Sb. o sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011. 22. července 2009.

Internetové zdroje

Český statistický úřad (2008): *Veřejná diskuse k návrhu zákona o sčítání lidu, domů a bytů 2011 – souhrnné vyhodnocení*, http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/verejna_diskuse_k_navrhu_zakona_o_scitani_lidu_domu_a_bytu_2011_souhrnné_vyhodnoceni, 8. 1. 2012.

Český statistický úřad (2011): *Historie sčítání*, http://www.scitani.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/historie_scitani, 15. 12. 2011.

Český statistický úřad (nedat.): *Národnosti v ČR od roku 1921*, http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/narodnosti_v_cr_od_r_1921, 7. 12. 2014

Demografické informační centrum (2011): *Evidence Romů*, http://www.demografie.info/?cz_demromue-viobec=, 10. 1. 2012.

Další zdroje

STRMISKA, Maxmilián: 2012. Pers. kom.

Summary

The first section of the article is dedicated to the intertwined issues of (statistical) categorizations and the nation state. It comments on the need of a modern state to "know" its people in contrast to the pre-modern state where people had no mutually exclusive collective identities, i.e. something like "ethnicity" or "nationality". Another important point is that collective identities are shaped through censuses. In time of a census, we can observe efforts of various agents to impose their visions of "reality" and at the same time (often) to gain something in the event they succeed.

*In the next part of the study, the theoretical underpinnings of anthropological research are presented. Censuses are usually analyzed by statisticians and demographers, but there are also other authors (anthropologists, sociologists, political scientists) who explore censuses. Even Benedict Anderson added to the second edition of his famous monograph, *Imagined Communities*, a chapter called *Census, Map, Museum*. He shows how these three "institutions" within the colonial state helped to create a grammar of nationalisms. We can find a similar meaning of territory mapping and census data in the case of Basque nationalism.*

Focusing on the relation between statistics and social reality, the next section attempts to point out the illusory objectivity of statistics and their substantial influence on "reality". The subsequently presented definitions of census illuminate, from different points of view, the main attributes of the population census. Even the official documents admit that the census is a question of "national pride", important for various "minorities" and, thus, far from merely an innocent "description of reality". During a census, "ethnopolitical entrepreneurs" and other agents are applying something that is here called "identity mobilization".

The following examples of censuses taken from different parts of the world cast light on some methods in which censuses can be used to achieve various objectives and help to explain the not so self-evident nature of the identity categories. On the one hand we can see the instrumental use of the census and statistical data primarily in the case of Rwanda and Burundi. The examples of racial categories in the USA and Brazil on the other hand demonstrate different attitudes towards the issue of "race". This is not only in terms

of the socio-geographical, but also historical variability of the census (here illustrated in the case of Czechoslovak and Czech censuses) clarifies the complex relation between politics and identity categories.

What would we know about ethnicity if we only had the census definition of identity categories and the census data? We would miss the whole process of the social construction of reality that results in, at first sight, rather insipid statistical data. The anthropological research of censuses can focus, for example, on ethnically indifferent populations that became the main objects of identity mobilization efforts. Whether field research or media analysis is used, the findings of such research can significantly enhance our knowledge about the society in question.

Dagmar Kolaříková

A la recherche d'une terminologie grammaticale unifiée

Abstract

This article offers a reflection on the place of grammar and grammatical terminology in the teaching of foreign languages. Grammar teaching has been revised throughout the evolution of various language teaching methodologies. To the present, grammar has been a key component in communicative activities; however, French grammatical terminology shows considerable divergences. This article defends the necessity of a harmonization of the grammatical terminology/meta-language. If the student does not know the grammatical terms, he/she will have trouble learning French. This article is accompanied by a comparative analysis of French grammar textbooks published in France and the Czech Republic.

Key words: French, grammar, grammatical terminology, harmonization, metalanguage, textbook, unification

1. Introduction

L'époque actuelle qui est marquée par une mondialisation multipolaire et complexe se caractérise par la tendance à l'harmonisation et l'unification¹. Surtout en Europe, on

1) Se font jour encore des demandes d'uniformisation. En droit, l'harmonisation, l'uniformisation et l'unification expriment trois différents moyens d'intégration juridique,

parle de plus en plus de l'exigence d'harmoniser la société, l'économie ou la politique. Les dernières années, le principe de l'harmonisation et de l'unification gagne du terrain également dans le contexte actuel de l'enseignement, y compris l'enseignement des langues étrangères. Nous sommes témoins de l'harmonisation des diplômes, des curricula de formation, des approches, des modalités de travail, ainsi que de l'unification de la terminologie grammaticale dont nous parlerons plus tard.

Dans le domaine de l'enseignement et de l'apprentissage des langues vivantes, ce sont surtout les travaux du Conseil de l'Europe qui ont contribué à l'harmonisation ou l'unification au niveau européen. La publication du *Portfolio européen des langues* (en 1997) et du *Cadre européen commun de référence pour les langues* (CECRL, en 2001) a lancé un fort mouvement d'harmonisation dans le domaine de l'évaluation des compétences langagières. Les niveaux-seuils et les approches communicatives qui en sont nés ont en principe deux objectifs : harmoniser les méthodes pédagogiques en se basant sur un socle commun de ce que doit savoir l'apprenant et devenir un outil qui permettra à l'apprenant de se situer sur une échelle de niveau précis.

Mais l'harmonisation ne se trouve pas seulement au centre de préoccupations des institutions et organismes internationaux, même les enseignants ont le souci de confronter leurs démarches, dans une perspective d'unification et de cohérence, avec celles de leurs collègues, parfois aussi à l'étranger, car il ne s'agit pas seulement de l'harmonisation des pratiques par rapport à un modèle unique (par exemple le CECRL mentionné ci-dessus), mais également de l'harmonisation de pratiques d'enseignement/apprentissage dans les différents contextes éducatifs.

Dans cet article, nous nous efforcerons de donner des réponses aux trois questions suivantes :

1. Comment les grammairiens (ou les linguistes) ont-ils forgé, au fil des siècles, la nomenclature grammaticale ?
2. Une terminologie grammaticale est-elle nécessaire en cours de FLE ?
3. Faut-il une terminologie unique pour enseigner la grammaire ?

Notre objectif étant donc triple, nous essaierons de retracer brièvement l'histoire du processus d'harmonisation de la nomenclature grammaticale en France, de montrer qu'une terminologie grammaticale est nécessaire pour l'enseignement de la grammaire et de comparer la terminologie grammaticale utilisée dans les manuels de grammaire publiés en France et destinés aux apprenants de FLE² et dans ceux publiés en République tchèque.

néanmoins, le présent article n'a pas pour objet de souligner les caractéristiques qui les distinguent. Nous utiliserons le concept d'harmonisation pour désigner un processus et l'unification plutôt en termes de résultats.

2) Dans notre article, nous entendons par les apprenants de FLE ceux dont la langue

Mais, dans un premier temps, nous nous proposons de préciser un certain nombre de termes utilisés dans cet article. Cette précision de sens concernera tout d'abord le concept de *grammaire*, ensuite celui de *terminologie*, qui doit être précisé par rapport à deux autres mots qui lui sont sémantiquement proches – *la nomenclature* et *le métalangage*, car ces trois termes vont coexister tout au long de cette étude. Et, finalement, nous expliquerons, ce que nous entendons par le terme *unification*.

2. Quelques précisions sur les termes utilisés

Le terme grammaire est sans doute l'un des concepts fondamentaux dans l'étude des langues. Il comporte de multiples acceptions. Répondre donc à la question – qu'est-ce que la grammaire – peut s'avérer difficile. Les définitions de ce concept varient selon les époques et les points de vue des grammairiens et des linguistes. Henri Besse et Rémy Porquier le disent dans leur ouvrage *Grammaire et didactique des langues* : « *En français, le mot grammaire est particulièrement ambigu : selon les contextes, ou bien il prend des acceptions sensiblement différentes les unes des autres, ou bien il confond ces mêmes acceptions, comme si elles renvoyaient à une seule réalité* » (Besse et Porquier 1984, 10). Mais pour cet article, il n'est pas nécessaire de mentionner toutes ces définitions, il convient seulement de préciser ce que nous y entendons par « grammaire ». Dans la plupart des cas, le terme désignera « *une activité pédagogique dont l'objectif vise, à travers l'étude des règles caractéristiques de la langue, l'art de parler et d'écrire correctement* » (Cuq 2003, 117). C'est ce qu'on appelle généralement la *grammaire d'enseignement* qui fait partie de la *grammaire pédagogique*.

Selon Germain et Séguin, la grammaire pédagogique « *renvoie aux manifestations concrètes de la compétence grammaticale de l'utilisateur de langue, telles que perçues par le didacticien (par l'entremise, le plus souvent, d'une grammaire linguistique). Elle se présente alors sous la forme d'un ensemble de directives pédagogiques, d'un programme grammatical (s'adressant à l'enseignant, il s'agit alors d'une grammaire d'enseignement), ou d'un ouvrage de référence ou manuel (il s'agit alors d'une grammaire d'apprentissage, destinée d'abord et avant tout à l'apprenant)* » (Germain et Séguin 1998, 54–55). Les auteurs du livre *Le point sur la grammaire* précisent ensuite qu'une « *grammaire pédagogique, par nature, se doit d'être sélective en fonction, non pas d'un modèle théorique, mais bien du public visé* » (Germain et Séguin 1998, 86). Son but est donc de faciliter l'apprentissage et elle nécessite l'interférence de l'enseignant. Et ce qui résulte de la typologie des grammaires de Germain et Séguin adaptée de celle de Dirven, la grammaire pédagogique repose en

maternelle n'est pas le français et qui apprennent le français dans des institutions officielles françaises (l'Alliance française, l'Institut français, etc.) ou dans les établissements primaires, secondaires et supérieurs en tant que première, deuxième ou troisième langue vivante.

très grande partie sur une *grammaire de référence*³ ou sur une *grammaire linguistique*⁴ (Germaine et Séguin 1998, 54–55).

Mais dans cet article, ce n'est pas seulement l'activité pédagogique qui nous intéresse, nous retiendrons aussi un autre sens du concept de grammaire, celui d'un manuel descriptif d'une langue, dans notre cas du français, rédigé par un grammairien ou un linguiste. Dans un numéro spécial du *Français dans le monde*, consacré à la grammaire, Michel Arrivé distingue les deux acceptions en employant « la grammaire » et « une grammaire ». Pour lui, la grammaire réfère à des théories grammaticales et une grammaire équivaut à un livre de grammaire (Moirand, Porquier et Vives 1989).

Ensuite, il nous semble important de préciser la différence entre trois concepts utilisés dans cet article : *terminologie*, *nomenclature* et *métalangage*. Ceux-ci sont considérés par certains comme synonymiques, par d'autres comme essentiellement différents. Nous commencerons par définir le concept de métalangage (ou métalangue) qui convient le mieux à la définition de la grammaire mentionnée plus haut. Selon Cuq, il s'agit de « *l'ensemble des discours tenus par l'apprenant et par l'enseignant sur la grammaire, sur le langage, et plus généralement, sur leurs activités d'enseignement et d'apprentissage* » (Cuq 2003, 166). Mais ce concept apparaît dans notre article plutôt rarement, car la pratique grammaticale préfère souvent à métalangage le terme terminologie qui est « *un ensemble de termes, définis rigoureusement, par lesquels elle [la science] désigne les notions qui lui sont utiles* » (Dubois et al. 2007, 481) et, en une moindre mesure, la nomenclature qui est « *un ensemble de noms qu'on donne d'une manière systématique aux objets relevant d'une activité donnée [...] Elle suppose la biunivocité du rapport signifiant-signifié : un seul nom pour chaque chose, une seule chose pour chaque nom* » (Dubois et al. 2007, 327). Dans notre article, l'emploi de ces trois concepts ne doit pas strictement correspondre aux définitions mentionnées plus haut, car nous conserverons la terminologie utilisée dans les documents dont nous nous sommes inspirés. À vrai dire, dans bien des cas, les trois termes ont été utilisés comme synonymes. À titre d'exemple, on peut citer ce que Riegel, Pellat et Rioul disent à propos de la *Terminologie grammaticale de 1997* dans leur *Grammaire méthodique du français* : « *Cette nomenclature constitue le seul métalangage effectivement commun aux étudiants, aux enseignants, aux chercheurs, et pour le grand public qui souvent ne connaît*

rien d'autre, une voie d'accès commode à une grammaire néanmoins moderne » (Riegel, Pellat et Rioul 2011, XXXII).

Comme il a déjà été dit, avec la politique d'intégration, une nouvelle terminologie a vu le jour. Unification, uniformisation, harmonisation : de quoi s'agit-il ? La définition de chacun de ces concepts permettrait sans doute de souligner les caractéristiques qui les distinguent les uns des autres. Dans cet article, nous utiliserons le concept d'harmonisation pour désigner le processus de rapprochement entre deux ou plusieurs systèmes et le concept d'unification qui est dans *Le Petit Robert de la langue française 2006* définie comme « *le fait d'unifier (plusieurs éléments ; un ensemble d'éléments), de rendre unique et uniforme* » indiquera plutôt le résultat de ce processus. À partir de la définition du verbe « unifier » dans le même dictionnaire – « *rendre semblables divers éléments que l'on rassemble* » (Rey-Debove et Rey 2005, 2716) – nous proposons la définition suivante de l'unification : le fait de rendre semblables plusieurs éléments rassemblés pour former un ensemble.

3. Bref aperçu historique sur la nomenclature grammaticale

Même si la grammaire est considérée par certains comme une discipline scientifique relativement stable, car toutes les règles ont déjà été fixées, il s'agit d'un domaine qui a subi de profonds changements touchant également la terminologie. Les grammairiens du XXIe siècle n'utilisent plus les mêmes termes que ceux des siècles précédents. Au fil des évolutions, certains termes grammaticaux disparaissaient, les nouvelles notions s'ajoutaient à celles qui existaient déjà et elles s'accumulaient ainsi. Le travail grammatical devenait de ce fait difficile non seulement pour les enseignants, mais aussi pour les apprenants, car l'emploi de plusieurs termes pour un même concept empêchait souvent leur compréhension.

La tendance à l'unification de la terminologie grammaticale n'est pas donc nouvelle. Les débats sur la terminologie grammaticale ont déjà commencé au début du XXe siècle. En 1906, après une série de conférences sur l'enseignement de la grammaire au Musée pédagogique, une commission composée de grammairiens et de professeurs et chargée de l'unification et de la simplification de la nomenclature grammaticale a été nommée. Après deux années d'études, la commission a rédigé deux rapports présentés en 1908 et 1909. C'est Ferdinand Brunot, membre de la commission, qui a joué un rôle décisif pour aboutir à une unification de la nomenclature grammaticale. Il a largement commenté le projet de nomenclature dans son *Cours de méthodologie de la langue française* publié en 1909 (Vergnaud 1980, 66–67).

La première tentative d'unification officielle de la nomenclature grammaticale en France date de 1910. Un arrêté du 25 juillet, signé par le Ministre de l'Instruction publique et des Beaux-Arts, Gaston Doumergue, a délimité la nomenclature exigible en grammaire dans tous les examens et concours correspondant à l'enseignement primaire « *jusqu'au brevet supérieur inclusivement* », à l'enseignement secondaire « *jusqu'au*

3) C'est « *un ouvrage de base qui vise à présenter la grammaire d'une langue soit de manière descriptive, soit de manière prescriptive, soit les deux* » (Germaine et Séguin 1998, 53).

4) Elle « *décrit ou simule [la] compétence de [l'usager] en vue d'en proposer une explication scientifique, la plus exhaustive qui soit, sans visée pratique* » (Germaine et Séguin 1998, 54).

baccalauréat ou au diplôme de fin d'études inclusivement », à partir de l'année 1911 (Vergnaud 1980, 48).⁵ La publication de cette nouvelle nomenclature a obligé les auteurs de manuels et les enseignants à se conformer à un certain nombre de termes que la Commission a jugés nécessaires d'employer pour éviter toute confusion avec des termes anciens souvent de signification douteuse ou peu précise.

Mais on n'y trouve aucune définition de termes rassemblés, il s'agit plutôt d'un inventaire des parties du discours⁶ et des termes de la proposition. Alors, la nomenclature grammaticale 1910 annexée à l'arrêté ministériel n'a pas beaucoup amélioré la qualité de la terminologie grammaticale, mais elle correspondait à un besoin d'unification.

Le même besoin d'unification se retrouve dans les années 1960-1970, après de profondes réformes portant sur les structures et les contenus d'enseignement, publiées dans le *Plan de rénovation de l'enseignement du français à l'école élémentaire*, appelé aussi Plan Rouchette selon le nom du Président de la Commission, l'Inspecteur général Marcel Rouchette (Vargas 2003, 69). À cette époque-là, la grammaire scolaire (appelée la troisième) et l'enseignement grammatical tel qu'il se pratiquait ont été remis en question. Les modifications apportées à la théorie grammaticale font entrer la grammaire du français dans une nouvelle phase, appelée souvent la quatrième grammaire scolaire (mais d'autres appellations sont également utilisées, notamment grammaire nouvelle, grammaire moderne ou, en Belgique, grammaire conforme au code de terminologie grammaticale). En 1973, la première grammaire de ce type, *La Nouvelle Grammaire du français* de Dubois et Lagane, a été publiée (Piron 2010).

Le mouvement entourant la naissance de la nouvelle grammaire a été, bien sûr, accompagné des changements terminologiques. En 1975, la *Nomenclature grammaticale pour l'enseignement du français dans le second degré* a été établie (circulaire n° 75-250 du 22 juillet 1975, BOEN n° 30 du 31 juillet 1975). Celle pour l'enseignement élémentaire a été renouvelée par la circulaire du 25 octobre 1976. La nomenclature de 1975 a servi de base à l'élaboration des programmes de grammaire et elle a été aussi recommandée aux auteurs de manuels (Pellat 2001, 655-658).

Plus de vingt ans après, en 1997, la nomenclature grammaticale de 1975 a été remplacée par une nouvelle terminologie grammaticale destinée aux professeurs de collège ou de lycée, ainsi qu'aux candidats aux CAPES de lettres, ayant pour but de définir une liste de termes « *indispensables à l'analyse du fonctionnement de la langue et*

à l'étude du discours ». Elle n'est présentée ni comme un traité de grammaire, ni comme un programme d'enseignement. Selon les auteurs, « *il appartient aux professeurs de l'utiliser à bon escient, en suivant les indications des programmes de leurs classes et en tenant compte des besoins et des capacités de leurs élèves* ».⁷

Les changements terminologiques survenus ces dernières années suscitent de nombreuses interrogations de la part des enseignants et notamment de ceux de français langue étrangère. Faut-il faire usage d'une terminologie traditionnelle ou utiliser le métalangage proposé par cette *Terminologie grammaticale*, élaborée par l'inspection générale de Lettres et un groupe de professeurs de l'Université en 1997 ? Et il est logique que vient ensuite la question de l'harmonisation terminologique non seulement entre les classes ou les cycles dans les pays francophones, mais aussi entre le français langue maternelle et le français langue étrangère.

La question de la terminologie grammaticale et celle du métalangage utilisé dans la classe de français ont été largement débattues ces dernières années. Plusieurs études ont déjà été menées au sujet de leur harmonisation et unification. En général, on peut les répartir en trois catégories :

1. Une grande attention a été prêter aux difficultés que rencontrent les élèves français au passage du primaire au collège. Là, les élèves sont souvent confrontés, en grammaire, à une terminologie différente de celle dont ils avaient l'habitude. Le but de l'harmonisation et de l'unification de la terminologie grammaticale est de faciliter ainsi leur adaptation au collège. L'objectif de ces études est de constituer une indispensable culture grammaticale commune aux premier et second degrés tout en permettant la véritable articulation entre les exigences du socle commun et celles des programmes du cycle III de l'École primaire et de la classe de 6e en matière de maîtrise de la langue. Dans ce contexte, il faut surtout mentionner un travail d'harmonisation qui a été mené dans l'Académie de Dijon par le groupe de travail composé d'enseignants de primaire et de collège et qui a débouché sur la rédaction du document *De l'harmonisation de la terminologie grammaticale* (Barthelemy et al. 2009).

2. Certaines tentatives ont été effectuées dans l'harmonisation de la terminologie grammaticale au niveau européen. À titre d'exemple, on peut mentionner les études de Dominique Willems qui, dans son article *Pour une terminologie grammaticale européenne. Défense et illustration*, publié dans *Revue Tranel* en 1999, montre qu'en comparant les terminologies de plusieurs langues, on ne peut en effet qu'être frappé par de nombreux cas de polysémie et de faux amis. Elle pense qu'il faudrait se mettre d'accord, même au niveau européen, sur un minimum de terminologie grammaticale, commun à l'ensemble des langues de la Communauté (Willems 1999).

5) Voir aussi *Youscribe.com : Cours élémentaire 7 à 9, L'année préparatoire de Grammaire par Larivé & Fleury. Théorie Elocution Rédaction 223 Exercices*, <http://www.youscribe.com/catalogue/livres/education/langues/grammaire-1885090>, 23. 3. 2014.

6) On trouve ce terme en grammaire traditionnelle, en nouvelle grammaire, on emploie le terme classes de mots.

7) Ministère de l'éducation nationale (1998) : *Terminologie grammaticale*, <http://crdp.ac-bordeaux.fr/documentalistes/docadmin/grammaire.pdf>, 30. 4. 2014.

3. Un désordre terminologique a été également constaté à l'examen de certaines méthodes de français langue étrangère. Bien que les méthodes de FLE s'inspirant les dernières années de l'approche communicative ou actionnelle montrent une tendance à la marginalisation de la grammaire, une étude menée par Cuq sur les méthodes d'enseignement du français aux étrangers a montré que celles-ci accordent une place assez importante à la grammaire et aux activités qui sont liées à la grammaire. Le corpus de son étude a été formé de quatre méthodes courantes à la fin du XXe siècle : *Le Nouveau Sans Frontières*, *Libre Échange*, *Le Nouvel Espace*, et *Panorama*. La recherche a été divisée en deux parties : la première concernait les niveaux 1 et 2 et la deuxième le niveau 3. L'étude a révélé que les méthodes utilisent sur les deux premiers niveaux une moyenne de 205 termes ou lexies dont seuls 60 sont communs à ces quatre méthodes de FLE. Au niveau 3, une moyenne de 143 termes nouveaux apparaît dont 51 dans le livre du professeur. En ajoutant le nombre de termes nouveaux aux termes des deux premiers niveaux, on obtient le total de 348 lexies métalinguistiques. Les résultats de cette étude ont confirmé deux hypothèses : premièrement, qu'« *on assiste dans les manuels de langue à une véritable inflation de la terminologie grammaticale* », deuxièmement, qu'« *il existe dans toutes les méthodes ce qu'on pourrait appeler un noyau dur de la grammaire* » (Cuq 2000, 10). Les recherches ont également démontré que les concepteurs de ces quatre méthodes de FLE utilisent pour l'essentiel des termes hérités de la grammaire traditionnelle, ce qui est dû, comme le dit l'auteur, à la date de parution de ces méthodes : elles sont parues entre 1988 (*Le Nouveau Sans Frontières*) et 1997 (*Panorama*), donc avant la publication de la *Terminologie grammaticale de 1997*.

4. Terminologie grammaticale est-elle nécessaire en cours de FLE ?

Avant de répondre à cette question, il faut se poser une autre : Faut-il faire de la grammaire en cours de français langue étrangère ? Même si la didactique des langues étrangères a évolué de manière considérable ces dernières années, il est difficile de donner une réponse claire et univoque à cette question ainsi qu'à celle portant sur la façon dont on doit enseigner la grammaire en classe de FLE.

Au cours du temps, les méthodologies d'enseignement des langues étrangères ont beaucoup évolué, de même que l'importance accordée à la grammaire selon l'approche marquante de l'époque. En accord avec l'objectif de notre article, celles-ci ne doivent pas être énumérées toutes ici, il suffit de mentionner seulement la perspective actionnelle par tâches, privilégiée par le *Cadre européen commun de référence pour les langues*, dont l'objectif est, comme il a déjà été dit plus haut, d'harmoniser les pratiques pédagogiques. Quelle est donc l'importance accordée à l'enseignement/apprentissage de la grammaire dans la perspective actionnelle ?

Dans le CECRL, la grammaire est abordée avec les autres compétences linguistiques (compétence lexicale, compétence sémantique, compétence phonologique, compétence orthographique, compétence orthoépique) dans la partie intitulée *Compé-*

tences communicatives et langagières. La grammaire de la langue y est définie comme « *l'ensemble des principes qui régissent la combinaison d'éléments en chaînes significatives marquées et définies (les phrases)* » et la compétence grammaticale est présentée par les auteurs du CECRL comme « *la capacité de comprendre et d'exprimer du sens en produisant et en reconnaissant des phrases bien formées selon ces principes et non de les mémoriser et de les reproduire comme des formules toutes faites* ». ⁸ En principe, toute liberté est accordée aux utilisateurs pour définir « *sur quelle théorie grammaticale ils ont fondé leur travail* » et pour envisager et expliciter « *les éléments, catégories, classes, structures, opérations et relations grammaticaux que les apprenants auront besoin de manipuler ou devront manipuler ou dont ils devront être outillés pour le faire* ». ⁹

Dans ces extraits du CECRL, nous pouvons trouver une réponse partielle à nos questions: Faut-il faire de la grammaire en cours de français langue étrangère? Comment enseigner aujourd'hui la grammaire en classe de FLE ? Il résulte de ce qui précède que l'apprenant ne peut pas se passer de grammaire dans les pratiques langagières, mais il faut enseigner la grammaire de la phrase, la grammaire qui est au service du sens. Et, ce qui est aussi très important, l'apprenant doit participer à l'élaboration de sa propre grammaire, car une règle grammaticale bien mémorisée n'a aucune valeur si l'apprenant ne sait pas l'appliquer.

Notre expérience d'enseignante de français nous a montré que la présence de la grammaire dans la classe de FLE paraît correspondre aux attentes des apprenants tchèques, car c'est la grammaire qui suscite le plus d'intérêt de leur part, surtout au début de leurs études de la langue française où ils veulent savoir s'exprimer correctement. Ceci probablement aussi parce qu'ils sont habitués à traiter d'explications grammaticales dans leur propre langue, c'est-à-dire en tchèque.

Toutefois, notre expérience a également montré que nos apprenants (nous parlons ici des étudiants inscrits en licence) ont du mal à travailler un texte pour en dégager le point grammatical visé sans avoir quelques notions sur ce point. Même si ce n'est pas en accord avec l'approche communicative, nous préférons leur expliquer d'abord le point grammatical, montrer des exemples, faire quelques exercices d'application et ensuite passer à l'analyse d'un texte qui est riche en point grammatical enseigné. Cela prend moins de temps et, si les apprenants sont nombreux en classe, nous pouvons mieux nous assurer que tous les apprenants ont bien compris. Nous pensons

8) Coe.int (2001) : *Cadre européen commun de référence pour les langues : apprendre, enseigner, évaluer*, http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/source/framework_fr.pdf, 12. 4. 2014, p. 89.

9) Coe.int (2001) : *Cadre européen commun de référence pour les langues : apprendre, enseigner, évaluer*, http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/source/framework_fr.pdf, 12. 4. 2014, p. 90.

donc que même la grammaire explicite peut donner des résultats satisfaisants à condition que l'enseignant y passe à la dernière étape (l'analyse du texte mentionnée plus haut) et que les apprenants ne soient pas noyés dans un océan de règles.

Si nous supposons alors que la grammaire est présente dans un cours de FLE (il importe peu qu'elle soit implicite ou explicite)¹⁰, enfin nous pouvons nous poser la question : Une terminologie grammaticale est-elle nécessaire en cours de FLE ? Et il y en a encore d'autres que nous pouvons aborder : Quelle terminologie grammaticale ou quel métalangage grammatical¹¹ utiliser en classe de FLE ? Ou comment faire du métalangage un outil au service de l'apprentissage et pas un élément d'un enseignement à part ?

Plusieurs auteurs ont déjà essayé de répondre de façon réfléchie à ces questions mais ils n'ont pas donné les réponses exactes. Même si certains pensent que le métalangage grammatical décourage les apprenants, nombreux sont aussi ceux qui reconnaissent la nécessité d'y avoir recours. Nous ne voulons pas ici entrer dans les détails, nous répondrons tout de suite que nous pensons que la terminologie grammaticale est, dans une certaine mesure, indispensable pour enseigner et apprendre le français, car la réflexion sur la langue, y compris la grammaire, nécessite d'avoir des expressions pour nommer ce qu'on observe. Il est évident que l'enseignant définit ou explique non dans le métalangage du linguiste mais dans un « langage paragrammatical » (Germain et Seguin 1998) en s'appuyant sur les grammaires de référence et les grammaires pédagogiques.

Nous pensons alors que la connaissance des notions de base¹² de la terminologie grammaticale s'impose dès les premiers essais de production orale de l'apprenant. La terminologie grammaticale permet aux apprenants de formuler des règles, de les comprendre. La connaissance de celle-ci leur permet également de devenir plus autonomes dans leurs études. Ils peuvent consulter eux-mêmes des manuels de grammaire et réaliser certaines tâches.

10) H. Besse (1977) montre dans son article « *Épistémologie grammaticale et exercices grammaticaux* » qu'il n'y a pas de différence profonde entre grammaire explicite et grammaire implicite.

11) Selon Willems « *la terminologie ne constitue qu'une partie du métalangage grammatical. Elle n'existe pas seule et d'autres éléments, telles les définitions, accompagnent la terminologie à proprement parler et utilisent un métalangage suis generis* » (Willems 1999).

12) Nous entendons par les notions de base les termes que nos étudiants utilisent sans problèmes, tels que : "pronom", "verbe", "article", "complément d'objet", etc.

5. Faut-il une terminologie unique pour enseigner la grammaire ?

Il s'agit sans doute d'une question à laquelle il n'est pas facile de répondre. Comme le dit Vigner, « *le français est une langue dotée d'un appareil morphologique assez lourd et s'organise selon une syntaxe où l'organisation des groupes obéit à des règles complexes* » (Vigner 2004, 8). Si les apprenants ne respectent pas les normes qui régissent l'usage du français, ils risquent de ne pas pouvoir être pleinement compris. Pour cette raison nous pensons qu'il n'est pas possible d'enseigner le français sans aucune référence à la grammaire. Pour pouvoir parler des phénomènes grammaticaux étudiés et pour enseigner la grammaire efficacement, l'utilisation d'une terminologie cohérente est indispensable. Nous sommes d'accord avec Chartrand, didacticienne du français, qui affirme que « *pour que le métalangage grammatical joue son rôle, il est nécessaire que les enseignants et les manuels fassent preuve de constance, que le sens des termes grammaticaux soit explicité et le plus rigoureux possible* » (Chartrand 2012).

Plusieurs arrêtés modificatifs des programmes de l'école et du collège qui ont été publiés en France précisent la place de l'enseignement de la grammaire et fixent une terminologie commune avec un souci de simplification. Celle-ci n'exclut pas bien entendu la rigueur nécessaire. Mais il faut aussi souligner que même si le métalangage grammatical doit être soumis aux critères de rigueur, il doit aussi être nuancé en fonction de continuité, des besoins des apprenants, de leur niveau langagier et de la complexité du point grammatical étudié.

Des propositions récentes de renouvellement terminologique en France (c'est-à-dire pour les classes de FLM) peuvent revêtir une certaine importance également pour les classes de FLE, car nous pensons qu'il est aussi important qu'un vocabulaire commun utilisé dans les classes de FLE soit, dans une certaine mesure, unifié à celui utilisé dans les classes de FLM. La mobilité étudiante n'est plus une réalité nouvelle. Nos apprenants partent souvent étudier en France, ce qui exige sans doute un niveau plus élevé de différentes compétences, y compris la compétence grammaticale. Se retrouvant dans le milieu universitaire français, nos étudiants sont souvent confrontés à des difficultés résultant d'une incohérence qui existe entre la terminologie enseignée en République tchèque et en France.

Dans la partie suivante, nous essaierons donc de relever quelques-unes de ces incohérences terminologiques dans les manuels de grammaire destinés aux apprenants de FLE.

6. Quelques exemples de notions grammaticales vagues et imprécises

Notre analyse contrastive est basée sur un corpus qui se compose de trois grammaires de FLE éditées en France : *Grammaire Vivante du Français* de Monique Callamand (1991); *Nouvelle Grammaire du Français. Cours de Civilisation Française de la Sorbonne* de Yvonne Delatour, Dominique Jennepin, Maylis Léon-Dufour et Brigitte Teyssier (2004) ; *Grammaire expliquée du français* de Sylvie Poisson-Quinton, Reine Mimran et

Michèle Maheo-Le Coadic (2007) et de trois grammaires du français publiées en République tchèque : *Francouzská gramatika* (Grammaire française) de Josef Hendrich, Otomar Radina et Jaromír Tláškal (2001) ; *Mluvnice francouzštiny* (Grammaire du français) de Jitka Taišlová (2002) ; *Francouzská gramatika abecedně* (Grammaire française par ordre alphabétique) de Nicole McBride (2000). Cette dernière a paru en France en 1997 et a été traduite du français en tchèque par Eva Valentová.

Il est sans doute préférable de choisir seulement les manuels de grammaire édités après la publication de la Terminologie grammaticale de 1997 pour savoir si les changements apportés par celle-ci ont déjà été pris en compte. Mais le choix de notre corpus a surtout été guidé par la disponibilité de ces grammaires en République tchèque et par leur nature, c'est-à-dire nous avons choisi des livres de grammaire pour apprenants de FLE.¹³ En plus, nous pensons que ce choix de manuels de grammaire nous permettra de faire une comparaison avant/après.

Les deux catégories de manuels ont quelques caractéristiques communes : ils sont destinés aux apprenants de FLE, l'approche grammaticale y reste traditionnelle, les règles et les explications sont rédigées dans une langue simple et illustrées par des exemples, il y a aussi des tableaux récapitulatifs pour faciliter la compréhension. Mais nous pouvons également dégager quelques caractéristiques spécifiques des manuels rédigés en français et de ceux rédigés en tchèque.

Ils se distinguent premièrement par le traitement des points grammaticaux. Les grammaires rédigées en français déclarent avoir traité « *des points grammaticaux reconnus comme générateurs d'erreurs* » (Callamand 1991, 4), tandis que les grammaires écrites par les auteurs tchèques traitent les règles applicables aux différentes classes de mots. Ce traitement correspond à la tradition tchèque, car dans les manuels de grammaire tchèque les points grammaticaux sont classés le plus souvent selon les différentes « espèces de mots » ; on en distingue traditionnellement dix – noms, adjectifs qualificatifs, pronoms, adjectifs numéraux, verbes, adverbes, prépositions, conjonctions, interjections et particules).

Cela présente des difficultés terminologiques, car dans les grammaires françaises analysées, il n'y a pas le même classement et les apprenants tchèques n'ont pas ainsi l'occasion d'apprendre comment on classe les mots en français. En plus, l'analyse du corpus a révélé que la terminologie utilisée dans ces manuels de grammaire pour dénommer les classes grammaticales de mots et leurs subdivisions est disparate, ce qui

peut être très problématique pour l'apprentissage. Voici quelques-uns des problèmes terminologiques relevés dans le matériel analysé :

Le *nom* est la première classe de mots mentionnée par la *Terminologie grammaticale* de 1997. C'est une notion que les apprenants tchèques connaissent généralement très bien. Il peut donc sembler que ce terme ne pose aucun problème. Et pourtant ! Dans le matériel analysé apparaît à côté du *nom* la notion de *substantif*. Dans les grammaires rédigées en tchèque, les termes *le nom* et *le substantif* s'emploient l'un pour l'autre, tandis que les manuels publiés en France n'utilisent que la notion de nom. Le substantif apparaît seulement dans le glossaire de *Grammaire expliquée du français*, mais il n'y est pas expliqué, les auteurs ne font que référence au « nom commun » et les apprenants peuvent ainsi penser que le substantif est le nom commun. Étant donné que les grammaires rédigées en tchèque présentent les deux mots comme synonymes, les apprenants tchèques ne peuvent pas apprendre que le substantif n'est qu'une espèce de nom et qu'on ne dit pas par exemple « substantif commun » ou « substantif propre ».

L'analyse a fait ensuite ressortir que la notion la plus problématique est le *déterminant*. Celui-ci est défini par la Terminologie grammaticale de 1997 comme « *constituant du groupe nominal, qui actualise le nom* » (1998, 22).¹⁴ Dans la grammaire de Callamand, on ne trouve pas ce concept, ce qui peut s'expliquer par le fait que ce livre de grammaire a été publié en 1991, c'est-à-dire avant la parution de la Terminologie grammaticale de 1997. Les déterminants (dans la grammaire de Callamand appelés articles ou adjectifs) y sont présentés sous forme d'éléments antéposés. Toutefois, Callamand mentionne également parmi les éléments antéposés les adjectifs qualificatifs de type beau, joli, bon, etc., ce qui peut donner aux apprenants l'impression trompeuse que ces derniers appartiennent également aux déterminants. Les auteurs de *Grammaire expliquée du français* et *Nouvelle Grammaire du Français. Cours de Civilisation Française de la Sorbonne* utilisent déjà la notion de déterminant, mais la définition de celui-ci comme « *un mot qui précède un nom commun avec lequel il constitue le groupe du nom* » (Poisson-Quinton, Mimran et Maheo-Le Coadic 2007, 35) ne dit pas clairement que les adjectifs qualificatifs antéposés n'appartiennent pas à la catégorie de déterminants. Même si les auteurs de deux grammaires mentionnées plus haut acceptent la notion de *déterminants*, dans l'énumération de ceux-ci ils utilisent toujours la notion d'*adjectifs* en distinguant : articles, adjectifs démonstratifs, adjectifs possessifs, adjectifs indéfinis, adjectifs numéraux, adjectifs interrogatifs et adjectifs exclamatifs. Une autre difficulté réside dans le classement des adjectifs numéraux parmi les déterminants, car, quant à eux, ils ne

13) Nous n'avons pas opté par exemple pour *Grammaire pour l'enseignement/apprentissage du FLE* de G.-D. de Salins, car cet ouvrage est présenté par l'auteure elle-même comme une grammaire intermédiaire entre le manuel pour l'apprentissage du FLE et la grammaire savante, qui s'adresse aux étudiants se destinant à enseigner le FLE ainsi qu'à ceux qui sont déjà enseignants.

14) Ministère de l'éducation nationale (1998) : *Terminologie grammaticale*, <http://crdp.ac-bordeaux.fr/documentalistes/docadmin/grammaire.pdf>, 30. 4. 2014, p. 22.

fonctionnent pas toujours comme déterminants. Même si les grammairiens ne sont pas unanimes sur cette problématique, les grammaires du français contemporaines des auteurs francophones placent souvent les numéraux ordinaux dans la classe des adjectifs.

Même si la définition de déterminant des auteurs tchèques est plus détaillée – ils définissent les déterminants comme les mots « *qui accompagnent en français des noms, éventuellement d'autres classes de mots, en désignant généralement leur genre et leur nombre et en délimitant leur rapport au contexte donné de phrase ou de situation, et ainsi ils précisent leur sens dans la phrase* » (Hendrich, Radina et Tláškal 2001, 192) – celle-ci peut également s'avérer un peu trompeuse pour les apprenants, vu que le verbe « accompagner » ne dit pas exactement si le mot accompagnant est antéposé ou postposé. En plus, dans la liste des déterminants dressée, ils ne respectent pas qu'en nouvelle grammaire, on nomme *déterminants* ce que traditionnellement on appelle *articles* et *adjectifs* et ils distinguent : les articles et les adjectifs (démonstratifs, possessifs, interrogatifs et indéfinis). Nous pouvons également observer que la liste des déterminants n'est pas complète, il n'est pas fait mention de déterminants exclamatifs. Il en est de même pour le manuel de Taišlová. Le concept de *déterminant* apparaît aussi dans la grammaire française traduite en tchèque avec une explication semblable à celle que nous avons déjà mentionnée plus haut : « *le déterminant est un mot qui est en français presque toujours placé devant le nom* » (McBride 2000, 65). Toutefois, la terminologie utilisée dans ce livre pour dénommer les différentes catégories de déterminants nous semble être la plus imprécise, car pour dénommer les déterminants possessifs, démonstratifs et indéfinis, la traductrice utilise en tchèque la notion de « *zájmeno* » qui équivaut au terme français « pronom ». Cette imprécision terminologique peut sans doute s'expliquer par la tendance de rapprocher la terminologie à celle utilisée dans la langue tchèque (les possessifs, démonstratifs et indéfinis y sont classés parmi les pronoms sans distinction de ceux qui ont la valeur déterminative).

La notion d'*adjectif qualificatif* peut aussi s'avérer un peu problématique. Comme son nom l'indique, l'adjectif qualificatif sert à préciser une qualité d'un nom, c'est-à-dire d'un être animé ou d'une chose inanimée. Les auteurs des grammaires de FLE analysées opèrent tous avec ce concept et abordent la question des adjectifs qualificatifs dans le chapitre consacré au groupe du nom. Mais dans les grammaires destinées aux apprenants tchèques, y compris la grammaire traduite en tchèque, les auteurs utilisent de préférence le terme « adjectif ». Cet emploi est sans doute influencé par la terminologie grammaticale tchèque où « *adjektivum* » est généralement indiqué comme équivalent du terme tchèque « *přídavné jméno* ». Comme nous avons déjà mentionné plus haut, en français, il faut bien distinguer les adjectifs qualificatifs des déterminants que l'on appelle aussi adjectifs. En principe, le terme « adjectif », utilisé seul, peut être plus compréhensible pour les apprenants tchèques que le terme « adjectif

qualificatif », mais en même temps il peut entraîner une confusion entre adjectif qualificatif et adjectif non qualificatif qui fait partie des déterminants.

Pour les étudiants tchèques, il est important de comprendre la terminologie utilisée pour indiquer les déterminants et les adjectifs qualificatifs pour pouvoir comprendre ensuite le fonctionnement du système des *pronoms* en français. Ceux-ci sont présentés dans les grammaires de FLE analysées comme les substituts des noms. Les auteurs de ces grammaires distinguent les pronoms personnels, démonstratifs, possessifs, interrogatifs, indéfinis, exclamatifs et relatifs et ils requièrent à la distinction entre les adjectifs (comme il a déjà été dit, en français moderne appelés déterminants) et les pronoms. Concernant les grammaires rédigées en tchèque, Hendrich, Radina et Tláškal distinguent dans le glossaire entre « *adjectif déterminatif* » et « *pronom* ». Mais dans la partie de leur grammaire portant sur les pronoms, ils n'utilisent que la notion de « *zájmeno* » (pronom en français) en précisant que ceux qui ne peuvent pas être utilisés seuls (sauf le cas des pronoms personnels conjoints) appartiennent aux déterminants. Quant à la grammaire du français de Taišlová, le concept de « pronom » n'est pas mentionné dans le glossaire, mais celui-ci est traduit à la page 61 comme *pronom – adjectif*. Elle précise que ceux qui ne peuvent pas être employés seuls se rangent selon la terminologie française parmi les adjectifs. Nous pouvons donc de nouveau constater que cette affirmation peut s'avérer trompeuse pour les apprenants tchèques, car ils peuvent estimer que les formes telles que *cette, ces, son, notre, quel*, etc., appartiennent aux adjectifs qualificatifs (comme nous avons pu voir plus haut, les auteurs tchèques parlent généralement des adjectifs à la place des adjectifs qualificatifs). Dans *Francouzská gramatika abecedně* de Nicole McBride, nous avons aussi relevé un certain nombre d'inconvénients. Pour l'entrée « *zájmena* », un seul équivalent est proposé par la traductrice, celui de *pronoms* qu'elle divise en pronoms personnels, pronoms démonstratifs, pronoms possessifs, pronoms interrogatifs, pronoms négatifs (ceux-ci sont par tous les autres auteurs classés parmi les pronoms indéfinis), pronoms relatifs et pronoms indéfinis. Dans les entrées consacrées à ces différentes catégories de pronoms, elle parle des démonstratifs, des possessifs, des interrogatifs et des indéfinis en les répartissant en pronoms « autonomes » et « non autonomes », mais sans préciser, dans la plupart des cas, qu'il s'agit, pour ces derniers, des déterminants (nous avons écrit « dans la plupart des cas », car, par exemple, dans le tableau à la page 62, figurent les déterminants interrogatifs et les pronoms interrogatifs). Même si les pronoms négatifs se trouvent parmi les pronoms énumérés par la traductrice, il n'y a pas dans le livre une entrée particulière consacrée à ceux-ci. Ils apparaissent à la page 28 dans le tableau relatif aux indéfinis qui sont divisés en déterminants et pronoms. Cela peut s'expliquer, selon nous, par la tentative de la traductrice de rapprocher le système français au système tchèque, car dans la langue tchèque on distingue entre autres les pronoms négatifs.

Alors que la grammaire traditionnelle distinguait plusieurs sortes d'adjectifs, y compris les adjectifs numéraux, la nouvelle grammaire n'a retenu le terme adjectif

que pour les adjectifs dits qualificatifs. Les adjectifs numéraux sont selon la nouvelle terminologie appelés *déterminants numéraux* et *adjectifs ordinaux*. Toutefois, l'analyse du corpus examiné a fait ressortir que la terminologie relative à cette classe de mots est particulièrement riche mais pas toujours homogène. Callamand parle des « nombres » et « expressions numériques », Delatour, Jennepin, Léon-Dufour et Teyssier traitent les « adjectifs numéraux » en distinguant ceux qui indiquent le nombre et ceux exprimant l'ordre, Poisson-Quinton, Mimran et Maheo-Le Coadic abordent la question des « nombres » en les divisant en « nombres cardinaux » et « nombres ordinaux ». Les auteurs tchèques ne sont pas unanimes non plus sur cette terminologie. Hendrich, Radina et Tláškal distinguent entre les « adjectifs numéraux cardinaux » et les « adjectifs numéraux ordinaux ». Taiřlová les divise en « adjectifs numéraux cardinaux » et en « adjectifs ordinaux ». Et dans la grammaire traduite n'apparaît que le terme « nombres ». Nous pouvons donc voir clairement qu'aucun auteur ne respecte les concepts proposés par la Terminologie grammaticale de 1997, mentionnés plus haut, c'est-à-dire « le déterminant numéral » et « l'adjectif ordinal ».

Les verbes, les adverbes, les prépositions et les conjonctions sont classés par les grammaires parmi les classes de mots au même titre que les noms, les déterminants, les adjectifs ou les pronoms, mais ceux-ci posent relativement peu de problèmes du point de vue de la terminologie. Ce qui pourrait poser problème, de ce point de vue, ce sont les interjections et les présentatifs pour lesquels apparaissent généralement dans les grammaires encore les termes « *onomatopée* » et « *introduceur* ». Mais bien qu'il s'agisse des mots très fréquents, voire omniprésents à l'oral qu'à l'écrit, ils ne font pas l'objet de notre analyse comparative, car ils sont presque totalement ignorés des manuels de grammaire analysés, surtout de ceux rédigés en français. Dans les manuels de grammaire examinés, les interjections ne font pas partie de ce qu'on désigne comme classes de mots en tant que telles. L'éclairage de ceux-ci s'effectue dans le cadre des phrases exclamatives. En ce qui concerne les présentatifs, les auteurs des ouvrages rédigés en français n'en font aucune mention.

Bien entendu, les incohérences terminologiques relevées dans le corpus ne sont donc pas les seules que l'on peut trouver dans les grammaires analysées. Toutefois, elles illustrent bien cette problématique et démontrent que l'urgence de l'unification de la terminologie grammaticale s'impose.

7. Conclusion

Nous avons pu voir que l'enseignement de la grammaire ne cesse de poser de délicates questions auxquelles il n'est pas facile de répondre. Enseigner la grammaire, c'est en principe conduire les apprenants à comprendre les mécanismes de la langue et son fonctionnement. L'emploi d'une terminologie grammaticale nous semble donc incontournable dans un contexte scolaire, car elle sert à identifier et à analyser ces mécanismes. Mais il est sans doute difficile de définir précisément quels termes grammaticaux doivent connaître

les apprenants dans le cadre de leur parcours scolaire. Comme il a déjà été mentionné dans cet article, cela peut dépendre de plusieurs critères, notamment du niveau scolaire des apprenants. Surtout au primaire, la terminologie doit être réduite à un ensemble délimité de termes. En plus, à chaque niveau, les termes grammaticaux doivent être soigneusement expliqués et adaptés aux besoins et aux capacités des apprenants. En tout cas, il doit s'agir d'une terminologie unifiée représentant les bases de ce qui pourrait être l'équivalent de la terminologie grammaticale officielle de 1997.

Mais après avoir analysé le corpus, nous pouvons constater que la terminologie employée dans les livres de grammaire FLE n'est pas homogène et conforme à celle proposée par la Terminologie grammaticale de 1997. Les incohérences terminologiques et l'existence de deux ou plusieurs appellations pour la même classe de mots, que nous avons relevées par l'analyse comparative de manuels de grammaire française rédigés en français et en tchèque, nous montrent que la terminologie grammaticale traditionnelle reste toujours très prégnante dans ceux-ci et que le recours à certains des termes de son stock peut conduire à des confusions qui puissent nuire à la compréhension. La simplification et l'unification de la terminologie grammaticale permettraient donc aux apprenants d'éviter la nécessité d'apprendre plusieurs terminologies successives (dans le cas des élèves français, lors du passage de l'école élémentaire au collège et dans le cas des apprenants tchèques, lors de leur séjour d'études en France) et les difficultés liées à l'usage de terminologies grammaticales différentes.

Nous avons pu également voir que la question de la régulation de la terminologie grammaticale n'est pas un phénomène nouveau. Son unification constitue l'objectif que poursuivent depuis plus de cent ans les nombreuses nomenclatures et terminologies grammaticales rédigées et publiées en France (les mêmes tentatives d'unification de la terminologie grammaticale sont également déployées dans d'autres pays francophones, notamment au Canada ou en Belgique, il semblerait donc intéressant de comparer aussi quel effort d'harmonisation a déjà été effectué dans ces pays). Pour atteindre l'objectif d'unification, il est surtout nécessaire que les auteurs francophones des grammaires pédagogiques du français s'entendent sur l'emploi de la terminologie grammaticale, car les observations issues de notre analyse comparative montrent que les termes grammaticaux communs à l'ensemble des ouvrages analysés sont plutôt minoritaires. D'un autre côté, les auteurs tchèques ne doivent pas rapprocher tellement la terminologie grammaticale du français à celle utilisée dans la langue tchèque. La réalité constatée par l'analyse du corpus prouve qu'il reste encore beaucoup à faire dans ce domaine-là.

Néanmoins, il faut se rendre compte que la bonne utilisation de la terminologie grammaticale du français dans la pratique suppose non seulement de connaître celle-ci mais de maîtriser également celle utilisée dans la langue maternelle.

Bibliographie

Livres et articles de périodique

BARTHELEMY, Nadine, CANDIR, Catherine, CHIFFRE, Pierre-Alain, GIEN, Annette et MASSENOT-MAURAGE, Pauline (2009) : *De l'harmonisation de la terminologie grammaticale* (<http://ia58.ac-dijon.fr/Pedagogie/MaitrisedelaLangue/Harmonisation14MARS2009.pdf>, 22. 3. 2014).

BESSE, Henri et PORQUIER, Rémy (1984) : *Grammaire et didactique des langues*. Paris : Hatier-Credif.

BESSE, Henri (1977) : Epistémologie grammaticale et exercices grammaticaux. *Études de Linguistique Appliquée*, n°25, p.7–22.

CALLAMAND, Monique (1991) : *Grammaire Vivante du Français*. Paris: Clé International.

CUQ, Jean-Pierre (2000) : *Le métalangage grammatical dans les méthodes de français langue étrangère : une base de départ pour l'élaboration d'une grammaire pour locuteurs non natifs*. Grenada (<http://dialnet.unirio-ja.es/descarga/articulo/1390410.pdf>), 12. 3. 2014).

CUQ, Jean-Pierre (2003) : *Dictionnaire de didactique du français langue étrangère et seconde*. Paris : Clé International.

DELATOUR, Yvonne, JENNEPIN, Dominique, LÉON-DUFOUR, Maylis et TEYSSIER, Brigitte (2004) : *Nouvelle Recherche du Français. Cours de Civilisation Française de la Sorbonne*. Paris : Hachette.

DUBOIS, Jean, GIACOMO, Mathée, GUESPIN, Louis, MARCELLESI, Christiane, MARCELLESI, Jean-Baptiste et MÉVEL, Jean-Pierre (2007) : *Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*. Paris : Larousse.

GERMAIN, Claude et SEGUIN, Hubert (1998) : *Le point sur la grammaire*. Paris : Clé International.

HENDRICH, Josef, RADINA, Otomar et TLÁSKAL, Jaromír (2001) : *Francouzská gramatika*. Plzeň : Fraus.

CHARTRAND, Suzanne G. (2012) : Utiliser une terminologie rigoureuse et cohérente pour parler de la langue. *Correspondance*, vol. 17, n° 2, (<http://correspo.ccdmd.qc.ca/Corr17-2/Rigoureux.html>, 5. 4. 2014).

McBRIDE, Nicole (2000) : *Francouzská gramatika abecedně*. Plzeň : Fraus.

MOIRAND, Sophie, PORQUIER, Rémy et VIVES, Robert (1989) : ...Et la grammaire ? *Le français dans le monde/ Recherches et applications*, numéro spécial. Paris : Hachette EDICEF.

PELLAT, Jean-Christophe (2001) : Nomenclature / Terminologie grammaticale : 1975/1997. In : Colombat, Bernard et Savelli, Marie (eds.) : *Métalangage et terminologie linguistique. Actes du colloque de Grenoble* (Université Stendhal-Grenoble III, 14–16 mai 1998). Leuven : Peeters.

PIRON, Sophie (2010) : La grammaire du français au XXe siècle – 2e partie. *Correspondance*, vol. 16, n° 1 (<http://correspo.ccdmd.qc.ca/Corr16-1/Grammaire.html>, 20. 3. 2014).

POISSON-QUINTON, Sylvie, MIMRAN, Reine et MAHEO-LE COADIC, Michèle (2007) : *Grammaire expliquée du français*. Paris : Clé International.

REY-DEBOVE, Josette et REY, Alain (2005) : *Le Petit Robert de la langue française 2006*. Paris : Dictionnaire Le Robert.

RIEGEL, Martin, PELLAT, Jean-Christophe et RIOUL, René (2007) : *Grammaire méthodique du français*. Paris : PUF.

TAIŠLOVÁ, Jitka (2002) : *Mluvnice francouzštiny*. Praha : Leda.

VARGAS, Claude (2003) : La grammaire scolaire en France à l'aube du XXIe siècle. *Québec français*, n° 129, p. 69–72.

VERGNAUD, Jacques (1980) : La genèse de la nomenclature de 1910 et ses enseignements. *Langue française*, vol. 47, n° 1, p. 48–75.

VIGNER, Gérard (2004) : *La grammaire en FLE*. Paris : Hachette.

WILLEMS, Dominique (1999) : Pour une terminologie grammaticale européenne. Défense et illustration. *Revue Tranel* (Travaux neuchâtelois de linguistique), vol. 31, p. 129–142 (http://doc.rero.ch/record/19777/files/10_willems.pdf, 20. 3. 2014).

Sitographie

Coe.int (2001) : *Cadre européen commun de référence pour les langues : apprendre, enseigner, évaluer*, http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/source/framework_fr.pdf, 12. 4. 2014.

Youscribe.com: *Cours élémentaire 7 à 9, L'année préparatoire de Grammaire par Larivé & Fleury. Théorie Elocution Rédaction 223 Exercices*, <http://www.youscribe.com/catalogue/livres/education/langues/grammaire-1885090>, 23. 3. 2014.

Crdp.ac-bordeaux.fr : Ministère de l'éducation nationale (1998) : *Terminologie grammaticale*, <http://crdp.ac-bordeaux.fr/documentalistes/docadmin/grammaire.pdf>, 30. 4. 2014.

Resume

Proces sjednocování zasahuje do všech oblastí života člověka, promítá se tedy i do učebních plánů škol, výuku cizích jazyků nevyjímaje. Ke sjednocování v této oblasti přispěly především dokumenty Rady Evropy – Evropské jazykové portfolio z roku 1997 a Evropský referenční rámec pro jazyky z roku 2001, jejichž cílem bylo sjednocení úrovně výuky jazyků napříč evropskými jazyky a státy.

Problematika sjednocování mluvnické terminologie používané při výuce francouzského jazyka, která je tématem tohoto článku, není ničím novým. Otázka vhodnosti mluvnických termínů ve školských gramatikách a jejich sjednocení poutala pozornost jazykovědců, ale i vyučujících po celé minulé století a v poslední době se jí znovu dostává zvýšené pozornosti. Úzce také souvisí s tím, jak se měnily názory na jazykové vyučování a zejména na úlohu mluvnice ve výuce cizích jazyků.

Tento článek vychází z předpokladu, že výuka mluvnice je pro osvojení cizího jazyka nezbytná. Není rozhodující, zda probíhá induktivní nebo deduktivní metodou. Použití metody může být ovlivněno například povahou nově probírané látky. Nejdůležitější je, aby byl gramatický jev žáky a studenty správně pochopen. Tomu může posloužit jednoznačná a sjednocená mluvnická terminologie.

Ve Francii sice byly vydány oficiální mluvnické nomenklatury v roce 1910 a 1975 a mluvnická terminologie v roce 1997, ale francouzská mluvnická terminologie zůstává i nadále nejednotná. Chybí jednoznačné, obecně platné a závazné mluvnické termíny, které by byly používány ve francouzských gramatikách a se kterými by mohli vyučující seznamovat žáky a studenty v souvislosti s probíraným učivem. Nejednotná a rozkolísaná terminologie tak činí problémy nejen žákům a studentům, ale i jejich vyučujícím. Můžeme si samozřejmě položit otázku, zda jsou gramatické termíny pro žáky a studenty důležité. V případě francouzského jazyka, jehož morfologický systém je poměrně složitý, považujeme znalost některých mluvnických pojmů a jejich názvů za nezbytný předpoklad k tomu, aby žáci a studenti lépe pochopili fungování jazyka. Termíny je ale třeba pečlivě vybírat a do výuky je zavádět progresivně, s ohledem na potřeby žáků a studentů.

Analýza učebnic francouzské gramatiky, vydaných ve Francii a v České republice a určených pro žáky a studenty francouzštiny jako cizího jazyka, prokázala nejednotnost mluvnické terminologie zaměřené na některé slovní druhy. Konkrétně se jednalo o podstatná jména, určovatele (determinanty), přídavná jména, zájmena a číslovky. Z provedené analýzy

rovněž vyplývá, že autoři těchto gramatik ve většině případů nerespektují doporučovanou mluvnickou terminologii z roku 1997. Francouzští autoři gramatik používají k výkladům mluvnických jevů především tradiční terminologii (užívají např. termín „adjectif“ místo „déterminant“), u českých autorů je naopak patrná snaha přizpůsobit francouzskou terminologii české terminologii, což se nejvíce projevuje u zájmen a číslovek, např. používáním termínů „zájmena samostatná a nesamostatná“, zatímco správným označením zájmena nesamostatného je „determinant“ neboli „určovatel“.

Je tedy evidentní, že harmonizace mluvnické terminologie by měla patřit mezi prioritní snahy odborníků zabývajících se touto problematikou, a to jak na úrovni francouzštiny jako mateřského jazyka (FLM), tak i francouzštiny jako cizího jazyka (FLE).

rozhovor

Gabriel Bădescu
Přemysl Rosůlek

Přemysl Rosůlek

Interview with Gabriel Bădescu

Gabriel Bădescu is Professor and Chair of the Political Science Department at Babes-Bolyai University, and Director of the Center for the Study of Democracy. He has a BS in mathematics, a BA in sociology and received his doctorate in sociology and habilitation at the Babeş-Bolyai University. He held a Fulbright post-doctoral research fellowship at the University of Maryland, College Park, U.S., a Central European University Research Fellowship, and an International Fellowship at the Open Society Institute, and attended courses of the ICPSR Summer Program in Quantitative Methods at the University of Michigan. He has been the author or editor of six books and has published more than 40 articles and book chapters on democratic and economic transitions, social capital, educational policies, research methodology, income inequality and labour migration. His publications include "Social capital and the transition to democracy" (2003, Routledge, co-edited with Eric Uslaner) and articles published in journals such as Communist and Postcommunist Studies, Higher Education Research & Development, Europe-Asia Studies, East European Politics and Societies, and Politics in Central Europe. In addition to his academic research activity, Gabriel Bădescu is frequently involved in policy research. Between 2009 and 2010, Bădescu was the president of the Romanian Agency for Governmental Strategies. Between 2011 and 2013, he was a member of the Romanian National Research Council.

25 years after the fall of communism. Have the faculties of Social Science in CEE countries transformed to be comparable with analogous Western institutions at least in some respects? What could be the answer to this in general? And what about Romania?

The transformation of higher education institutions has been profound in all of these countries, and, in most cases, social sciences have changed more than hard sciences and engineering. Political science in particular, as a result of inheriting weaker roots and less legitimacy than other fields at the beginning of the 90s, was more prone to rapid convergence to the similar Western institutions. Social sciences in Romania had a slow start, with several specializations that had been banned under communism or completely politicized. In addition, the harsh economic conditions at the beginning of the post-communist transition made it difficult for local scientists to travel abroad and to become part of international projects and networks. If we assess the development of social sciences in the East by counting publications and citations, we see a very significant increase after 1990, faster than in the West European countries, but far from enough to close the gap in any foreseeable future.

Is it in fact desirable to struggle for CV profiles with high-value publications and citations from the web of science? In the heavily quoted article of Per O. Seglen,¹ he argues using numerous reasons listed why journal impact factors are not fully accurate – e. g. they do not say anything about the quality of individual articles and their individual citations, there is heavy citation of review articles that “inflate the impact factor of journals”, “books are not included in the database as a source for Citations”, the database of citations is dominated by American publications, and the impact factor depends on popularity of the field researched, which can overshadow minor research fields. In short, he argues that impact factors of journals depend on technical issues which are not related to the scientific quality of their articles...

It is very tempting to quantify research quality in a quick and automatic way. The adoption of citation metrics has the potential to result in a better resource allocation between research organizations, as well as between researchers. At the same time, almost everyone agrees that the use of metrics as measures of research quality can be very problematic, especially at an individual level. In addition to the sometimes weak connection between citation counts and the quality of academic research, citation counts are highly vulnerable to gaming and manipulation, particularly by corporate rankings providers.

Some of the problems can be fixed or alleviated, such as increasing comparability between fields and subfields by using impact factor measures that are standardized. Also, manipulation has a weaker effect if we use article influence scores and 5-year impact

factor instead of journal impact factors. Manipulation can be reduced by penalizing the journals that are caught to inflate their impact factor by illicit means, such as coercive self-citation. But even after careful corrections and calibration of the citation metrics, the remaining problems are too significant to ignore. Research evaluation should use, at least at the individual level, experts who read each paper and carefully evaluate it against complex and demanding criteria, ideally under conditions of anonymity.

Konradin Metze,² who is critical of impact factor metrics in his text “Bureaucrats, researchers, editors, and the impact factor – a vicious circle that is detrimental to science” reminds us of the attitude of the European Association of Scientific Editors, which officially recommends that journal impact factors should not “be used for the assessment of single papers, and certainly not for the assessment of researchers or research programs, either directly or as a surrogate”. On the contrary, the CEE scholars are pressed by their chairs, faculties and universities to “collect points” in high-ranked journals. Also, the ratio is sometimes affected by the financial issues of the universities. Is there any “third way” between these two aforementioned options?

I think that there are two fundamental problems: one is that more and more states, including many in the CEE, try to decrease the amount of funding for universities. The national average of the university funding cuts in the US between 2008 and 2012 was almost 30% per student. Some of the best public universities in the world receive now a remarkably small portion of their budgets from the state. For instance, Cambridge University receives about one third of the budget from the state, and the University of Michigan about 15%. These cuts at the top legitimize the cuts for the rest. The second problem is that the public pays close attention to the university rankings, which are based to a large extent on citation metrics. As a result, policy makers are pressuring universities to perform well in these rankings, and university administrators convey the pressure to the researchers. Since it is impossible to ignore research metrics, a practical solution is to try to refine them as much as possible and to complement them with qualitative assessments, especially at an individual level. The use of experts who read papers and evaluate them under conditions of anonymity, tends to result in better assessments. Yet, they are not perfect and should not be idealized, as we know from cases such as the so-called Sokal hoax, or from the repeated rejections of papers that later proved to be of outstanding value – for instance, Mark Granovetter’s paper “The Strength of Weak Ties”, a highly influential research, having also a huge number of citations.³

2) Metze 2010.

3) Granovetter 1973. This article has been quoted 30132 times according to Google Scholar, 4. 12. 2014. See <http://scholar.google.cz/> (note of the inquirer).

1) Seglen 1997.

As already mentioned, for scientific book publishers, there is no single internationally accepted ranking system. However, there are some ranking systems available, such as e. g. the one elaborated by SENSE (Socio-Economic and Natural Sciences of the Environment) Research School and approved by SENSE General Board in May 2009.⁴ What are the ranking rules for the evaluation and are there more objectives than the journal's impact factor ranking system?

First, the scientific value of the monographs and edited volumes tends to be very different across social domains. The economists tend to see book writing more as an effort to science popularisation and less as original research, whereas historians prize them much more. Second, an international ranking of publishers would be useful, but, as far as I know, the existing rankings have only limited acceptance. The problem with SENSE is that ranking methodology is not public, so we cannot assess its validity and reliability. One solution is to have professional associations producing their own ranking by asking all members, or a representative sample, to produce individual hierarchies based on reputation, and then, to aggregate them. A potential problem with this approach is that some respondents could favour certain publishers only because they have already published with them.

Another approach, which we used in Romania, was to create an algorithm that uses the number of citations of books in the top journals (according the impact factor measures) in order to create a ranking of publishers.

Moreover, as for Romanian scholars, I assume they are more able to write in the French language than some other CEE scholars. Nevertheless, would you not be discriminated for writing in French, which – unlike English and German – discredits you from your works to be cited in the web of science database?

Being able to read and publish in French helped some of the Romanian scholars to connect faster to the international scientific communities shortly after the fall of the communist regime. However, it had soon become obvious that English is the new lingua franca among social scientists and a language that is necessary to master in order to get access to resources, such as scholarships and research grants. According to the Scimago statistics, French social scientists publish a number of citable documents that is less than 5% of those published by the US scholars, about the same as Netherlands, and

have much fewer citations per article than in many other advanced societies.⁵ Moreover, a growing number of social scientists from France, Germany, Spain, Italy, to name some of the countries with official languages that are widely spoken in the world, are publishing in English. Nowadays, French is less popular among the Romanian students than it was in the past, even less than German and, perhaps Spanish.

In general, it seems that in the first period after the fall of communism in CEE countries, CEE scholars struggled to publish in any foreign (Western) publication that would be good for their CV portfolio. Fortunately, the situation has since changed. Nevertheless, it is extremely difficult or almost impossible for non-established CEE scholars to publish a book with e.g. Routledge or Ashgate, as such publishing houses usually publish the books of invited writers only. As you have mentioned, the National Science Agency in Romania introduced its own ranking system of book publishers. What are the objectives? And do they meet the objective requirements?

More and more Romanian social scientists succeed to publish with good international publishers. However, the vast majority of them are working abroad, being affiliated to the top international universities, very often from the United States. By having a ranking that aims to distinguish between several categories of publishers, the Romanian National Science Agency hopes to provide incentives at individual and organizational level to strive for the best.⁶ This ranking was hoped to be less vulnerable to subjective factors, which is an important aspect in a relatively small community, with low levels of institutional and interpersonal trust.

It is too early to say what the results of this system are. In fact, our current Government has cut a very significant part of the research funds, so the rules of allocating them became less relevant. Despite these problems, my hope is that a growing number of scholars will strive to become internationalized and, as a result, their results will become more visible and relevant.

Another problem among the CEE scholars might be in relation to the development of methodology...

It is, to a large extent, the result of limited funding. I do not have systematic data about the CEE social sciences departments, but my guess is that they tend to have

4) SENSE Ranking of Academic Publisher: http://www.sense.nl/gfx_content/documents/ABCDE-indeling%20Scientific%20Publishers%20SENSE_approved_May_2009.pdf, 1. 12. 2014.

5) For example a leading scientific and academic journal both in France la Revue française de science politique, established in 1951, is now available also in English version. For this information I'm thankful to Prof. Miroslav Novák (in Plzeň, 26. 11. 2014).

6) See The National Science Agency in Romania: <http://www.cnsc-nrc.ro/wp-content/uploads/2012/01/200-edituri-st-soc.xls>, 1. 12. 2014.

fewer people and a heavier teaching and administrative load than in the Western universities. Therefore, learning specialized methods and updating them constantly is a luxury that few places in the East can afford. Also, the high price of specialized software, training for the summer schools, etc., have contributed to the current gap between the East and West.

What about your department. Does it have more of a "content identity" regarding the field of research outcomes, published studies and teaching programmes or does it rather prefer "methodological identity"?

During the 90s my department had a relatively strong "methodological identity", being one of the first among social sciences departments in Romania to have a strong focus on empirical approaches, especially quantitative methods. A couple of my colleagues attended the ICPSR program at the University of Michigan, one of the best summer schools in social research methods in the world. Based on that experience we have developed several post-graduate programs in research methods, including a master program, taught in English. In addition, for the last couple of years, my department has developed a solid expertise on several topics, including the study of democratic transitions in Eastern Europe, civil society and political culture, labor migration, ethnopolitics and international development.

What do you think are the optimal choices in terms of the aforementioned topics, which also include research agendas, developing research skills, and dissemination results for an academic in CEE universities and at Romanian universities?

One striking fact about many of the CEE national communities of social scientists is the lack of communication and cooperation. It is very common for many of these people to get informed about research conducted in other departments of their own university or from other universities in their country by attending conferences abroad, including those organized by APSA, IPSA, ECPR, etc. Therefore, I encourage my colleagues to invest in developing research networks and communities, both national and regional. My department was established twenty years ago with the help of an American program, which helped us to form ties with several US researchers, some of them long lasting and very fruitful. It was only recently that we started to invest more in developing partnerships with other CEE universities. I think that some of these new ties will prove very beneficial over time, at least as much as those with the Western scholars.

References

Literature

SEGLIN, Per O. (1997): Why the impact factor of journals should not be used for evaluating research. *British Medical Journal*, Vol. 314, no. 7079, pp. 498–502.

METZE, Konradin (2010): Bureaucrats, researchers, editors, and the impact factor - a vicious circle that is detrimental to science. *Clinics*, Vol. 65, No. 10, pp. 937–940.

GRANOVETTER, Mark S. (1973): The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, Vol. 78, No. 6, pp. 1360–1380.

On-line sources

SENSE Ranking of Academic Publishers. http://www.sense.nl/gfx_content/documents/ABCDE-ndeling%20Scientific%20Publishers%20SENSE_approved_May_2009.pdf, 1. 12. 2014.

The National Science Agency in Romania: <http://www.cncs-nrc.ro/wp-content/uploads/2012/01/200-edicturi-st-soc.xls>, 1. 12. 2014.

recenze

Vladimír Naxera
Sandra Štollová
Jaroslav Bílek
Jana Lasicová a Marek Mutňan

Vladimír Naxera***Bosna a Hercegovina jako konsociační demokracie. Analýza aplikovatelnosti Lijphartova modelu****BAUEROVÁ, Helena: 2013. Praha: Metropolitan University Prague Press.*

Bosna a Hercegovina patří mezi země, které se mezi českými odborníky z oboru politologie, historie nebo mezinárodní vztahy těší poměrně značné popularitě. Zejména díky specifické historii Bosny a Hercegoviny, díky rozsáhlému konfliktu, který zemi poznal v letech 1992–1995 a díky unikátnímu politickému systému, který vznikl v rámci řešení tohoto konfliktu, můžeme v rámci české tvorby nalézt celou řadu odborných knižních i časopiseckých textů zabývajících se různými aspekty historie nebo politiky této země. Nalezneme jak obecné přehledy bosenské historie (Šesták a kol. 2009; Hladký 1996; Hladký 2005), tak texty zaměřené na konkrétní témata – na unikátní bosensko-hercegovský politický systém (Hricová [Bauerová] 2008; Kasum 2006) nebo na válečný konflikt a následný vývoj bezpečnostní situace a některých jejích aspektů (Cabada 2007; Kasum 2007; Majerčík 2006; Prtina 2006; Stojarová et al. 2010 a další). Existující texty jsou v mnoha případech spíše popisné a bosensko-hercegovskou realitu neanalyzují na základě jasně vymezeného teoretického základu (byť výjimky samozřejmě existují). O to potěšitelnější je nová publikace Heleny Bauerové z Metropolitní univerzity v Praze, která je dalším textem zaměřeným na politický systém této země, nyní ale zkoumaným ze zřetelně vymezených teoretických pozic – prostřednictvím modelu konsociační demokracie Arendta Lijpharta. Tento model, který je spojen s vnitřně rozdělenými či segmentovanými společnostmi, byl prvotně zkoumán zejména v souvislosti s některými západoevropskými zeměmi (například Nizozemskem, Belgií nebo Švýcarskem) a dostalo se mu mnoha ohlasů, pozitivních i značně kritických. Bosna a Hercego-

vina je s modelem konsociační demokracie spojována díky podobě ústavy zavedené po podepsání mírové dohody v Daytonu v roce 1995.

V tomto okamžiku je třeba připomenout, že Lijphart svoji původní teorii konsociační demokracie, která fungovala v některých specifických kontextech spojených se segmentovanými společnostmi, později přetvořil do podoby jakési „velké teorie“, tzv. konsensuální demokracie, která měla být aplikovatelná na všechny státy bez ohledu na jejich vnitřní segmentaci. Zejména tento model se stal později terčem rozsáhlé kritiky (viz např. Sartori 2001 nebo v českém prostředí Novák 2001). Helena Bauerová se ve své publikaci s touto kritikou ztotožňuje (s. 8) a v publikaci důsledně využívá koncept demokracie konsociační, nikoli konsensuální.

Autorka v práci počítá s některými prvky, které nebyly součástí původního Lijphartova konceptu, ale objevily se při aplikaci konceptu konsociační demokracie v závěru 20. století. Jde zejména o roli mezinárodního společenství při zavádění konsociačního modelu a jeho uvádění v život, stejně tak o předpoklad postupného uvykání elit na nově zavedený model, který byl výrazně odlišný od podoby doposud existujícího politického systému.

Recenzovaná publikace je s výjimkou úvodu a závěru rozdělená do dvou částí – první teoretické, ve které je dostatečně robustně představen Lijphartův model konsociační demokracie, a druhé, ve které je prostřednictvím tohoto modelu posuzován politický systém Bosny a Hercegoviny a jeho fungování. Tato část, která je jádrem práce, začíná okamžikem přijetí Daytonske mírové dohody. Autorka po představení textu mírové smlouvy přistupuje k charakteristice ústavní a institucionální podoby Bosny a Hercegoviny a také jejich dvou federálních jednotek – Republiky srbské a Federace Bosny a Hercegoviny, včetně ústavních změn, které proběhly po přijetí ústavy. V následujících pasážích se soustředí na analýzu reálného fungování politického systému podle typických znaků konsociačního modelu. Nejprve je představeno segmentové rozdělení bosensko-hercegovské společnosti a vývoj tohoto rozdělení, dále autorka pokračuje otázkou politických elit (jak elit tří konstitutivních národů Bosny a Hercegoviny, tak elit mezinárodních, které v bosenské politice představují klíčové aktéry, zejména kvůli složitosti nastaveného politického systému, který nebyl v mnoha ohledech schopen fungovat bez zásahů a regulace ze strany mezinárodního společenství, zejména ze strany Úřadu vysokého představitele) a také otázkou voleb a jejich proporčnosti a způsobu uzavírání vládních koalic, s čímž úzce souvisí i analýza vývoje stranického systému. Autorka dále neopomíjí ani substátní úroveň fungování politického systému (regionální a lokální) a analýzu projevů konsociační demokracie na těchto úrovních. Analýza fungování konsociační demokracie je zakončena tématem, které je v bosenském případě veledůležité – vlivem mezinárodního prostředí na fungování demokratického modelu v zemi. Ostatně angažovanost mezinárodního společenství v zemi zakotvuje již Daytonska dohoda. Autorka v tomto ohledu dobře zachycuje skutečnost, že vliv mezinárodního společenství po podpisu mírové dohody neklesal (jak bylo mnohými očekáváno),

ale naopak stoupal, přičemž v mnohých případech se rozhodování a jejich výkon vzdalovaly bosensko-hercegovským politickým elitám, jelikož byly prováděny Úřadem vysokého představitele. I proto bývá někdy země označována za mezinárodní protektorát. Jedním z důsledků tohoto stavu je podle autorky oslabení federální vlády a posílení lokálních identit vázaných nikoli na stát jako celek, ale na konstitutivní národy – protektorátní správa má za následek institucionalizaci etnického rozdělení (s. 93).

Ve výsledku autorka dochází k přesvědčení, že zatímco ústava Bosny a Hercegoviny a po zásahu Úřadu vysokého představitele i ústavy obou federálních jednotek zavádějí ve všech ohledech politický systém, který odpovídá Lijphartovu modelu konsociační demokracie, reálné fungování politiky je značně odlišné (s. 103). Konsocialismus nebývá uplatňován v praxi, prvky konsociační demokracie navíc brání hladkému vývoji politického systému. Hlavní příčinou je podle autorky (s. 103) zavedení konsocialismu v důsledku nikoli přirozeného vývoje, ale v důsledku přijetí diktátu politickými elitami, které několik let před tím samy rozpoutaly konflikt (s. 103). Autorka zajímavě ukazuje nefunkčnost jednotlivých prvků konsociačního modelu v praxi. Patrně je to v případě politických elit (s. 104), které nejsou schopné nalézt schodu být na základních hodnotách a orientují se na prosazování partikulárních zájmů. Z elit všech tří konstitutivních národů se pravděpodobně pouze elita Bosňáků orientuje na dosažení konsensu a zachování celistvosti Bosny a Hercegoviny, což je podle autorky motivováno především neexistencí blízkého státu, ke kterému by se mohla bosňácká část státu připojit (s. 104).

Recenzovaná kniha se vyznačuje srozumitelnou strukturou a jasnou aplikací a představením (ne)funkčnosti Lijphartova modelu v bosensko-hercegovské praxi. Autorka si správně všímá především rozdílů mezi ústavním předpokladem a reálným fungováním politiky. Jistou kritickou připomínku musím vznést zejména proti pasážím, ve kterých se autorka věnuje segmentovému rozdělení bosensko-hercegovské společnosti. Rozdělení společnosti na tři segmenty autorka na několika místech práce (např. s. 38 nebo 58) odvozuje primárně od náboženských rozdílů. Ty jsou brány jako určující. Nikoli tedy odlišnost národnostní, ale konfesní. Největším problémem tohoto východiska, které nemusí být všemi odborníky přijímáno, spatřuji v jeho zcela nedostatečné argumentaci. S tím souvisí i terminologické nejasnosti a nejasnosti vazeb mezi náboženstvím, národem a etnicitou. Terminologické a teoretické zpřesnění a argumentační prohloubení pasáží věnovaných segmentům společnosti by zvýšilo kvalitu publikace. Z formálního hlediska je ještě třeba konstatovat, že v práci se vyskytují gramatické a také stylistické problémy v ne úplně zanedbatelné míře, což mírně snižuje čtenářskou atraktivitu textu. I přes tyto kritické postřehy je možné publikaci považovat za konzistentní a dobře strukturované představení (ne)funkčnosti jednoho z klasických politologických modelů v konkrétním kontextu.

Další použité zdroje

CABADA, Ladislav (2007): Rozpad a budování státu: případová studie Bosny a Hercegoviny. In: Waisová, Šárka a kol. *Slabé státy. Selhání, rozpad a obnova státnosti*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. 103–122.

HLADKÝ, Ladislav (1996). *Bosna a Hercegovina. Historie nešťastné země*. Brno: Doplněk.

HLADKÝ, Ladislav (2005): *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.

HRICOVÁ [Bauerová], Helena (2008): Bosna a Hercegovina. Země neslučitelných nacionalismů? In: Cabada, Ladislav a kol. *Komparace politických systémů. Nové demokracie střední a východní Evropy*. Praha: Oeconomia, s. 282–301.

KASUM, Damir (2006): Vývoj politického systému Bosny a Hercegoviny po Daytonu a jeho současná podoba. *Středoevropské politické studie* jaro–léto/2006.

KASUM, Damir (2007): Etnický konflikt v Bosně a Hercegovině. In: Šmíd, Tomáš a Vaďura, Vladimír (eds.): *Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 81–110.

MAJERČÍK, Lubomír (2006): ICTY a souzení válečných zločinů. *Středoevropské politické studie* jaro–léto/2006.

NOVÁK, Miroslav (2001): *Jakou demokracii pro nové demokracie? Konsensuální model, efektivita a kulturně homogenní země*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.

PRтина, Srdjan (2006): Uprchlíká otázka Bosny a Hercegoviny. *Středoevropské politické studie* jaro–léto/2006.

SARTORI, Giovanni (2001): *Srovnávací ústavní inženýrství. Zkoumání struktur, podnětů a výsledků*. Praha: Sociologické nakladatelství.

STOJAROVÁ, Věra et al. (2010): *Security Perspectives on the Western Balkan Countries*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

ŠESTÁK, Mirloslav a kol. (2009): *Dějiny jihoslovanských zemí*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Sandra Štollová

Období nesvobody

TAUCHEN, Jaromír a SCHELLE, Karel (eds.) (2014): *Ostrava: KEY Publishing, s.r.o.*

Publikace *Období nesvobody* představuje jeden z výsledků stejnojmenné konference, kterou uspořádala v březnu roku 2014 Katedra dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně ve spolupráci s Evropskou společností pro právní dějiny a Moravským zemským archivem. U příležitosti výročí 75 let od okupace Československa německou armádou a následného vyhlášení protektorátního režimu se na konferenci sešlo na šedesát historiků z akademických a dalších historicko-právních pracovišť z České republiky i Slovenska. Výsledkem setkání je předkládaná publikace, kopírující tematicky strukturu konference a obsahující (vzhledem k původnímu nemalému počtu) polovinu příspěvků prezentovaných na konferenci.

Zhodnotit sborník obsahující takto velké množství příspěvků je pro recenzenta vždy obtížnou záležitostí, která je navíc dále ztížena otázkou, jakou metodu hodnocení zvolit. V případě adekvátního posouzení všech příspěvků by totiž rozsah hodnocení zřejmě nesplňoval kritéria recenze v odborném časopise, naopak varianta zhodnocení pouze několika vybraných příspěvků zase vyvolává otázku ohledně kritérií jejich výběru (a v každém případě je vždy vůči části přispěvatelů nespravedlivá). Kompromisní cestou tedy snad může být pokusit se vnímat sborník jako celek a hodnotit ho se zaměřením na jeho oborový přínos, kompatibilitu jednotlivých příspěvků a celistvost tématu s ohledem na typ publikace a pozadí jejího vzniku.

Začněme nejprve s představením struktury a uspořádání knihy. Publikace je členěna do tří tematicky provázaných částí: první část sleduje období tzv. Druhé

republiky, tedy krátkou existenci Česko-Slovenské republiky mezi lety 1938–1939. Druhá, již obsáhlejší část, je věnována dějinám Protektorátu Čechy a Morava. Třetí část publikace pak paralelně popisuje dění na Slovensku v letech 1939–1945. Příspěvkům předchází úvodní poznámka jednoho ze dvou editorů knihy, Jaromíra Tauchena, která osvětluje okolnosti, za kterých publikace vznikla. Následuje krátká grafická část, ve které je otištěno několik fotografií z konference. Další část knihy už je pak věnována jednotlivým textům.

Společným znakem všech příspěvků je jejich relativně krátký rozsah (obvykle do 10 normostran textu) a jejich tematická roztržitost, což je v kontextu vzniku a zaměření publikace logické. Obsahem textů sborník zcela naplňuje záměr konference, jímž bylo vytvořit prostor pro setkání různých názorů na téma likvidace Druhé republiky, existence Protektorátu Čechy a Morava a rovněž slovenských snah o autonomii. Jednotlivé příspěvky představují spíše jakýsi „úvod do problematiky“, zachycují hlavní linie konkrétních témat, avšak přesto vytváří solidní základ pro upoutání čtenáře a případný impuls k dalšímu studiu tématu. Výběrem, délkou i obsahem příspěvků je kniha určena spíše pro „poučeného laika“, u kterého lze předpokládat obecnou znalost historických událostí. Podstatou publikace je totiž tyto události interpretovat prostřednictvím představení méně diskutovaných témat (což je patrné už z názvů některých příspěvků, např. „Jihlava pod vlivem nacistů“ či „Advokáti v Terezínském ghettu“ aj.).

První tematický okruh publikace, který je věnován dějinám Druhé republiky, sestává z textů, které se věnují otázkám politického stranictví, státoprávnímu uspořádání Československa, institucím či právním dějinám Druhé republiky. Tematickou výjimku této kapitoly tvoří snad jen příspěvek Zdenky Murárikové s názvem „Zbrojársky priemysel na Strednom Považí na prelome rokov 1938/1939 (od Mnichova po zánik 2. Č-SR)“, který nabízí pohled na politické události v Československu optikou proměn produkce zbrojního materiálu ve slovenském regionu Středního Pováží.

Druhá část knihy je, jak bylo uvedeno výše, věnována dějinám Protektorátu Čechy a Morava. Téma příspěvků jsou zde již konkrétnější. Od textů týkajících se obecného vývoje protektorátní reality (např. příspěvek editora knihy Karla Schelleho „K vývoji protektorátní správy“ či „Správní soudnictví v Československu v období 1938–1945“ Pavla Vetešníka aj.) se dostaneme k velmi specifickým námětům: „Dramatický osud apoštolského nuncia Severia Rittera“ Marka Šmída nebo „Exploatace nebo zvelebení zemědělství Protektorátu Čechy a Morava? Bilance nacistické zemědělské politiky na příkladě živočišné výroby“ od Barbory Štolleové. Poslední jmenovaný je ukázkou výše nastíněné myšlenky – jak představit realitu protektorátní nesvobody za použití netypického interpretačního rámce. Zmíněný text zkoumá úroveň československého zemědělství v době Protektorátu a s tím související dopady nacistické okupace na živočišnou výrobu. Podobným exkurzem mimo explicitně politické záležitosti je pak i třeba příspěvek Jana Štemberka „Česká turistika jako možnost úniku od protektorátní reality“, který zachycuje život v období nesvobody představením organizace turistických aktivit v Protektorátu

a jejich následného omezení v souvislosti s vypuknutím války. Podobný náhled do každodenní reality čtenáři přinesou i další z textů, např. „Pochod smrti přes Horní Planou“ Jana Ciglbauera, „Koncern KOH-I-NOOR HARDMUTH v období 1939–1942“ Davida Bohdálka nebo „České Gestapo. Česká státní policie ve službách nacistů“ Tomáše Baletky a další. Z výzkumného hlediska považuji v této části za mimořádně zajímavý příspěvek „Pokus o diskreditaci 1. republiky protektorátními aktivistickými novináři v roce 1943 v rozhovorech s bývalými vládními představiteli“ Lukáše Kopeckého, pojednávající o téměř zapomenuté protibenešovské kampani okupačních sil.

Třetí část publikace je podobně jako ta předcházející věnována období let 1939–1945, je však zaměřena na dění na Slovensku. Úvodní příspěvek „Slovenský štát – právne jestvovanie a forma štátu“ otevírá otázku právní (ne)existence a uznání Slovenského státu, na což plynule navazuje Soňa Gabzdilová textem „Slovenská spoločnosť, odbojové hnutie a nemecká minorita (1939–1945)“. Následující příspěvky pokrývají svým zaměřením opět již konkrétnější témata.

Právě schopnost interpretovat realitu „období nesvobody“ prostřednictvím partikulárních a velmi specifických témat považuji za nejsilnější stránku publikace, od čehož se logicky odvíjí i její pozitivní přínos oboru historických věd. Publikace umožňuje čtenáři zajímavý, byť alternativní pohled na dějiny, což je vítanou změnou v množství odborných knih, které se způsobem sdělení obvykle drží v intencích klasického odborného či učebnicového textu. V souvislosti s tím by snad možná stalo za úvahu věnovat příště při výběru větší pozornost příspěvkům, které nabízejí některé ze „specifických“ náhledů na vytyčené téma a poskytnout jejich autorům v publikaci větší prostor. Jedná se však jen o postřeh, nikoliv námitku a to s ohledem na fakt, že konference byla prvoplánově uspořádána jako prostor pro diskusi o široké škále témat historického výzkumu.

Za drobný nedostatek publikace považuji absenci závěru, či alespoň stručného shrnutí, ve kterém by editoři mohli případně zhodnotit výsledky konference a přínos publikace. Další drobným nedostatkem jsou cizojazyčná summary. Tato výtka se však netýká všech příspěvků, pouze u některých (např. u příspěvku o zbrojním průmyslu, viz s. 58) se zdá anglický překlad místy poněkud kostrbatý. Grafická úprava publikace je zdařilá, kniha je logicky uspořádána a přehledná. Struktura jednotlivých příspěvků je relativně jednotná, některé z delších příspěvků jsou členěny na drobné podkapitoly. Orientaci v textu čtenáři usnadní již zmíněná anglicky psaná summary, umístěná na konci každého textu. Některé příspěvky obsahují také přílohy. Čtivost textu je podpořena absencí citací přímo v textu, odkazový aparát je umístěn v poznámce pod čarou, což lze považovat za vhodné vzhledem k možné čtenářově potřebě informovat se o zdroji informací během čtení bez nutnosti listování na konec knihy. Informační hodnota předložené publikace spočívá v pestrosti příspěvků, které by, jak již bylo řečeno, mohly být v ideálním případě redukovány pouze na tematicky „neobvyklé“, nicméně ani stávající tematická šíře není na škodu. Až na drobné výtky se jedná o kvalitně zpracovanou publikaci, přinášející množství zajímavých námětů k výzkumu.

Jaroslav Bílek

Úspěch i zklamání: Demokracie a veřejná politika v Praze 1990–2000

HORÁK, Martin (2014): Praha: Karolinum.

Publikace *Úspěch i zklamání: Demokracie a veřejná politika v Praze 1990–2000* je podle řady zahraničních sociálně-vědních autorů jednou z nejdůležitějších politologických publikací věnujících se České Republice. Je však zajímavým paradoxem, že ačkoliv kniha vzbudila velmi pozitivní ohlas například ve Velké Británii, byla až donedávna domácí politologické obci takřka neznámá. Autorem knihy je kanadský politolog českého původu Lukáš Horák, který je stále v domácích odborných kruzích poměrně neznámý. To lze pochopitelně vysvětlit řadou více či méně pochopitelných důvodů, nicméně je třeba uznat, že jeho kniha snažící se analyzovat kvalitu vládnutí v Praze představuje dílo svou kvalitou jednoznačně přesahující českou úroveň a určitě by nemělo uniknout čtenářům z akademické i laické obce, které zajímá komunální politika v Praze.

Autorovi se zároveň shodou okolností povedlo vydání své knihy načasovat do období, kdy může jeho publikace rezonovat pravděpodobně více, než by tomu bylo před pár lety, protože v sobě splňuje částečně tužby velké části veřejnosti včetně veřejnosti odborné. Společnost totiž pod vlivem mediálně vděčných a notoricky známých kauz v současnosti „hltá“ každou snahu o odpověď na otázku, kde se stala chyba a kdo za ní může. To v sobě nese mimo snahy o reflexi politické reality a nedávné minulosti, tedy jevů, které by měly být občanům v demokratickém zřízení vlastní, taktéž vzrůstající oblibu „nových“ a „nepolitických“ subjektů.

Na druhé straně se však publikace vhodně trefuje i do současných nálad té části odborné politologické obce, která se domnívá, že je třeba vykročit z poněkud

těsného rybníčků v České republice preferovaných témat a obohatit spektrum v české politologii řešených otázek tak, aby více odpovídala celosvětovým trendům a hlavně lépe plnila svůj hlavní účel, čímž by (jako v každé jiné vědě) mělo být spíše napomáhání objasňování tajemství a upozorňování na problémy a ne jen programová slepota a normativní obhajoba systému po listopadu 89. Témata jako kvalita demokracie, korupce, klientelismus či povaha polistopadové tranzice nebo efektivita vládnutí totiž ve větší míře stále v reflexi českého politického systému výrazněji absentují.

Byla by však škoda omezit charakteristiku publikace Martina Horáka na jakýsi pionýrský pokus o zaplnění šedého místa. Autor ve své knize předkládá po všech stranách konzistentní odbornou práci, jejímž cílem je snaha odpovědět na otázku, jak efektivní bylo vládnutí na pražském magistrátu mezi lety 1990–2000. Z hlediska operacionalizace autor výrazně redukoval samotný pojem vládnutí. Pro účely recenzované publikace se (v tradici soudobého studia demokracie a demokratizace) spokojí s konstatováním, že vládnutí je efektivní, pokud sleduje dlouhodobou koncepci a zároveň pokud mají občané možnost do podoby takové koncepce zasahovat nebo na ní alespoň reagovat. Takové vymezení je sice poměrně redukcionalistické, avšak bezpochyby možné. Samotné vládnutí v Praze potom autor ve zmíněném časovém úseku zkoumá na případu plánování a výstavby hlavní silniční sítě, památkové ochrany a rozvoje v pražském historickém jádru.

Práce je členěna do šesti kapitol a hned na úvod je třeba vyzdvihnout kvalitní teoreticko-metodologický rámec celé publikace. V první kapitole nás totiž autor vyčerpávajícím způsobem seznámí se všemi teoretickými východisky své práce, zvolenou metodologií, datovým vzorkem. Svůj postoj zároveň podrobuje jak poměrně podrobné diskuzi z hlediska jiných možných cest, tak vědecké reflexi. Autor v představené knize zůstává věren soudobému studiu demokracie, snaží se kombinovat prvky starého institucionalismu a fungování demokratických arén tak, jak je vymezili Juan Linz a Alfred Stepan. Tyto prvky se potom snaží aplikovat na specifický postkomunistický kontext. Při svém hodnocení postkomunismu představuje Horák více možností chápání samotného postkomunismu, avšak žádnou z nich si potom sám nevymezí, i když je zjevné, že v jeho pojetí je postkomunismus v Praze patrný spíše v přítomnosti specifických institucionálních pozůstatků z předlistopadové éry. Vzhledem k tomu, že sám autor poté mluví o existenci reziduí a mnohokrát v práci odkazuje na autory zkoumající problematiku demokratizace v Latinské Americe, bylo pro mě překvapením, že ani nenastínil další z možných cest, tedy vnímání postkomunistických specifík jako specifických autoritářských enkláv, což by například v případě byrokracie v Praze pravděpodobně bylo možné a do jisté míry by to lépe zapadalo do samotného pojetí starého institucionalismu.

To je však samo o sobě vpravdě minimalistická výhrada. Daleko výraznější výhradu je možné vznést k následující části knihy, ve které se autor snaží faktograficky popsat vývoj městské samosprávy v Praze. Jisté zasazení do kontextu je rozhodně na

místě, avšak pravděpodobně není nutné začínat ve středověku. To je pravděpodobně způsobeno tím, že text má cílit i na zahraniční čtenáře, kteří mají jen malé povědomí o historii České republiky nebo střední Evropy jako takové.¹ Přílišná popisnost je však vlastní i další kapitole a do jisté míry v jistých pasážích i celé knize, což poměrně znesnadňuje její čtení. Autor se totiž často (především v první případové studii věnované plánování výstavby hlavní silniční sítě) příliš věnuje vnitřnímu členění byrokratického aparátu a jeho samotná analýza se tak pro nedostatek prostoru stává velmi mělkou.

V souvislosti s volbou témat případových studií je možné ptát se, proč si pro svou práci autor nevybral nějaké jiné oblasti magistrátní politiky. Na tuto otázku však čtenář nezíská uspokojivou odpověď. Zároveň v případě první studie považuji za nejnosnější část věnovanou vztahu aktivistů a magistrátu, která je však poněkud upozaděna již zmíněnou popisností. Sám autor tématu navíc nepřikládá přílišný význam. I když si totiž vztah politické reprezentace a veřejnosti vytyčil jako jednu ze dvou hodnot pro posouzení efektivity vládnutí, nelze se zbavit dojmu, že programově upřednostňuje spíše tu druhou, tedy existenci dlouhodobého plánu. V této souvislosti je v případě první studie zajímavé, že i když polistopadová pražská politická reprezentace převzala dlouhodobou koncepci rozvoje ještě z předlistopadových let, šlo svého druhu jen o jakési placebo, protože většinu rozhodnutí potom činila nahodile, bez hlubší koncepce a konzultace s občanskou společností.

Velmi zajímavý je autorův popis chování byrokracie, tedy praktická ukázka toho, jak se předlistopadová pražská byrokracie udržela ve svých pozicích a zároveň se jen velmi málo adaptovala na změnu politického režimu a sním související modus operandy. Právě analýzu pražské byrokracie a občanských aktivistů bych z této části knihy vyzdvihl nejvíce a je škoda, že se některá velmi zajímavá a důležitá zjištění schovávají za nánosem popisných pasáží a nepřehledného množství názvů různých dokumentů, ve kterých se čtenář ztrácí.

Druhá případová studie je potom přibližně o třetinu kratší, což je sice na jedné straně znak jisté disproporce, ale zároveň pro čtenáře lepší varianta, protože se celá část stává bez popisných pasáží výrazně čtivější. Ústředním tématem druhé případové studie je ukázka toho, jak v polistopadové době někteří pražští komunální politici těžili z nevyjasněných právních mantinelů a využili svoji pozici k obohacení či uzavírání oboustranně výhodných dohod s developery. Autor se zde sice opírá jen o rozhovory s několika bývalými radními, nicméně je to i tak poměrně důležitá sonda do fungování pražské komunální politiky v devadesátých letech. Autorem zmíněná monetarizace mandátu některých komunálních politiků však pravděpodobně nebyla spojena jen s problematikou památkového centra a rozvoje historického centra města. Tím se vlastně opět dostáváme k poněkud nahodilému výběru témat obou přípa-

1) Kniha vyšla již roku 2013 v anglickém jazyce.

dových studií a již tendenci autora upozornit na zajímavý jev či skutečnost, což ale není doplněno o jeho hlubší rozpracování.

Závěr publikace je potom snahou o syntézu poznatků a jejich zasazení do kontextu studií postkomunistických států a jakýmsi pokusem o zhodnocení celé etapy vývoje Prahy. Zde je zajímavé především až normativní odmítnutí politiky ODS v Praze ze strany autora a naopak jistá adorace Jana Kasla, při které si čtenář klade otázku, do jaké míry byl vlastně autor knihy seznámen s realitami a pozadím fungování pražské komunální politiky. Ona snaha o syntézu poznatků je provedena poměrně důkladně, avšak je otázkou, nakolik je situace Prahy přenositelná na jiná kontexty. Zároveň v souvislosti s českým kontextem působí poněkud trpce autorovo obhajování velkých reformních kroků a povzdechnutí nad tím, že čím dále jsme od počátku tranzice, tím méně je taková „léčba šokem“ realizovatelná. Na druhé straně zde autor vybočuje z dominantního proudu tranzitologických studií a nepovažuje samotnou demokratizaci za krátkodobý proces, spíše o ní uvažuje v daleko delším historickém kontextu a opět s ohledem na specifika postkomunistického regionu.

Celkově se i přes zmíněnou popisnost některých pasáží a autorovu schopnost „načuknout a nevysvětlit“ některé problémy jedná o velmi zdařilou publikaci, kterou mohu doporučit každému zájemci o některou z celé palety otázek, které kniha řeší. Na druhé straně, právě pro jistou širokost a odtažitost, je třeba knihu podle mého názoru chápat spíše jako úvodní studii k problematice vládnutí v listopadové Praze, než jako ucelenou publikaci dostatečně odpovídající na příčiny neúspěchu magistrátní politiky té doby.

Jana Lasicová a Marek Mutňan

Slovník diplomacie

PAJTINKA, Erik (2013), Bratislava: PAMIKO.

Výkladové slovníky sú špecifickým druhom odbornej literatúry a svoj význam nestratili ani v súčasnosti, keď rôzne internetové portály poskytujú takmer neobmedzené možnosti vyhľadávania odbornej terminológie. Knižné vydania však majú vyššiu dôveryhodnosť, sú odobrené vedeckými redaktormi a recenzované. V slovenských podmienkach dlho absentovalo práve spracovanie odborného terminologického úzusu zameraného na diplomáciu. Recenzované dielo tento nedostatok odstraňuje. Na 169 stranách je uvedených viac ako dvesto hesiel v abecednom poradí, prinášajúcich systematický a precízny výklad odbornej terminológie používanej v súčasnej diplomatickej praxi. Súčasťou textu je aj výklad viacerých pojmov z moderných dejín diplomacie a najvýznamnejšie dokumenty tvoriace pramene diplomatického a konzulárneho práva.

Diplomatická terminológia je väčšinou prevzatá z cudzích jazykov, najmä z anglického a francúzskeho jazyka, ktoré sa pri tvorbe termínov inšpirovali latinským jazykom. V slovníku je uvedený slovenský význam, tiež anglický, poprípade francúzsky čo má svoj význam na jednej strane kvôli správnej terminologickej orientácii a správne mu používaniu prekladu, na druhej strane to umožňuje sledovať nuansy slovenského jazyka a najmä to, ako si autor v rámci platných kodifikačných pravidiel spisovného jazyka poradil s prepisom a prekladom. Výkladový slovník teda môžeme hodnotiť z troch analytických rovín: prvou je jazyková rovina, druhou je významová rovina termínov, treťou je výber hesiel z hľadiska frekvencie používania v diplomatických stykoch, dôležitosti pojmu a jeho nadväznosti na súčasný vývoj medzinárodnej politiky.

Slovenský jazyk má dve možnosti ako narábať s cudzími termínmi, ktoré sa zákonite dostávajú do slovnej zásoby odborných termínov, legalizovaných postupne inovovanými vydaniaми Pravidiel slovenského pravopisu. Prvá možnosť je prevziať termín v inojazyčnej podobe a prispôbiť jeho písanú podobu platným jazykovým pravidlám z hľadiska písania i výslovnosti. V Slovníku diplomacie sa takýto termín vyskytuje hneď na začiatku na strane osem. Je to *agrémán* (ekvivalent vo francúzštine *agrément*), alebo ďalší, už zdomácnený termín *akreditácia*, poslovenčený z významu *accreditation*. Samozrejme v Slovníku diplomacie je takýchto termínov omnoho viac. Druhá možnosť je preložiť termín do slovenčiny tak, aby sa zachoval jeho význam. Ako príklad môžeme uviesť *diplomatickú poštu* (*diplomatic bag*), *diplomatické právo* (*diplomatic law*) a mnohé ďalšie. Túto nejednotnosť jazykovedci zdôvodňujú tak, že jazyk je živý organizmus, flexibilný k zmenám, v konečnom dôsledku sleduje pragmatické postupy ako zrozumiteľnosť, ľahkú výslovnosť, nezameniteľnosť s iným významom. Jazyk si niekedy sám nájde prostriedky ako narábať s cudzími slovami. Dokazuje to celý historický vývoj európskych jazykov, ale najmä jazyková dichotómia národov strednej Európy kde postupne do národných jazykov natrvalo prešli slová z iných jazykov, často exotických ako to je v prípade tureckých jazykových kmeňov alebo celých názvov, ktoré zdomácnili v slovenskom jazyku a sú súčasťou domácej jazykovej kultúry a identity. Samozrejme táto afirmatívna jazyková etika má často aj kuriózne prípady. S terminológiou Slovníka diplomacie nijako nesúvisí príklad, ktorý uvádzame, ale v slovenskom zdravotníctve a detskom lekárstve svojho času vyvolával veľké diskusie. Ide o slovo *batola* (prevzaté z českého jazyka *batole*), teda dieťa, ktoré ešte nechodí, ale „*sa batolí*“. Slovenskí jazykovedci navrhli používať namiesto slova *batola* slovo *lezúň* (dieťa, ktoré lezie). Termín sa používal v zdravotných kartách, aj v oficiálnych dokumentoch týkajúcich sa legislatívy súvisiacej s deťmi. Ale neujal sa, slovenský jazyk *lezúňa* neprijal, znova sú malé deti batolatá. Tento kuriózny prípad bol možno tým limitom, ktorý jazykovedcov nasmeroval smerom k určitej voľnosti v transformácii cudzích termínov. Pred dvoma dekadami sa začali v slovenskom jazyku objavovať slová *management*, *fairový*, samozrejme bolo ich viac, tieto uvádzame len preto aby sme sa vrátili k témam Slovníka diplomacie. Dokonca sa používali v odbornej literatúre dvojtvary *management* aj *manažment*, *fairový* aj *férový*. Dnes je druhá, poslovenčená podoba slov súčasťou slovenského jazyka, одобrená pravidlami. Z tohto možno usudzovať, že jazyk má naozaj silnú samoregulačnú funkciu. Inou otázkou je „križiacke ťaženie“ zamerané na čistotu jazyka, na odstraňovanie neologizmov a hľadanie domácich ekvivalentov za každú cenu, ktoré z času na čas prebieha v každom jazyku, v súčasnosti asi najviac v ruskom jazyku. Takže z hľadiska jazykovej analytickej roviny treba oceniť snahu autora Slovníka diplomacie, ktorý v jednotlivých heslách uvádza výrazivo aké je v súčasnosti platné, či už sú to preložené termíny alebo slovakizované termíny. Kritériom pre autora je aktuálnosť, využiteľnosť a zrozumiteľnosť, čo sú dôležité metodické prístupy nato, aby sa zároveň zachovala

otvorenosť jazykového úzusu diplomacie, kde pribúdajú nové termíny s ktorými sa treba zaoberať a jazykovo ich správne zaradiť.

Druhá analytická rovina Slovníka diplomacie, významová, je z hľadiska nutnosti zachovať isté limity rozsahu jednotlivých hesiel vyriešená nekonvenčne. Heslá, ktoré obsahujú nielen výklad termínu, ale aj popis činnosti, respektíve formu inštitucionalizácie jednotlivých služieb a procesov majú väčší rozsah. Ako príklad možno uviesť heslo *Konzulárne výsady a imunity* alebo *Európska služba pre vonkajšiu činnosť*, čo zdôrazňuje aj ich význam v diplomatickej praxi. Menší rozsah majú heslá obsahujúce napríklad popis diplomatických nástrojov (*Inštrukčný list*), hodností (*konzul*), sekcií (*konzulárne zastupiteľstvo*) a podobne. Menší riadkový rozsah týchto hesiel neznamena ich menší význam vo všeobecnosti, je to len vec autorského výberu a možností vyhľadať si uvedené heslá aj v iných výkladových slovníkoch. Text výkladového slovníka je totiž veľmi vďačný materiál na autorské spracovanie, autor sa k nemu môže neustále vracáť, rozširovať a dopĺňať prvé vydanie, čo je možnosť, ktorú každý konštruktívne založený bádateľ len privíta. Autor Slovníka diplomacie sa danej problematike venuje ako svojej profesii a záľube zároveň, preto otázka reštrukturalizácie významov jednotlivých hesiel zostáva otvorená, čo je ďalší pozitívny prínos publikácie.

Tretou analytickou rovinou, ktorú sme si naznačili v úvode je výber hesiel z hľadiska frekvencie používania pojmov v súčasnom globalizovanom svete. Slovné spojenie súčasný globalizovaný svet už znie ako klišé, ale práve diplomatická terminológia musí na tieto zmeny reagovať, ako najdôležitejší nástroj komunikácie medzi štátmi. Diplomatická terminológia sa tak stáva taviacim kotlom, kde sa zmiešavajú staré i nové termíny z medzinárodného práva, ekonomických a bezpečnostných vied, sociológie, politológie, histórie, informatiky, ale aj takých vied, ktoré sa zaoberajú kultúrnou antropológiou, etikou aby sme uviedli aspoň niektoré. Presnosť termínov je základom modernej diplomacie, založenej na multilaterálnej spolupráci prostredníctvom medzinárodných organizácií všetkých typov, ale aj na bilaterálnej spolupráci štátov v rámci regiónov a subregiónov. V tomto prípade je to nový fenomén diplomatickej služby Európskej únie, samozrejme aj ďalších regionálnych integračných zoskupení, v druhom prípade je to stále pretrvávajúce bilaterálnej spolupráce v rámci iných integračných zoskupení, ktoré sú predstupňami EÚ, ako je CEFTA alebo SEI. Novým fenoménom je aj digitálna diplomacia, kde je dôraz na presnosť terminológie veľmi dôležitou stratégiou pri využívaní informačno-komunikačných technológií v diplomatickej praxi. Frekvencia používania pojmov sa mení vytvárajú sa nové. Aj táto dimenzia je v Slovníku diplomacie reflektovaná a tiež predstavuje pre autora ďalšiu výzvu na rozšírenie ďalšieho spracovania.

Stanovisko študenta, spoluautora recenzie hodnotí knihu z pohľadu používateľa, ktorý prichádza prvýkrát do styku s uvedenou problematikou v rámci vyučovacieho procesu. Jednoznačne môžeme kladne hodnotiť uvedenú publikáciu ako prvé slovenské systematizované dielo určené pre študentov medzinárodných vzťahov a diplomacie. S uvedenou problematikou sa študenti v rámci vyučovacieho procesu

stretávajú na viacerých predmetoch a uvedená publikácia im výrazne uľahčuje vyhľadávanie informácií a ich správnu interpretáciu. Úlohou Slovníka nie je vyčerpávajúce podanie danej informácie, ale skôr základné vysvetlenie daného hesla s odkazom v zozname literatúry na konci publikácie.

Širšie spoločenské využitie publikácie najlepšie vystihujú slová Miroslava Lajčáka, ministra zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky: „*publikácia môže slúžiť nielen ako výborná pomôcka pre študentov diplomacie a medzinárodných vzťahov a ako cenný zdroj poznatkov o diplomacii pre odbornú verejnosť. Určite však nájde uplatnenie aj v diplomatickej praxi ako praktická príručka pre diplomatov osobitne tých, ktorí začínajú svoju diplomatickú kariéru.*“

REDAKCE ČASOPISU

Šéfredaktor:

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc. (Katedra historických věd, FF ZČU, budil@khv.zcu.cz)

Výkonný redaktor:

PhDr. Vladimír Naxera (Katedra politologie a mezinárodních vztahů, FF ZČU, vnaxera@kap.zcu.cz)

Členové redakční rady :

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc. (Katedra historických věd, FF ZČU)

Doc. PhDr. Nikolaj Demjančuk, CSc. (Katedra filozofie, FF ZČU)

Prof. John Garrard, Ph.D. (ESPACH, University of Salford)

Doc. Pavel Hošek, Th.D. (Evangelická teologická fakulta UK, Praha)

Prof. PhDr. Hynek Jeřábek, CSc. (Katedra sociologie, FF ZČU)

Doc. PhDr. Petr Koťátko, CSc. (Filosofický ústav AV ČR, Praha)

Doc. PhDr. Jana Lasicová, Ph.D. (Fakulta politických věd a mezinárodních vztahů UMB, Banská Bystrica)

Prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Historický ústav Filozofické fakulty, Jihočeská univerzita)

Prof. RNDr. Jaroslav Malina, DrSc. (Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty MU, Brno)

Prof. PhDr. Evžen Neustupný, CSc. (Katedra archeologie, FF ZČU)

Doc. Vladimír Penčev, Ph.D. (Ústav pro folklor Bulharské akademie věd, Blagoevgrad, Bulharsko)

Prof. PhDr. Milada Polišínská, Ph.D. (Anglo-americká vysoká škola, o.p.s., Praha)

Prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc. (Ústav světových dějin, FF UK, Praha)

Členové redakčního kruhu:

Doc. PhDr. Marie Fenclová, CSc. (Katedra románských jazyků, FF ZČU, fenclova@kro.zcu.cz)

Doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D. (Katedra antropologie, FF ZČU, jakoubek@ksa.zcu.cz)

PhDr. Vladimír Naxera (Katedra politologie a mezinárodních vztahů, FF ZČU, vnaxera@kap.zcu.cz)

Doc. PhDr. Přemysl Rosůlek, Ph.D. (Katedra politologie a mezinárodních vztahů, FF ZČU, rosulek@kap.zcu.cz)

Doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D. (Katedra historických věd, FF ZČU, sedivym@khv.zcu.cz)

Doc. PhDr. Daniel Špelda, Ph.D. (Katedra filozofie, FF ZČU, spelda@kfi.zcu.cz)

Mgr. Zbyněk Tarant, Ph.D. (Katedra blízkovýchodních studií, FF ZČU, ztarant@khv.zcu.cz)

Doc. PhDr. Jan Váně, Ph.D. (Katedra sociologie, FF ZČU, vanejan@kss.zcu.cz)

Doc. PhDr. Pavel Vařeka, Ph.D. (Katedra archeologie, FF ZČU, vareka@ff.zcu.cz)

Veškeré informace o časopisu včetně propozic pro autory a archivu on-line verze čísel časopisu naleznete na adrese časopisu: <http://ff.zcu.cz/research/edicni-cinnost/acta/>

DO ACT FF ZČU PŘISPĚLI

Conf. Univ. Dr. Gabriel Bădescu

Department of Political Science, Faculty of Political, Administration and Communication Science,
"Babeş-Bolyai" University
badescu@fspac.ro

Mgr. Jaroslav Bílek

Katedra politologie, Filozofická fakulta UHK
Bilek.Jarda@seznam.cz

Mgr. Veronika Hásová

Katedra sociologie, Filozofická fakulta UK
hasova.veronika@gmail.com

PhDr. Dagmar Kolaříková, Ph.D.

Katedra románských jazyků, Fakulta filozofická ZČU
kolariko@kro.zcu.cz

Mgr. Lenka Kudláčová

Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta filozofická ZČU
lenca.kudlacova@gmail.com

Mgr. Petr Kupka

Katedra politologie, Fakulta sociálních studií MU
petr.kupka.jr@gmail.com

Doc. PhDr. Jana Lasicová, Ph.D.

Katedra bezpečnostných štúdií, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB
lasicova@gmail.com

Mgr. David Rafael Moulis

Katedra Starého zákona, Evangelická teologická fakulta UK
david.moulis@gmail.com

Bc. Marek Mutňan

Katedra medzinárodných vzťahov a diplomacie, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB
mutnan.marek@gmail.com

PhDr. Vladimír Naxera

Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta filozofická ZČU
vnaxera@kap.zcu.cz

PhDr. Lukáš Pecha, Ph.D.

Katedra blízkovýchodních studií, Fakulta filozofická ZČU
pecha@kbs.zcu.cz

Doc. PhDr. Přemysl Rosůlek, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta filozofická ZČU
rosulek@kap.zcu.cz

PhDr. Marián Sekerák

Katedra politologie, Institut politologických studií FSV UK
marian.sekerak@gmail.com

Mgr. Sandra Štollová

Katedra historických věd, Fakulta filozofická ZČU
sandrast@khv.zcu.cz

Doc. PhDr. Jan Váně, Ph.D.

Katedra sociologie, Fakulta filozofická ZČU
vanejan@kss.zcu.cz

Mgr. Jitka Zalabáková

Katedra antropologie, Fakulta filozofická ZČU
jitzkaval@ksa.zcu.cz

Vydává Západočeská Univerzita v Plzni

Registrace MKČR E 19585
Datum vydání: 19.12.2014
Vychází třikrát ročně.

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc., editor, 2014
PhDr. Vladimír Naxera, editor, 2014

Grafický design, sazba Štěpánka Bláhovcová

ISSN 1802-0364

